

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 1 (41)

Ужгород – 2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Наталія Венжинович, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови УжНУ.

Заступник головного редактора (відповідальний редактор)

Галина Шумицька, кандидат філологічних наук, доцент, декан філологічного факультету УжНУ.

Члени редакційної колегії

Валентина Барчан, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури УжНУ.
Наталія Бедзір, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та світової літератури УжНУ.

Юрій Бідзіля, доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики УжНУ.

Міхал Вашичек, PhD, провідний науковий співробітник Інституту славистики Чеської академії наук (Прага, Чехія).

Андрій Даниленко, доктор філологічних наук, професор Університету Пейс (Нью-Йорк, США).

Василь Івашків, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри фольклористики Львівського національного університету ім. І. Франка.

Олена Левченко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка».

Міхаель Мозер, доктор філологічних наук, професор (Відень, Австрія).

Валерій Мокієнко, доктор філологічних наук, професор (Грайфсвальд, Німеччина).

Леся Мушкетик, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України.

Мотокі Номачі, PhD, професор університету Хоккайдо (Саппоро, Японія).

Дорота Крістіна Рембішевська, доктор філологічних наук, професор (Варшава, Польща, Академія наук).

Іван Сабадош, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови УжНУ.

Олеся Барчан, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики УжНУ.

Оксана Кузьма, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури УжНУ.

Наталія Петріца, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри словацької філології УжНУ.

Євген Соломін, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики УжНУ.

Оксана Тиховська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури УжНУ.

Редактори-менеджери

Вероніка Баньої, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ.

Олеся Харківська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ

Олена Бабяк, старший лаборант кафедри слов'янської філології та світової літератури УжНУ.

Редактор-перекладач

Оксана Миголинець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології УжНУ.

Наукове фахове видання, затверджене постановою Президії ВАК України від 14 квітня 2010 року,
(Бюлетень ВАК України. 2010. № 5. С. 9).

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 7972 від 9 жовтня 2003 р.

Друковане наукове видання перереєстроване та включене до Переліку наукових фахових видань України за № 896. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України за № 515 від 16.05.2016.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються

на офіційній сторінці видання: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Адреса редакції: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», філологічний факультет, вул.

Університетська, 14, м. Ужгород, 88017

Тел.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Дата реєстрації: 14.11.2018

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Протокол № 9 від 17.09.2019.

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF UZHHOROD UNIVERSITY**

Series

PHILOLOGY

ISSUE 1 (41)

Uzhhorod – 2019

УДК 800(066)+070
H 34
DOI:10.24144/2663-6840.1(41).2019

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Natalia Venzhynovych, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, UzhNU.

Deputy Chief Editor

Halyna Shumytska, Candidate of Philology, Associate Professor, Dean of the Philological Department, UzhNU.

Board

Valentyna Barchan, Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Literature Department, UzhNU.
Natalia Bedzir, Doctor of Philology, Head of the Slavonic Philology and World Literature Department, UzhNU.
Yuriy Bidzilya, Doctor of Social Communications, Head of the Department of Journalism, UzhNU.
Mikhal Vashychek, PhD, leading expert of the Institute of Slavonic Studies, Czech Academy of Sciences (Prague, The Czech Republic).
Andriy Danylenko, Doctor of Philology, Professor of the Pace University (New York, The USA).
Vasyl Ivashkiv, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Folklore Studies, Ivan Franko National University of Lviv.
Olena Levchenko, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Applied Linguistics, National University "Lviv Politekhnik".
Michael Mozer, Doctor of Philology, Professor (Vienna, Austria).
Valeriy Mokiyyenko, Doctor of Philology, Professor (Greifswald, Germany).
Lesya Mushketyk, a Corresponding Member of the National Academy of Sciences, Doctor of Philology, Professor, a Leading Expert of the Institute of Art Studies, Folklore Studies and Ethnology (National Academy of Sciences, Ukraine).
Motoki Nomachi, PhD, Professor of the University of Hokkaido (Sapporo, Japan).
Dorota Kristina Rembishevskaya, Doctor of Philology, Professor (Warsaw, Poland, Academy of Sciences).
Ivan Sabadosh, Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department, UzhNU.
Olesya Barchan, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, UzhNU.
Oksana Kuzma, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, UzhNU.
Natalia Petritsa, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Slovak Philology Department, UzhNU.
Eugene Solomin, Candidate of Social Communications, Associate Professor of the Department of Journalism UzhNU.
Oksana Tykhovska, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, UzhNU.

Editors Managers

Veronika Banyoi, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, UzhNU.
Olesya Kharkivska, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, UzhNU.
Olena Babyak, Senior Assistant of the Slavonic Philology and World Literature Department, UzhNU.

Editor-translator

Oksana Myholynets, Candidate of Philology, Associate Professor of the English Language Department, UzhNU.

The journal has been on a List of Professional Scholarly Periodicals of Ukraine that publish the results of dissertation theses for doctorate degrees (according to decisions of the Supreme Certifying Commission of Ukraine № 1-05/3 as of 14.04.2010).

(Bulletin of the Supreme Certifying Commission). 2010. № 5. P. 9.
Sertificate of the State Registration: series CB № 7972 as of 9.10.2003.

Professional Scholarly Periodical has been reregistered and included into the List of Professional Scholarly Periodicals of Ukraine, № 896.

Approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 515 as of 16.05.2016.

All electronic versions of the articles in the collection are available
on the official website edition: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>
Editorial Board Address: SHEE «Uzhhorod National University», Philological Faculty, 14
Universytetska str., Uzhhorod, 88017
Tel.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfilfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Date of Registration: 14.11.2018

Recommended by the Scientific Council of the
State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University»
Minutes № 9 as of 17.09.2019

© Uzhhorod National University, 2019.
© The authors of the articles, 2019

ЗАКАРПАТСЬКІ МІКРОТОПОНІМИ БАСЕЙНУ РІЧКИ УЖА, МОТИВОВАНІ КОЛОРАТИВАМИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.161.2'373.23:81'282.2(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2019.1(41).5-12

Баньої В. Закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа, мотивовані колоративами; 20 стор.; кількість бібліографічних джерел – 21; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано структурно-семантичні особливості колоративів у складі закарпатських мікротопонімів басейну річки Ужа. З'ясовано, що найбільшою продуктивністю характеризуються номени чорний, білий, червоний. Аналізовані лексеми, зберігаючи основне колірне значення, набувають оцінних конотацій, які виникли внаслідок образного сприймання світу.

Ключові слова: мікротопонім, басейн річки Ужа, колоратив, структурно-семантичні особливості, семантичні трансформації.

Постановка проблеми. Ментальне сприйняття людини визначається багатьма чинниками. У процесі пізнання дійсності формуються загальні образи, що репрезентують погляд людини на світ і власне місце в ньому. Відтворити навколишню дійсність допомагає колір, який є невід'ємним і важливим складником картини світу: «Естетичні ідеали, відображені колористичними уявленнями, синтезують певні світоглядні принципи, знання, настанови і переконання, що є компонентами народного світогляду» [10, с. 49]. А. Вежбицька вважає, що «кольорові концепти» пов'язані з певними «універсальними елементами людського досвіду» [1, с. 283], а значення назв кольорів (як і значення назв емоцій) є «артефактами культури» [там само, с. 285]. На думку Л. Марчук, ментальний світ українця містить «ознаку антропоцентричності та дозволяє ідентифікувати особистість через опис предметів та об'єктів довкілля, сприйняття інших особистостей, їх емоцій, почуттів термінами кольору» [12, с. 20].

Аналізуючи «кольорові універсалії», А. Вежбицька пропонує змінити напрям дослідження й вивчати «універсалії зорового сприйняття». Учена вважає, що «кольорових універсалій» немає, проте цілком універсальним людським поняттям є «бачення» [1, с. 232], адже зорове сприйняття навколишньої дійсності не обмежується лише розміром і кольором об'єктів, номінація відображає цілісну характеристику, поєднуючи всі «зорові» особливості. Своєрідним результатом «бачення» навколо є мікротопонімна регіональна система.

Найменування географічних об'єктів за кольорними особливостями репрезентує важливі загально-топонімічні принципи: антропологічний, просторовий, внутрішній та ідеологічний. Відповідно семантичний опис мікротопонімів з «колірними» складниками дасть можливість виявити специфіку «зорового» сприйняття дійсності, яке «має двобічний характер: так, спершу номінатор реалізує свою концептуальну картину світу у мікротопонімній як мікротексті, а згодом реципієнт (той, хто сприймає

цей мікротекст як готовий) розкодує авторські уявлення, закладені у назві, творчо інтерпретує її, додаючи власні асоціації» [21, с. 43].

Аналіз досліджень. Кольороназви вже неодноразово ставали об'єктом різноаспектних досліджень, що стосувалися переважно структурно-семантичних ознак номенів, їхнього походження, становлення, особливостей функціонування, теоретичних засад опрацювання колірної лексики тощо (Р. Алімпієва, І. Голубовська, Л. Грановська, О. Дзівак, А. Іншаков, Т. Корсунська, А. Куслик, Н. Пелєвіна, Т. Семашко, М. Суровцова, Р. Фрумкіна, Л. Шестак та інші). Особливий інтерес становлять праці, що стосуються аналізу лексико-семантичних особливостей колоративів у складі власних назв, зокрема топонімів. Наприклад, вербалізатори кольору в мікротопонімах Бойківщини, які реалізовані в «природній та образній палітрі» [20, с. 57], відтворюють внутрішній світ, глибину почуттів людини, охарактеризувала Н. Сокол. Вона дійшла висновку, що психоемоційний стан людини слугував основним чинником під час творення онімів. І. Герасименко проаналізувала групу топонімів і мікротопонімів у російській мові, у складі яких виявлено зв'язок з основами назв-колоративів. Дослідниця з'ясувала, що «колірна» вихідна семантика може втрачати й набувати переносних, символічних, утилітарних, протилежних до основного колірного змісту значень [3, с. 71]. Назви центральних та східних районів Львівщини, мотивовані кольоропозначеннями, стали об'єктом дослідження Н. Яницької [21]. Основну увагу зосереджено на семах колоративів «чорний» та «білий», які є найбільш продуктивними у структурі мікротопонімії регіону. О. Сміль описала мікротопоніми Лівобережжя м. Києва, що зберігають у своїй основі або в одному з компонентів лексему, яка вказує на колір, з'ясувала, що в назвах «відбито вузьку гаму кольорів: білий, чорний, червоний (красний), срібний» [19, с. 184].

Незважаючи на наявність широкого діапазону наукових студій, присвячених колоративам, питан-

ня аналізу «колірних» одиниць є досі актуальним. Важливим, зокрема, є «вивчення кількісного та якісного складу множини колірних позначень у тій чи іншій мові, а також питання щодо виникнення, обсягу значень і функціонування похідних кольороназв із вторинною колоративною семантикою. Вивчення цього лексичного ряду слів дасть можливість глибше проникнути в численні проблеми семасіології, лексичних систем, семантичних полів тощо» [16, с. 352]. Особливо потребує ґрунтовного вивчення колірна лексика, що стала базою творення топонімів як важливих показників суспільно-культурних та духовних формацій.

Мета статті – проаналізувати особливості семантичної структури атрибутивів-колоративів у складі закарпатських мікротопонімів басейну річки Ужа, а саме: визначити семантичні трансформації базових колірних назв, з'ясувати ймовірні мотиви номінації й відповідно національно-культурне забарвлення колоративів.

Виклад основного матеріалу. Чітких принципів щодо класифікації кольорового спектру немає, однак у східнослов'янському мовознавстві традиційним є виокремлення одинадцяти термінів-кольоропозначень: білого, чорного, червоного, синього, жовтого, коричневого, сірого, зеленого, фіолетового, рожевого і помаранчевого, які «закріпилися як основні складові колірної номенклатури української мови» [8, с. 190]. Кольоропозначення як окрема група словника мови мають містку семантичну структуру, «зумовлену, з одного боку, багатством хроматичної гами об'єктивної дійсності, з іншого – соціокультурною сутністю кольору, що втілюється в його експресивній, асоціативній та символічній значущості» [17, с. 14].

Базові назви на позначення кольору в мікротопонімії басейну Ужа репрезентовані переважно номенами *білий, червоний, чорний, жовтий, зелений*. Це типові колоративи, які відображають традиційні уявлення українців про навколишню дійсність. Ці лексеми характеризуються максимально широким асоціативним полем: «сполучаються з іменниками найрізноманітніших лексико-семантичних груп, виражаючи характеристики предмета чи явища за кольором, а також набувають переносних значень» [16 с. 355]. Назв кольорів із середнім асоціативним полем у функції базового атрибутива нема, окрім номена *сивий*.

Більшість кольороназв репрезентує семантичні трансформації, що засвідчують національно-ментальну особливість сприйняття кольору, оскільки «на процес відображення в мові кольорового сприйняття світу впливають, окрім лінгвістичних, екстралінгвальні чинники: культурні традиції, спосіб життя, звичаї, особливості національної психології і свідомості узусу» [17, с. 18].

На перший план виступає «зоровий» образ предмета, що втілюється в кольороназві, яка зберігає первісне значення барви або зазнає додаткових конотативних нашарувань. Цей процес може супроводжуватися таким явищем, як позитивізація чи негативізація семантики слова. Подібна зміна

характерна для базового атрибутива на рівні апелювальної лексики, тобто на доонімному рівні, оскільки власна назва вже передає не поняття, а уявлення про об'єкт найменування. Найчастіше колоратив використовується під час номінації з усталеним значенням – прямим чи переносним. Звичайно, нашарування конотацій можливе і в процесі функціонування топоніма. Як зазначає Т. Семашко, «між прямими і переносними значеннями прикметника-колоратива існує певний взаємозв'язок. Експресивні, оцінні семи прикметників на позначення кольору нашаровуються на основне значення, що сприяє усталенню звороту як вторинної назви. Переносне значення спирається на пряме значення кольору, в ньому наявний певний зоровий образ, але на перше місце висувається оцінна характеристика предмета. Для різних переносних значень характерний різний ступінь абстрактності» [17, с. 18].

Семантичні зміни найчастіше реалізуються через метафоризацію та метонімізацію, що виникають на основі певних асоціативних зв'язків (за подібністю, суміжністю). Крім асоціативних, «в основі яких лежать різні символічні значення кольору, представлені у культурологічній парадигмі певного мовного колективу», дослідники виокремлюють інтенціональні («характеризують відношення між значеннями, що ґрунтуються на зіставленні колірних ознак, які є аналогом результату колірного впливу на непоняттєвий, емоційний елемент психічної діяльності людини») та інтенціонально-асоціативні (визначають «відношення між значеннями як результат співвіднесеності колірних ознак у напрямку: психологічне → символічне значення кольору») [13, с. 156].

Семантичне наповнення базових колоративів мікротопонімів басейну річки Ужа зумовлене найчастіше наявністю асоціативних зв'язків, пов'язаних із символічним сприйняттям кольору, рідше – інтенціональних, що відображають психоемоційну складову сприйняття дійсності. Дуже часто причини семантичних зрушень визначити складно через змішаний (асоціативно-інтенціональний) характер внутрішніх змін.

За структурою зафіксовані мікротопоніми басейну Ужа з базовими «колірними» номенами є двоконтактними одиницями, утвореними за моделями «узгоджене означення + апелювальної > двочленна назва», «двочленна назва > однокленна назва» (субстантивіти). Субстантивованих назв обмежена кількість. На початковому етапі функціонування мікротопоніма наявність стрижневого компонента важлива, оскільки «від вибору субстантивного компонента залежить семантика колоратива, який може означати не лише конкретну ознаку, але й переносну, конотативну» [17, с. 15]. Домінантними в мікротопонімії басейну річки Ужа є базові лексеми на позначення білого, червоного й чорного кольорів, які О. Голубовська зараховує до архетипних [4, с. 148].

Найбільшу групу становлять мікротопоніми басейну Ужа з колоративом *чорний*. Аналізована лексема як складник мікротопоніма хоч і пов'язана з первинною колірною семантикою ('кольору сажі,

вугілля, найтемніший; протилежне білий' [СУМ XI, с. 352]), проте вживається в інших традиційних значеннях, зафіксованих тлумачним словником:

1) темний, не осяяний світлом: п. *Ч'орні* (Пор.) (< апел. *гуркі* 'невеликі горби', пор.: *гірка* 'зменш.-пестл. до *гора*' [СУМ II, с. 74], *гора* 'значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень' [СУМ II, с. 124]), п., л. *Ч'орні Ділини* (Завб.) (< апел. *долини* 'долини', пор.: *долина* 'рівна плоска місцевість, розташована між горбами чи горами' [СУМ II, с. 358]; *долина* 'долина; низменність, заросшая травой; равнина (в общем значении); широкая низменность; мокрая низменность; низменность возле речки; низменность, заросшая лесом; мокрое место между взгорьями' [Мар., с. 226]; *долина* 'низина, підніжжя; низина під горою' [Гуц., с. 50]);

2) темний, глибокий, куди не проникає світло: пот., п. *Ч'орні Води* (Новос.) (< апел. *води* 'річка-ва течія');

3) непроглядний, непрохідний, густий, темний, темно-зелений: л., г. *Ч'орні* (Луг) (< субстантивіт з прикм. *ч'орні* < *Ч. Жолуб?*), л. *Ч'орні Жолуби* (Стуж.) (< апел. *жолуби* 'западина між горами', пор.: *жолоб* 'про западину, заглиблення між скалами, горами' [СУМ II, с. 543]; *жоліп* 'жолоб; жолобинка' [Он. 1, с. 254]; *жоліб* 'глибока и узкая долина; долина между двумя горами или взгорьями' [Мар., с. 227]; *жоліб, жолоб* 'глибокая и узкая долина' [Гр. 1, с. 490]; *жолоб* 'долина' [Гуц., с. 56]),

4) покритий саженою, кіптявою, погорілий: п. *Ч'орна Пас'іка* (Дубр.) (< апел. *пас'іка* 'вичищена ділянка лісу для поля'; пор.: *пасіка* 'відведена на зруб ділянка лісу' [СУМ VI, с. 86]; *пасіка* 'ділянка лісу, призначена на зруб' [Ет. 4, с. 304]), п. *Ч'орні Чирт'іж* (Луг) (< апел. *ч'ирт'іж* 'викорчувана ділянка', пор.: *чирт'іж* 'простір, місцевість, де з дерев обдерто кору, щоб всихали з метою їх подальшого корчування' [Бук., с. 640]; *чирт'іж* 'поляна на місці вигорілого лісу' [Гуц., с. 220]);

5) брудний, заболочений: пот. *Ч'орна Кал'ен* (Кам.) (< апел. *кал'ен* 'болото; сильно забруднена вода', пор.: *чорний* 'грязний' [Гр. 4, с. 470]; *каль* 'глина, болото, бруд' [Ет. 2, с. 350]; *каленія* 'посудища для розведення глини', *каліло* 'бруд'... *кальний* 'брудний' [Ет. 2, с. 345]; *кал* / мн. *калі* 'болото, грязюка' [Гуц., с. 74]; *кал* 'грязюка'; 'місце в лісі, де купаються дикі свині' [Зх.пол. 1, с. 205]), пот., ч.с. *Ч'орні П'от'ік* (Луг) (< апел. *п'от'ік* 'річка', пор.: *потік* 'річка (перев. невелика), струмок із стрімкою течією' [СУМ VII, с. 409]; *потік, поточіна* 'потік, потічок, струмок' [Гуц., с. 152]), дж., п. *Ч'орні Стун'ік* (Рак.) (< апел. *стун'ік* 'джерело', пор.: *студнік* 'криниця' [Ет. 5, с. 456], *студня* 'криниця без зрубу' [СУМ IX, с. 801]), л. *Ч'орні М'лаки* (Р. Паст.) (< апел. *м'лаки* 'болотисті місця', пор.: *м'лака* 'заболочена низина; трясовина' [СУМ IV, с. 764]; *м'лака* 'заболочена низина; багно; трясовина' [Ет. 3, с. 489]), л. *Ч'орні Болото* (Новос.) (< апел. *болото* 'заболочена низина', пор.: *болото* 'грузьке місце з надмірно зволуженим ґрунтом, часто з стоячою водою та воло-

голюбною рослинністю; багно, трясовина' [СУМ I, с. 215]; *болото* 'мокрая заболочення низменность; мокрое место между взгорьями' [Мар., с. 218]).

Мікротопоніми *Ч'орні Ділини*, *Ч'орні Води*, *Ч'орні Стун'ік*, *Ч'орні М'лаки*, *Ч'орні Болото* можуть розвивати й додаткову конотацію 'пов'язаний з нечистою силою', набуваючи негативного забарвлення. Як стверджує Л. Довбня, інтегральна сема «темний» лежить в основі творення метафоричного значення «брудний», що є вихідним для семми «зв'язаний з нечистою силою» [5, с. 84]. В основі трактування місцевими мешканцями назви джерела *Ч'орні Стун'ік* закладене уявлення про зв'язок чорного кольору з темрявою, чаклунськими діями: раніше жінки використовували воду з цього джерела для магічних дій, ритуалів. Такі асоціативні зв'язки підтверджують, що «найглибшим значенням чорного є затемнення й зародження в темряві» [9, с. 557].

Кольороназва *червоний* в мікротопонімії басейну найчастіше використовується в прямому значенні й указує на особливості кольору ґрунту: п. *Черв'єна Зім'ла* (Домаш.) (< апел. *зім'ла* 'ґрунт', пор.: *земля* 'ґрунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин' [СУМ III, с. 558]), *Черв'єна Й'ама* (п. – Завб., пас. – Мокра) (< апел. *й'ама* 'западина', пор.: *яма* 'підніжжя гори; найнижче місце на скелі; мн. *ямі* багато заглибин' [Гуц., с. 234]), п. *Черв'єна М'лака* (< апел. *м'лака* 'заболочена місцевість', пор.: *м'лака* заболочена низина; трясовина [СУМ IV, с. 764]; *м'лака* 'заболочена низина; багно; трясовина' [Ет. 3, с. 489], *м'лака* 'заболоченная низменность; трясына' [Мар., с. 236]; *м'лака* 'болото', 'драговина'; 'мокра сіножать' [Он. 1, с. 447]; *м'лака* 'заболочена місцевість; трясовина; мочар' [Гуц., с. 103]), п. *Черв'єні* (Бег. П.) (< субстантивіт з якісного прикм. *ч'ерв'єні* < *Ч. Горн?*), м.в. *Черв'єні Б'єрех* (Зар., Паст.) (< апел. *б'єрех* 'берег', пор.: *б'єрег* 'край землі, що межує з поверхнею річки, озера, моря і т. ін.' [СУМ I, с. 158]; *б'єрег* 'возвышенность, пригорок; гора, склон горы; склон оврага, долины; высокий отвесный берег, пропасть' [Мар., с. 216]; *б'єрег* 'схил гори' [Гуц., с. 12]), п., л. *Черв'єні Горн* (Новос.), л. *Черв'єні Горб* (Мирча) (< апел. *горн/горб* 'невелика гора', пор.: *горб* 'невелике округле підвищення на площині; бугор, пагорок' [СУМ II, с. 125]; *горб* 'невысокая отлогая горка, холм; возвышенность (в общем значении); холм в лесу, заросший деревьями' [Мар., с. 223]; 'возвышенное и открытое место; гора (в общем значении)' [Мар., с. 224]), п. *Черв'єні Ґрунок* (Рак.) (< апел. *ґрунок* 'горб', пор.: *ґрун* 'холмь, возвышенное мѣсто, горка' [Гр. 1, с. 333]; *ґрун* 'невелика гора, горбок, горбок на узгір'ї' [Он. 1, с. 195]; *ґрун* 'холм' [Мар., с. 225], *ґруник* 'горбок, пагорб, підгірок' [Гуц., с. 44]).

Рідше базовий атрибутив позначає колір покладів, води або штучного об'єкта: г., л. *Черв'єна Ск'ала* (Луг) (< апел. *ск'ала* 'скеля' + означ. *ч'ерв'єна* 'червона (про колір каменя)', дж., п. *Черв'єна Стун'а* (Пол. Г.) (< апел. *стун'а* 'джерело' +

означ. *ч'єрвєна* 'червона (про колір води)', пор.: *студня* 'криниця без зрубу' [СУМ IX, с. 801], м., ч.с. *Ч'єрвоний Міст* (Люта) (< апел. *міст* 'міст' + означ. *ч'єрвоний* 'червоний, пофарбований червоною фарбою', пор.: *міст* 'споруда для переїзду або переходу через річку, залізницю, автомагістраль, яр і т. ін.' [СУМ IV, с. 749]).

СУМ подає таке значення червоного кольору: «має забарвлення одного з основних кольорів спектра, що йде перед оранжевим; кольору крові та його близьких відтінків» [СУМ XI, с. 296]. За нашими спостереженнями, використання колоратива *червоний* у складі мікрогідронімів й мікрооронімів пояснюється зв'язком не з кров'ю, а з вогнем, саме його колір точніше репрезентує зорове сприйняття фізіографічних особливостей найменованих об'єктів.

Ми зафіксували мікротопонім *Цигловатої* (сін., пас., Тих.), базовий колоратив якого передає відтінок червоного кольору й характеризує особливості ґрунтового покриву. Таке кольоропозначення зараховують до лексем другого порядку (білявий, червонястий тощо), що семантично об'єднуються навколо слів першого порядку (синій, сірий, зелений та ін.) [11]. Уживання номена *цигловатої* наводить на думку, що колір ґрунту мав жовтий відтінок, саме тому традиційна колірна лексема *червоний*, яка могла б уживатися на позначення об'єктів усіх відтінків червоного кольору, не стала базовою для аналізованого мікротопоніма.

До групи червоного кольору зараховуємо й номен *мид'аній* 'кольору міді, червоно-жовтий', що став базою утворення мікротопоніма *Мид'аній П'ом'ік* (потч., Тих.) (< апел. *п'ом'ік* 'річка' + означ. *мид'аній*, пор.: *мідяній* 'мідний' [Гр. 2, с. 430]; *мідяній* 'кольору міді; червоно-жовтий' [СУМ IV, с. 725]; *мідяній* 'мідний; мідяно-червоний; який містить мідь' [Ет. 3, с. 472]. З цієї ж назви постав на позначення лісу онім, який функціонує у формі двох варіантів: *Мид'аній П'ом'ік* // *Мид'аній*. Деякі респонденти через співзвучність зі словом *медовий* пов'язували цю назву зі смаком води – смачної, солодкої, медової (пор.: *мєдяній* 'медовий' [Гр. 2, с. 415]).

Участь у творенні ужанських мікротопонімів брала лексема *білий*, колірне значення якої ('який має колір крейди, молока, снігу; протилежне чорний' [СУМ I, с. 181]) репрезентоване в назвах *Білий Студнік* (дж., п. Бег.П.) (< апел. *студнік* 'джерело', пор.: *студня* 'криниця без зрубу' [СУМ IX, с. 801]), *Білої Камін'а* (г., Нев.) (< апел. *камін'а* 'каміння', пор.: *камінь* 'тверда гірська порода у вигляді суцільної маси або окремих шматків, що не кується й не розчиняється у воді' [СУМ IV, с. 83]), *Білої Поле* (п., Бег.П.) (< апел. *п'оле* 'поле', пор.: *поле* 'значна площа чи ділянка землі, спеціально відведена під що-небудь' [СУМ VII, с. 64]). На думку мовознавців, слово *білий* первісно означало 'блискучий, прозорий, невидимий', а пізніше – 'чистий та світлий' [9, с. 24]. Відповідно зафіксовані мікротопоніми можуть бути пов'язані з базовим номеном, що позначав не колір, а виражав значення 'блискучий, світлий, чистий'.

Білий колір був сакральним і символічним у багатьох народів світу, уособлював сонце, життя, щось блискуче, прозоре, зиму, сніг [9, с. 24]. «В українській традиції білий колір абсолютизується через Божественне світло, святість, істину, чистоту та непорочність, належність до символізації Бога-отця, Богородиці, ангельських чинів. Про це свідчить ім'я давнього бога Білобога – повелителя добра, Сонця, творця землі». [14, с. 123]. На ймовірність символічного змісту, що відображає уявлення українців про світобудову зокрема, духовну культуру загалом указує назва *Білої Камін'а*: «У колядках *білий камінь* виступає символом Світового дерева; за народними повір'ями, деякі камені служать оберегами» [6, с. 272].

Базовий колоратив мікротопоніма *Білий Студнік* теж репрезентує позитивну конотацію. За свідченням респондентів, вода з джерела може вилікувати від усіх хвороб. І Герасименко припускає, що подібні географічні об'єкти отримали назву не через світлий колір води, вони могли виражати значення 'священний' [3, с. 70]. Внутрішній зміст колоратива *білий* у цьому випадку реалізує значення 'з цілющою водою', 'з водою, яка має лікувальні властивості'.

Мікротопоніми з етимологічно спорідненими колоративами *жовтий* і *зелений* становлять нечисленну групу. Використання зеленого кольору для номінації географічних об'єктів видається, з одного боку, вмотивованим, оскільки зелений – це колір рослинності, природне тло, з іншого – нелогічним: традиційно вибір ознаки для найменування об'єкта здійснюється за принципом виокремлення нетипової характерної риси, яка могла б слугувати позначенням важливої номінаційної координати, тобто бути своєрідним розпізнавальним знаком. Символічно зелений колір – колір спокою, безпеки, особливо це стосується переносного значення. Проте йому властиві й негативні символічні осмислення [15, с. 634].

У складі онімів *Зелєна* (л., Кам.) (< субстантивіт із якісного прикм. *зелєна* < 3. *Гор'а?*), *Зелєна П'ом'анка* (п., Смер.) (< апел. *п'ом'анка* 'невелика поляна'), *Зелєний Бар* (б.-м., Т.Пол.) (< апел. *бар* 'бар, кафе'), *Зелєний Горб'ок* (п., Луг) (< апел. *горб'ок* 'невелике підвищення') збережено основне значення лексеми *зелений* 'один з основних кольорів спектра – середній між жовтим і блакитним. // Який має колір трави, листя, зелені' [СУМ III, с. 553] з частковим накладанням похідного 'зроблений із зелені, рослинності // Який заріс зеленню, травою, кущами і т. ін.'. Колоратив у назвах *Зелєна П'ом'анка* та *Зелєний Горб'ок* може репрезентувати ширший семантичний обсяг і позначати також 'світлий, яскравий', 'добре освітлений сонцем', 'світло-зелений колір, близький до салатого'.

Номен *жовтий* став базою творення однієї назви на позначення урочища *Ж'обутий Вєрш'ок* (Домаш.) (< апел. *вєрш'ок* 'верхня частина гори' + означ. *ж'обутий* 'жовтий (про колір ґрунтового покриву)', пор.: *вєрш'ок* 'вершина гори' [Мар., с. 220], *вєрх* 'верхня, найвища частина чого-небудь; вершина'

[СУМ I, с. 334]). Колірна лексема реалізує основне значення 'який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між оранжевим і зеленим; який має колір золота, яєчного жовтка, соняшникового суцвіття' [СУМ II, с. 540]). Як зазначає Л. Довбня, «прикметник жовтий в українській мові підлягає мінімальній семантичній трансформації: у нього розвивається лише одне похідне (метафоричне) значення «блідий, з жовтим відтінком» [5, с. 86]. Однак у мікротопонімії басейну Ужа колірна назва *жовтий*, ужита, на перший погляд, у прямому значенні, зазнала семантичної трансформації: 'жовтий' → 'світлий' → 'блискучий' → 'осяяний (освітлений) сонцем'. Асоціативний зв'язок зі світлом, сонцем засвідчують і давні (фольклорні) тексти, у яких «прикметник жовтий мав обмежену сполучуваність (пісок, кучері, острів, чоботи, кінь)», а сама лексема «мала неоднозначну семантику, сполучаючи значення «темний» і «світлий» [7, с. 31].

Зазнав семантичних змін у складі мікротопоніма *Сіўка Дóлина // Сіўка Дóлина* (п., Мокра) (< апел. *дóлина* 'рівнинна низина' + означ. *сіўка // сіўка*) давній номен *сивка // севка* з прямим значенням 'сірий' (пор.: *сévка – сівий* [Ет. 5, с. 202]; *сивкóвий* 'сивий; сірий, із сірої шерсті' [Ет. 5, с. 224]; *сévка* 'вид гриба із сивуватою шапкою' [Ет. 5, с. 224]). Лексеми *сивий, сизий* традиційно позначають темно-сірі кольори, водночас можуть передавати світлі (білуваті) [2, с. 78]. За нашими спостереженнями, появу аналізованого мікротопоніма спричинили асоціативні зв'язки з темрявою. Основні конотативні значення, закладені в давньому кольоропозначенні, можливо, пройшли такі трансформації: 'темний' → 'сірий' → 'позбавлений яскравості, тьмяний' → 'невиразний', 'сірий' → 'оповитий туманом' → 'невиразний'.

Висновки. Можемо стверджувати, що функ-

ціонування колоративів у мікротопонімії басейну річки Ужа повністю відтворює особливості хроматичної ієрархії, яка склалася в загальноукраїнській колірній системі [10, с. 51]. Найбільшою продуктивністю характеризуються номени *чорний, білий, червоний*, нечисленними є мікротопоніми, базовими колірними назвами яких є *жовтий, зелений*. Більшість онімів з колоративами у структурі утворені за традиційною моделлю «узгоджене означення + апелятив > двочленна назва». Нечисленні субстантивіти є лише результатом тривалого функціонування в мікротопонімії басейну двочленної назви, що перетворилася на одночленну шляхом втрати стрижневого компонента.

У процесі номінації колоративи використовувались на позначення природних об'єктів (гір, полів, урочищ, лісів, джерел, потічків, місць відпочинку), рідше – одиниць штучного походження. Відповідно стрижневими компонентами аналізованих мікротопонімів є апелятиви, що позначають типові для місцевого ландшафту географічні реалії (*вéршок, груно́к, дóлины, зімл'а, кáл'ен', камін'а, мláка, пóл'анка, стóун':а* тощо).

Колір є репрезентантом семантичних трансформацій, що виникли внаслідок психічної діяльності людини, впливу на неї суспільно-культурного середовища. Загалом усі аналізовані лексеми зберігають основне колірне значення, проте деякі (архетипні за природою) набувають оцінних конотатій. В основі тлумачення назв із колоративами закладене образне сприймання світу, його осмислення через призму традицій, вірувань та уявлень про світобудову. Перспективою подальших досліджень вважаємо поглиблене вивчення впливу психологічних та соціокультурних чинників на формування конотативних значень базових одиниць інших груп мікротопонімів басейну річки Ужа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва: Русские словари, 1996. 412 с.
2. Герасименко И.А. Семантическая характеристика цветообозначений серый, седой, сивый, сизый как составляющих фразеологических единиц. *Культура народов Причерноморья*. 2006. № 82. Т. 1. С. 77–80.
3. Герасименко І. Російські топоніми, структура яких пов'язана з основами назв-колоративів. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 10. С. 66–72.
4. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 284 с.
5. Довбня Л. Лексико-семантичні зміни прикметників на позначення назв основних кольорів в українській та російській мовах. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. Випуск 35. С. 81–87.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури. *Словник-довідник*. Київ: Довіра, 2006. С. 271–272.
7. Іншаков А. Є. Колоратив жовтий у староукраїнській мові (XI – XIII ст.). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2012. Вип. 7. С. 29–34.
8. Іншаков А. Є. Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9. С. 188–195.
9. Керлот Хуан Едуардо. *Словарь символов*. Москва: REFL-book, 1994. 608 с.
10. Ковтун Л. Український колористичний код світотворення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. Т. 13. 2009. С. 49–52.
11. Кристенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові. *Мовознавство*. 1967. № 4. С. 97–112.
12. Марчук Л. М. Функціонування колірних лексем як ментальних феноменів світу емоцій людини. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 12. С. 20–23.

13. Мелько Х.Б. Колоративна композита в англійській та українській мовах: особливості номінації. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія: Філологічні науки (мовознавство). 2015. №3. С. 153 – 160.
14. Семашко Т. Колоративи у наївній картині кольору українського етносу. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16, т. 5. С. 121 – 127.
15. Семашко Т.Ф. Лексико-семантичні значення фразеологізмів із прикметниковим компонентом зелений. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника: Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження професора Івана Ковалика*. Філологія. Випуск XV – XVIII. Івано-Франківськ, 2007. С. 633 – 636.
16. Семашко Т.Ф. Проблема визначення статусу кольоропозначень як лінгвістичних одиниць. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 7. С. 352 – 356.
17. Семашко Т.Ф. Семантична структура лексичних одиниць на позначення кольору в українській мові. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. праць*. Київ, 2009. Вип. 17. С. 14 – 21.
18. Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. Київ: Міленіум, 2002. 260 с.
19. Смалъ О. Назви «кольорових» мікротопонімів Лівобережжя міста Києва. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія XXIX-XXXI*. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного ун-ту, 2011. С. 184 – 187.
20. Сокіл Н. Вербалізатори кольору в мікротопонімах Бойківщини. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 10. С. 56 – 58.
21. Яніцька Н.Р. Мікротопоніми центральних та східних районів Львівщини, мотивовані назвами кольорів. *Ономастичні науки*. 2009. № 1(3). С. 42 – 47.

REFERENCES

1. Vezhbitskaya A. (1996) Yazyk. Kul'tura. Poznanie [Tongue. Culture. Cognition]. Moskva: Russkie slovari, 412 s. [in Russian].
2. Gerasimenko I.A. (2006) Semanticheskaya kharakteristika tsvetoooboznacheniy seryy, sedoy, sivyy, sizyy kak sostavlyayushchikh frazeologicheskikh edinit [The semantic characteristic of color designations of gray, hoar, ash gray, dove-coloured as components of phraseological units]. *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*. № 82. T. 1. S. 77 – 80. [in Russian].
3. Herasymenko I. (2010) Rosiiski toponimy, struktura yakykh poviazana z osnovamy nazv-koloratyviv [Russian toponyms the structure of which is related to the basics of colourative names]. *Movoznavchyy visnyk*. Vyp. 10. S. 66 – 72. [in Ukrainian].
4. Holubovska I.O. (2004) Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu [Ethnic features of linguistic views of the world]. Kyiv: Lohos, 284 s. [in Ukrainian].
5. Dovbnia L. (2001) Leksyko-semantychni zminy prykmetnykiv na poznachennia nazv osnovnykh koloriv v ukrainskii ta rosiiskii movakh [Lexical-semantic changes of adjectives for the designation of names of primary colours in the Ukrainian and Russian languages]. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVTs KDPU im. V. Vynnychenka, Vypusk 35. S. 81 – 87. [in Ukrainian].
6. Zhaivoronok V.V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture]. *Slovyk-dovidnyk*. Kyiv: Dovira, S. 271 – 272. [in Ukrainian].
7. Inshakov A.Ye. (2012) Koloratyv zhovtyy u staroukrainskii movi (XI – XIII st.) [Colourative yellow in Old Ukrainian (XI – XIII centuries)]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Vyp. 7. S. 29 – 34. [in Ukrainian].
8. Inshakov A.Ye. (2013) Teoretychni zasady doslidzhennia kolirnoi leksyky v movoznavstvi [Theoretical principles of colour vocabulary research in linguistics]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Vyp. 9. S. 188 – 195. [in Ukrainian].
9. Kerlot Khuan Eduardo. (1994) Slovar' simvolov [Symbol Dictionary]. M.: REFL-book, 608 s. [in Russian].
10. Kovtun L. (2009) Ukrainskyi kolorystychnyi kod svitotvorennia [Ukrainian colouristic code of creation of the world]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrainoznavstvo*. Tom 13. S. 49 – 52. [in Ukrainian].
11. Krytenko A. P. (1967) Semantychna struktura nazv koloriv v ukrainskii movi [The semantic structure of colour names in Ukrainian]. *Movoznavstvo*. № 4. S. 97 – 112. [in Ukrainian].
12. Marchuk L. M. (2015) Funktsionuvannia kolirnykh leksem yak mentalnykh fenomeniv svitu emotsii liudyny [Functioning of colour tokens as mental phenomena of the world of human emotions]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 10: Problemy hramatyky i leksykologii ukrainskoi movy: zb. nauk. prats*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, Vyp. 12. S. 20 – 23. [in Ukrainian].

13. Melko Kh.B. (2015) Koloratyvna kompozyta v anhliiskii ta ukraïnskii movakh: osoblyvosti nominatsii [A Colourative Composite Word in English and Ukrainian: Naming Features]. *Naukovyi visnyk Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. №3. S. 153 – 160. [in Ukrainian].
14. Semashko T. (2013) Koloratyvy u naivnii kartyni koloru ukraïnskoho etnosu [Colouratives in the naive picture of the colour of the Ukrainian ethnic group]. *Mova i kultura*. Vyp. 16, t. 5. S. 121 – 127. [in Ukrainian].
15. Semashko T.F. (2007) Leksyko-semantychni znachennia frazeolohizmiv iz prykmetnykovym komponentom zelenyi [The lexical-semantic meaning of phraseologisms with the adjective component green]. *Visnyk Prykarpatskoho natsionalnogo universytetu im. V. Stefanyka: Yuvileinyi vypusk na poshanu 100-richchia vid dnia narodzhennia profesora Ivana Kovalyka. Filolohiia*. Vypusk XV – XVIII. Ivano-Frankivsk, S. 633 – 636. [in Ukrainian].
16. Semashko T.F. (2011) Problema vyznachennia statusu koloropoznachen yak linhvistychnykh odynyt [The problem of determining the status of colour codes as linguistic units]. *Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykologii ukraïnskoi movy: zb. nauk. prats*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, Vyp. 7. S. 352 – 356. [in Ukrainian].
17. Semashko T.F. (2009) Semantychna struktura leksychnykh odynyt na poznachennia koloru v ukraïnskii movi [Semantic structure of lexical units for colour designation in Ukrainian]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh: zb. nauk. prats*. Kyiv, Vyp. 17. S. 14 – 21. [in Ukrainian].
18. Slovnyk symvoliv kultury Ukrainy (2002) [Dictionary of symbols of Ukrainian culture] / za zah. red. V.P. Kotsura, O.I. Potapenko, M.K. Dmytrenka. Kyiv: Milenium, 260 s. [in Ukrainian].
19. Smal O. (2011) Nazvy «kolorovykh» mikrotoponimiv Livoberezhzhia mista Kyieva [Names of «colour» microtoponyms of the Left Bank of Kiev]. *Visnyk Prykarpatskoho natsionalnogo universytetu imeni Vasylia Stefanyka. Filolohiia XXIX – XXXI*. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarpatskoho natsionalnogo un-tu, S.184 – 187. [in Ukrainian].
20. Sokil N. (2010) Verbalizatory koloru v mikrotoponimakh Boikivshchyny [Colour verbalizers in microtoponyms of Boykivshchyna]. *Movoznavchiy visnyk*. Vyp. 10. S. 56 – 58. [in Ukrainian].
21. Yanitska N.R. (2009) Mikrotoponimy Tsentralnykh ta Skhidnykh raioniv Lvivshchyny, motyrovani nazvamy koloriv [Microtoponyms of the Central and Eastern districts of Lviv region, motivated by the colour names]. *Onomastychni nauky*. № 1 (3). S. 42 – 47. [in Ukrainian].

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бук.* – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005. 688 с.
- Гр. 1, 2, 3, 4* – Словарь української мови / упор. Б.Д. Грінченко. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 1 – 3; 1997. Т. 4. (Репринтне видання. Друкується за виданням 1907 р.).
- Гуц.* – Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Раківського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
- Ет. 1, 2, 3, 4, 5* – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. Київ: Наук. думка, 1982 – 2005. Т. 1 – 5.
- Зх.пол. 1, 2* – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2000. Т. 1 – 2.
- Мар.* – Марусенко Т.А. Матеріали к словарю украинских географических аппелятивов (названия рельефов). *Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика)*. Москва: Наука, 1968. С. 206 – 255. [in Russian].
- Он. 1, 2* – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наук. думка, 1984. Ч. 1 – 2. 495 с., 515 с.
- СУМ I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI* – Словник української мови: в 11-ти т. Київ: Наук. думка, 1970 – 1980. Т. I – XI.

REFERENCES

- Buk.* – Slovnyk bukovynskykh hovirok [Dictionary of Bukovynian dialects]. Za zah. red. N.V. Huivaniuk. Chernivtsi, 2005. 688 s. [in Ukrainian].
- Hr. 1, 2, 3, 4* – Slovar ukraïnskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Upor. B.D. Hrinchenko. K.: Nauk. dumka, 1996. T. 1 – 3; 1997. T. 4 (Reprintne vydannia. Drukuietsia za vydanniam 1907 r.) [in Ukrainian].
- Huts.* – Pipash Yu.O., Halas B.K. Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti) [Materials for the dictionary of Hutsul dialects (Kosivska Polyana and Rosishka of Rakhiv district of the Transcarpathian region)]. Uzhhorod, 2005. 266 s. [in Ukrainian].
- Et. 1, 2, 3, 4, 5* – Etymolohichniy slovnyk ukraïnskoi movy [The etymological dictionary of the Ukrainian language]: v 7 t. Hol. red. O.S. Melnychuk. K.: Nauk. dumka, 1982 – 2005. T. 1 – 5. [in Ukrainian].
- Mar.* – Marusenko T.A. Materialy k slovaryu ukraïnskikh geograficheskikh appelyativov (nazvaniya rel'efov) [Materials for the dictionary of Ukrainian geographical appellatives (relief names)]. *Poles'e (Lingvistika. Arkheologiya. Toponimika)*. Moskva: Nauka, 1968. S. 206 – 255. [in Russian]
- On. 1, 2* – Onyshkevych M.I. Slovnyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boykovynian dialects]. Kyiv: Nauk. dumka, 1984. Ch. 1 – 2. 495 s., 515 s. [in Ukrainian].
- SUM I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI* – Slovnyk ukraïnskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: V 11-ty t. Kyiv: Nauk. dumka, 1970 – 1980. T. I – XI. [in Ukrainian].

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Великобerezнянський район: Бег.П. – с. Бегендяцька Пастіль, Домаш. – с. Домашин, Луг – с. Луг, Люта – с. Люта, Мирча – с. Мирча, Р.Паст. – с. Розтоцька Пастіль, Смер. – с. Смерекова, Стуж. – с. Стужиця, Тих. – с. Тихий. *Перечинський район:* Дубр. – с. Дубриничі, Завб. – с. Завбуч, Зар. – с. Заричово, Мокра – с. Мокра, Новос. – с. Новоселиця, Пол.Г. – с. Полянська Гута, Пер. – м. Перечин, Паст. – с. Пастілки, Пор. – с. Порошково, Рак. – с. Раково, Т.Пол. – с. Тур'я Поляна. *Ужгородський район:* Кам. – с. Кам'яниця, Нев. – с. Невицьке.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ГЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Буд. – будинок, г. – гора, дж. – джерело, л. – ліс, м. – міст, м.в. – місце відпочинку, п. – поле, пас. – пасовище, пот. – потік (річка), потч. – потічок (струмок), сін. – сінокіс, ч.с. – частина села.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ІНШИХ ТЕРМІНІВ

Апел. – апелювати, означ. – означення, прикм. – прикметник.

**TRANSCARPATHIAN MICROTOPYNOMS OF THE UZH RIVER BASIN,
MOTIVATED BY COLOR NAMES**

Abstract. The description of the structural-semantic features of colouratives as constituents of microtoponyms represents the specificity of «visual» perception of reality, a person's view of the world and their own place in it.

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the semantic structure of the attributes-colouratives in the Transcarpathian microtoponyms of the Uzh River basin, namely: to determine the semantic transformations of colour names, to find out the probable motives of the naming and, accordingly, the national-cultural connotation of the colours.

According to the structure fixed microtoponyms of the Uzh basin with basic «colour» nomens are two-component units, formed by the models «concordant attribute + appellative > binomial name», «binomial name > monomial name» (substantives). Here is a limited number of substituted names, they are only the result of long-term functioning in the microtoponymy of the basin of the binomial name, which has been transformed into a monomial by truncation of the core component, which denoted mainly geographical realia.

Functioning of colouratives in the microtoponymy of the Uzh River basin completely reproduces the features of the chromatic hierarchy that has developed in the Ukrainian colour system. The highest productivity is characterized by the nomens *black, white, red*, not numerous are microtoponyms, the basic colour names of which were *yellow, green*.

Color is a representative of the semantic transformations that have arisen as a result of a person's mental activity and the influence on the socio-cultural environment. In general, all analyzed tokens retain their primary colour value, but some (archetypal in nature) acquire evaluating connotations. At the heart of interpretations of names with colors laid figurative perception of the world, its understanding through the prism of traditions, beliefs and ideas about the universe.

Keywords: microtoponym, Uzh River basin, colourative, structural-semantic features, semantic transformations.

Стаття надійшла до редакції 20 червня 2019 р.

© Баньої В., 2019 р.

Вероніка Баньої – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-7957-8080>

Veronika Banyoi – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-7957-8080>

ФУНКЦІЇ ЕПІГРАФІВ У СУЧАСНОМУ ФЕНТЕЗІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ Д. КОРНІЙ «ГОНИХМАРНИК» І М. ПЕТРОСЯН «ДОМ, В КОТОРОМ...»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 81.42:821.161.1/2.08

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).13–17.

Бойко О. Функції епіграфів у сучасному фентезі (на матеріалі романів Д. Корній «Гонихмарник» і М. Петросян «Дом, в котрому...»); 13 стор.; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто функції епіграфів як інтертекстуальних маркерів у сучасному фентезі. Досліджено джерела запозичень та зроблено висновок, що в українському фентезі переважають питомі українські джерела, у російському – цитати зі світової літератури та елементи фіктивної інтертекстуальності. Розкрито значення епіграфа як метатекстового елемента, проаналізовано його функції. У романі Д. Корній інформативна функція епіграфа пов'язує його з заголовком і текстом підрозділу. У романі М. Петросян переважає сугестивна роль епіграфа, що створює настрій і впливає на розуміння тексту.

Ключові слова: інтертекстуальність, метатекстуальність, епіграф, фіктивна інтертекстуальність, інформативність, сугестія.

Постановка проблеми. Поняття інтертекстуальності увійшло в науковий обіг ще в 60-і роки ХХ століття завдяки науковим розвідкам Ю. Кристевої, але й досі посідає значне місце у студіях українських (О. Селіванова, Н. Кондратенко, М. Шаповал, Г. Сюта, О. Переломова, І. Арнольд, І. Колегаєва та ін.) і зарубіжних (М. Фуко, Ж. Женетт, Н. П'єг-Гро, Н. Фатєєва, В. Чернявська, Г. Денисова та ін.) дослідників. Серед інтертекстуальних маркерів художнього тексту визначна роль належить епіграфам. Форми включення «чужого слова» в текст, їх класифікація та розмежування залишаються дискусійними питаннями, однак сильна позиція епіграфа не викликає сумнівів. Як зазначає І. Арнольд, автор досягає виконання важливих прагматичних завдань, що пов'язані зі «встановленням ієрархії змістів, фокусуванням уваги на найважливішому, посиленням емоційності та естетичного ефекту...» [1, с. 205]. Епіграфи є факультативними включеннями, і саме за рахунок їхньої факультативності вони актуалізують увагу читача й дослідника. Зважаючи на це, актуальність статті полягає в необхідності визначення інформативної функції епіграфа в українськомовному та російськомовному художньому дискурсі початку ХХІ століття.

Аналіз досліджень. Епіграф як гіпер-, пара- або мегатекстовий елемент ставав об'єктом дослідження українських (Т. Динниченко, І. Колегаєва, О. Переломова, О. Ярема та ін.) та зарубіжних (Н. Фатєєва, Н. Кузьміна, І. Арнольд, О. Цуканова, В. Ларкін, К. Давидова та ін.) дослідників. Нині не існує загальноприйнятої точки зору щодо того, до якого різновиду інтертекстуальності потрібно належати епіграфу, і навіть не всі науковці потрактують його як цитату (наприклад, О. Переломова і О. Ярема вважають, що і заголовок, і епіграф можуть бути й алюзією, і ремінісценцією). Проте дослідники згодні у визначенні функції епіграфа – виокремлено інформативну, сугестивну, формотворчу функції. У функції епіграфа здебільшого виступають

атрибутовані, нетрансформовані цитати. Епіграф перебуває в сильній – ініціальной після заголовку – позиції в тексті, і водночас є факультативним. Отже, наявність епіграфа є важливим чинником для розуміння змісту твору.

Так, І. Арнольд відзначає саме інформативну роль епіграфа: «Інформаційні зв'язки його є різноскерованими: він пояснює заголовок, відсилає пам'ять до того контексту, з якого він узятий, і до того, якому передує. Разом із заголовком він посідає сильну позицію початку, але на відміну від заголовка є факультативним, що підвищує інформативність» [1, с. 355]. Дослідниця наголошує: епіграфи «співзвучні не лише зі змістом розділу, але й між собою. ...Вони можуть по-різному взаємодіяти, в тому числі й іронічно, з нарагивною частиною розділів» [1, с. 358]. В іншій розвідці І. Арнольд зазначає, що «для відношень тексту до заголовка, післямови, передмови та коментарів існує спеціальний термін – паратекстуальність» [1, с. 429]. Н. Кузьміна аналізує епіграф з комунікативної точки зору, представляє його як «комунікативний знак, сутність якого реалізується лише в процесі функціонування. Функціонуванням для епіграфа можна вважати його включення в метатекст» [4, с. 147]. Дослідниця виокремлює чотири варіанти співвідношення епіграфа та тексту в процесі творчості: існування епіграфа до тексту, виникнення епіграфа одночасно з текстом, підбір епіграфа до готового тексту та знімання епіграфа при першій або наступних публікаціях твору [4, с. 147]. На композиційній ролі епіграфа акцентує увагу Н. Фатєєва. На її думку, цей метатекстовий елемент – «наступна після заголовку ступінь проникнення в текст, що знаходиться над текстом і співвідноситься з ним як з цілим. Власне не обов'язковість епіграфа робить його особливо значущим. Як композиційний прийом епіграф виконує роль експозиції після заголовка, але перед текстом і пропонує роз'яснення або загадки для прочитання тексту в його відношенні до заголовка»

[7, с. 140]. Як відзначає І. Колегаєва, «доля епіграфів як окремих текстів є своєрідною, оскільки вони дуже часто є прецедентними феноменами ще до входження в метатекст, це Біблійні вислови, строфи поетичних творів, прислів'я і т. ін.» [2, с. 241].

Мета статті – виявити специфіку функціонування епіграфа в сучасному фентезійному творі, що мотивує виконання низки завдань: 1) розкриття значення епіграфа як метатекстового елементу; 2) визначення літературних джерел, цитати з яких посідають сильну позицію епіграфа; 3) виявлення інформативної і сугестивної функцій епіграфа та його зв'язку з заголовком та основним текстом.

Джерельною базою слугували художні тексти фентезійних творів – романів Дари Корній «Гонихмарник» та Маріам Петросян «Дом, в котрому...». Перший твір написаний українською мовою, а другий – російською.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи роль епіграфів у двох романах, відзначимо, що авторки послуговувалися різними до вибору цитат для «сильних позицій». Але є і спільне – епіграфи в обох текстах впливають на розуміння тексту і є тісно пов'язаними з його змістом. Цитата, що виносить в епіграф, може навіть дослівно бути включеною в текст.

Розглянемо зв'язок деяких епіграфів із заголовком та змістом розділу в романі **Дари Корній «Гонихмарник»** [3]. Як слушно відзначає Л. Меркотан, «в дискурсі сучасної української прози за ознакою походження джерела переважають епіграфи, матеріалізовані власне українськими поетичними творами» [5, с. 181]. У романі 27 розділів (не враховуючи епілог), із них 22 відкриваються епіграфами з творчості українських поетів, 3 – з народної творчості, один – цитатою з Біблії і один – із творчості Омара Хайяма. Атрибуція епіграфів обмежується вказівкою на автора, але без назви першоджерела: читач повинен віднайти його сам. Вибір епіграфів також умотивований змістом цілого розділу, у кожному з яких (крім шостого) по чотири підрозділи. Так, у першому розділі йдеться про життя головної героїні Аліни в сучасному Львові, отже, в епіграфах розміщені цитати з сучасних, ще живих поетів: Костянтина Москальця, Ліни Костенко, Олега Стасика і Сергія Жадана. Другий розділ присвячено опису подій, віддалених у часі, що розгортаються в західноукраїнському селі. Перший, третій і четвертий підрозділи починаються з народних пісень або гаївок, а другий відкриває цитата з історичного роману Ліни Костенко «Маруся Чурай». В інших розділах не спостерігається такої чіткої часової градації, однак можна простежити зв'язок між кожним епіграфом та заголовком і текстом підрозділу. Відзначимо також, що епіграф з Біблії посідає композиційно сильне місце – у середині тексту (третій підрозділ третього розділу), як і епіграф із творчості Омара Хайяма – в останньому підрозділі. Вважаємо, що такі акценти допомагають включити текст роману до контексту світової культури.

Другий підрозділ першого розділу називається «Пошматоване небо», епіграфом до нього є цитата

з вірша Ліни Костенко «На цямуру»: *Чудний народ – художники, поети. Все їм сниться те, чого нема.* У тексті йдеться про сон Аліни про грозу: «Вона стоїть на вершині гори, довкола клекоче гроза, от-от заляпоче злива...» [3, с. 26]. Після сновидіння Аліна пише картину і називає її «Пошматоване небо». Композиційно назва картини вводиться на початку – в заголовку, і в останніх рядках підрозділу, створюючи композиційне коло.

Цитата з творчості Ліни Костенко (з історичного роману «Маруся Чурай») наявна і в епіграфі до другого підрозділу другого розділу, що має заголовок «Двудушник»: *Тобі дано і вірити, й кохати. А що мені? Які такі куші? Нелегко, кажуть, жити на дві хати. А це нелегше – жити на дві душі! У цьому підрозділі йдеться про зустріч Ірини (матері Аліни) з Гонихмарником, Двудушником: *Раптом із трави навпроти щось підводиться. Истома з двома личинами. Один вродливий, добрий, ...інший – страшний, зморщений... Це дводушник. Гонихмарник. Градобур* [3, с. 81].*

Безумовний зв'язок між заголовком, епіграфом та змістом тексту відзначаємо і в третьому підрозділі другого розділу, що називається «Кривий танець». В епіграфі цитується українська гаївка: *Ми кривого танцю йдемо, йдемо, Ми в нім кінця не знайдемо. Ані кінця, ані ладу, ладу, Не впізнати, котра ззаду; і в середині підрозділу знаходимо: *Усе так заплуталося, мов на старих волинських рушниках. Не добереши, де початок стежки, а де її кінець. Кривий танець життя, кривий танець* [3, с. 84]. Для більшої акцентованості ці слова знаходяться перед подвійним абзацом, а отже, є виділеними графічно.*

Це один помітний приклад – епіграф до третього підрозділу третього розділу. Заголовок – «Веселка для друга», епіграфом обрано цитату з Біблії, Книги Буття, 9: *...І буде веселка у хмарі, і побачу її, щоб пам'ятати про вічний заповіт між Богом і між кожною живою душею в кожному тілі, що воно на землі.* Зв'язок між заголовком, епіграфом і текстом підкреслюється двома засобами. По-перше, тим, що Аліна подарувала другові Петру картину із зображеною веселкою та назвала її «Веселка для друга». По-друге, повністю процитованим епіграфом, що знаходиться в другій сильній позиції – наприкінці глави: *В ел. скриньці чекає повідомлення від одного з її друзів по листуванню: «І буде веселка у хмарі, і побачу її, щоб пам'ятати про вічний заповіт між Богом і між кожною живою душею в кожному тілі, що воно на землі»* [3, с. 145].

Потрібно відзначити і тісний зв'язок заголовка й епіграфа з текстом у п'ятому розділі, підрозділ четвертий, що має заголовок «Сонце»: *...І забуваю я, що вмю дихати, І що ходити вмю, забуваю* (Григорій Чубай). Ці рядки – з пісні «Коли до губ твоїх» гурту «Плач Єремії»; Дара Корній не зазначає авторство гурту, лише вказує автора віршів. У тексті наявна цитата з пісні, під яку танцюють Аліна і Кажан: *У стіни квартири вриваються ніжні слова, заплетені в мереживо музики: «Коли до губ твоїх лишається півподиху, коли до губ твоїх лишається півкроку – зіниці твої виткані із подиву,*

в очах у тебе синьо і широко» [3, с. 242]; «*А чорний птах повік твоїх здійснюється і вневеністю мою кудись відмає. Неступленим півкроку залишається, півподиху у горлі застрягає», – шепоче на вухо хлопець.* Зазначимо, що в текст включені не ті рядки, що винесені в епіграф. Глава закінчується словами: *Бо Коханню – то Сонце!* [3, с. 244], що вказує зв'язок із заголовком.

Творчість Грицька Чубая стає епіграфом і до другого підрозділу четвертого розділу під назвою «Небесні коні»: *Столочили зажурені маки вечора голубі-голубі лошата.* Семантичний зв'язок між заголовком, епіграфом та змістом тексту скомп'юнований на самому початку, підрозділ починається рядками: – *Стоять коні на припоні... Кожний кінь гожий, кожний кінь сильний. Б'ють своїми копитами, благаючи випустити їх на волю...* [3, с. 174].

Використання сучасної (Г. Чубай, Л. Костенко, С. Жадан, К. Москалець та ін.) і класичної (І. Франко, Л. Українка, В. Симоненко, О. Олесь) української поезії, української народної творчості як епіграфів, а також долучення біблійних висловів та рубаї О. Хайяма, допомагають створити багатовимірний інтертекстуальний контекст, який включає текст роману до світової культури, додає йому інтелектуальної глибини і розкриває текстові межі. Інформативна роль епіграфа нерозривно пов'язана із заголовком і текстом, завдяки чому вибудовується цілісна картина художнього світу роману «Гонимарник».

Порівняймо зроблені спостереження й узагальнення з іншим твором. Принцип створення системи епіграфів у романі М. Петросян «Дом, в котором...» [6] полягає в тому, щоб якомога повніше використати інформативну функцію епіграфа у його зв'язку із заголовком і змістом розділу. Роман складається з трьох книг; у першій книзі майже відсутні епіграфи (окрім останнього розділу «Последний бой Помпея»), а заголовки інформують про зміст розділу, пор.: «*Курильщик. О взаимоотношениях белых ворон», «Курильщик. О летучих мышцах, драконах и скорлупе василисков»* тощо. В останньому розділі як епіграф використовується текстове включення під назвою «Дождевая песня», що є прикладом внутрішньої, фіктивної, композиційної інтертекстуальності (за І. Арнольд), тобто цитовані фрагменти належать власне М. Петросян:

*В Серодомном Лесу сегодня вода протекает
на нас с небес,
Выбирайся из мха и соседа буди. Дождь идёт
и танцует Лес!
Не видно глаз и нету лица, и вымокла шерсть,
и так без конца,
И нету правды в письме моём, том, что лежит
под чёрным дуплом.
Просунь же руку, достань и прочти чёрных
зверей на белой бумаге,
Они тебе скажут, и ты не молчи, расскажи
другим правду.
Ту правду, которой там вовсе нет, придумай
сам и беги,
В колючей траве оставляя след шестипалой
когтистой ноги.*

*Беги и пой, кричи и танцуй, ты урод, пусть
знает весь мир –
Ты родился от дерева и от струй лесного
ручья под ним.*

Привет:

*Ура, Ура! Куснём муравья!
Закинем уши на горб!*

*И дружно спляшем и дружно споём!
Мы – гордый лесной народ!
(Дождевая песня)*

Великий за обсягом епіграф займає дві сторінки, однак він єдиний не має чіткого зв'язку зі змістом розділу. Отже, його інформативна функція є зниженою, на першому плані – сугестивна.

У другій книзі назви розділів є менш інформативними, однак кожен розділ починається з епіграфа. Вибір цитат, що стоять на сильній позиції епіграфа, пов'язаний не тільки зі змістом тексту, але й суб'єктом розповіді. Кожен розділ «Шакаліного восьмидневника» починається з цитування «Половання на Снарка» Л. Керрола. Важливим вбачається і вибір перекладу Г. Кружкова; кожна дія має назву «Вопль» (в інших перекладах – «Напасть», «Песнь», «Вой»), яких усього вісім, як і днів у книзі «Восьмидневник Табаки»; проте фрагменти, що виступають епіграфом кожного дня, не відповідають порядковому номеру «Вопля», їх підібрано з урахуванням змісту розділу. Вважаємо, що такий вибір зумовлено характером персонажа Табакі, який розповідає про себе в «Перший день». Схильність до абсурдних, на перший погляд, дій і висловлювань наочно ілюструється епіграфами з абсурдистського твору Л. Керрола. Потрібно відзначити, що сам Табакі полюбляє «вопли»: *Через какое-то время во мне начинается зарождается вопилка. ...зажмуриваюсь и визжу: «Трап на воду! Фургоны в круг! Орудия к бою! Пли!»... Вот только стаю мои вопли нервируют* [6, с. 1233].

Розглянемо декілька прикладів паратекстуального зв'язку в розділах, присвячених Табакі, напр., «Третій день» відкривається епіграфом: *И катали его, щекотали его, Натирали виски винегретом, Тормошили, будили, в себя приводили Повидлом и добрым советом.* У цьому розділі йдеться про хворобу Табакі і засоби його лікування: *У наших очень разный подход к лечению одних и тех же болезней... сначала Горбач усердно давит на моих костях какие-то точки по методу древних китайцев. Потом, по методу Сфинкса, меня запикивают в такую горячую ванну, что вполне можно свариться заживо... Дальше мне скармливают мёд, а запикивают его заставляют молоком...* [6, с. 659].

У «Восьмому дні» вже з перших рядків розділу виявляється його зв'язок із епіграфом, пор. епіграф: *Тридцать восемь тыюков он на пристань привёз, И на каждом – свой номер и вес...* і далі: *Утром нас ждёт сюрприз. Возвращение из наружности Летуна с заказами... Крыса один за другим вытаскивает из сумки свёртки и раскладывает их на столе...* [3, с. 829].

У першому розділі третьої книги віднаходимо згадку про цей твір Л. Керрола: *Что такое «Охота*

на *Снарка*» в порівнянні з «*Охотою на Толстяка*» в *Шакаліном исполении!* [6, с. 918] – у цьому випадку паралель проводить Сфінкс.

Оповідь у різних розділах може йти від першої особи або від третьої. У будь-якому випадку вибір епіграфа пов'язаний із об'єктом (суб'єктом) мовлення. Наочною ілюстрацією є епіграф до розділу «Ворожба» у другій книзі: *Знаю, знаю, зачем ты пришла! – сказала русалочке морская ведьма. – Глупости ты затеваешь... Х. К. Андерсен.* Розділ починається зі слів: *Русалка садится на корточки у выдвинутого ящика стола. В нем — ворох всякого хлама вперемешку с немногими действительно ценными вещами* (с. 732), і йдеться в ньому про обряд привороту на кохання – героїня на ім'я Русалка зашиває пасмо свого довгого волосся в амулет Сфінкса. Відзначимо також, що три розділи, що оповідають про вихователя Ральфа, мають за епіграф цитати з твору Боба Ділана «Тарантул». У цих випадках також переважає сугестивна, а не інформативна роль епіграфів.

Розділи третьої книги мають дуже короткі назви, що вказують тільки на суб'єкта мовлення: Сфінкс, Табакі, Ральф тощо. Епіграфи узяті з маловідомих джерел, вони атрибутовані й іменем автора, і назвою твору. Їх роль переважно полягає у створенні настрою, ніж у дослівному покликанні на зміст розділу, а отже, також переважає сугестія, а не інформативність. Наприклад, у розділі «Курильщик», у якому йдеться про швидке повернення Курця з Могильника, взято за епіграф цитату з твору Джона Леннона «Іспанець у колесі»: *«Отчего вы вернулись так скоро?» – поинтересовался Морд, мгновенно узнавая своих слуг путём многолетней практики.* Розділ «Сфінкс» має за епіграф наступний фрагмент: *В роднике твоих глаз И виселица, и висельник, и веревка. Пауль Целан. Хвала твоим далям.* У тексті знаходимо відповідний фрагмент: *Я смотрю в глаза, обведенные зеленой тушью, и вижу в них радужную воронку коридора, уводящую куда-то... еще не ступив в этот коридор...знаю – он заканчивается дверью... Я делаю шаг... – Не смей влезать в меня! – визжит Химера...* [6, с. 932].

Розділи у другій книзі, які присвячені Курцю, починаються з великих за обсягом уривків з журналу «Блюм» – ще один приклад фіктивної інтер-

текстуальності, оскільки автором статей вказано Табакі. Пор.:

Курильщик. Проблемы тлей и необученных бультерьеров

Инструкция по выживанию колясника в быту. Пункт I. Следует избегать любых упоминаний наружности в разговорах, за исключением ситуаций, когда она упоминается: А) вне связи с говорящим; В) вне связи с собеседником; С) вне связи с кем-либо из общих знакомых. Не приветствуются упоминания наружности в настоящем и будущем времени. Прошедшее время позволительно, хотя, опять же, не рекомендуется. Упоминание наружности в будущем времени в связи с собеседником является тяжким оскорблением последнего. Разговор двоих в этом ключе — легкая форма извращения, допустимая лишь между близким людьми-сосайниками.

«Блюм» № 7. РЕЦЕПТЫ ОТ ШАКАЛА

«Статті» за авторством Шакала Табакі, які читає Курець, а також відповіді Табакі на численні запитання Курця ілюструють зв'язок між цими двома героями, як архетипні стосунки «профан – гуру»: Курець цікавиться життям Будинку, але не розуміє пояснень, які надає Табакі, тому що слухає, але не вміє чути (пор. Карлос Кастанеда – Дон Хуан та інші приклади «сакрального вчення»). Але для уважного читача слова Табакі – як промовлені вголос, так і надруковані – розкривають внутрішні механізми стосунків жителів Будинку (зокрема, колясників, якими в четвертій групі є тільки Курець і Шакал) між собою, із зовнішнім світом та власне з Будинком.

Висновки. Відзначимо, що і Дара Корній, і Маріам Петросян приділяють велику увагу інформативній і сугестивній функціям епіграфів; вони ретельно добирають фрагменти, атрибутовують їх і тісно пов'язують зі змістом розділу. Відмінність у доборі джерел полягає в тому, що Дара Корній переважно послуговується цитатами з української літератури і народної творчості, а Маріам Петросян – тільки зі світової, подекуди використовуючи фіктивну інтертекстуальність. Також відзначимо, що Дара Корній дотримується паратекстуального зв'язку між заголовком, епіграфом і текстом розділу, підтримуючи його дублюванням цитат, а М. Петросян більшу увагу приділяє відповідності настрою і теми епіграфа, і розділу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. *Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сборник статей* / Науч. ред. П. Е. Бухаркин. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. 444 с.
2. Колгаева И. М. Мегатекст як вияв комунікативної гетерогенності цілого завершеного тексту. *Мовознавство*. 1996. №1. С. 25 – 30.
3. Корній Дара. *Гонимарник: роман*. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 336 с.
4. Кузьмина Н. А. *Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка*. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. 268 с.
5. Меркотан Л. Епіграф як інтертекстуальний елемент у дискурсі української прози початку ХХІ століття: монографія. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», Серія «Філологічна»*. Вип. 52. С. 180 – 182.
6. Петросян М. *Дом, в котором...: роман*. М.: Livebook / Гаятри, 2009. 1560 с.
7. Фатеева Н. А. *Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов*. М.: Агар, 2000. 280 с.

REFERENCES

1. Arnold I. V. (1999) *Semantika. Stilistika. Intertekstualnost. Sbornik statey* [Semantic. Stylistic. Intertextuality]. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg University. 444 s. [in Russian].
2. Koliehaieva I. M. (1996) *Mehatekst yak vyjav komunikatyvnoi heterohennosti tsiloho zavershenoho tekstu* [Megatext as a manifestation of the communicative heterogeneity of a complete text]. *Movoznavstvo*, No 1, S. 25 – 30. [in Ukrainian].
3. Kornii Dara (2016) *Honykhmarnyk*. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia». 336 s. [in Ukrainian].
4. Kuzmina N. A. (1999) *Intertekst i ego rol v protsessakh evolyutsii poeticheskogo yazyka* [Intertext and its role in the evolution of poetic language]. Ekaterinburg: Ural Federal University. 268 s. [in Russian].
5. Merkotan L. (2015) *Epigraf yak intertekstualnyi element u dyskursi ukrainskoi prozy pochatku XXI stolittia* [Epigraph as an intertextual element in the discourse of Ukrainian prose of the early 21st century]. *Scientific notes of National University «Ostrozka akademiia», Series «Filology»*, № 52. S. 180 – 182. [in Ukrainian].
6. Petrosyan M. (2009) *Dom, v kotorom...* [The House in which...]. Moscow: Livebook/Gayatri, 1560 s. [in Russian].
7. Fateeva N. A. (2000) *Kontrapunkt intertekstualnosti, ili Intertekst v mire tekstov* [Counterpoint of intertextuality, or Intertext in the world of texts]. Moscow: Agar. 280 s. [in Russian].

THE FUNCTIONS OF THE EPIGRAPHS IN MODERN FANTASY (ON THE MATERIAL OF THE NOVELS BY D. KORNIY «HONYKHMARNYK» AND M. PETROSYAN «HOUSE IN WHICH...»)

Abstract. The article analyzes the functions of the epigraph as one of the intertextual markers in modern fantasy (Ukrainian and Russian). The relevance of the article lies in the fact that comprehensive studies of intertextuality in modern fantasy texts have not yet been presented. The purpose of the article is to identify the specifics of the functioning of the epigraph in modern fantasy. The authors perform important pragmatic tasks, establishing a hierarchy of meanings and focusing attention in the strong position of the epigraph on the emotional and aesthetic effect. The sources of borrowing are investigated and the conclusion is made that primordially Ukrainian sources (literary and folklore, from modern and classical Ukrainian literature) prevail in Ukrainian fantasy, and in Russian quotes from world literature or elements of fictitious intertextuality are more often used.

The significance of the epigraph as a metatext element is revealed and the informative and suggestive functions of the epigraph are studied. It is concluded that the epigraphs in both texts influence the understanding of the text and are closely related to its content, but the informative function plays a more significant role in the novel of the Ukrainian writer Dara Korniy, which is reflected in the paratextual connection of the epigraph with the title and text of the chapter. A quote that is placed in the epigraph may be included verbatim in the text.

In the novel by Mariam Petrosyan, epigraphs play a suggestive role – they create mood and, in turn, influence the understanding of the text and create a peculiar connection of the novel with the corresponding moods of world literature, in particular, L. Carroll's absurd work «The Hunting of the Snark». A citation made in a strong position can refer to pseudo-intertextuality, that is, to belong to the pen of the same author. The choice of an epigraph may also be related to the nature of the subject of the action. In addition, the shorter the title of the chapter, the more the informative function of the epigraph increases, with the meaningful title of the chapter the suggestive function prevails. Both authors have noted particular care in choosing citation sources for creating epigraphs.

Keywords: intertextuality, metatextuality, epigraph, fictitious intertextuality, informational content, suggestion.

Стаття надійшла до редакції 20 квітня 2019 р.

© Бойко О., 2019

Ольга Бойко – аспірантка кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-5250-6538>

Olha Boiko – Postgraduate student of the Applied Linguistics Department, Odesa National I.I. Mechnikov University, Odesa, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-5250-6538>

ВІДДІЄСЛІВНІ НАЗВИ ОСІБ У СЛОВАЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.162.4' 373.611:811.161.2

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).18–24.

Буднікова Л. Віддієслівні назви осіб у словацькій та українській мовах; 18 стор.; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. У статті розглядається творення віддієслівних атрибутивних та агентивних назв осіб у словацькій та українській мовах. У розвідці показано механізм творення атрибутивних та агентивних назв осіб праслов'янськими суфіксами, а також визначені продуктивні та непродуктивні словотвірні моделі.

Ключові слова: атрибутивна назва, агентивна назва, словотворчий суфікс, назва особи, твірна основа.

Постановка проблеми. Назви осіб здавна привертала увагу дослідників. Вони складають вагомий частину лексики усіх слов'янських мов. Це стосується також словацької та української мов.

Аналіз досліджень. Агентивні та атрибутивні назви були предметом зацікавлення багатьох дослідників, вивчали насамперед словотвірну будову агентивних назв (Т. Басова, П. Білоусенко, С. Богданова, З. Булик, Л. Васильєва, Л. Дідківська, Р. Железнова, К. Ленець, А. Майборода, Г. Малишко, А. Мойсєєв, І. Олійник, М. Скаб, В. Токар, Я. Горєцький, Ш. Пец'яр та ін.), окремі семантичні підгрупи (В. Бекіш, В. Вакуров, В. Хоробець, О. Давидова, К. Жадько, Н. Захлопана, В. Коломєєць, І. Сухомлин, Н. Литаренко, Є. Чернов та ін.), стилістичні можливості та функціонування *nomina agentis* у текстах (Л. Деже, Г. Долгов, Г. Єрмоленко, Ф. Ткач, М. Худаш та ін.). В окремих працях проведено зіставлення кількох лексичних груп (серед яких і назви осіб за родом діяльності та професією) у міжмовному, порівняльному плані (Л. Журавська, Н. Кабанова, А. Кизюкевич, В. Коломієць, І. Ковалик, Л. Лазарева, А. Мамрак та ін.). Однак праць, де б розглядалося зіставлення назв осіб української та словацької мов, майже немає. Тому наше дослідження ми присвятили порівнянню назв осіб саме цих двох мов.

Мета нашого дослідження – порівняти творення віддієслівних агентивних та атрибутивних назв осіб у словацькій та українській мовах, з'ясувати подібні та відмінні риси творення цих назв.

Виклад основного матеріалу. Найпродуктивнішими суфіксами, якими утворюються атрибутивні та агентивні назви осіб від дієслів в обох мовах, є суфікси *-č/-áč, -tel'*.

Походженням суфікс *-č/-áč* сягає праслов'янського періоду. Він утворився внаслідок ускладнення *-акь -jь* – розширення, в якому *к* перед голосним перднього ряду *ь* перейшов у *č* [1, с. 108]. І.І. Ковалик вважає, що іменниковий суфікс *-ач* сформувався на слов'янській мовній території в результаті поєднання елемента *-к* з наступним *-jь (-ію)* та шляхом абсорбції кінцевого *-а* дієслівних основ [7, с. 53]. П.І. Білоусенко стверджує, що суфікс *-аць* – не єдиний похідний цього типу в праслов'янській

мові. Спочатку він мав такий вигляд *-сь (-кь+ -jь)*, наприклад, *bičь* від *biti*. Однак такі утворення нині трапляються рідко [3, с. 46].

У словацькій та українській дериватології проблемним є питання методики виділення суфікса *-ач* або *-ч*. Я. Горєцький указує, що за допомогою суфікса *-č* утворюються назви осіб, які виконують певну дію та назви осіб за родом занять та видом діяльності. Ш. Пец'яр стверджує, що деривати чоловічого роду на *-č* утворюються від основ дієслів недоконаного виду. Девербативи такого типу утворюються від основи на *-ovat'/-uje, -at/-á (-a), -it'/-i (-i)*, зрідка від дієслів на *-at'/-e* і лише окремі назви утворюються від інших типів дієслова. Від дієслів доконаного виду, за Ш. Пец'яром, у словацькій мові утворюється лише одна назва діяча *vlamač* від *vlámat'* [20, с. 135].

Досить обмежену групу становлять назви осіб на *-áč* (за Я. Горєцьким). Основою тут виступають дієслова на *-at'*, де *-a* перед суфіксом *-č* подовжується. Так виникає суфікс *-áč*. Суфіксом *-áč* утворюються від дієслів назви осіб, які виконують якусь дію (*dráč, hráč, zváč*).

М. Докуліл у праці «*Tvoření slov v češtině. Odvodzování podstatných jmen*» також свідчить про творення агентивних назв осіб за допомогою суфікса *-č*. Окрім того, автор виділяє розширені варіанти цього суфікса *-ač, -ič, -eč*. Основним критерієм у виділенні форманта *-č* він вважає класифікаційний знак основного дієслова. На основі цього виділяє 4 групи назв: 1) назви осіб із закінченням на *-ovač* (від дієслів на *-avat*); 2) назви на *-ač*, з підгрупою на *-ávač* (від дієслів на *-at*); 3) назви на *-ič* (від дієслів на *-it*); 4) назви на *-eč* (від дієслів на *-et*). У словах типу *hlaváč, noháč* та *pekáč* виділяє суфікс *-áč* [23, с. 35].

В українській мові І.І. Ковалик виділяє лише суфікс *-ач*, який у сполученні з дієслівними основами на *-а* використовується у слов'янських мовах для творення назв осіб за родом їх діяльності, станом заняття, професією [7, с. 54].

Подібно до І.І. Ковалика, суфікс *-ач* виділяє й П.І. Білоусенко. Він констатує, що цей формант в українській мові набув особливої продуктивності після 1917 р. [3, с. 139]. Ф.Я. Середа у розвідці «Суфікс *-ч (-ач)* у сучасній українській мові і його

відповідники в російській і білоруській мовах» виділяє суфікс **-ч** та з'ясовує ступінь продуктивності **-ч (-ач)** в українській та інших східнослов'янських мовах. Дослідник стверджує, що цей суфікс у сучасній українській мові досить продуктивний, оскільки утворює іменники, що означають людей, зайнятих у певних галузях виробництва. На відміну від української, суфікс **-ч (-ач)** у російській та білоруській мовах непродуктивний [76, с. 81].

А.Ф. Пінчук детально розглядає питання доцільності виділення в українській мові суфікса **-ч**, а не **-ач** [11, с. 51 – 52]. З приводу цього Л.М. Устюгова зауважує, що якщо прийняти цю точку зору, то доведеться говорити про різні суфікси в девербативах (**-ч**) і в десубстантивах (**-ач**), що не відповідає ні генезису цього суфікса, ні його положенню в системі сучасної української мови: у десубстантивах типу *голов-ач* виділяти тільки суфікси **-ач**, оскільки морфу **-ч** немає. На погляд дослідниці, доцільно визнати факт накладання морфів при утворенні девербативів (*охолоджувати – охолоджув[а]-ач*) і виділяти єдиний суфікс **-ач** для похідних і від іменних, і від дієслівних основ [14, с. 46].

При виділенні суфікса **-č/-áč** у словацьких особових назвах керуватимемося аргументами Я. Горецького та М. Докуліла, які виділяють у віддієслівних агентивних назвах суфікс **-č**, а в українських назвах осіб – аргументами І.І. Ковалика та Л.М. Устюгової.

У словацькій мові найбільшу кількість становлять агентивні назви осіб, утворені суфіксом **-č**. Атрибутивних же назв із цим суфіксом набагато менше. Агентивних та атрибутивних назв осіб словацької мови із суфіксом **-áč** нараховуємо понад 40 [24]. В українській мові, за словами І.І. Ковалика, суфікс **-ач/-яч** продуктивний при творенні віддієслівних агентивних назв осіб. З-поміж усіх східнослов'янських мов цей словотвірний тип найширше використовується саме в українській [7]. О.В. Кровицька засвідчує, що перші назви з цим формантом фіксуються у праслов'янський період. У наступний період у словотвірній системі цей афікс не виявляв особливої активності, що було зумовлено, на думку дослідниці, більшою активністю та продуктивністю формантів **-ар** і **-тель** у творенні назв осіб [8, с. 9 – 10]. «Інверсійний словник української мови» фіксує понад 80 агентивних і 40 атрибутивних назв осіб із суфіксом **-ач** [6].

Основами для творення агентивних назв осіб словацької мови з суфіксом **-č/-áč** слугують дієслова. Назви осіб із цим суфіксом часто утворюються і в українській мові. Як засвідчує І.Й. Тараненко, у сучасній українській літературній мові суфікс **-ач** дуже продуктивний і утворює значну кількість іменників на базі дієслівних і іменникових твірних основ [13, с. 110].

Серед віддієслівних агентивних назв осіб словацької мови, утворених суфіксом **-č**, виділяється декілька груп особових назв за способом або видом діяльності. Найбільшу групу становлять назви осіб за професією або фахом (*brusič, dláždič, dohliadač, hobľovač, kutač, lakovač, lisovač, predavač, prešivač,*

rubáč, rysovač, šifrovač, umývač, vizač, vysmolovač, zásobovač). В українській мові наявні подібні назви осіб із суфіксом **-ач** (*завідувач, збирач, наглядач, наймач, оббивач, оцінювач, сурмач, тлумач*).

Зафіксовані назви осіб словацької мови, які позначають осіб, що виконують певну дію або заняття (*poberáč, podpaľovač, ponúkač, poslúchač, nakupovač, skupovač, uchádzač, upravovač, verbovač, vyprávač*). В українській мові наявні подібні назви осіб (*доглядач, доповідач, збирач, підкорювач, шукач*).

Також є словацькі назви осіб із суфіксом **-č**, які позначають осіб, що займаються або цікавляться певним видом спорту (*odbijač, nahrávač, podávač, potápač, preťahovač, rozohrávač, vrhač, vzpierač*). В українській мові подібних назв осіб не виявлено.

Віддієслівних атрибутивних назв осіб із суфіксом **-č** у словацькій мові значно менше, ніж агентивних. Це, як правило, назви на позначення осіб за їх внутрішніми якостями, здебільшого пейоративного забарвлення (*hltač, obšmietač, podlizovač, pochlebovač, povaľáč, pretvárač, rozkrádač, rozvracač, vydierač, vyžierač, zabíjač, zaháľáč*). В українській мові є подібні назви осіб (*отруювач, підбріхувач, підглядач, пригноблювач, розбещувач, розкрадач*).

За допомогою суфікса **-áč** у словацькій мові утворюється невелика група атрибутивних та агентивних назв осіб. Твірною основою тут виступає дієслово на **-at'**, де подовжується перед суфіксом **-č** тематичне **a** і виникає суфікс **-áč** [18, с. 89].

Суфікс **-áč** у словацькій мові слугує для утворення назв осіб за способом діяльності та професією (*česáč, kopáč, kováč, oráč, patráč, rezáč, sekáč, tkáč, trepáč*). За допомогою цього суфікса утворюються і атрибутивні назви осіб, які позначають осіб за їх внутрішніми якостями (*driehmáč, fňukáč, parkáč, pyskáč, rapotáč, spáč, štváč, žráč*). В українській мові їм здебільшого відповідають назви осіб типу *грач, драч, копач*.

У словацькій мові понад 20 агентивних назв осіб, які мають по кілька значень. Такі назви, як *podávač, potápač, preťahovač*, називають особу за її професією, або особу, яка займається певним видом спорту. Назва *rozbijač* позначає особу за професією 'каменолом' та за атрибутивною ознакою 'руйнівник, шкідник' [24]. Тобто ця мовна одиниця є і атрибутивною, і агентивною назвою особи.

Наявні випадки, коли суфікс **-č/-áč** у словацькій мові, поряд з назвами осіб, утворює й омонімічні назви предметів, наприклад, назва *rozsievač* позначає людину, яка щось сіє та пристрій 'сіялку', *rozpúšťač* – 'робітник, який розчиняє що-небудь' і 'розчинник', *skúsač* – '1. випробовувач, 2. мірник' та 'індикатор, пробник' [24]. На подібне явище А.В. Мамрак указує і в українській мові: «багато найменувань, які репрезентують категоріальне значення діяча, являють собою назви осіб і предметів, наприклад, *з'єднувач* – 'той, хто з'єднує' і *з'єднувач* – 'пристрій для з'єднання чого-небудь', *перехоплювач* – 'той хто перехоплює ... кого-, що-небудь' і *перехоплювач* – 'літак'» [10, с. 131].

Багато віддієслівних назв осіб утворю-

ється суфіксом **-tel'**. Походженням суфікс **-tel'** спільнослов'янський, виник на слов'янському мовному ґрунті як ускладнення колишнього суфікса **-ter** суфіксом **-jъ** (<jъ <ju) та зміною **-ter > tel** шляхом дисиміляції [7, с. 36].

Твірною основою для назв, які утворюються суфіксом **-тель**, слугує дієслово, як правило, недоконаного виду. Як засвідчують дослідники, функціонування назв із суфіксом **-тель** лексично обмежено здебільшено в дериватах, успадкованих з попередніх епох, причому багато з них уже стали архаїзмами. Суфікс **-тель** приєднувався насамперед до основ тих дієслів, значення яких вирізнялося високим ступенем абстрактності. У сучасній українській мові похідні з суфіксом **-тель** практично не поповнюються [14, с. 17]. Л.М. Устюгова зазначає, що зіставлення іменників із суфіксом **-тель** у російській і українській мовах показало, що в обох мовах зберігається низка лексем, успадкованих із давньоруської мови (*вчитель, гонитель, губитель, жертвуватель, мислитель, мучитель, святитель, служитель*) [14, с. 17].

У словацькій мові, як зазначає Ш. Пец'яр, агентивні назви із суфіксом **-tel'** належать до продуктивних словотвірних типів, однак менш продуктивних ніж назви із суфіксом **-č** [19, с. 209]. А.Ю. Долник засвідчує, що словотвірний тип дієслівна основа + суфікс **-tel'**, за яким утворюються агентивні назви осіб, охоплює семантично правильні похідні, тобто похідні, словотвірне значення яких узгоджується із лексичним значенням [17, с. 13].

Серед віддієслівних агентивних назв у словацькій мові виділяється кілька груп назв осіб за видом їх діяльності. Найбільшу групу становлять назви осіб за професією (*budovateľ, cvičiteľ, dorábateľ, doručovateľ, hlasateľ, pestovateľ, prekladateľ, riaditeľ, skladateľ, spisovateľ, spojovateľ, školiteľ, veriteľ, vychovávateľ, vyušetrovateľ, zamestnávateľ, zásobovateľ*) [24]. Подібні назви осіб наявні і в українській мові (*вихователь, настоятель, управитель, учитель*) [6].

Другу групу агентивних назв становлять назви, які позначають особу, що виконує якусь дію (*čakateľ, nasledovateľ, objaviteľ, plniateľ, používateľ, pozorovateľ, premožiteľ, rozvíjateľ, zakladateľ, završovateľ, zostavovateľ*) [24]. В українській мові є подібні назви осіб (*зачинатель, носитель, предводитель, хоронитель*) [6].

Третю групу становлять назви, що позначають особу, яка виконує певну функцію (*dopisovateľ, odosielať, odpisovateľ, ohlasovateľ, prihlasovateľ, sporiteľ, spotrebiteľ, sprostredkovateľ, upisovateľ, užívateľ, zmocniateľ, žiadateľ*) [24]. В українській мові також наявні подібні назви осіб (*держатель, податель, стяжатель*) [6].

Віддієслівні атрибутивні назви осіб словацької мови позначають особу за її внутрішніми якостями (*ctiteľ, horliateľ, hubiteľ, mstiteľ, mučiteľ, ničiteľ, obdivovateľ, osošovateľ, pomstiteľ, popudzovateľ, porušovateľ, potešiteľ, przniteľ, tešiteľ, trpiteľ, trýzniteľ, tupiteľ, uctievať, utláčateľ, vymáhateľ*) [24]. В українській мові наявні подібні віддієслів-

ні атрибутивні назви осіб (*гнобитель, душитель, жертвуватель, любитель, мучитель, нищитель, спокуситель*).

У словацькій мові наявні еквіваленти таких агентивних назв осіб із суфіксом **-č/-áč**, наприклад, *prekladateľ – prekladač, skupovateľ – skupovač, zasielateľ – zasielač, žehnať – žehnač*. Назви осіб на **-tel'** означають прямий стосунок до дії, а назви осіб на **-č/-áč** – безпосередній стосунок до дії, яку виконує дана особа. Наприклад, назва особи *prekladač* означає особу, яка щось перекладає з місця на місце, а *prekladateľ* – особу, яка перекладає з однієї мови іншою.

Віддієслівні агентивні назви осіб у словацькій та українській мовах утворюються і суфіксом **-ник**. Це здебільшого назви, які позначають особу за родом її діяльності, видом діяльності або професією (*čalunník, hlásnik, lakovník, poľovník, pracovník, strážnik, účtovník, tlmočník, trhovník, verbovník*) [24]. В українській мові теж наявні подібні назви (*мірник, обмірник, оборонник, поборник*). Як зазначає А.В. Мамрак, переважна більшість імен діяча на **-ник** утворює корелятивну пару з дієсловами доконаного виду; відчутною є і тенденція до утворення назв осіб суфіксом **-ник** від префіксальних дієслів: *заявник, звірник, перевірник* [10, с. 48].

Віддієслівних атрибутивних назв осіб із цим суфіксом словники словацької мови фіксують дуже мало. Це здебільшого назви, які позначають особу за її внутрішніми якостями (*lichotník, milovník, putovník, súložník, vandrovník*). В українській мові також наявні подібні назви осіб, наприклад, *вередник, зрадник, жартівник, кривдник, образник*.

Віддієслівні назви осіб у словацькій та українській мовах утворюються і суфіксом **-ец**. Віддієслівних атрибутивних назв осіб зафіксованих у словниках словацької мови дуже мало, наприклад, це назви *chodec, veštec* [24]. Набагато більше агентивних віддієслівних назв осіб. Це здебільшого назви, які позначають особу за її професією, місцем роботи та видом заняття (*bežec, honec, jazdec, kosec, kupec, letec, lezec, lovec, mlatec, plavec, trhovec, žnec*) [24]. В українській мові подібних віддієслівних агентивних назв осіб набагато більше (*виконавець, жнець, ловець, подавець, продавець, торговець*).

Віддієслівні атрибутивні назви осіб із суфіксом **-ák** у словацькій мові позначають здебільшого осіб за їх внутрішніми якостями (*babrák, blačiak, divák, hutorák, traučiak, rapák, pijak, škrabák, šušliak, tulák, ulievak, vrták, zabijak, žobrák*). В українській мові наявні назви осіб типу *жебрак, пияк*.

Віддієслівних словацьких агентивних назв осіб із суфіксом **-ák/-iak** у «Великому словацько-російському словнику» зафіксовано всього 4. Це назви, які позначають осіб за способом їх заняття або діяльності (*nabijak, pasák, pašerák, pytliak*) [24]. В українській мові теж є кілька подібних віддієслівних назв осіб (*сівак, ходак*).

За допомогою розширеного варіанта суфікса **-čik/-áčik** у словацькій мові утворюються атрибутивні та агентивні назви осіб, похідні від дієслів (*hl'adáčik, kupčik, plavčik*) [24].

В «Інверсійному словнику української мови» зафіксовано понад 80 агентивних та атрибутивних назв осіб із суфіксами **-чик**, **-щик** (*зонищик, доносчик, любимчик, наборчик, обманщик, проходчик, русьвичик, сплавицик*) [6]. Як зазначає О.К. Безпояско, нові назви на **-щик/-чик** не продукуються, а входять до словникового складу української мови як запозичення [2, с. 34]. Уживання іменників із суфіксом **-щик/-чик**, як зауважує В.П. Олексенко, є порушенням словотвірної норми сучасної української літературної мови. Їм відповідають тут іменники на **-ник**, **-ач** та **-ар/-яр**, наприклад, рос. *разметчик* і укр. *розмітник*, рос. *поставщик* і укр. *поставальник*.

Суфікс **-са** як у словацькій, так і в українській мовах слугує для творення агентивних та атрибутивних назв осіб. Від дієслів на **-it'**, **-ovat'** у словацькій мові утворюються такі атрибутивні та агентивні назви осіб (*obhajovať – obhajca, platiť – platca, strojiť – strojca, súdiť – sudca, tvorit' – tvorca, vodit' – vodca, zastávať – zástanca*). В українській мові наявні назви осіб типу *ббивця, здириця*.

Окрім того, у словацькій мові є багато назв осіб із суфіксом **-са**, мотивованих і дієсловом, і іменником. До них належать назви осіб типу *radca – 'кто radí, dáva rady', únosca – 'кто niekoho uniesol, kto uskutočnil únos', výherca – 'кто niečo vyhrál, kto získal výhru'*. Подвійну їх мотивацію фіксує «Slovník slovenského jazyka». Окрім них мотивуватися і дієсловом, і іменником можуть назви осіб як *dozorca – 'кто dozerá niečo, kto má dozor', nákupca – 'кто nakupuje, kto robí nákup', sudca – 'кто súdi alebo vykonáva súd', výrobca – 'кто niečo vyrába, kto uskutočňuje výrobu', záujemca – 'кто sa o niečo alebo o niekoho zaujíma, kto má záujem'* [22].

Віддієслівні атрибутивні назви осіб із суфіксом **-oš** у словацькій мові позначають особу за її внутрішніми якостями або поведінкою (*babroš, brbloš, buntoš, dudroš, fľoš, hltoš, hundroš, jedoš, kradoš, mrmloš, šomroš*) [24]. В українській літературній мові таких назв з цим суфіксом не знаходимо.

Віддієслівних атрибутивних назв осіб із суфіксом **-áň** у словацькій мові зафіксовано дуже мало. Це назви осіб типу *cífráň, glgáň, chmuráň*. В українській мові наявні назви осіб типу *горлань, прохань, цибилянь* [3, с. 138].

Суфікс **-к-о** і у словацькій, і в українській мові слугує для творення атрибутивних назв осіб. За допомогою цього суфікса утворюються також здрібнілі назви. Віддієслівні назви із цим суфіксом позначають осіб за їх внутрішніми якостями або поведінкою (*bojko, hnevko, tumko, plačko, rojko, smejko, straško*). В українській мові наявні атрибутивні назви осіб типу *відгадько, вигадько, гризько, знайко, смішко, хвалько*.

Віддієслівні атрибутивні назви осіб із суфіксом **-aj** у словацькій мові характеризують особу за її внутрішніми якостями, здебільшого негативними (*hundraj, logaj, motaj, nedbaj, paraj, pobehaj, táraj, trepaj*). В українській мові наявні назви осіб типу *рубай, шахрай*.

Суфікс **-ок** продовжує праслов'янський суфікс **-окъ** (з і.-є.-**-ко-**). Початковий **-о-** належав спочатку

твірним основам. У праслов'янський період суфікс **-окъ** засвідчений слабо. Єдине праслов'янське слово, яке надійно можна реконструювати, – це *sъvѣdokъ* – 'свідок' від *sъvѣdeti* – 'відати, знати щось добре' [25, с. 80]. Віддієслівні назви осіб із цим суфіксом у словацькій мові позначають особу за її зовнішніми або внутрішніми властивостями (*poškrabok, svedok, výrastok, záprdok*). Ці назви осіб є колишніми деминутивами. В українській мові наявні такі назви осіб, як *виродок, підліток, підросток* [4].

Суфікс **-ан** як у словацькій, так і в українській мовах слугує для творення атрибутивних назв осіб та назв осіб із підсиленням негативним відтінком.

Походженням суфікс **-ан** – це праслов'янський суфікс **-анъ**, який утворився внаслідок розширення іменників з **а-**основами формантом **-нъ** у період балто-слов'янської єдності [16, с. 52]. Віддієслівні назви осіб із цим суфіксом у словацькій мові характеризують особу за її внутрішніми якостями (*galgan, pijan, ožran, skokan*) та за її зовнішнім виглядом (*šlkbán, trhan*). В українській мові наявні подібні назви осіб типу *боян, галган*.

Суфікс **-úň** як у словацькій, так і в українській мовах також слугує для творення атрибутивних та агентивних назв осіб. Давньосхіднослов'янський суфікс **-унъ** продовжує праслов'янський **-унъ**, який сягає до балто-слов'янських утворень [3, с. 49]. Як засвідчує Ф. Славський, суфікс **-úň** виник у результаті нарощення структурного **-jъ** на суфікс **-унъ** [21, с. 135]. У праслов'янській мові за допомогою цього суфікса утворювалися переважно *nomina agentis* [3, с. 49]. Віддієслівні атрибутивні назви осіб із цим суфіксом у словацькій мові характеризують особу за її внутрішніми якостями, часто і з відтінком зневаги (*chrápúň, chvastúň, šplhúň, vrešťúň*). В українській мові таких назв осіб набагато більше, оскільки утворення із суфіксом **-ун** характерні здебільшого для східнослов'янських мов. В «Інверсійному словнику української мови» зафіксовано понад 50 віддієслівних назв осіб типу *балакун, воркотун, лизун, моргун, регун, реготун, храпун, цокотун*. Віддієслівні агентивні назви осіб із суфіксом **-úň** у словацькій мові здебільшого позначають особу за видом її діяльності (*behúň, špehúň, pestún*). В українській мові наявні агентивні назви осіб типу *віщун, опікун, плизун, свистун, стрибун*.

За допомогою суфікс **-úch** у словацькій та українських мовах утворюються атрибутивні та агентивні назви осіб. Походженням суфікс **-uchъ** праслов'янський, але генеза його поки що остаточно не з'ясована. У праслов'янській мові він творив відприкметникові атрибутивні іменники, відіменникові назви осіб, а також назви предметів та віддієслівні агентивні назви [3, с. 58]. Віддієслівних атрибутивних назв осіб із цим суфіксом у словацькій мові теж мало. Це такі назви осіб, як *najdúch, smradúch*. В українській мові таких назв осіб дещо більше (*дрімлюх, знайдух, сплюх*).

В обох мовах також наявні віддієслівні назви осіб із суфіксом **-áš**. У праслов'янський період формант **-áš** уживався для творення, насамперед, усіче-

них особових імен та експресивних відіменникових дериватів. Цей суфікс виник у результаті нашарування секундарного структурального **-jo** (<**-io**) на **а**-основи з суфіксом **-cho** (**-aš** < **-*axio**) [3, с. 158]. Дослідники також вважають, що суфікс **-аш** абстрагувався із лексичних мадаризмів на **-ас**, **-ос** і став уживатися для творення своїх слів [9, с. 14]. Суфікс **-аш** приєднується як до угорських, так і до слов'янських основ [6, 158]. Віддієслівні агентивні назви осіб із цим суфіксом у словацькій мові позначають особу за місцем або видом роботи (*varťaš*). В українській мові в закарпатських говірках представлені такі назви осіб, як *в'язаш*, *косаш*, *сіяш* [5, с. 56].

Суфікс **-аї** у словацькій мові переважно утворює атрибутивні назви осіб. В українській мові за допомогою цього суфікса утворюються й агентивні назви осіб. В українській мові, на відміну від словацької, наявні віддієслівні назви осіб. Це переважно агентивні назви осіб типу *коваль*, *копаль*, *стригаль*, *стрижаль* [3, с. 157]. Як зазначає Є.І. Чернов, давнє українське слово *коваль* сьогодні переживає своє друге народження, утворюючи номінативно-стійке словосполучення: *коваль-штампувальник*, *коваль-пресувальник* [15, с. 99].

Віддієслівні назви осіб у словацькій та українській мовах утворюються і суфіксом **-ей**. З приводу генези суфікса **-ей** існують різні думки. С. П. Бевзенко вважає його наслідком контамінації іменникового суфікса **-нь** з прикметниковим **-ньн**

[1, с. 114]. М. Балій виводить його зі сполучення прикметникового суфікса **-ньн** та іменникового **-їь**, поєднання яких відбулося в процесі субстантивзації відповідних прикметників [16, с. 235]. Віддієслівні атрибутивні назви з цим суфіксом у словацькій мові характеризують особу за її внутрішніми якостями (*mušeň*, *potlkeň*, *väzeň*, *učeň*). В українській мові віддієслівні назви називають особу за характерною поведінкою (*лежень*, *лепетень*, *перевертень*, *підлизень*, *сидень*).

Висновки. Отже, словотвірний аналіз віддієслівних назв осіб сучасної словацької мови в зіставленні з відповідними групами мови української показує, що в обох мовах для творення атрибутивних та агентивних назв осіб протягом століть використовуються переважно тотожні способи та засоби праслов'янського походження, що забезпечувало близькість зіставлюваних мов.

У словацькій мові в межах розряду віддієслівних агентивних назв осіб найпродуктивнішими суфіксами є **č/-аč**, **-tel'**, а атрибутивних назв – **-ес**, **-нік**, **-ай**, **-ош**, **-аї**. В українській мові продуктивністю серед агентивних назв осіб вирізняються суфікси **-ник**, **-ач**, **-тель**, серед атрибутивних – **-ець**, **-ник**, **-унь**, **-ень**, **-ій**, **-ань**.

Специфічними суфіксами словацької мови, які не вживаються в українській літературній мові, виявилися лише суфікси **-och**, **-oň**, а суфікси **-oš**, **-el'** наявні тільки в діалектах української мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору. Ужгород: Вид-во Ужгородського ун-ту, 1960. 416 с.
- Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. Київ: Наукова думка, 1987. 215 с.
- Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ: КДП, 1993. 215 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ – Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. 1440 с.
- Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ: Наукова думка, 1976. 126 с.
- Інверсійний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1985. 811 с.
- Ковалик І.І. Питання слов'янського іменникового словотвору. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958. 153 с.
- Кривошанська О.В. Семантична та словотвірна характеристика назв осіб у пам'ятках української мови XVI – XVIII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Львів, 1995. 21 с.
- Лизанець П.М. До питання українсько- (раніше східнослов'янсько-) угорських мовних взаємовпливів у галузі словотвору. *Питання словотвору східнослов'янських мов*. Київ: Наука, 1969. С. 14 – 15.
- Мамрак А.В. Семантична структура категорії діяча в сучасній українській мові. *Словотвірна семантика східнослов'янських мов*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 129 – 136.
- Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників сучасної української літературної мови. *Морфологічна будова сучасної української мови*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 35 – 82.
- Серета Ф.Я. Суфікс **-ч** (**-ач**) у сучасній українській мові і його відповідники в російській і білоруській мовах. *Укр. мова в школі*. 1957. № 2. С. 78 – 81.
- Тараненко І.Й. Словотвірні особливості суфікса **-ач** у сучасній українській літературній мові. *Питання словотвору східнослов'янських мов*. Київ: Наука, 1969. С. 109 – 110.
- Устюгова Л.М. Словообразовательная активность основ с полногласием / неполногласием в русском и украинском языках. Ужгород: Ужгород. госуд. университет, 1997. 172 с.
- Чернов Є.І. З історії професійно-виробничої лексики української мови. *Дослідження з словотвору та лексикології*. Київ: Вища школа, 1985. С. 97 – 100.
- Bališ M. Sufiks -jь jako formant strukturalny w języku ukraińskim. *Slavia orientalis*. 1968. № 2. S. 235.
- Dolník J. Slovo tvorný a lexikálny význam činiteľských mien s príponou **-tel'**. *Slovenská reč*. 1984. № 1. S. 13 – 20.
- Horecký J. Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava: SPN, 1971. 254 s.

19. Peciar Š. Tvorenie a kvantita činiteľských mien na -teľ/-iteľ. *Slovenská reč*. 1967. № 4. S. 204 – 209.
20. Peciar Š. Tvorenie a kvantita mužských substantív s príponami -č, -ač, -áč/-iač. *Slovenská reč*. 1967. № 2. S. 134 – 145.
21. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowianskiego. *Słownik prasłowianski*: w 3 T. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974 – 1979.
22. Slovník slovenského jazyka. V – VI d. / Red. Š. Peciar. Bratislava: SAV, 1959 – 1965.
23. Tvoření slov v češtině. 2. Odvodzování podstatných mien / Za redakce Fr. Daneše, M. Dokulila, J. Kuchaře – Praha: Academia CSAV, 1967. 780 s.
24. Veľký slovensko-ruský slovník. I – VI d. Bratislava: Veda SAV, 1979 – 1995.
25. Wojtyła-Swiersowska M. Prasłowiańskie nomen agentis. Warszawa – Kraków – Gdańsk: PAN, 1974. 159 s.

REFERENCES

1. Bevzenko S.P. (1960) Istorychna morfologiiia ukrainskoi movy. Narysy iz slovozminy ta slovotvoru [Historical morphology of the Ukrainian language. Essays on word translation and word formation]. Uzhhorod: Uzhhorod University, 416 s. [in Ukrainian].
2. Bezpoiasko O.K., Horodenska K.H. (1987) Morfemika ukrainskoi movy [Morphemics of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 215 s. [in Ukrainian].
3. Bilousenko P.I. (1993) Istoriia sufikalnoi systemy ukrainskoho imennyka (nazvy osib cholovichoroho rodu) [History of the suffix system of the Ukrainian noun (names of masculine persons)]. Kyiv: KDPI, 215 s. [in Ukrainian].
4. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2001) [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian] Kyiv – Irpin: Perun, 1440 s. [in Ukrainian].
5. Zakrevska Ya.V. (1976) Narysy z dialektnoho slovotvoru v arealnomu aspekti [Essays on dialect word formation in the areal aspect]. Kyiv: Naukova dumka, 126 s. [in Ukrainian].
6. Inversiyni slovnyk ukrainskoi movy (1985) [Inversion dictionary of the Ukrainian language] Kyiv: Naukova dumka, 1985. 811 s. [in Ukrainian].
7. Kovalyk I.I. (1958) Pytannia slovianskoho imennykovoho slovotvoru [Questions of Slavic noun word formation] Lviv: Lviv Univesity, 153 s. [in Ukrainian].
8. Krovytka O.V. (1995) Semantychna ta slovotvirna kharakterystyka nazv osib u pamiatkakh ukrainskoi movy XVI – XVIII st. [Semantic and word formation characteristics of names of persons in monuments of Ukrainian language of XVI – XVIII centuries]. PhD the autor's abstract: 10.02.01. Lviv, 21 s. [in Ukrainian].
9. Lyzanets P.M. (1969) Do pytannia ukrainsko- (ranishe skhidnosloviansko-) uhorskykh movnykh vzaiemovplyviv v haluzi slovotvoru [On the question of Ukrainian- (formerly East Slavic-) Hungarian linguistic mutual influences in the field of word formation] In: Questions of word formation in East Slavic languages. Kyiv: Nauka, S. 14 – 15. [in Ukrainian].
10. Mamrak A.V. (1983) Semantychna struktura katehorii diiacha v suchasni ukrainskii movi [The semantic structure of the figure category in modern Ukrainian] In: Dictionary formation semantics of Eastern Slavic languages. Kyiv: Naukova dumka, S. 129 – 136. [in Ukrainian].
11. Pinchuk O.F. (1975) Slovotvirna struktura viddiieslivnykh imennykiv suchasnoi ukrainskoi movy [Word formation structure of verb nouns in modern Ukrainian literary language] In: Morphological structure of modern Ukrainian language. Kyiv: Naukova dumka, S. 35 – 82. [in Ukrainian].
12. Sereda F.Ya. (1957) Sufix -ch (-ach) u suchasni ukrainskii movi i yoho vidpovidnyky v rosiiskii i biloruskii movakh [The suffix -h (-ach) in modern Ukrainian and its correspondences in Russian and Belarussian]. Kyiv, № 2. S. 78 – 81. [in Ukrainian].
13. Taranenko I.Y. (1969) Slovtvorchi osoblyvosti sufixa -ach v suchasni ukrainskii literaturnii movi [The word-forming features of the suffix -ach in modern Ukrainian literary language] In: Questions of word-formation in Eastern Slavic languages. Kyiv: Nauka, S. 109 – 110. [in Ukrainian].
14. Ustiugova L.M. (1997) Slovoobrazovatelnaia aktivnost s polnoglasiiem / nepolnoglasiiem v russkom i ukrainskom yazykakh [Word-formation activity of the basics with full consensus/disagreement in Russian and Ukrainian]. Uzhhorod: Uzhhorod University, 172 s. [in Russian].
15. Chernov Ye.I. (1985) Z istorii profesijno-vyrobnychoi leksyky ukrainskoi movy. [From the history of vocational vocabulary of the Ukrainian language] In: Studies in word formation and lexicology. Kyiv: Vyscha shkola, S. 97 – 100. [in Ukrainian].
16. Balij M. (1968) Sufiks -jъ jako formant strukturalny w języku ukraińskim. *Slavia orientalis*. № 2. S. 235. [in Slovakian].
17. Dolník J. (1984) Slovtvorný a lexikálny význam činiteľských mien s príponou -teľ. *Slovenská reč*. № 1. S. 13 – 20. [in Slovakian].
18. Horecký J.(1971) Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava: SPN, 254 s. [in Slovakian].
19. Peciar š. (1967) Tvorenie a kvantita činiteľských mien na -teľ/-iteľ. *Slovenská reč*. № 4. S. 204 – 209. [in Slovakian].
20. Peciar š. (1967) Tvorenie a kvantita mužských substantív s príponami -č, -ač, -áč/-iač. *Slovenská reč*. № 2. S. 134 – 145. [in Slovakian].

21. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. *Słownik prasłowiański*: w 3 T. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974 – 1979. [in Poland].
22. Slovník slovenského jazyka. V – VI d. / Red. š. Peciar. Bratislava: SAV, 1959 – 1965. [in Slovakian].
23. Tvoření slov v češtině. 2. Odvodzování podstatných mien / Za redakce Fr. Daneše, M. Dokulila, J. Kuchaře – Praha: Academia čsav, 1967. 780 s. [in Chekhian].
24. Veľký slovensko-ruský slovník. I – VI d. Bratislava: Veda SAV, 1979 – 1995. [in Slovakian].
25. Wojtyła-Swiersowska M. (1974) Prasłowiańskie nomen agentis. Warszawa – Kraków – Gdańsk: PAN, 1974. 159 s. [in Poland].

DEVERBAL NAMES OF PERSON IN THE SLOVAK AND UKRAINIAN LANGUAGES

Abstract. The article deals with the creation of verbal attribute and agent names in Slovak and Ukrainian languages. The work shows the mechanism for creating attribute and agent names by pre-Slavic suffixes, as well as identifying productive and non-productive word-building patterns.

The names of individuals attracted the attention of researchers for a long time. They form a significant part of the vocabulary of all Slavic languages. This also concerns Slovak and Ukrainian. The nomina agentis and nomina attributive have been the subject of interest of many researchers; first of all they studied the word-formation structure of nomina agentis (T. Basova; P. Belousenko; S. Bogdanova; Z. Bulik; L. Vasilyeva and others). L. Zhuravska; N. Kabanova; V. Kolomiets; I. Kovalyk; A. Mamrak and others studied the names of the persons in the interlanguage and comparative plan. However, there are almost no works where comparing the names of the persons in Ukrainian and Slovak languages names was discussed. Therefore, our research is dedicated to comparing the names of persons in these two languages.

The purpose of our study is to compare creation of the verbal nomina agentis and nomina attributive of persons in Slovak and Ukrainian languages, to find out similar and distinct features of creation of these names.

Analysis of formation of verbal names of persons in modern Slovak language, in comparison with the corresponding groups of the Ukrainian language, shows that mostly identical methods and means of Slavic origin were used in both languages for centuries to create nomina agentis and nomina attributive, which promoted their closeness.

In Slovak language among the nomina agentis the most productive suffixes are *c / -ač, -tel'* and among the nomina attributive they are *-ec, -nik, -aň, -oš, -aj*. In Ukrainian language among the nomina agentis the most productive suffixes are *-nik, -ach, -tel*, and among the nomina attributive they are *-ec, -nik, -un, -en, -ij, -an*.

The specific suffixes of the Slovak language, which are not used in the Ukrainian literary language, were only the suffixes *-och, -oň*, but the suffixes *-oš, -el'* are available only in dialects of the Ukrainian language.

Keywords: nomina agentis, nomina attributive, word-formation suffix, name of person, constructive basis.

Стаття надійшла до редакції 10 червня 2019 р.

© Буднікова Л., 2019 р.

Леся Буднікова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-5964-1019>

Lesya Budnikova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Slovak Filology Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-5964-1019>

K DYNAMICE DIALEKTŮ UKRAJINSKO-SLOVENSKÉHO POHRANIČÍ: SPOJKY V NÁŘEČÍCH OBCÍ UBĽA A MALYJ BEREZNYJ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.161.2'282.2(477.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).25–32

Вашичек М. До динаміки діалектів українсько-словацького порубіжжя: сполучники в говірках сіл Убля і Малий Березний; 26 стор.; кількість бібліографічних джерел – 11; мова чеська.

Анотація. У статті проаналізовано вживання сполучників у сучасних говірках сіл Убля (Словаччина) та Малий Березний (Україна), розташованих на невеликій відстані одне від одного. Після Другої світової війни вони були розділені чехословацько-радянським кордоном і потрапили під вплив різних літературних мов – словацької, з одного боку, і української та російської, – з іншого. Для аналізу було використано звукові записи сучасного діалектного мовлення, проведені автором протягом польових досліджень у згаданих селах у 2011 – 2016 роках, на основі яких було створено діалектні корпуси. В обох піддіалектах були записані такі сполучники з однаковою функцією: *a, a'bo, a'by, aj, a'le, bo, by, ci, čí, 'doki, xoc, xoř, i, jak, ja'kij, kid', ki / ki'by, ko'li, ko'tryj, 'kulko, 'lem by, 'poki, řo, ta, taj, ta'kij, 'zato, 'zato ře, ře, ře'by.*

Аналіз показав, що діалектна система сполучників у досліджуваних говірках добре збережена, хоча виявлено деякі зміни, які є відзеркаленням дивергентного розвитку цих говірок після 1945 року. Наприклад, в Ублі було зазначено словацькі *a'lebo, ked' i 'lebo*, яких немає в сучасній говірці Малиго Березного, і навпаки, наші інформанти з Малиго Березного вживають сполучники *xo'řa, xo't'a, jak'řo, po'tomu řo, řob(y), to'mu řo*, яких не знає говірка Ублі, що є свідченням впливу літературної української та російської мов. Результати нашого аналізу діалектних сполучників дозволяють припустити, що навіть порівняно короткий час існування національних кордонів і, як наслідок, вплив різних літературних мов призводить до значної діалектної диференціації.

Отже, первісна діалектна система сполучників в основному збережена в обох діалектах, і завдяки літературним мовам у неї проникають нові мовні одиниці, але поки що лише як рідкісні синоніми діалектних сполучників. Проте навіть на прикладі функціональної лексики очевидно, що обидва діалекти поступово віддаляються один від одного через різну мовну ситуацію.

Ключові слова: говори українсько-словацького порубіжжя, динаміка говірок, діалектні корпуси, сполучники, Малий Березний, Убля.

Formulace problému. V tomto příspěvku se pokusíme analyzovat užívání spojek a spojovacích výrazů v nářečích dvou obcí, ležících na různých stranách ukrajinsko-slovenské hranice – Ubľa na Slovensku a Malyj Bereznyj na Ukrajině. Obce jsou od sebe vzdáleny jen přibližně 5 km. Ačkoli je v minulosti dělila hranice zemplínské a užské župy, jejich nářečí se podle údajů dialektologické literatury lišila jen málo. Obě nářečí patří k poměrně jednotnému nářečnímu typu vyskytujícímu se v povodí horního a středního Uže; jsou ukající, po zadopatrových konsonantech mají /i/, např.: /'kisne, 'xiřa, piro'hi/. Od roku 1945 se zkoumaná nářečí vyvíjejí v různých státech a v odlišné sociolingvistické situaci, lze tedy předpokládat jejich postupné vzdalování.

Analýza dosavadního výzkumu. Analýza systému spojek v nářečích obcí Ubľa a Malyj Bereznyj navazuje na naše dřívější studie věnované předložkám a částicím v těchto dialektech [10; 11] a zasazuje tak závěry tohoto příspěvku do širšího rámce výzkumu systématického lexika obou vybraných nářečí. Vychází z jazykového materiálu, který byl získán při terénních výzkumech v letech 2011–2016 v obcích Ubľa a Malyj Bereznyj. Ubľa byla pro výzkum vybrána proto, že se jí v minulosti dostalo zcela mimořádné pozornosti dialektologů a vyjímečně podrobného popisu jejího nářečí, díky čemuž lze jeho vývoj sledovat již po více než století. Monograficky její nářečí zpracoval již na sklonku 19. stol. norský slavista Olaf

Broch, v 70. letech pak český slavista Oldřich Leška [2; 5]. Nářeční texty z Ubľi najdeme v monografii Ivana Paňkevycě [8], dynamice jejího nářečí věnoval článek Jaroslav Moravec [6]; Ubľa je také představena v atlase Vasyla Latty [4]. Malyj Bereznyj je nejbližší obcí na ukrajinském území, ranější stadia jeho nářečí jsou zachycena ve dvou významných dialektních atlasech – АУМ a ОКДА [1; 7].

Cíl práce. Účelem práce je výzkum systému spojek v nářečích obcí Ubľa (Slovensko) a Malyj Bereznyj (Ukrajina).

Hlavní část. Při sběru materiálu byla použita metoda řízeného rozhovoru explorátora s informanty, zaznamenány byly i spontánní promluvy a dialogy informantů. Nářeční promluvy byly nahrávány na diktafon a přepsány pomocí fonemického transkripce. Vznikly tak textové korpusy nářečí obou obcí – korpus nářečí Ubľi, čítající 62182 textových slov, a korpus nářečí Malého Berézneho, obsahující 47962 textových slov; rozsah obou korpusů je tedy srovnatelný. Ubľanský korpus obsahuje nářeční promluvy 22 informantů, maloberežňanský korpus tvoří jazykový materiál od 28 informantů. Informanti byli voleni tak, aby, pokud možno, zastupovali všechny věkové kategorie, přesto bylo výrazně větší množství materiálu zaznamenáno od mluvčích střední a starší generace. S nářečními korpusy jsme pracovali v programu MonoConc, který umožňuje snadné vyhledávání a frekvenční analýzu zadaných slovních forem.

Spojky zaznamenané v nářečí Ubl'i a Malého Berezného uvádíme v tabulce č. 1 spolu s jejich frekvencí v obou nářečních korpusech. Pokud je frekvence v hranaté závorce, znamená to, že se jedná o absolutní frekvenci daného slovního tvaru bez vyloučení homonymních slov patřícím k jiným slovním druhům (např. kromě spojky *a* jsou započítány také částice *a*, citoslovce *a*). V kulaté závorce uvádíme spojky doložené v ubl'anském nářečí Leškou, které se v našem

materiálu nevyskytly [5].

Dále rozřídíme všechny zachycené nářeční spojky podle jejich funkcí a uvedeme příklady jejich užití v kontextu. Budeme se přidržovat klasifikace spojek obvyklé v gramatikách češtiny [3; 9]. Spojky v záhlaví přepisujeme morfologickou transkripcí, tak jako v tabulce č. 1. Kontexty jejich užití z korpusů uvádíme ve fonemické transkripci.

Tab. 1.

Ubl'a	f	M.Bereznjy	f	Ubl'a	f	M.Bereznjy	f
a	[1602]	[a]	880	kid'	142	kid'	71
a'bo	160	a'bo	71	Ki / kiby	40	Ki / kiby	13
a'by	4	a'by	2	ko'li	38	ko'li	127
aj	[384]	aj	2	ko'tryj	[74]	ko'tryj	[19]
a'le	594	a'le	220	'kul'ko	[52]	'kul'ko	[47]
a'lebo	12	-	-	'lebo	38	-	-
bo	339	bo	203	lem by	1	lem by	6
by	[124]	by	[88]	-	-	o'by / vby	6
ci	[68]	ci	[59]	'poki	14	poki	21
či	[16]	či	[19]	'pokl'a	3	-	-
'doki	2	'doki	2	-	-	po'tomu šo	3
'dokl'a	4	-	-	šo	643	šo	568
xi'bal' že'by	1	-	-	-	-	'šob(y)	13
xoc	6	xoc	1	ta	792	ta	489
-	-	xo'ča	2	taj	126	taj	86
xot'	4	xot'	4	ta'kij	623	ta'kij	524
-	-	xo't'a	2	-	-	to'mu šo	9
i	[229]	[i]	564	(zaki)	-	-	-
jak	[620]	jak	[558]	-	-	'zakl'a	1
ja'kij	-	ja'kij	-	'zato	59	'zato	21
-	-	jak'šo	19	'zato že	45	'zato že	2
(ka'dyj)	-	-	-	že	[911]	že	[215]
ked'	87	-	-	že'by	109	že'by	62

1. Spojky parataktické

1.1. Slučovací spojky

V obou nářečích se vyskytují v poměru slučovacím spojky *a*, *i*, *ta*, *taj*. Konjunkce *a* může být použita v poměru odporovacím i slučovacím, konjunkce *i* v poměru slučovacím i stupňovacím.

A

U.: *su'šen'i 'planki a 'hruški tak sa pocu'kruvat'*; *v 'vod'i sa zva'rili a poso'lilo sa to a sme'tanka a'bo kvas'noj molo'ko sa roskolo'tilo*; *'moja 'mati a 'baba (...)'vni 'furd lem za'pražovali 'leveš*; *no a tu'ty 'holovki pak sa na 'sjatki 'pravje | na 'sjatyj 'večur vybe'rali a s 'tohu sa ro'bili 'holubki*; *a 'poki 'būdu 'hodna 'būdu sa 'tomu veno'vati a 'būdu pereda'vati*; *rus'naki | a ma'd'are | a 'malo 'serbu*; *iš'lo sa do kova'ča | a ko'vač ko'vav '(v)bručki*.

M. B.: *no ta 'vse od 'n'oho s'a od'ryvav 'pes a 'bīhav do su's'ida a 'znav za'hrysti 'zajc'a*; *ta u'bl'anka | tam 'tul'ko 'toji r'i'ki | a 'furt kala'mutna*; *'pak to rozo'brali a ne 'bylo de xo'diti*; *z ma'šynov z'me xo'dili v 'horot | na 'tod ba'zar 'optovyj ve'likij | a na baza'r'i šos' da'li nor'malnoj*; *me'ne ma'd'ary za'brali do kiškum'feje 'hazu a 'vyttam ja po'pav u juho'slaviju*; *my 'jizdili 'ras do mi'ha'ovec' a po'tomu z'me pri'šli do 'sniny*.

I

U.: *'dužem 'mala 'vst'ax ot 'tuj vu'bl'anskuj kul'tur'i | od vu'bl'an'skuj 'spīvan'c'i | od vu'bl'an'skim zvy'kum i tra'dicijam*; *kol'adni'ki | 'xod'at' i kol'a'duvut'*; *i 'spud'n'o'j 'šat'a i 'ver'xn'o'j*; *no ta 'bylo 'svoj 'maslo | i 'sy'r | i sme'tanka*.

M. B.: *to je ta'kij e'kran | 'palcom vo'diti i 'tic'kati*; *ta 'vyjdu 'vonka i 'prijdu*; *'vidno tam 'bulše 'l'ude xo'dili 'naši i s'a spīlko'vali*; *'bulše ja hodu'vala s'a v 'd'ida | u*

'baby i v 'd'ida; to torho'vali | v be'reznum 'byv 'rinok i 'vni tam torho'vali.

Ta

U.: uže 'mali 'd'iti ta xo't'ili pokres'titi; ta te'per'ka jak 'prijde ta vže 'bude 'svad'ba; 'rohi | kid' ve'l'iki ta ro'žyska; ko'li 'pup pri's'i'hat' ta 'tag na 'holovu da'je tu'ty | 'dvoj tyx vin'čat; d'i'tino 'moja ta to 'ty?

M. B.: jak ne 'budeš rozu'míti ta me'ne 'klič; 'kažu jak 'vojna s'a 'vuhrala ta so'veckij šo so'juz byv ta 'byli v osnov'nomu lem tu pravo'slavni 'cerkvi; 'my ne 'hon'n'i z'me naj'ti jo'ho mo'hilu | ta 'zato ja pi'taju s'a.

Taj

U.: a 'n'en'ko pri's'li o'do mn'í taj mn'a ji'mili za ple'če; tot čop'nar' šo mav ja'kus' tam 'f'ašočku taj tam pona'livav | taj pri's'li hu'daki | taj tam zahu'li.

M. B.: 'tam ros'ijs'ka 'armija nastu'pala 'taj jix za'brala u 'plen; šo 'ande 'ubl'a to 'bylo 'šytkej 'razom taj s'a zu'stalo 'mnoho slo'vaku; 'treba zahra'ničnij 'pasport so'bi zro'biti | taj 'jti.

1.2. Stupňovací spojky

V Ubl'e je doložen častý výskyt stupňovací spojky aj, která se používá i ve slovenštině. V Malém Berezném je slovo aj hojně doloženo jako částice s významem „ano“ (94×), jako spojka se vyskytuje velmi zřídka, jeho funkci má nejčastěji spojka i.

Aj(i)

U.: ta 'jšli aj c'í'la 'svad'ba 'jšla z 'nima; 'd'iti sa 'Tubl'ad' aj rozu'mívut' si.

M. B.: jur'ko 'tot šo v ame'ric'í 'byv | šo 'mav devja't'ox | 's'im sy'nu aj 'vos'mu 'd'ivku.

1.3. Odporovací spojky

V odporovacím poměru byly doloženy v obou nářečích spojky a, ale.

A

U.: 'my šo z'me 'tu ty 'star'í 'slova ja'kojz' z'me 'voxabili 'hej a 'vni tu'ty 'slova (...) 'vni jix použy'vavut'.

M. B.: 'moja 'mama u kn'a'hin'í | a 'ja vže s'a 'rodila 'tu; tu vže 'byla 'spal'n'a | v sere'din'í 'vanna | tam 'kuxn'a a tu ve'l'ika j'i'dal'n'a; ta na'let'ili 'hev (bak'lany) | a 'tu v 'nas r'í'ka 'byla nezamer'znuta; v nas 'krompl'í | a 'tam 'kažut' 'bul'í; dako'li vop's'e ne otpoči'vavu a 'naras 'robl'u do'maš'n'í i vs'o | a 'dalše s'a 'bavl'u; te'per'ka v nas ves'na vže | a to'dy sn'í'hi 'byli.

Ale

U.: 'naš'í vu'bl'an'skí 'hvar'ad' že 'vni ne 'sut' 'romy | a'le sut' c'i'gane; 'ja jem študo'vala zo začatku 'etiku ale 'mn'a to ne 'bavilo; ale 'jag je to 'možnoj?; š'e 'byli kete'fiji | to 'bylo 'tyš ta'koj jak kan'tar' a'le do zu'bedla sa da'valo; jede'nacat' 'roku sa ne ro'bili festi'valy ale 'bylo to na 'škodu.

M. B.: 'čexa porozu'mijeme nor'mal'no a'le 'mad'ara n'e; 'my ti 'kaže da'li 'vízu a'le z 'n'ov ro'biti ne 'maješ 'prava; ko'lis' 'buli u nas 'd'ídy 'klikali 'kl'oci | ale te'per 'tramy; 'to šo 'bude 'nixto ne 'znaje ale 'to šo 'bylo si čolo'vík pa'mn'atat'; 'mn'í s'a 'škola 'Tubit' ale učiti s'a 'n'í.

1.4. Vylučovací spojky

V poměru vylučovacím vystupují v obou nářečích spojky a'bo, ci a či, v Ubl'e používají někdy mluvčí mladé a střední generace slovenskou spojku a'lebo.

A'bo

U.: vuv'c'a 'bekat' a'bo 'bl'aje; 'mali na 'sobí 'tri a'bo čotyri 'kabaťy; 'planki a'bo 'hruški 'znali su'šyti; no ta u'stupl'at' 'vni a'bo 'my; z 'mat'arov a'bo s 'kim jem 'byla; 'asi tri 'roki a'bo čotyri; sme'tanka a'bo kvas'noj molo'ko sa roskolo'tilo; i'šli 'klikati za ku'mů | a'bo za 'kúma; no ale 'hvar'u tver'doj 'derevo 'jas'ín' a'bo aj be'reza; 'ja sa 'mušu 'jti pro'vít'r'ati | a'bo 'ja tu 'doraz 'zaspl'u; a'bo – a'bo: i'šli v 'večur | a'bo v 'večur a'bo pak u su'botu 'rano; 'vun za'kazovav na dija'lekt'í bis'ido'vati 'svojim štu'dentom | a'bo po slo'ven'ski a'bo po ukra'jins'ki.

M. B.: ja 'kažu 'hrum do 'toho by posa'diti a'bo po's'jati; ta 'možut' muro'vati s 'tim | s 'malto'v a'bo vako'vati 'xižu; tu 'žyje je'den his'torik šo vže 'pjat' a'bo 'š'ist' 'knížok pro se'lo napi'sav; oku'l'ar'í to je 'našoj u'krajins'koj a oč'ki to je 'rus'koj | a'bo oč'ki a'bo oku'l'ar'í.

Alebo

U.: 'bylo nas tam 'asi š'is'nac'at' alebo 'kul'ko; ne 'moš tak po'vísti že je alebo 'ne je; 'naša 'sut' až je 'spívy 'moho 'rodu | alebo | mako'vicka 'struna 'hej; v 'škol'í a'lebo na 'verejnosti po slo'ven'ski samo'zrejme a'le 'doma po rus'nac'ki; 'jinšaka 'narodnost ne 'byla lem slo'ven'ska alebo ukra'jinska.

Ci

U.: 'vujčino | 'pujdate mi na 'svad'bu ci 'n'í; a 'sut' ta'ki šo 'maje 'holos ci ne 'maje a 'spívat'; že 'jak xo't'ív ci 'hlupše o'rati ci 'mílše.

M. B.: šo 'xoče tuto 'kupit' | ci pro'dukty ci 'šat'a ci 'obuv; v 'druhomu ci 'tret'omu 'klas'í; 'perša 'byla 'han'a ci 'peršij byv jur'ko?; ci v čor'nic'í | a'bo v faso'lin'u des' 'byla.

Či

U.: slučovací robime 'mnoho 'mnoho 'akciji či festi'val či k mezi'narodnomu 'd'n'u žjen 'program či na 'd'en' 'mat'jek.

M. B.: u 'vus'emde's'atyx či 's'imde's'atyx ro'kax; to 'pul'ki | c'i'sarki či 'jak po lítera'turnomu; tak 'klalo sa i 'pot'ím privo'zilo sa i na dvo'r'í či v pe'levni.

2. Spojky hypotaktické

2.1. Obsahové

Nejfrekventovanější obsahovou spojkou je v obou nářečích že, ostatní spojky a spojovací výrazy, uvozující vedlejší větu předmětnou, se obvykle vyskytují ve spojení s ní: že ci, že či, že 'kul'ko, že jak, že xto, že šo, že de, že čom, že ko'tryj, že ja'kij.

Ci

U.: roz'dúmuvu ci 'vna ukrajin'činu ne v'čila; 'ja jí nor'maln'e za'kliču ci 'maje 'host'u ci by ne pri's'la; ne 'znavu ci vam to 'bude 'xutiti; ci – ci: vna 'maje 'd'ivku | ne 'znavu ci ta'ka 'byla jag 'ja | ci 'starša.

M. B.: xo't'ív jem popro'siti s'a | ci jo'mu 'rinču š'í to'tu 'treba; ne 'znavu ci 'bude tak jak u 'vas; 'kliče zo'nu | ci to 'pravda 'bylo; ne 'znavu ci vun 'doma je; ta jo'ho s'a pro'sila že ci by'vaje u 'vas 'vad'ba ci 'n'í.

Či

U.: tu'ta sa 'nas pro'sila že či ne 'xočeme 'jti na ukra'jinskoj gim'nazijum; to sa 'furd m'n'alo 'pod'l'a 'toho či 'daxto pro'pav | a'bo 'daxto pribud'nuv.

M. B.: ne 'znavu či v slo'vakiji sut'.

'Kul'ko

U.: *'to sa ani ne 'dast' po'vísti že 'kul'ko 'kolo 'toho ro'boty; 'ja jo'mu tu'to poví'dala | že 'kul'ko 'roku 'mati 'moja 'mala; 'podl'a 'toho 'kul'ko sa d'ítej pri'hlasilo; poob'zerajte kul'ko to mav tyx 'spívanok tu.*

M. B.: *a'le ci 'vidí'li ste | 'kul'ko tam u'že 'nazat smí't'a; po'mn'ataš 'kul'ko to 'roku?; 'vidíte 'kul'ko 'mnoho 'slov 'd'íti je u 'nas*

Že

U.: *kona'r'í 'byli ta'kí že 'musivem jix pu't'perti; 'vni mi po'víli že tak ro'st'íhujeme 'reč; vun 'hvariv že pri'sov za 'štiri 'hodiny; 'vžem so'bí 'dúmal'a že 'ras to 'dam do slo'ven'skoho 'muzea; 'aspon 'mali tu'to že mo'hli so'bí 'svuj ja'zyk pou'žyvat'i aj u'r'adno.*

M. B.: *'vibač že ja na ty kažu; po'tomu na'zvali nas že s'me zakar'pat'skí rusi'ni 'lemkami; poči'nalo s'a is 'toho že zbu'do'vali kap'ličku; čuj to'to je nec'íkave že so'l'arka dor'o'ha; ka'zali 'starš'í d'ív'čata že jak | za'konču de'vjatyj klas| ta 'možu 'jti 'dagde s'a u'čít'i; mi s'a 'vidít' že 'vun je 'najl'ípšyj; 'jag vy tam v 'horax bí'dujete | že r'ípu jís'te; dumav že 'vs'o | vže ko'nec'; tak nam ka'zali 'rus'kí ko'li za'jšli že ne 'bujte s'a; tam vže v nas na ba'zar'í tak po slo'vac'ki ho'vor'at' že | i ne po'dumajete že 'naš'í.*

Spojka že také uvozuje předmětné věty ve spojení s dalšími spojovacími výrazy: že šo, že xto, že jak, že čom, že de, že ja'kij, že kot'ryj, že 'kul'ko apod.:

U.: *ja poze'ravu do'zadu že xto to tam zad 'mene; o 'l'úde 'musili 'vidí'ti že šo molo'da s so'bov pri'nese; tak 'nam to 'bylo čud'noj že čom 'majeme bí'sído'vat'i po slo'ven'ski; tam s'a 'vidít' že kot'r'í to 'byli; toh'dyj sa ne 'znalo že 'de pu'šla.*

M. B.: *v 'mirču tak jed'nu 'babu pu't'ahli že ci 'fajno 'žyti za ra'd'ans'koji 'vlady; ta jo'ho s'a pro'sila že ci byv'aje u vas 'vad'ba ci 'n'í; podí'vít's'a že 'de xto 'maje 'jti; te'per'ka vy'dumuvut' že jak pere'bo'roti jí'jí; vna 'tože 'vidí'la | že 'jak vun 'brav 'toho 'zajc'a; za'bylam že ja'koho čis'la vun ka'zav; že ja'ka 'naša 'najbulša 'xiba to ta'ka že 'my ne 'znajeme jak pí'sati sa'mí; ta 'vže mi p'ó'víž že 'kul'ko; 'treba s'a pro'sít'i | že šo 'jak.*

2.2. Příčinné

Vedlejší věty příčinné bývají v Ubl'e uvozeny spojkami *bo*, *lebo* (jen u střední a mladé generace), *zato že*, v Malém Berezném spojkami *bo*, *po'tomu šo*, *to'mu šo*, *zato že*, že, přičemž v této funkci jednoznačně dominuje spojka *bo*. Spojovací výraz *po'tomu šo* je adaptovanou přejímkou z ruštiny, *to'mu šo* je ze spisovné ukrajinštiny.

Bo

U.: *'ja vam ne po'vím bo 'ja vže ne 'znavu; 'moja 'mati 'vs'ahdy xo'dila sva'šiti | bo 'svaška a sta'rosta to ve'li 'svad'bu; aj do 'cerkvi sa vín'ča 'vilo | bo ko'li pup pri's'íhat' ta 'tag na 'holovu da'je tu'ty | 'dvoj tyx vín'čat; ta mu po'zvon'te žeby pri'sov bo ja ho tu čekavu; pak to zrušili bo ne 'byli 'hroši; 'pujdeme | bo vun 'ne'ska vže 'takoj 'rixlikom jde 'het; vun jí 'vyhnav ne za'dar'mo bo 'vna tu ro'bila 'čúdo; 'xížu 'bylo 'treba no'vu ro'biti bo 'padala.*

M. B.: *ja jdu bo mi s'a treba 'strojiti; vy 'znajete šo 'nam u jev'ropu pu'jti ne tak 'prosto | bo 'nam 'treba 'pasport | 'vízu; ne 'znavu ci vun 'doma je bo 'vun*

postojano na slo'vaki 'jízdit'; ne pamja'tavu u'že 'točno bo ja š'i d'ítinov 'byla; muj 'n'an'ko 'tože po ma'd'arski hovo'rív bo ro'bív na že'l'ízn'íj do'roz'í | na 'štrec'í; to vže 'znavu bo mi i'van po'vív; a'le 'vun 'xodit' tam bo 'tam 'žyvut'; 'l'íz u 'nas te'per' 'r'ížut' bo 'buk na je'vropu 'jde.

Lebo

U.: *'vubl'um 'nigda ne opus'tila lebo 'bylam tu 'každýj 'tyžden'; xo'dila tam po gim'naziju | 'lebo na 'jamu jí po 'peršum 'tum ne vz'a'li; 'potom jem si to roz'dúmala lebo 'dva ču'ž'í jazy'ke sa 'včít'i 'to je 'dosta nama'havoj; na matema'ticí zme bí'sído'vali po slo'venski lebo ta 'včitel'ka je slo'vačka šo nas 'včila; 'vun sa tak dos'tav tam lebo 'vun mav ko'legu zoz mezi'laborec; bereme našyx amaterskix folkloristu kot'r'í sa v svojom volnum čas'í venuvut' tomu lebo mavut' k tomu vs't'ax.*

Po'tomu šo

M. B.: *ale 't'aško 'bylo po'tomu šo to 'vojna 'byla; 'časti 'voza 'znaju | po'tomu šo u 'nas 'vuz 'je.*

To'mu šo

M. B.: *no č'o'mu sered'n'an's'kij | to'mu šo je 'hory 'zl'íva | je toj s'jat'veršok 'sprava; č'o'mu čer'neckí 'luki to'mu šo | to 'bulo | 'zeml'a mo'naxív.*

Zato že

U.: *'ja mav 'duže ve'likij 'vst'ax od ukra'jínskuj 'moví 'zato že 'perša 'moja 'kniška 'byla buk'var'; no ru'sín'ska 'mova sa v nas ne 'duže zav'naž'ila | zato že tod dija'lekt 'duže da'lekij od 'našoho dija'lektu.*

M. B.: *tu nam xi'ž'í na'strojili | zato že tam po'padalo | tam zemle'trus byv.*

Že

M. B.: *že ja ro'bila v medi'cin'í | 'stavki 'byli 'duže mal'í | te'per' 'penziju ne 'možu 'mati ve'liku.*

2.3. Důvodové spojky

Vedlejší věty důvodové v obou nářečích uvozuje spojka *zato*.

Zato

U.: *c'í'la 'debr'a 'ter'n'om 'byla zaros'nuta | zato ten 'pas popri pu'ti zus'tav nat'ter'n'om*

M. B.: *ne 'mavu 'pasport | zato ne 'xož'u; v 'škol'í z'me hovo'rili po ukra'jíns'ki a | ta ne tak po ukra'jíns'ki tí 'kažu jak po 'našomu tu po rus'nac'ki | a 'zato nam 'bylo 't'aže; te'per' pere'smenka taj 'zato vni tak 'dovše 'majže 'budut'.*

2.4. Účelové spojky

Při vyjádření účelového vztahu si v obou nářečích konkuruje několik spojek, jak v Ubl'e, tak v Malém Berezném je však nejběžnější konjunkcí *že'by*, v Malém Berezném se dále užívají spojky *a'by*, *by*, *o'by* / *vby*, *šob(y)*, v Ubl'e je z nich jen *a'by*. Zesílený význam má složený spojovací výraz *lem by*.

A'by

U.: *a do'lov 'zarezy 'malo (vere'tenko) a'by sa ne 'smykali 'nitki; za'raška j 'vytty | a'by sa ro's't'ax 'našyroko; 'hvarit' 'druhi 'd'ívki xo'dili po | ta špaciro'vali | a 'ty 'firt a'bys' vyšy'vala a'bys' | to'bi 'kraja ro'boty 'nikoli ne 'bylo.*

M. B.: *ho'vor' po 'našomu | tad' aby rozu'mív; ta'kí 'starš'í 'bapki 'byli | ta kiby 'mav to čolo'vík zapí'sati a'by to poza'pisuvav j'íxn'íj tot | 'bes'ídu tu'tu.*

By

M. B.: *i za ru'l'om 'tak s'a poze'rav | by 'l'ude ro'bili; | taj 'ku'ko 'maje 'mati 't'oš's'a zu'bu (...) 'dva | je'den by ji 'furt bo'l'iv a 'druhij by 'z'at'ovi otkry'vala 'pivo*

Lem by

U.: *tak sa bo'ju | lem bym tu'tu cu'kr'ovku ne 'mala*

M. B.: *ušyt'koj by čolo'vik pere'n'us lem by zdo'rov'l'a 'bylo; do'br'i tak i tak 'bude | lem by 'bylo 'vypiti; 'je šo 'treba lem by 'hroš'i 'byli.*

Šob(y)

M. B.: *tak zne'nac'ka šoby ne po'palo s'a; a 'l'ude šob 'doma ne si'd'iti piš'li do 'cerkvi nu 'pravil'no mo'liti sa; ne op'xodic'a ni'komu šo pola'mav 'nohu šob 'vin ne vži'vav tot 'havjas.*

Vby / oby

M. B.: *ja to'b'i 'takoj ha'zetki dam vby ja s'a z 'nima ne 't'ihala; 'samoj holov'noj šo v nas 'je | vby sme zbereh'li 'svoji tra'diciji; 'lišiv s'a tam 'zasran | vby žo'na ne 'vid'ila; za'končiki 'zrobl'at' (...) oby 'c'iny na 'xl'ib slu'čajno ne u'pali.*

Že'by (že'bym, že'bys', že'bys'me, že'bys'te)

U.: *tak jem so'b'i to pri'pravila že'by to 'd'iti 'vid'ili; 'ja vže ne za'žyla | že'bym vam 'pravdu po'vila; s 'tov miš'l'jenkov nas ve'la gu 'tomu že'bys'me sa 'včili; 'mati aš po'tomu | aš po'tomu pu'šla | vže z d'itinov že'by ji | to v nas sa 'hvarilo na 'vyvutki | že'by ji 'pup u'viv s tov d'itinov do | ako do 'cerkvi hej.*

M. B.: *pri'vesti pišok i pri'vesti to žeby na den' 'majstry vže 'mali ro'boty; navit' tyx ne'je kom'bajnu žeby zo'brati pše'n'ic'u; ta 'vni 'pros'at' žeby z 'nima bišido'vali tak; 'nigdem ne stri'čav žeby ta'koj 'bylo; to jed'nu zar'platu za 'mis'ac' 'treba od'dati že'by zrobiti so'b'i 'pasport; put'sn'žniki uže 'je tak žebys'me 'jix ne 'rvali.*

2.5. Podmínkové spojky

Mezi nejběžnější podmínkové spojky patří v obou nářečích výrazy *kit'*, *ki'by*, v Malém Berezném se ještě paralelně s prvni z nich používá přejímky ze spisovné ukrajinštiny *jak'šo*, poměrně častá je v této funkci i spojka *jak*.

Jak

M. B.: *jak ne 'budeš rozu'míti ta me'ne 'klič 'dobre?; jag ja pujdu do kije'va do stol'ic' ukra'jiny ta 'nas tam ne rozu'mívut'; jag ot 'xiž'i o'dyjdu ta vže je'd'n'i 'druhij ne rozu'mijeme.*

Jakšo

M. B.: *a jak'šo 'xtoz' i'šov v a'meriku to 'treba 'bylo až v mosk'vu i'ti na 'vizu; bo jak'šo 'sport pro'pade u 'nas | ta ho'toví z'me; čot'risto 'višem se'mej | jak'šo 'budeš pamn'a'tati; vy ko'l'atki zbe'rajete? || jak'šo vam 'treba to 'možeme jed'nu zaspí'vati.*

Kid' (ked')

U.: *tyš to je v mad'arčin'i kid' 'vam to ne 'vadit'; kid' 'dva 'kon'i sa 'malo ta ve'činov sa 't'ahlo na 'lamanu 'vahu; ked' z'me si ras 'potykali tag 'maješ mi 'tykati.*

M. B.: *ta ja 'kavu zva'r'u kit' 'xočete; a čom ne 'kažeš kid' znaješ?; 'rusi nas 'klikali ban'derami | kid' iste ču'vali 'dašo | ta'kij byv ban'dera; to 'fajnoj d'ilo kit' ko'p'ijki je; kid' ve'l'iki 'krompl'i ta 'kažut' trompa'ki; no kit' 'staryj tak mi'xajlo | kid' molo'dyj ta 'miša; 'nas tam ne rozu'mívut' (...) kit' 'prijdeme do 'nix tam u 'kijev kid' ho'vorime po svo'jemu.*

Ki'(by)

U.: *dako'li na n'a 'l'ude poze'ravut' jak ki'by jem 'byla ne znav 'vytki; ki'bys'me 'šli te'per'ka do'l'uv | po'točina sa 'klikala vo'n'ičina; ale kibyz' 'znala ja'koj ja 'peklo perežy'vav; 'ja vam 'dam svuj 'mejl | kiby 'nahodov ste 'š'e da'šo potrebo'vali.*

M. B.: *'ja kibym 'muh u'trimati 'pamn'at' | to šo ja pamn'a'tavu; ja'finy (...) kibyz' 'vid'iv ja'koj to ros'te v si'biri.*

2.6. Přípustkové spojky

V Ubl'e jsou ve větě přípustkové doloženy spojky *aj kit'*, *xoc*, *xot'*, *xi'bal'* *že'by*, v Malém Berezném spojky *xoc*, *xo'ča*, *xot'*, *xo't'a*, *xot' by*.

Aj kit'

U.: *aj kit' po rus'nacki bišid'uje d'it'vak tak sa 'navčit' po slo'ven'ski.*

Xibal' (žeby)

U.: *d'it'inu kres'tili aš u 'tri 'tyžn'i | 'hej že | 'perše n'e | xi'bal' žeby d'it'ina dašo 'xvora 'byla.*

Xoc

U.: *ja 'mavu ukra'jins'ku 'narodnost' (...) ta 'tag jem aj si ukra'jins'ku 'lišila | xoc 'moja 'mati v 'ubli na'rožena | 'n'an'ko v 'zboji na'roženyj; 'ja tam 'zmíšču š'i dv'i 'nohi 'svoji xoz jem pri'brala; tu 'nijakí boha'či ne 'byli | xoz' 'mav 'pol'a a'le jak vun 'bosyj xo'div | ta to ne 'byv 'pan.*

M. B.: *ale 'žyjeme tak xoc i...*

Xo'ča

M. B.: *to d'ija'lekti rozu'mijete | no xo'ča tam bu'ditel'i ka'zali šo ja ru'sin 'jes' i 'budu; xo'ča u 'principi ja to'b'i 'skažu muj 'syn 'vun fak'tično di'rektorom.*

Xot'

U.: *ja so'b'i od'rížu a 'zjím | šo 'búde zo 'mnov | xot' po'vezut' 'nazad do nemoc'nici | xot' 'pujdu aj pud 'nož'i | a 'mušu 'zjísti bom ne 'hodna sa 'strimati; no xot' 'bylo jak 'sonce 'hr'ilo | krem 'xust'ati 'byla.*

M. B.: *koza'ki pobe'rali s'a 'razom xot' fa'milija 'byla 'jinšaka; xot' 'to i 'des'ad' 'raz 'dosta dl'a der'žavy | vs'o ru'ľ'no 'c'iny 'mus'at' s'a 'trimati; 'naš'i xot' 'mavut' 'toji mu'ki 'dosta | a'le do 'toji texno'logiji ne 'hodn'i du'jti; 'plut s'a otkryv | xot' to 'bylo ne 'vidno*

Xo't'a

M. B.: *tam 'vs'i povt'i'kali s slo'vaku | xo't'a v 'naz na'mnoho 'xuže; 'vno tam 'bulše 'bylo mexan'i'zovanoj | bo 'tam ja'kojz' | xo't'a to socijalis'tična 'byla slo'vaččina.*

Xot' by

M. B.: *to 'bulo ko'nopl'i | te'per to 'vrod'i i ne 'možna | zabo'roneno | ale 'xot' by i ne zabo'roneno to 'l'ude bi ne vži'vali.*

2.7. Časové spojky

Spojek s časovým významem je v obou nářečích poměrně mnoho, v Ubl'e byly zaznamenány výrazy *'doki*, *'dokl'a*, *kid'*, *ket'*, *ko'li*, *jak*, *'poki*, *'pokl'a*, v Malém Berezném *'doki*, *kit'*, *ko'li*, *'poki*, *'zakl'a*. Výrazy *'dokl'a*, *'pokl'a*, jež jsou v Ubl'e synonymy spojek *'doki*, *'poki*, nejsou v Malém Berezném doloženy; spojka *'zaki*, kterou uvádí Leška pro Ubl'u, rovněž nebyla v našem materiálu zaznamenána.

'Doki:

U.: *fraz 'znaje 'doki 'búdu | lex'ko čej lem ja 'búdu do 'stovki 'žyti.*

M. B.: *s'đdavut' | o'bidavut' tam | 'host'at' s'a 'doki 'hodn'í; ne 'prijde 'nixto 'doki 'my sa'mí ne 'zrobime.*

'Dokl'a

U.: *'to š'e 'bylo 'dagde v 'tricat' 'semum 'roc'í | 'šestum | 'semum 'vos'mum | 'dokl'a nas ma'd'ary ne za'brali; š'i ma'jetki 'dokl'a 'byli ta 'jak to xot' 'runoj | 'l'ipšoj 'pole no ta obro'bl'ali.*

Kid' (ked')

U.: *sa 'verhnuv tam i 'cuker a kid' ne 'byv taj 'tak bez 'cukr'u n'e; vytki by 'znali kit' to 'nigde ne 'vid'at'; no a do'l'í 'berehom kit' sa 'šlo ta sa hamo'valo; muj 'svekor | 'vun kit' xo't'ív da'šo pi'sati 'vun fur 'tejku pro'siv; molo'díca kit' sa odda'vala ta 'druški 'klikala; ru'da to 'kislyj 'doš' kit' 'sonce 'svítit' 'doš' 'padat'; a'le tu'to pomoh'lo | fakt | z vo'čej ked' byv 'xvoryj; ked' 'daxto 'čuje že 'tod je z nat'ern'a 'znaje že 'byvat' v ma'luj 'vubli; to ked' 'včitel' po'vív | to ta'koj 'bylo; jš'i počítavu | ket' 'sonce 'hr'íje; vna 'znala tu xo'diti | od 'n'omu | kid' 'byli pra'zniny.*

M. B.: *a kit' 'xižu 'pravili | jak s'a ro'bilo?; s fa'sol'í liš'tok kit' ti s'a pri'l'ípit' ta 'trimat' s'a; kit' 'xodite dag'de na 'svad'box | hos'tinax | ja'kí tam spívan'ki 'l'ubl'at' 'naš'í spí'vati; my š'e kit' tanc'u'vali | ta my na zavosi'nu xo'dili vystupati.*

Ko'li

U.: *'vy ne 'znajete ko'li 'búdete ver'tati 'nazat?; muj 'staryj 'dvac'at' 'pjad' mav ko'li sa že'niv; 'ja sa z 'n'ov ko'li mo'lotša 'byla tak 'každýj 'ruk str'í'čala; do 'cerkvi ne 'jšla 'mati | jak ko'li kres'tili d'í'tinu | to 'tam lem tu'ty ku'move 'šli; vže ko'li sa 'mali 'jti pris'í'hati do 'cerkvi | molo'dyj pri'jšov za molo'dov; no tu'ta me'lodija sa 'spívat' lem na ve'likodn'a | ko'li tu'ta 'paska sa sja'tit'; tu'to je 'najl'ipšoj ko'li 'maješ tu'to sja'toj ako na'lačno; a'le ko'li pri'jšla ta 'doxor 'dez' ody'šov.*

M. B.: *'pot'ím ko'li na'pr'ali ta'ke 'bylo moto'vilo; 'ja š'e ta'ka ma'la 'byla ko'li to spí'vali; 'všytkí ko'li 'šli 'dumali že 'vun | po'zerat' s'a 'furt; šato'vav jem 'zrana na ve'likodn'a u 'varoš | na ve'likodn'a | 'zrana | ko'li poli'vati 'treba; 'čekat' ko'li mu pri'nesut' 'pivo; 'treba ko'siti ko'li su'xa po'hoda | ko'li 'sonce 'hr'íje; bo tak nam ka'zali 'rus'kí ko'li za'jšli | že ne 'bujte s'a; ho'vor'te ta jak iste hovo'rili | ko'li ste 'mali 'des'at' 'roku; 'vna ko'li vko'tila ta 'mačata poz'dyxali.*

Jak

U.: *š'e dako'li dav'no jak 'jarka 'byla ma'len'ka; te'per'ka jak 'prijde ta vže 'búde 'svad'ba; vun furt jak 'vyity 'pujde tag ta po'tomu v 'praz'í 'xvoryj; jak 'búdeme 'jti 'nazad 'mušu za'staviti bo vi'talig mi ne pere'bačit'.*

'Poki

U.: *'tul'ko 'palinki do n'a na'l'ali 'poki z'me si ne po'tykali; ja j'í 'n'ígda ne 'vid'ila 'poki my ne xo'dili na ukra'jínu; nas tam 'šmarili 'troj a zme po 'tum ska'kali 'poki zme ne stolo'čili ka'pústu; 'poki 'búdu 'hodna 'búdu sa 'tomu veno'vati; sína'šuv š'i z'me 'hvarili 'poki sína'šovy byli.*

M. B.: *'pozad 'toho 'može lex'ko pjat' šíst' 'roku | pu'šlo 'poki zaosno'vali kal'hos; 'ade na 'tuj ho'r'í no ta 'tam 'vže 'byla 'škola | inter'nat | 'poki 'cer'kov ne za'brala; ta naj 'prijde s'u'da 'poki my poho'vorime 'razom; no 'bapka šo vna š'e 'poki 'byla neza'mízn'a ta 'tam xo'dila; ta'kí šo 'c'ílkom ma'l'í sa 'hravut' z 'ihraškami 'poki tu'ty ros'kazuvut'.*

'Pokl'a

U.: *no 'mnoho je 'tak že 'rodič 'doma 'vučit' | 'pokl'a ma'len'koj ta 'vučit' po slo'venski.*

'Zakl'a

M. B.: *ja'kí byli pri'jižn'í do 'vs'oho | na 'všytkoj | 'zakl'a | 'poki 'naš'í bat'ki 'byli š'i molo'd'í.*

2.8. Relativa uvozující přívlasktové věty

Mezi relativy uvozujícími vedlejší větu přívlasktovou jsou nejběžnější *ko'tryj, šo a ja'kij*, dále slova, jež jsou od původu zájmennými příslovci – *de, 'vytki apod.*

Ja'kij

U.: *no a to 'pole na ja'kum je ta 'bylo poko'lodnyj; a ču'ž'í jazy'ki ja'kí vyučujeme taj je | n'í meckij jazyk | anglickij jazyk | rus'kij jazyk.*

M. B.: *čolo'vík ja'kij buv u t'ur'mí; pri'nosit' xo'sen s 'tym ta'lantom ja'kij mu 'boh 'dav.*

Ko'tryj

U.: *u 'naz byv š'e ta'kij 'dos 'staryj 'mojuy 'materi 'n'an'ko ko'tryj mav 'vus'ams'at' 'pjat' 'roku jag u'mer; 'n'aj sa 'd'íti 'uč'at' 'naš rus'nackij jazyk | bo 'najbližyj jazyk od ukra'jínskomu jazy'kovi | ko'tryj je kul'turnyj jazyk | ko'tryj je l'itera'turnyj jazyk | ko'tryj je uzna'vanij jazyk; to 'byv učitel' ko'tryj 'duže 'krasno 'znav deklamo'vati; v staš'í'n'í je ta'kij 'istyj 'subor ko'tryj š'i 'dovše egzi'stuje jag 'my; d'ít'vak je 'tvor ko'tryj po'xítit' tu'to | 'všytkoj 'hned'; to byv 'praví 'tod jazyk ko'trym tu bis'ído'vali 'naš'í 'pretki.*

M. B.: *l'í'pili tam piro'hi (...) pi'sali pe'tro | va'sil' | mi'xajlo | i ko'tryj 'skorše 'vspliv | ros'krila | hm naj 'tot; 'vni ne 'mavut' 'toji l'u'bovi ko'troj xo't'íli by od 'svojoj 'materi.*

Šo

U.: *to 'všytkoj šo 'vidime to 'bylo vu'bl'an'skoj; vo'suj tod ver'x šo 'tam; ko'lega muj šo ro'biv v ško'dovc'í zo 'mnov.*

M. B.: *'my zber'í'hali tu'tu 'víru šo 'byla; ti 'sela šo 'tu sut' 'bliže; to je 'druhij uro'žaj | 'druha pše'nic'a | šo 'majeme.*

Závěr. Většina spojek se tedy v obou nářečích shoduje. V našem materiálu jsou z obou obcí ve stejné funkci doloženy tyto spojky: *a, a'bo, a'by, aj, a'le, bo, by, ci či, 'doki, xoc, xot', i, jak, ja'kij, kid', ki / ki'by, ko'li, ko'tryj, 'kul'ko, 'lem by, 'poki, šo, ta, taj, ta'kij, 'zato, 'zato že, že, že'by*. Někdy se však výrazně liší frekvence jednotlivých spojek v každém z nářečí – spojky *aj* a *'zato že*, doložené v Malém Berezném jen sporadicky, mají v Ubl'e naopak dosti vysokou frekvenci.

V nářečí Malého Berezného bylo zaznamenáno ještě několik dalších spojek, kterých se v Ubl'e neužívá: *xo'ča, xo't'a, jak'šo, o'by / vby, po'tomu šo, 'šob(y), to'mu šo, 'zakl'a*. Jedná se především o neologismy přejaté ze spisovné ukrajinštiny – *xo'ča, jak'šo, 'šob(y), to'mu šo*, méně často z ruštiny – *xo't'a, po'tomu šo*. V případě spojek *o'by / vby* a *'zakl'a* jde zřejmě o starší nářeční rozdíly.

Jen ubl'anské, v nářečních textech z Malého Berezného se nevyskytující, jsou spojky *a'lebo, 'dokl'a, xi'bal' že'by, ked', 'lebo, 'pokl'a*. Konjunkce *a'lebo, ked'* a *'lebo* jsou slovakismy užívané v Ubl'e

jen mladou a střední generací mluvčích, a to vždy paralelně s nářečními spojkami *a'bo*, *kid'*, *bo*. Spojky *'dokl'a* a *'pokl'a*, pokud v nářečí Malého Berezného dříve existovaly, ustoupily synonymním spojkám *'doki* a *'poki*.

Někdy vede vliv různých spisovných jazyků ke stejnému výsledku, platí to v případě spojky *či*, která se v podobné míře objevuje vedle původní spojky *ci* v obou nářečích.

Dodejme ještě, že další spojky typické pro mnohá nářečí Zakarpatské oblasti – parataktická odporovací

aj'bo ‚ale‘, parataktická vylučovací (*a)vat'* ‚nebo‘, a hypotaktická obsahová *oš* ‚že‘, nebyly v Malém Berezném ani v Ubl'e zaznamenány.

Původní nářeční systém spojovacích výrazů je tedy v obou nářečích v podstatě zachován, vlivem spisovných jazyků do něj pronikají některé nové spojky, zatím však většinou jen jako málo frekventovaná synonyma spojek nářečních. Přesto i na příkladu funkčního lexika je patrné, že se od sebe obě nářečí v důsledku odlišné jazykové situace postupně oddalují.

LITERATURA

1. Атлас української мови: в трьох томах. Том II.: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / Закревська Я. (відп. ред.). Київ, 1988.
2. Брохъ О. Угросское нарѣчіе села Убли (Земплинскаго комитата). Санктпетербургъ: Изданіе Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, 1899.
3. Karlík P., Nekula M., Rusínová Z. (eds.), Příruční mluvnice češtiny. 2. vyd. Brno: Nakladatelství Lidové noviny, 2012.
4. Латта В. Атлас українських говорів східної Словаччини. Пряшів: Slovenské pedagogické nakladateľství, 1991.
5. Лешка О. Говор села Убля восточної Словаччини. Етюди по українській діалектології 1. Прага: Kabinet cizích jazyků ČSAV, 1973.
6. Моравець Я. Зміни в українській говірці с. Убли на Словаччині протягом останніх 60 років. In: Збірник славістичних праць філологічного факультету КДУ, Київ, 1958.
7. Общекарпатский диалектологический атлас. I-VII, 1989 – 2003, Кишинев – Москва – Варшава – Львов – Братислава – Будапешт – Белград.
8. Панькевич І.А. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина I. Звучня і морфологія, Прага: Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi, 1938.
9. Petr, J. (ed.) Mluvnice současné češtiny. Morfologie. Praha, 1986.
10. Vašíček M. Částice v nářečích obcí Ubl'a a Malýj Bereznyj. Area Slavica 1, Ostrava: Ostravská univerzita, 2017.
11. Vašíček M. Dynamika vývoje rusínských nářečí na území Slovenska a Ukrajiny na příkladu předložek. In: Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XX i XXI wieku. Warszawa: Wydawnictwo ISPAN, 2017.

REFERENCES

1. Atlas ukrainkoj movy: v trjokh tomakh (1988). T. II. Volyn, Naddnistryanschchyna, Zakarpattya i sumizhni zemli [Atlas of the Ukrainian language: in three volumes. Vol. II. Volyn, Naddnistryanshchyna, Zakarpattya and neighbouring lands.] / Zakrevska Ya. (ed.), Kyiv. [in Ukrainian].
2. Broch O. (1899) Ugrorusskoje narechie sela Ubli (Zemplinskago komitata) [The Ugrorussian dialect of the Ublya village of the Zemplen county] Sanktpeterburg: Izdanie Otdelenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk. [in Russian].
3. Karlík P., Nekula M., Rusínová Z. (eds.) (2012) Příruční mluvnice češtiny. 2. vyd. Brno: Nakladatelství Lidové noviny. [in Czech].
4. Latta V. (1991) Atlas ukrainskykh hovoriv skhidnoi Slovachchyny [Atlas of the Ukrainian dialects of the Eastern Slovakia]. Prjashiv: Slovenské pedagogické nakladateľství. [in Ukrainian].
5. Leshka O. (1973) Govor sela Ublya vostochnoj Slovaki [The dialect of the Ublya village of the Eastern Slovakia]. Praha: Kabinet cizích jazyků ČSAV. [in Russian].
6. Moravets Ya. (1958) Zminy v ukrajinskij hovirci s. Ubli na Slovachchyni protjahom ostannikh 60 rokov [Changes in the Ukrainian dialect of the Ublya village in Slovakia in last 60 years] In: Zbirnyk slavistychnykh prac filolohichnoho fakultetu KDU, Kyiv. [in Ukrainian].
7. Obshchekarpatskij dialektologicheskij atlas (1989 – 2003) [Carpathian dialect atlas.] I – VIII. Kishinev – Moskva – Varshava – Lvov – Bratislava – Budapesht – Belgrad. [in Russian].
8. Pankevych I.A. (1938) Ukrainski hovory Pidkarpatskoj Rusy ta sumezhnykh oblastej. I. Zvuchnja i morfolohia [The Ukrainian dialects of Carpathian Ruthenia and neighbouring areas.] Praha: Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. [in Ukrainian].
9. Petr, J. (ed.) (1986) Mluvnice současné češtiny. Morfologie. Praha. [in Czech].
10. Vašíček M. (2017) Částice v nářečích obcí Ubl'a a Malýj Bereznyj. Area Slavica 1, Ostrava: Ostravská univerzita. S. 63 – 73. [in Czech].
11. Vašíček M. (2017) Dynamika vývoje rusínských nářečí na území Slovenska a Ukrajiny na příkladu předložek. In: Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XX i XXI wieku. Warszawa: Wydawnictwo ISPAN. S. 59 – 80. [in Czech].

**ON THE UKRAINIAN-SLOVAK BORDERLAND DIALECT DYNAMICS:
CONJUNCTIONS IN THE UBLA AND MALYI BEREZNYI SUBDIALECTS**

Abstract. This paper is devoted to the current state and development of conjunctions in Southern Carpathian dialects in the Ukrainian-Slovak borderland. It is focused on the subdialects of two villages – Ubla (Slovakia, Snina District) and Malyi Bereznyi (Ukraine, Velykyi Bereznyi District). After World War II they were separated by Czechoslovak-Soviet border and came under the influence of different literary languages – Slovak, on the one hand, and Ukrainian and Russian on the other hand. This analysis is based on the dialect material obtained during our own field research, carried out since 2011 in this area. The dialect corpus of the Ubla village consists of 62182 language units, and the dialect corpus of the Malyi Bereznyi village consists of 47962 language units. Acquired recordings were transcribed and processed into dialect corpora, which made it possible to compare the selected part of the dialect lexical system including the word frequency. In both subdialects the following conjunctions with the same function were recorded: *a, a'bo, a'by, aj, a'le, bo, by, ci, či, 'doki, xoc, xot', i, jak, ja'kij, kid', ki / ki'by, ko'li, ko'tryj, 'kul'ko, 'lem by, 'poki, šo, ta, taj, ta'kij, 'zato, 'zato že, že, že'by*. The original dialect system of conjunctions is therefore essentially preserved. However, significant differences were also noted. For example, in the subdialect of Ubla Slovak borrowings *a'lebo, ked'* and *'lebo* were recorded, which do not occur in Malyi Bereznyi, on the contrary, speakers from Malyi Bereznyi use conjunctions *xo'ča, xo't'a, jak'šo, po'tomu šo, 'šob(y), to'mu šo*, which are borrowings from standard Ukrainian or Russian and are not known in Ubla. The results of our analysis of dialect conjunctions therefore suggest that even a relatively short time of existence of national borders and consequently influence of different literary languages leads to a significant dialect divergence.

Keywords: dialects of the Ukrainian-Slovak borderland, dialect dynamics, dialect corpora, conjunctions, Ubla, Malyi Bereznyi.

Стаття надійшла до редакції 29 червня 2019 р.

© Вашичек М., 2019 р.

Міхал Вашичек – Mgr., Ph.D., співробітник Відділу слов'янської лінгвістики та лексикографії Слов'янського інституту Академії наук Чеської Республіки, Прага, Чехія; <https://orcid.org/0000-0002-3883-4743>

Michal Vashycek – Mgr., Ph.D., Slavistic Linguistics and Lexicography Department, Institute of Slavonic Studies of the CAS, v. v. i, Prague, Czech Republic; <https://orcid.org/0000-0002-3883-4743>

НАЦІОНАЛЬНА ТА РЕГІОНАЛЬНА ЗНАЧУЩІСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.161.2'373.2 423

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).33–37

Вегеш А. Національна та регіональна значущість літературно-художніх антропонімів у романі Володимира Лиса «Століття Якова»; 14 стор.; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню літературно-художніх антропонімів з національною та регіональною значущістю, що функціонують у романі Володимира Лиса «Століття Якова». Подається опис найменувань персонажів, визначається їх інформаційний потенціал, роль у сюжетному розгортанні. З'ясовано, що джерелом творення назв персонажів є традиційна українська антропонімія. Доведено, що літературно-художні антропоніми у романі відзначаються детальністю, кількісним та структурним багатством, а це проявляється у відтворенні типових загальнонаціональних рис української антропонімії та її регіональних особливостей.

Ключові слова: андронім, апелятив, літературно-художній антропонім, прізвисько, регіональні особливості, розмовний варіант.

Постановка проблеми. На твори відомого українського письменника Володимира Лиса написано багато рецензій, статей, відгуків. Маємо статті різного плану, мовознавчого в тому числі. Але функціонування власних назв у творах письменника ще не було предметом дослідження.

Важливим об'єктом наукових досліджень сьогодні є літературно-художні антропоніми, що входять до ономастичного простору художнього твору. Саме в літературно-художній антропонім автор укладає величезний характеристичний потенціал, нанизує численними аналогіями, символічністю, конотаціями.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що у сучасному мовознавстві ще недостатньо вивчено потенційні можливості літературно-художніх антропонімів прозових текстів відомих авторів. Тому, на наше переконання, вивчення власного імені героя потребує особливої уваги, а ґрунтовний аналіз літературно-художніх антропонімів роману В. Лиса «Століття Якова» відкриває можливості для подальших узагальнень у царині відповідної лінгвостилістичної проблематики.

Аналіз досліджень. Українська літературна ономастика поповнилася значною кількістю праць, присвячених дослідженню функціонально-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів творів українських письменників, що відобразилося в дисертаційних роботах та величезній кількості наукових статей (Е. Боева, Н. Бербер, Т. Гриценко, Л. Зеленко, Л. Кричун, О. Лавер, Н. Лісняк, Г. Лукаш, М. Максимюк, Л. Масенко, М. Мельник, С. Панцьо, Л. Сколоздра, І. Скорук, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.). Проте власні назви творів В. Лиса залишаються спорадично вивченим явищем.

Метою нашої статті є дослідження національно та регіонально значущих літературно-художніх антропонімів, що функціонують у романі відомого українського письменника Володимира Лиса; наше

завдання – описати літературно-художні антропоніми, в основі яких відчитується національна та регіональна значущість, з'ясувати енциклопедичне та смислове навантаження літературно-художніх антропонімів, їх функціонування у творі.

Виклад основного матеріалу. Роман «Століття Якова» «тяжіє не лише до відтворення історичних реалій, але й до філософсько-естетичного осмислення дійсності та її глибинного художнього осмислення. ...Художній доробок митця вражає читацький загал майстерністю та масштабністю оповіді, багатоманітням інтелектуальних, філософських, морально-естетичних, соціальних оцінок і своєрідним баченням ролі особистості в становленні історії всієї держави» [2]. Без сумніву, роль особистостей є важливою ланкою у розкритті сюжету, але ми вже не раз переконувалися, що імена героїв є вузликками, «генами» сюжету. Спробуємо це довести, досліджуючи літературні антропоніми з роману «Століття Якова».

Те, що у назві твору фігурує ім'я головного героя, уже є важливим. Адже ми знаємо, що назва твору, як писав Ю. Карпенко, є «найголовнішою власною назвою, центром його ономастичного простору» [5, с. 260]. Заголовок «містить інформаційний зміст» і «оцінний момент», що загалом «працює на тему, ідею, художній вимисел», тобто на авторський задум [4, с. 218].

«Століття Якова» В. Лиса – роман про сто років життя головного героя. Він пережив дві світові війни, колективізацію, соціалізм, виживає у Незалежній Україні. Народився, працював, воював у різних державах на практично одній території. Його історія – це історія України ХХ століття.

Роман викликав жвавий інтерес, але нашу увагу привернули назви персонажів роману. Ми знаємо, що у власних назвах героїв закодована значна інформація, і кожен автор намагається вкласти у літературно-художній антропонім такий заряд, щоб образ і наймення співпрацювали, доповнюва-

ли один одного. У художньому творі літературно-художні антропоніми активізують свої приховані семантичні можливості, сугестивні особливості, втілюють авторське світобачення, виражають погляди автора, функціонують у тексті як особливі метонімії, антономазії тощо [7, с. 159].

Звичайний читач слідкує за сюжетною лінією, читача-ономаста цікавлять назви людей, географічні назви тощо. Чому автор саме так назвав свого персонажа? Чи закладений якийсь інформаційний зміст у ту чи іншу назву? На перший погляд видається, що назви просто ідентифікують персонажів, але коли починаєш вдивлятися в етимологію антропоніма, яку роль назва виконує посторінково, розумієш, що це не просто номінація. Тому читач-науковець прочитає твір кілька разів, по краплинках збирає ту інформацію, яка б могла розкрити хоч якусь частинку закладеного у літературно-художньому антропонімі.

В. Лис назвав свого героя звичайним християнським іменем Яків, котре походить з давньоєврейської мови і означає «п'ята», «він іде слідом» [8, с. 413]. У християнському світі це ім'я було відоме як апостольське. Апостол Яків вшановується всіма християнськими церквами як святий-великомученик. Головний герой Яків Мех прожив нелегке життя, пройшов через багато випробувань, тому асоціацію з біблійним великомучеником, на наш погляд, не варто відкидати.

Ми зафіксували велику кількість назв головного героя. Отримувач він їх у різних ситуаціях, на різних етапах свого життя. Хочемо відзначити надзвичайну розмаїтість зменшено-пестливих форм власного особового імені Яків: *Якубик, Ясик, Ясь, Ясько, Ясьо, Яшко, Яша*. У дитинстві героя кликали Яшком, мама називала Яшею, Яшком та Ясем («Він, малий Яшко, почув, як із-за хліва, од вітру вертався» [6, с. 21]; «Яшку! Ясю! Спинися! ...Ясю! Кричала мати так розпачливо, ніби він вже когось убивав чи цілився в неї саму» [6, с. 39]; «Що з тобою, Яшио? – Мама схарпудилася не на жарт, взяла його голову в свої руки, заглянула в очі» [6, с. 24]). Для коханої Улянки він буде Ясиком, Ясичком, Яськом («Та що ти надумав таке собі, Ясю? – Улянка аж ніжкою тупнула, руки в боки взяла – геть доросла» [6, с. 24]; «Ти не розумієш, Ясику... Я хочу бути твоєю зара...» [6, с. 26]; «Ой, Яську, нащо то тобі... Ти мене люби ліпше» [6, с. 31]; «Ну, прощаймося, Ясичку...» [6, с. 225]). Полька Зося називає його Якубом, Якубеком («Чого ж ви стоїте, пане Якуб, сказала далі, так-так, хай іде, я у вас, не дивуйтеся, збираюся довго гостювати» [6, с. 109]; «Ходімо до лісу, Якубеку, – сказала раптом Зося» [6, с. 228]).

Повним офіційним іменем називають його на службі («...улан особливого кавалерійського полку Війська Польського Другої Жечі Посполитої рядовий Яків Мех» [6, с. 67]; «От би запрягнувся Яків, що у ті миттєвості не тільки почувється, а й є тож саме справжнім паном. Пан Якуб Мех! Гех!» [6, с. 69]). Соціальної значущості набуває власна назва завдяки апелятиву пан, а вигук «гех» лиш підкреслює силу звучання літературно-художнього антропоніма і вдале римування: мех – гех. Повним

іменем називає автор героя у зрілому віці. Апелятив при цьому вказує на об'єктно-вікові характеристики персонажа: старий Яків, дід Яків, дідусь Яків.

Тричленну форму називання (прізвище + ім'я + ім'я по батькові) також фіксуємо на сторінках роману. Так Якова називають у лавах червоної армії («Рядовий Мех Яков Платонович – вот он, – каже їхня медсестра, котра супроводжує цю жінку сержанта» [6, с. 213]). Таке називання не було характерним для Волині, як і звертання за іменем та іменем по батькові: Яків Платонович. Не випадково, що так звертаються не місцеві: лікарі, вчителі («Хоча серце у вас, Якове Платоновичу, сказала, як у молодого» [6, с. 175]).

Наркоманка Альона називає Якова, використовуючи свій набір апелятивів: дед («Дед, сделай же что-то...» [6, с. 18]); дедуля («Ладушки, дедуля, черт с тобой...» [6, с. 21]); колдун («Колдун ти, наверное, а, дед...» [6, с. 20]); ковбой, мачо («Ковбой, мачо... Яків не знав тих чудернацьких слів» [6, с. 26]); дідусю мій любий.

Прізвище Мех – українське прізвище, що поширене на Волині.

Є у головного героя прізвисько Цвіркун. Воно передається із роду в рід. Автор дає пояснення, чому саме так називають Мехів люди у Загорянах: «Не раз цю зустріч і розмову пригадував Платон Мех, по-вуличному Цвіркун. Авжеж, чогось Цвіркунами їх прозивали. Мати казала, співаючий рід був, хоть і бідний» [6, с. 36]. «Серед страшною кривавиці стоїть він, простий, тико й того що трохи грамотний поліщук Яків Мех, по-вуличному Цвіркун» [6, с. 140]. Як бачимо, так називали батька, так називають Якова та й жіночу половину теж. За тлумачним словником дізнаємося, що цвіркун – «комаха підряду прямокрилих, яка під тертям крил створює тріскучі звуки // польова комаха цієї родини; коник» [3, с. 1579]. Цвіркун дуже часто сюрчить у хаті Якова. Він його називає «цвіркуниськом», «запізнлим гостем», «не спальником осіннім», «заразою малою». («Тут йому прийшла химерна думка – вони ж обоє цвіркуни. Бо ж те прізвисько перейшло не знати чого. Покійний батько казав, що його прабабусю, яка рота не закривала, і балачки нестримні вела, і в хорі церковному співала, Цвіркунихою прозвали. Так і повелось. А тепер і Ольку так позаочі кличуть, сам чув – Цвіркуниха. І Зося так, бувало, прозивали – тая полька-Цвіркуниха. Полька Цвіркунова» [6, с. 176]). І тепер, на старість літ, Яків усе частіше слухає цвіркуна. От так і живуть комаха-цвіркун та людина-Цвіркун. («Цвіркунисько, якого він наслухався довгими безсонними ночами. Доки зима не прийшла. Невідомо, який цвіркун із роду цвіркунів, що жили споконвіку в хаті, хазяїв якої тож прозвали Цвіркунами» [6, с. 235]). Іноді Яків веде розмову з цвіркуном, вони розуміють один одного («Зате знов озивається цвіркун. ... Чого тобі? ...Цвіркун, наче почувши його, замовкає» [6, с. 180]). У селі люди тільки так називають Якова: Яшко Платонів, Цвіркунів син.

Важливу роль у житті Якова Меха відігравали жінки. Наділяє автор жіночу половину звичайними християнськими іменами. Ми зафіксували велику

кількість розмовних варіантів імен, деякі мають регіональні особливості. Перше кохання Якова – сусідська дівчина Уляна. Ми виділили різні неофіційні форми найменувань: *Улянка, Уляся, Уляська*, які містять додаткові емоційно-експресивні конотації. Роль онімів змінюється залежно від характеру мовної ситуації. Яків називає героїню Улянкою, Улясею і в дитинстві, і у зрілому віці. («*І мала та ялинка ймення Улянка*» [6, с. 56]). Уляською її називає Зося («*Тая дівка, тая Уляська, була твоєю коханкою?*» [6, с. 135]).

Дружину Якова Зося, польку за національність, автор іменує цілою низкою розмовних варіантів: *Зося, Зосенька, Зосечка, Зоська, Зоф'я*. Вибір того чи іншого варіанта залежить насамперед від ситуації, думок Якова, подій тощо. Яків закохався у Зося, як і у саме її ім'я («*Одна з них була Зося. Прекрасна Зося з розпущеним, чорним, як вороняче крило волоссям*» [6, с. 76]; «*Зоська, Зося, Зосечка. Тоді в тому Тарнуві, скільки ж разів вони кохалися!*» [6, с. 95]). Польська шляхтянка Зоф'я М'ялковська була мудрою жінкою, не випадково у тексті роману розкривається первісне значення імені Зося (Софія), що у перекладі з грецької мови означає «мудрість» [8, с. 344]. Солтис пропонував їй роботу діловода, бухгалтера, учителя. Вона не один раз приймала правильні рішення для себе, Якова, загорянців. Автор наділяє Зося цілою низкою апелювативів, які також характеризують героїню: *панянка, шляхтянка, пані-пава, шльондра, бабалоук, курвочка, вертихвістка, вар'ятка, розлючена тигриця* («*Зося? Дешева шльондра чи шляхтянка, що стоїть із гордою поставою голови перед ним, хлопцем з Полісся?!*» [6, с. 81]; «*Ця панянка була сама краса і заба...*» [6, с. 98]).

Імена інших жінок теж характерні для цієї місцевості: *Неоліна (Нілка), Ганна (Гандзя, Ганя, Ганнуся, Ганка, Ганька)*. Символічним є те, що всіх жінок герої порівнює з птахами. Улянка для нього була пташеням («*Пташеня мале горнулося до нього*» [6, с. 32]). Зося мала погляд птаха («*Зося дивилася на нього своїми прекрасними зеленкуватими очима з поволокою, в тих очах, він добре бачив, сидів птах відчаю. Відчаю, але й зневаги*» [6, с. 98]). Гандзя походила з бідної сім'ї Совиків, «як по вуличному їх називали», тому Яків подумки охрестив її совеням («*Не міг із цим совеням поруч мовчки йти*» [6, с. 105]). Оленку Яків називає дівчиною-метеликом, птахою («*Бо вона, ця дівка, як наполохана пташка, що звідкілясь прилетіла налякана, мовби з пазурів шуліки вирвана...*» [6, с. 71]; «*Пташа, що вирвалося з силків*» [6, с. 79]; «*...дівчина дивилася очима, в яких, здавалося, от-от з'явиться зозуля...*» [6, с. 92]). Але разом з тим, героїням властиве і кошаче: Уляся з пташки перетворювалася на кішку («*Зирнув ув очі, що кошачими, геть кошачими теї миті були*» [6, с. 106]); шляхтянка Зося вдивляється «зеленими, кольору нестиглої сливи, майже кошачими очиськами у темряву...» [6, с. 129]; Гандзя «через місяць вже й притулилася перед прощанням лагідним маленьким кошениям» [6, с. 105]; Оленка «на кішку, що от-от пазурики випустить, схожа» [6, с. 71]. Від-

чутне вдале поєднання птаха (повітряна стихія) та хижака (приземленість), як натяк на те, як треба виживати в складних умовах.

Низкою розмовних варіантів наділена і Олена. Дівчина називає себе Альоною, але для діда Якова вона стає Альоною-Оленкою («*Тією плямою й була Оленка, Оляна, Ольона, Альона*» [6, с. 15]). Ім'я Олена у перекладі з грецької мови означає «світло», «ссяйво», «полум'я смолоскипа» – світла, осяйна» [8, с. 265]. Олена була наркоманкою, Яків допоміг їй вийти з темряви на світло, вона відродилася. Для Якова вона також асоціюється з теплом, світлом: «*Я найбільше шукав у тумані Оленку...*» [6, с. 228]. Тому первісне значення імені спрацювало. Старий Яків називає Оленку і низкою апелювативів, які неабияк характеризують героїню: *довгаста барвиста пляма, дівчина-пляма, наркоманка, дівчина-пото-рочя, дівка, сявка-приблуда, приблуда-наркота, дівчисько, політок підраний, дівчина-метелик*. Ольга називає її *почварою, почварушем*.

У романі надзвичайно багато літературно-художніх антропонімів заднього плану. Вони є найменуваннями другорядних осіб, епізодичних. Усіх їх зараховуємо до національно значущих, бо це є оніми, що характерні для Волині різних років ХХ ст. Деякі з них мають особливі діалектні риси, що є характерними для називання поліщуків, і засобом творення українського регіонального колориту.

Відомий ономаст Любомир Белей писав: «Національне та регіональне в літературно-художній антропонімії проявляється на двох рівнях: в одних випадках літературно-художні антропоніми служать мовностилістичним засобом національної чи регіональної ідентифікації персонажа або ж створюють певний національний чи регіональний колорит; в інших – служать засобом констатації певного рівня національної свідомості персонажа, що може супроводжуватися й авторською оцінкою» [1, с. 34].

Серед жіночих імен маємо літературні та розмовні варіанти: *Вікторія (Віка), Катька, Лариса (Леся), Лілька, Людка, Мотруна (Мотрунка), Настя, Олика (Олька), Павлина, Параска (Парасочка), Поліна, Рітка, Софійка, Танька (Тетянка), Устиночка, Харитина, Явронька, Якилина, Ярина*.

Серед чоловічих: *Артем, Богданко, Валік (Валько), Гаврилко, Гандрій, Генік (Женік), Зенько, Іван (Іванко), Ігор, Карпо, Колька, Ростислав, Славик (Ярчик), Терешко, Тимофій (Тимко, Тиміш), Тодось, Толик, Трохим, Федот*.

Ми зафіксували велику кількість двочленних форм (прізвище + ім'я). Прізвища також характерні для зображуваного регіону: *Тиміш Глуцук, Степан Гаркавий, Потап Ярчук, Семен Семенаха, Іван Лупиний, Лукаш Несміян, Федько Бутмерець, Пилип Грімотун, Павло Рукатий, Йосип Ващук, Грицько Костюк, Антон Тимоньчук, Явтух Гупалівський*.

Для подій радянського періоду характерне називання людей за іменем та іменем по батькові. Таких літературно-художніх антропонімів маємо кілька: *Яків Платонович*, лікар *Вікторія Семенівна*, партійний секретар *Іван Пахомович*.

Є також тричленні форми: *Мех Яків Платонович, Глущик Тимофій Єгорович, Краліщук Олена Віталіївна*.

Серед усього розмаїття літературно-художніх антропонімів виділяються андронімні утворення. Орієнтуючись на традиційну українську народно-розмовну антропонімію, письменник використовує називання жінки іменем чи прізвищем чоловіка. У лінгвістичній літературі подібні утворення називають андронімами. Такі літературно-художні антропоніми виконують характеристичну функцію, оскільки їм притаманна об'єктно-вікова значущість.

Здебільшого це андронімні моделі з суфіксами на -их-а: *Герасимиха, Гришиха, Лененчиха, Лециуниха, Ликериха, Павлючиха, Песиха, Федотиха*. Такі відандронімні утворення мають загальноукраїнський ареал поширення. Фіксували ми їх у творах М. Матіос, І. Чендея, О. Ульяненка, у прозі українських письменників Румунії та ін. Відандронімні літературно-художні антропоніми відзначаються структурною різноманітністю та специфікою їх функціонування у традиційному антропоніміконі українців Волині.

Ми зафіксували цілу низку літературно-художніх антропонімів, утворених від імені, прізвища, прізвиська чи професії батька, чоловіка з суфіксами: -ов-а: *Настя Троцьова, Василина Явтухова, Ганнуся Совикова, Катька Грильова, Мотруна Гилькова*, а також на -ка: баба *Гапличка*. Жіночі утворення з суфіксами -ова (-ева) поширені не тільки в українській, а є в усіх слов'янських мовах.

Нашу увагу привернули двочленні формули ім'я + ім'я з ознаками приналежності: *Петро Варчин, Валік Тарасів*; ім'я + прізвище з присвійноприкметниковими суфіксами -ів, -ин, -овий: *Василь Тарасюків, Гнат Сердюків, Петруньо Луцьків, Данько Плющів, Пилип Сукотьків, Іван Тарутин, Митько Лавриковий, Василь Гараськовий*. Ці суфікси належать до основних словотворчих засобів вираження родинної належності.

Прізвисько у романі небагато, крім прізвиська головного героя Цвіркун, ми натрапили на прізвисько *Вергун* (Вергуни). Так називали сусідів Якова («*Тиміш Вергун, Тимко, Тимофій Глущик не був ані банькатим, ані витрішкуватим...*» [6, с. 24].

ЛІТЕРАТУРА

- Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ – ХХ ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
- Біленко Т. Г. Літературно-художня інтерпретація концепції людини й історії в романі Володимира Лиса «Століття Якова». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2018. Вип. 32 (1). С. 8 – 11. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2018_32\(1_4\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2018_32(1_4))
- Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
- Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе. *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 205 – 220.
- Карпенко Ю. Заглавия произведений В. П. Катаева (ономастические наблюдения). *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 259 – 266.
- Лис В. С. Століття Якова : роман; передм. О. Забужко. 4-те вид., стер. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 240 с. : іл.
- Магазаник Э. Б. Поэтика имен собственных в русской классической литературе. Имя и подтекст: дис. ... канд. филол. наук. Самарканд, 1967. 219 с.
- Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.

Назва Вергун походить від апелютивів: «1. Сорт тютюну. 2. Смажене в смальці чи олії солодке печиво, що має форму продовговатих смужечок» [3, с. 121]. Автор не дає пояснення до прізвиська, можливо, рід мав якийсь стосунок чи до тютюну, чи печива, зрозуміло, що дозволити собі тютюн і смаколики могли люди заможні, а Вергуни були багачами. Ми натрапили на прізвисько у прізвиську («*Вже вони з Крапоном (назвала вуличне прізвисько старого Вергуна)...*» [6, с. 22]). Виходить, що старий на прізвисько Вергун має ще одне прізвисько Крапон. А його внук Тиміш, курінний УПА, має псевдо Дуб («... боївка під командуванням Тимофія Глущика, псевдо Дуб, зайшла до вашої хати...» [6, с. 217]). Тиміш-Дуб насправді сильна людина (як дуб), він витримує допити, стійко тримається на суді, під час оголошення вироку.

Літературно-художній антропонім *Саратовець* відтопонімного походження. Так називали родину, яку вивезли «на Саратовщину». Такого ж походження прізвисько *Бутмерець*, яким називають старого загорянина Федька («*бо з Бутмера, село коло Прип'яті, був родом, в Загорени примаком пристає*» [6, с. 152]).

До національно значущих літературно-художніх антропонімів, крім українських найменувань, зараховуємо й антропоніми інших антропосистем: польської (*Зоф'я М'ялковська, Едмунд Радзивілл, Кишиштоф (Кишсь, Кишичик) Собеський, Тадеуш (Тадик) Маєвський, Збігнев Куртовскі, Пьотр Гура, Катажінка, Рузя, Уруся*); єврейської (крамар *Гершко*); російської (капітан *Кондаков*, лейтенант *Карпушин*, солдат *Ліптіков, Тінка, Колька, Рітка, Марінуха*).

Висновки. Як бачимо, Володимир Лис добре обізнаний із системою називання осіб у реальному житті, тому номінації для своїх літературних героїв вибирає відповідно до реального іменника того часу, який він описує. Літературно-художні антропоніми привертають увагу своєю формою та внутрішнім змістовим наповненням. Назви літературних героїв допомагають у створенні образів та характерів, виконують різні функції, викликають емоції у читача та вказують на авторське ставлення.

REFERENCES

1. Belei L.O. (1995) Funktsionalno-stylistychni mozhlyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii XIX – XX st. [Functional and stylistic possibilities of Ukrainian proper names of the literary heroes of the XIX – XX centuries]. Uzhhorod: Patent. 120 s. [in Ukrainian].
2. Bilenko T. H. (2018) Literaturno-khudozhnia interpretatsiia kontseptsii liudyny y istorii v romani Volodymyra Lysa «Stolittia Yakova» [Literary-artistic interpretation of a concept of Man in history in the novel «Yakiv's century» by Volodymyr Lys]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 32 (1). S. 8 – 11. Rezhym dostupu: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2018_32\(1_4\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2018_32(1_4)) [in Ukrainian].
3. Velykyi tumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2005) (z dod. i dopov.) [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. (Uklad. i holov. red. V. T. Busel). K.; Irpin: VTF «Perun». 1728 s. [in Ukrainian].
4. Karpenko Yu.A. (2008) Spetsyfika imeni sobstvennoho v khudozhestvennoi literature [Specifics of the own name in fiction]. *Literaturna onomastyka: zb. statei*. Odesa: Astroprynt. S. 205 – 220. [in Ukrainian].
5. Karpenko Yu. (2008) Zhlavia proizvedenii V. P. Kataeva (onomasticheskie nabliudeniia) [Titles of works by V.P. Kataev (observations in onomastics)]. *Literaturna onomastyka: zb. statei*. Odesa: Astroprynt. S. 259 – 266. [in Ukrainian].
6. Lys V. S. (2016) Stolittia Yakova: roman; peredm. O. Zabuzhko [Yakov's century: a novel; preface by O. Zabuzhko] 4-te vyd., ster. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub simeinoho dozvillia». 240 s.: il. [in Ukrainian].
7. Mahazanik E. V. (1967) Poetika imen sobstvennykh v russkoi klassicheskoi literature. Imia i podtekst [Poetics of the own names in Russian classical literature. Name and subtext]. Dys. ...kand. fylol. Nauk. Samarkand. 219 s. [in Russian].
8. Triiniak I. I. (2005) Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of the Ukrainian names]. K.: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].

NATIONAL AND REGIONAL SIGNIFICANCE OF THE PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVEL «YAKIV'S CENTURY» BY VOLODYMYR LYS

Abstract. The article is devoted to the study of the proper names of the literary heroes with national and regional significance that function in the novel «Yakiv's Century» written by Volodymyr Lys.

The relevance of our research is due to the fact that in modern linguistics the potential possibilities of the proper names of the literary heroes in prose texts by well-known authors are not yet sufficiently studied. Therefore, in our opinion, the study of the hero's own name requires special attention, and a thorough analysis of the proper names of the literary heroes in V. Lys' novel «Yakiv's Century» opens up possibilities for further generalizations in the field of relevant linguistic and stylistic issues.

The purpose of our article is to investigate nationally and regionally significant proper names of the literary heroes in the novel of the famous Ukrainian writer Volodymyr Lys; our task is to describe the proper names of the literary heroes that underlie national and regional significance, to find out the encyclopedic and semantic load of the proper names of the literary heroes, their functioning in the work.

We have explored a large number of diminutive and petty forms of personal names of both the protagonist and the minor characters. Attention was drawn to the role of the appellatives in naming the characters.

A description of the characters' names is given, their information potential is determined, so as the role in the plot deployment. It is found that the source of creation of the characters' names is traditional Ukrainian anthroponymy. It is proved that the proper names of the literary heroes in the novel are marked by detail, quantitative and structural richness, and this is manifested in the reproduction of typical national features of Ukrainian anthroponymy and its regional features.

The novel has a lot of proper names of the literary heroes (names, surnames, nicknames, andonyms). All of them are considered to be of national importance, because they are onyms, which are typical for Volyn in different years of the twentieth century. Some of them have special dialect features, which correspond to the polshuks' names, and are means of creating Ukrainian regional coloration.

Volodymyr Lys carefully selects the proper names of the literary heroes that correspond to the realities of the depicted period. They attract attention with their form and internal content.

Key words: andronym, appellative, proper name of the literary hero, nickname, regional features, conversational option.

Стаття надійшла до редакції 30 червня 2019 р.

© Вегеш А., 2019 р.

Анастасія Вегеш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-0430-2447>

Anastasia Vehesh – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-0430-2447>

ПРО КОМПОНЕНТ-СИМВОЛ У МОВНИХ ОДИНИЦЯХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.161.2'373.74+81'373:159.922.4

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).38-46

Венжинович Н. Про компонент-символ у мовних одиницях; 22 стор.; кількість бібліографічних джерел – 32; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена опису теоретичного підґрунтя для вивчення компонентів-символів у мовних одиницях. Актуальність дослідження зумовлена особливою значущістю назрілих проблем, що стосуються співвідношення мови, мислення, пізнання й культури. У статті йдеться про те, що фразеологічні символи є невід'ємним складником символів культури, але в межах фразеологічних систем вони набувають специфічного навантаження. Унаслідок огляду теоретичного доробку відомих українських та зарубіжних учених авторка акцентує увагу на їхніх твердженнях про те, що специфіка фразеологічної символіки відзначається системністю, організована за принципом ієрархії, асиметрична щодо інших символічних систем в межах певної лінгвокультури.

Ключові слова: компонент-символ, мовна одиниця, фразема, теоретичне підґрунтя, специфіка фразеологічної символіки, ментальні особливості етносу.

Постановка проблеми. Світ символів є не лише уособленням вірувань, забобон, традицій, звичаїв, а й засобом усвідомлення й самовираження, утвердження національної самосвідомості та рівня розвитку культури етносу. У символах зафіксовано еволюційний розвиток народу, що є показником невпинного поступу загальних націєтворчих процесів.

Однією з найяскравіших ознак символів є відбиття в них глибин народної мудрості, втілених у світоглядних позиціях, фольклорних перлинах, літописах та інших пам'ятках, християнських догмах і канонах, вагомих історичних подіях, художніх творах видатних письменників. Тому вважаємо, що нині вкрай важливо проаналізувати теоретичне підґрунтя вивчення слів-символів у мовних одиницях, зокрема й у фраземах, закладене у працях низки українських та зарубіжних учених.

Аналіз досліджень. Вивченням культурної, зокрема символічної інформації в мовних знаках займалися Ю.М. Лотман, Є.А. Березович, В.Г. Костомаров, Є.М. Верещагін, З.Д. Попова та ін. Водночас дослідження культурного наповнення саме у фразеологічній семантиці проводилися такими вченими, як В.М. Мокієнко, О.П. Левченко, Д.О. Добровольський, В.М. Телія, М.Л. Ковшова та ін., не випадково, адже інтертекстуальні фразеологізми посідають особливе місце у формуванні мовної картини світу, відтворюючи реальну дійсність. У монографії «Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)» (1997) Ю.Ф. Прадіда зроблено спробу розв'язати низку теоретичних проблем фразеології крізь призму сучасних лінгвістичних парадигм. Новітні концепції мотиваційних процесів у фразеологічних одиницях, підґрунтям яких є співвідношення ономазіологічних структур фразем і складників етносвідомості у проекції на культуру народу, його звичаї, традиції, обряди, вірування, а також роль символу у творенні фразеологічних одиниць, кореляції між концептами й символами представлені в монографіях «Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний

аспекти)» (2004) О.О. Селіванової, «Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект» (2005) О.П. Левченко, «Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов» (2007) М.В. Жуйкової. У контексті когнітивістики, концептології та лінгвокультурології виконано дослідження «Концептосфера БОГ в українському мовному просторі» (2007) П.В. Мацьківа, «Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери» (2008) М.В. Скаб, «Мова у контексті культури» (2008), «Символи української мови» (2013) В.І. Кононенко, «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» (2009) Л.А. Лисиченко та ін. І хоч зроблено в цій царині немало, вважаємо, що постала необхідність систематизувати наявні наукові досягнення, представити найважливіші погляди вчених на зазначену проблему, виробити певну систему аналізу мовних одиниць із символічним компонентом, спираючись на основоположні наукові праці з урахуванням новітніх парадигм лінгвістичних студій.

Актуальність дослідження якраз і зумовлена особливою значущістю назрілих проблем, що стосуються співвідношення мови, мислення, пізнання й культури, розв'язання яких базується на принципах і методах когнітивного й лінгвокультурологічного аналізу.

Мета статті – виокремити найвагоміші погляди відомих українських та зарубіжних учених на досліджувану проблему, систематизувати теоретичне підґрунтя студіювання особливостей символічного компонента в мовних одиницях.

В. Жайворонек, зокрема, зазначає: «Через почування і модальнісні відношення людина тісно пов'язана з природою (довкіллям) і світом у найширшому розумінні цього слова. При цьому світ для неї постає у двох вимірах – реальному (зовнішньому) та ірреальному (внутрішньому). [...] будь-яка мова концентрує в собі безкінечне і невичерпне ціле духовних устремлень того чи іншого етносу. Тобто сама мова окреслює своєму носієві напрямки світосприйняття, оскільки, як відомо, має три пла-

ни – план предметної дійсності, план думки і план вираження цієї думки мовними засобами» [Жайворонок 2004, с. 24]. У своїй «Антології знаків української етнокультури» вчений також стверджує: «Занурюючись своїм корінням у міфологічний світ давнього народного світосприймання вона (мова – Н.В.) зберегла для нас багато воістину неперевершених зразків етносимволіки слова й виразу» [Жайворонок 2018, с. 3].

Виклад основного матеріалу. Знання людства закріплюються в межах певної лінгвокультури і продовжують розвиватися індивідуально. Образно-символічного змісту набувають передусім назви на позначення явищ і предметів повсякденного життя, що відбивають прикмети навколишнього середовища, побуту, культури, традиції й звичаї, а зрештою і сам світогляд, спосіб мислення певної нації. Показово, що носіями відповідних символічних категорій здебільшого виступають назви не абстрактних понять, а реалій, що повсякчас супроводжують людину [Кононенко 2001, с. 134]. Пізнання людиною світу починається з чуттєвого контакту зі світом, з «живого поглядання». Під «живим спогляданням» розуміють чуттєве відображення дійсності в таких формах, як відчуття, сприймання, уявлення. Усі ці форми, як і пізнання в цілому, опосередковані та зумовлені практикою [Словник символів 1997, с. 248 – 249].

У статті спираємося на таке тлумачення символу: «Символ – багатозначний предметний образ, який об'єднує між собою різні плани художнього відтворення дійсності на основі їх суттєвої спільності, спорідненості; один з поетичних тропів».

Символ набуває у текстах, крім своїх основних (словникових, предметних) значень нові (переносні або умовні). Як алегорія та метафора утворює свої переносні значення на основі спорідненості, подібності між певними явищами дійсності.

Символами, крім слів, можуть бути предмети, відомі явища, ознаки предметів, дій та ін. (напр., хліб-сіль – символ дружби, гостинності; змія – символ мудрості; ранок – символ молодості; голубий колір – символ надії; символічні танці, звичаї). Походження символів дуже давнє, хоча в конкретних історичних умовах виникають і нові символи або змінюється їхній смисл» [Українська мова 2004, с. 582].

За генезою серед українських символів розрізняють народні (природні, астральні, антропомічні, побутові, колористичні, числові), язичницькі, християнські та синкретичні, обрядові, демонологічні, історико-культурні, аноніми, державні, літературні [див. Супрун 2007].

Г.К. Барилова, К.Д. Глуховцева за походженням слова-символи поділяють на:

а) архетипні – вихідні, основоположні, що супроводжують людину споконвіку (*вогонь, вода*);

б) біблійні, що мають християнські корені: (особи: *апостол, пророк, фарисей*; предмети: *хрест, храм*; просторові поняття: *Голгофа, Содом, Гоморра, Христос*);

в) космогонічні, пов'язані з давніми уявленнями наших предків (*сонце, місяць*);

г) символи довкілля (*ліс, гай, діброва, гора, скеля, море, пустеля, болото, дорога*);

г) символи-назви явищ природи (*хмара, вітер, буря, грім, блискавка, сніг*);

д) рослинні слова-символи (*назви кущів, дерев, назви квітів, польових трав*);

е) символи-назви істот (*назви птахів, тварин, комах*);

є) символи-назви предметів навколишньої дійсності (*поре, намисто, золото, срібло, меч, люлька, часник, цибуля*) [Українська етнолінгвістика 2011, с. 97].

Символізація – це процес, який, в основному, характеризується наданням додаткових значень загальноновживаним словам (явище конотації).

Важливим механізмом символотворення є також неологізація – виникнення нових слів на тлі різноманітних сфер існування людини (релігія, політика, історія, техніка, наука тощо).

Стилістична функція лексем із символічним нашаруванням полягає у відображенні емоційного й експресивного, морально-етичного, чуттєвого і культурно-ціннісного аспектів глибин народної мудрості. Фольклорні символи є невід'ємним складником повсякденного життя українства, оскільки втілюють різноманітне віддзеркалення явищ, предметів, фактів довколишньої дійсності.

Історичні постаті, легендарні герої, громадські, культурні діячі, письменники взагалі є не лише творцями нової, удосконалювачами традиційної символіки, а й особистостями, що стали символічними для нашого народу [див. Супрун 2007].

Символічне значення створене зазвичай колективним досвідом, колективною волею середовища, воно відображає колективне світобачення, має свою естетику. Значна кількість символів має планетарний характер. Це, зокрема: 1) архетипи, народжені на ранніх стадіях людського існування (*вогонь, вода*); 2) символи, що мають астральне значення (*зірка, місяць, сонце*); 3) сакральні символи (*храм, ангел*); 4) символи, пов'язані з історико-культурними, природно-географічними, політико-економічними чинниками (*меч, скипетр, лавр*).

Проте більшість словесних символів породжені народним світосприйняттям. Навіть загальна ідея часто набуває національно вираженого характеру. Наприклад, символи, що відтворюють зміст загальнолюдських понять – *життя, смерть, щастя-нещастя, гріх*, здобувають виразні національні ознаки. Для українців це слово-символ *доля*, що відображає національні риси характеру (уміння переносити життєві випробування, терплячість).

До загальнослов'янських символів відносять, зокрема: *хліб, сіль, вода, трава, змія, оса, кропива*.

Іноді інтерпретація спільних образів інша: символ зозуля в російській народній поезії – безтурботність, нелюбов до своїх дітей; в українській народній поезії – носій жалю, суму, горя [Українська етнолінгвістика 2011, с. 96].

Смисл символу не розшифровується простим зусиллям розуму, він існує в колективній свідомості певної культурної групи, зокрема, етносу, в готово-

му вигляді й вилучається за потреби. Як і Ю. Лотман, вважаємо, що символ ніколи не належить до одного синхронного зрізу культури – він завжди пронизує його по вертикалі, виходячи з минулого та йдучи в майбутнє [див. Селіванова 2006, с. 537].

Семантика символів є багатшаровою, адже її недостатньо звести до дефініції, оскільки за цією дефініцією також стоїть символ, часто більш інтелектуалізований (наприклад, символ собору як духовної єдності України передбачає обґрунтування цієї духовної єдності). О. Лосев зауважував, що символ містить узагальнений принцип дальшого розгортання згорнутого в ньому змісту. В. Маслова ототожнює зміст символу із семантичною спіраллю, що містить широкий спектр значень: як імпліцитних, так і шкали семантичних субститутів, тобто запрограмованою заміною одного значення іншим.

Отже, символ має особливу логіку розгортання власного змісту. Якщо він утрачає таку безкінечну смисловою перспективу, то руйнується. Те саме відбувається за умови втрати культурно-часової перспективи. Можливим є оновлення символу за умови його образної трансформації та переінтерпретації в іншій понятійній сфері культури [див. за: Селіванова 2008, с. 296].

Символ – предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища (напр., *лотос* – символ божества в індіанців, *хліб-сіль* – символ гостинності в українців, *блакитний колір* – символ надії).

Досліджуючи специфіку символічних значень слова, вчені визначають такі ознаки символу:

- Символ має філософську смисловою наповненість, тому він не тотожний знакові.
- Символ тісно пов'язаний з наукою, міфом, вірою, поезією, але не зводиться до них, символ тягнє до певного узагальнення.
- Символ утворений у процесі перетворення внутрішнього на зовнішнє, або, навпаки, унаслідок виділення відмінностей внутрішнього і зовнішнього.

Символ не може збігатися за своїм значенням із будь-яким тропом (це не метафора, не порівняння і т. ін.). Якщо метафора виконує характеризувальну функцію, зосереджуючись на образній оболонці, то символ існує в безкінечно означальній ролі, тяжіє до загальної ідеї, розширює зміст лексеми, а не окремого значення [Українська етнолінгвістика 2011, с. 92 – 93].

На думку В. Кононенка, «перехід від архетипового символу до власне національного локалізованого відбувається шляхом складних семантичних трансформацій, зумовлених метафоричним переносом на ґрунті даної етнокультури, з опорою на відповідні фонові знання...» [Кононенко 1991, с. 33].

Порівняно з образом, символ має більш високий семіотичний статус, ніж образ. Образ є психологічним явищем, символ – стабільною функціональною категорією культури. Символ виконує потужну регуляторну й інтегративну функцію в культурі. Розмежування образу й символу ускладнене через надзвичайну багатозначність першого. Це зумовлює твердження про те, що в основі сим-

волу лежить образ [див. Селіванова 2008, с. 297].

В. Кононенко вважає, що символ також входить у структуру концепту через образ і поняття. Асоціативно-суб'єктивне, конотативно-оцінне наповнення словесного образу в його русі до символу як втілення концептуального значення об'єктивується через усвідомлення символічного як носія концептуального смислу. Якщо концепт утілюється і в слові, і в опредмеченому понятті, тобто передбачає асоціативне нашарування культурних смислів на основне значення, то словесний символ забезпечує реалізацію всіх форм утілення концепту, бо є і словом, і образом, і – здебільшого – номінованим матеріальним предметом [Кононенко 2013, с. 74 – 75].

На думку О. Селіванової, основою процесів символізації є певна міра образності. На відміну від знака, символ є не просто конвенційним у лінгвокультурній спільноті, а канонізованим, його семіотична природа значно складніша, він згортає різні концептуальні сфери на підставі глибинних асоціацій, є культуромістким [Селіванова 2008, с. 297]. У цьому схожість символу з міфом, який також занурює кожне явище до стихії першоджерел і так подає цілісний образ світу. Однак не всякий символ виходить із міфу, а якщо його джерелом і є міф, то він переходить у символ у сфері культурного зрізу [Селіванова 2006, с. 537].

В.Д. Ужченко та Д.В. Ужченко вважають, що символи виконують такі функції:

- 1) роблять видимими ідеї людини, передають глибокі й давні думки про саму людину, її менталітет;
- 2) будучи простими, надзвичайно насичені інформацією;
- 3) часто багатозначні (навіть до протилежного);
- 4) мають здатність часткове підносити до високого ступеня узагальнення.

Система життєвих символів згуртовує людей, об'єднує однією ідеєю. Символіка – динамічна система: її діапазон від наскельних малюнків до сучасної реклами. Багато символів універсальні, культурно різноманітні [Ужченко, Ужченко 2005, с. 63].

Становлення символів О. Потебня пов'язував з еволюцією семантики слів, становленням і забуттям їх внутрішньої форми, виникненням нових слів. «Нові поняття, писав учений у ранній роботі «Про деякі символи в слов'янській народній поезії», уходячи в думку й мову народу, позначаються звуками, які раніше мали смисл. Певна ознака в кожному новому слові діставала особливі відтінки, а звук, зживаючись з новим поняттям, також змінював первісне значення» [цит. за: Ужченко, Ужченко 2005, с. 62].

У О. Потебні знаходимо й перелік основних символів, пов'язаних із предметами, їхніми ознаками й діями: *вогонь, світло, пштя, їжа, гіркота, солодкість, танення, кування, вогонь (любов), дим, мороз, біти, зелений, красний, качина, золото, чорний, чорна хмара, темна ніч, слабе світло і морок, швидкість, швидкість – розум, знайти, вода холодна, бистра вода, вода і вітер, слина, втопити, світ-*

ла вода, лити, обливання, обсіпання, розливання, розсіпання, хмара, листя, рій, вити, в'язати і в'язання, тонке дерево, нить, путо, вузда, ключ і замок, рвати, плаття, дорога, орати, рівнина, гори та ін.

Аналізуючи перехід від слова до символу й міфу, автор дає зразки численних взаємопереходів на матеріалі переважно народних пісень [див. там само].

В.М. Білоноженко зазначає, що мова художнього твору з лінгвістичного погляду становить органічну єдність широкого спектра виражальних засобів, серед яких помітне місце належить фразеологічним одиницям. О.І. Єфімов, дослідник стилістики фразеологічних одиниць, підкреслив провідну роль фразеологізмів у системі мовних засобів художньої виражальності, вони визначають стиль [див. Білоноженко 1989, с. 28].

Фразеологічні символи є невід'ємним складником символів культури, але у межах фразеологічних систем вони набувають специфічної символічної навантаженості. Ядрова частина символіки фразеологічного компонента перетинається із символікою знака в інших текстах культури, але не тождна їй.

На мовному рівні фразеологізми є комплексними знаками вторинної номінації, структурно-семантична модель яких репрезентує своєрідне бачення світу [Котловський 2006, с. 218]. Національно-культурна специфіка фразеологізмів, особливо в процесі традиційного семантичного аналізу, досліджується у двох напрямках, а саме ономасіологічному та семасіологічному. Ономасіологія дає можливість зрозуміти як в результаті перетинання семантичних і семасіологічних процесів формуються символічні мовні знаки. Позначуване мовного знаку по відношенню до екстралінгвістичних фактів виступає шуканим; предмети об'єктивної дійсності та людської діяльності підпадають під дані, в яких починається пошук засобів їх позначення [див. там само].

Фразеологія виникає в національних мовах на основі образного уявлення про дійсність і відображає побутово-емпіричний, історичний або духовний досвід мовного колективу. Цей досвід безумовно пов'язаний з культурними традиціями народу, бо суб'єкт номінації та мовленнєвої діяльності – це завжди суб'єкт національної культури, національного менталітету. Фразеологічний склад мови відображає особливості національного світобачення та самобутності народу-носія [Євграфова 2004, с. 360]. Картина світу в різних культурах, особливо в сучасну епоху, багатогранна та поліваріантна. Вона включає в себе і загальнодоступні компоненти наукового знання, релігійні вірування, і дані життєвого досвіду [Подольська 2003, с. 45].

Концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, а й система значень, що втілюються в ці реалії через слово-знак і слово-концепт. Тоді можна говорити як про загальнолюдську концептуалізацію реальності, тобто загальнолюдський поняттєвий універсум, так і про національну її концептуалізацію, що вклю-

чає специфічні для кожної культури аспекти світосприймання [Жайворонок 2004, с. 26].

Мовна картина світу – це мозаїкоподібна польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину світу [там само, с. 26].

У мовній картині світу символи українського ментального простору поділяють на такі групи:

а) загальнонаціональні (*земля, червона калина*);

б) символи, уживані в обмеженому мовленнєвому середовищі (у певній соціальній чи професійній групі тощо), напр. Шубін – домашній, що живе в шахті (за віруваннями шахтарів, він може бути добрим і злим, тому робітники його задобрюють, лишаячи частину своєї їжі в шахті);

в) символи вузького вживання, індивідуально-авторські. Наприклад, ніс – зарозумілість, кінь – трудівник.

Увесь масив символічних назв має яскраве оцінне значення. Тому символи є засобом характеристики осіб, створення позитивного чи негативного поля [Українська етнолінгвістика 2011, с. 97].

Основою лінгвокультурологічного напрямку, в якому, зокрема, аналізуються слова-символи в мовних одиницях, є ідея взаємозв'язку мови і культури. Українська лінгвокультурологія орієнтована на студіювання національно-культурного складника, що, у свою чергу, передбачає з'ясування його комунікативно-функціональних функцій, участі в текстотворенні. Роль подібного складника не обмежується констатацією традиційно-народних уявлень, він водночас створює типізовані картини світу в ментальному просторі українців, актуалізує знання, притаманні носіям рідної мови [див. Кононенко 2008, с. 34].

Л. Мацько підкреслює, що лінгвокультурологічний аналіз передбачає з'ясування змісту поняття *лінгвокультурема* як такої мовної одиниці, у семантиці якої зосереджена вага й актуальна культурна інформація. У науковій літературі вони називалися по-різному: *концепт національної культури* (Н. Арутюнова, Ю. Степанов), *лінгвокультурний концепт* (В. Маслова), *лінгвокультурологічний концепт* (В. Карасик), *культурно маркована одиниця, слово з національно-культурним компонентом семантики* (Є. Верещагін, В. Костомаров), *мовно-естетичні знаки національної культури* (С. Єрмоленко), *мовні знаки культури, етнокультурний концепт, знак етнокультури* (В. Жайворонок), *знак національної культури* (В. Калашник), *лінгвокультурема* (В. Воробйов, Ф. Бацевич) [Українська етнолінгвістика 2011, с. 15].

П'ять кодів культури виокремлює К.І. Мізін: антропоморфний, біоморфний, просторовий, часовий та артефактний. Різноманіття кодів культури О.Г. Гаврилович представляє антропним, соматичним, просторовим, часовим, природним,

предметним, духовним, харчовим, кольоровим та зооморфним кодами. До базових кодів культури зараховують також і такі: рослинний (вегетативний), зооморфний (анімальний, орнітологічний, ентомологічний), антропоморфний, предметний, харчовий, просторовий, часовий [див. за: Гурбанська 2012, с. 35].

Можливості формування експресивних емоційно-оцінних конотацій у сфері фразеології набагато ширші, ніж у сфері лексики. Тож особливості семантики слова та фразеологічної одиниці зумовлюють неоднакове їх призначення в художньому мовленні, оскільки у фразеологізмі конотативний елемент значення завжди домінує над денотативним.

В. Кононенко зазначає, що у тлумаченні понять *концепт* і *символ* чимало спільних ознак: обидва вони характеризуються відносною полісемічністю вкладеного у них смислу, багатомірністю осмислень, певною розмитістю межових кордонів; на мовленнєвому рівні супроводжуються широким набором конотацій, емотивних супроводів, аксіологічних уявлень [Кононенко 2013, с. 174].

Відмінність у тлумаченні понять учений вбачає у різному ступені абстрагування в усвідомленому сприйманні цих категорій [Кононенко 2013, с. 175].

Погоджуємося з В. Калашником, який вказує, що одним із базових понять у когнітивній лінгвістиці в її взаємозв'язку з такою сучасною наукою, як культурологія, є *концепт*, що позначає інформаційну структуру свідомості, певну сукупність набутих людиною знань. На його основі сформувалося розуміння картини світу в людській свідомості як концептуальної. Остання ґрунтується на домовній (психічній) картині світу й зумовлює формування власне лінгвальної, мовної картини світу [Калашник 2011, с. 194]. Фразеологічні одиниці, порівняно зі словами, як зазначає Л.Г. Скрипник, є виразнішими з емоційно-експресивного погляду [Скрипник 1973, с. 10].

На думку О.О. Селіванової, фразеологізм є продуктом культурно-гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне відношення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється на прототипне в етносвідомості. Психологічним підґрунтям фразеологічної стереотипізації є головне прагнення людини вилучити з наявної ситуації усе, що в ній є корисного, і відкласти про запас у вигляді рухливої звички вироблену в такому випадку реакцію, щоб використати її у ситуаціях того самого типу [Селіванова 2006, с. 641].

Особливістю фразеологічної картини світу є те, що її одиниці містять інформацію, дещо відмінну від інформації, позначуваної одиницями лексичного рівня. Властивістю певної частини фразеологічних одиниць є здатність репрезентувати діяльнісний образ світу, відсилаючи до сцен та сценаріїв, до діяльності як сукупності дій чи процедур, створюючи світ прототипних (стереотипних) ситуацій. Фразеологія – це символічний світ, у яко-

му різноманітні об'єкти, явища та процеси дістають символічні позначення. Фразеологічна картина світу відрізняється від лексичної більшою архаїчністю, міфологізованістю. Фрагментарність фразеологічної системи та репрезентованої нею картини світу компенсує високий рівень дискретизації певних ділянок, відмінних від тих, які категоризує лексика [Левченко 2008, с. 557].

О. Левченко стверджує, що у фразеології відображено процеси онтогенезу людини. Когнітивне осмислення дійсності відбувається через дію та емоцію. Будь-які істота, об'єкт, процес, явище можуть викликати емоцію, яка дістає раціональне осмислення. Причому у фразеології використано символіку для позначення дій, емоцій тощо [Левченко 2008, с. 22]. Фразеологізми є своєрідними мікротекстами, що імпліцитно або експліцитно містять у собі всі різновиди оцінок і вважаються найбільш культурно релевантними мовними одиницями. Якщо знання мовця мають лакуни в чужій культурі, то він переважно компенсує ці лакуни рідним культурним кодом, а це може спричинити непорозуміння й псевдокомунікацію. У фразеології виявлена специфіка мислення й мовлення кожної нації, що часто зумовлює неперекладність або важкоперекладність стійких зворотів [Барвіна 2010, с. 95].

Знання символіки – підвалина для усвідомлення картини світу певного етносу, його поглядів, вірувань, ідеалів. Символіка переважно спільна для різних мов лише в основній своїй частині, але може серйозно відрізнятись в деталях і функціонуванні символу [там само, с. 96]. Фразеологічні символи – це невід'ємний складник символів культури, але у межах фразеологічних систем вони набувають специфічної символічної навантаженості. Ядро частина символіки фразеологічного компонента перетинається із символікою знака в інших текстах культури, але не тотожна їй [Левченко 2005, с. 34]. О. Левченко до символів відносить такі компоненти фразем, «які зберігають семіотичну навантаженість у будь-яких текстах культури, їх лексична символіка розвинулася, можливо, саме через скорочення фразеологізму до слова». Дослідниця доходить висновку, з одного боку, у такій «культурній» опрацьованості символу в різних культурних сферах виявляється його значимість, а з іншого, – саме відмінності у сферах застосування символу в різних мовах – одне із джерел асиметрії [там само, с. 66].

Образне переосмислення вільних словосполучень спричинилося до втрати первинних лексичних значень відповідних компонентів і формування власне фразеологічної семантики. У цьому процесі важлива роль належала метафоризації, перенесенню якої-небудь конкретної дії, ознаки, риси поведінки тощо на основі їх типізації, узагальнення на зовсім інші сфери людської діяльності. Розрив між первісним і фразеологічним значеннями словосполучення може бути таким, що лише спеціальний етимологічний аналіз дає можливість з'ясувати походження відповідної фразеологічної одиниці [Прилуцька 2009, с. 209 – 210]. На думку Ф.П. Мед-

ведева, фразеологізми протягом історії з часом набувають цілком нового значення. У низці випадків відчувається затемнення їх «внутрішньої форми», затемнення давнього їх смислу. Іноді фразеологічні вислови настільки відходять від свого первісного значення, що дуже складно, а то й неможливо навіть з'ясувати їх етимологію, походження і початкове значення [Медведєв 1982, с. 70].

Висновки. Отже, внаслідок огляду теоретичного доробку відомих українських та зарубіжних учених акцентуємо увагу на їхніх твердженнях, зокрема, про те, що специфіка фразеологічної символіки відзначається системністю, організована за принципом ієрархії, асиметрична щодо інших символічних систем в межах певної лінгвокультури. Символу, зокрема у фразеології, притаманна багатозначність, існування якої зумовлюється актуалізацією у свідомості мовців тих чи інших прототипних атрибутів. Дослідження символіки компонентів фразем сприяє кращому усвідомленню

семантичних відношень у мові, допомагає встановити зв'язок лексики та ментальних особливостей народу. Використання слів-символів відтворює комплекс національних уявлень, вірувань, світобачення, формує картину світу українців.

Одним із найбільш вагомих джерел поповнення фразеологічної системи української мови є художні твори, в яких письменники інтерпретують фразеологічні одиниці, створюючи нові фраземи чи їх варіанти. Часто таке переосмислення семантики стійкого вислову зумовлює зміну змістового плану фразеологізму. Поява нових фразем чи оновлена інтерпретація уже зафіксованих фразеологічних одиниць засвідчує не лише талант авторів, а й постійний розвиток мовної системи. Тому перспективу подальших наукових досліджень убачаємо в докладному аналізі символічних компонентів фразеологічних одиниць із залученням новітніх лінгвістичних парадигм на матеріалі художніх творів, авторами яких є сучасні українські письменники.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвіна Н.О. Фразеологія в аспекті міжкультурної комунікації. *Лінгвістика: зб. наук. пр.* Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. № 2 (20). С. 95 – 98.
2. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. К.: Наук. думка, 1989. 154 с.
3. Венжинович Н.Ф. Позитивна репрезентація людини у фразеологізмах української мови. *Українська мова*, 2010. № 2. С. 33 – 43.
4. Гурбанська С.О. Лінгвокультурологічний аспект вивчення інтертекстуальних фразеологізмів ментальності. *Філологічні студії*, 2012. Вип. 8. С. 31 – 37.
5. Євграфова А. Українська фразеологія в аспекті національної ментальності. *Вісник Львів. ун-ту. Серія філологія*, 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 359 – 365.
6. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 23 – 35.
7. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.
8. Жайворонок В.В. Антологія знаків української етнокультури: словник-довідник. К.: Наукова думка, 2018. 760 с.
9. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. 416 с.
10. Калашник В.С. Людина та образ у світі мови: вибрані статті. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. 368 с.
11. Кононенко В.І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи. *Мовознавство*. 1991. № 6. С. 30 – 36.
12. Кононенко В.І. Мова у контексті культури: монографія. Київ – Івано-Франківськ, 2008. 390 с.
13. Кононенко В.І. Символи української мови. 2-ге вид., доповн. і перероб. К.; Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. 440 с.
14. Котловський А.М. Національно-культурна особливість фразеологізмів: методика, форми, міфологеми. *Культура народів Причорномор'я*. 2006. № 82. Т. 1. С. 217 – 219.
15. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 263 с.
16. Левченко О.П. Рослинна символіка у фразеологічних системах (лінгвокультурологічний аспект). *Од слова путь верстаючи й до слова...: збірник на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак, доктора філологічних наук, професора, заслуженого працівника освіти України*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. С. 552 – 566.
17. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу: монографія. Харків: Основа, 2009. 191 с.
18. Мацьків П.В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі: монографія. К., Дрогобич: Коло, 2007. 323 с.
19. Медведєв Ф.П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. 2-ге вид., стереотипне. Харків: Вища школа. Вид-во при Харк. ун-ті, 1982. 232 с.
20. Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Іванова К.А. Культурологія: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 288 с.
21. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень): монографія / НАН України, Ін-т української мови. К.; Сімферополь, 1997. 252 с.

22. Прилуцька А.Є., Корабльова В.М. Культурологія. Модульний курс: навч. посібник. Харків: Торсінг плюс, 2009. 288 с.
23. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. К. Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
24. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – К, 2006. 716 с.
25. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля – К, 2008. 712 с.
26. Скаб М.В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: монографія. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.
27. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови: монографія. К.: Наукова думка, 1973. 280 с.
28. Словник символів / Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І., Куйбіда В.В. та ін. К.: Редакція часопису «Народознавство», 1997. 156 с.
29. Супрун Л.В. Слова-символи: їх лінгвохарактеристика [Електронний ресурс]: Матеріали третьої міжнародної научно-практичної Інтернет-конференції «Наука в інформаційному пространстві» (29 – 30 октября 2007 г.). URL: <http://www.confcontact.com/2007nov.php>
30. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
31. Українська етнолінгвістика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г.К. Барилова, К.Д. Глуховцева; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 228 с.
32. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.

REFERENCES

1. Barvina N.O. (2010) Frazeolohiia v aspekti mizhkulturnoi komunikatsii [Phraseology in the aspect of intercultural communication]. *Linhvistyka: zb. nauk. pr.* Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», № 2 (20). S. 95 – 98. [in Ukrainian].
2. Bilozozhenko V.M., Hnatiuk I.S. (1989) Funktsionuvannia ta leksykohrafichna rozrobka ukrainskykh frazeolohizmiv [Functioning and lexicographic development of Ukrainian phraseologisms]. K.: Nauk. dumka, 154 s. [in Ukrainian].
3. Venzhynovych N.F. (2010) Pozytyvna reprezentatsiia liudyny u frazeolohizmax ukrainskoi movy [Positive person representation in phraseologisms of Ukrainian language]. *Ukrainska mova*, № 2. S. 33 – 43. [in Ukrainian].
4. Hurbanska S.O. (2012) Linhvokulturolohichnyi aspekt vyvchennia intertekstualnykh frazeolohizmiv mentalnosti [Linguocultural aspect of studying intertextual phraseologisms of mentality]. *Filolohichni studii*, Vyp. 8. S. 31 – 37. [in Ukrainian].
5. Yevhrafova A. (2004) Ukrainska frazeolohiia v aspekti natsionalnoi mentalnosti [Ukrainian phraseology in the aspect of national mentality]. *Visnyk Lviv. un-tu. Seriia filolohiia*, Vyp. 34. Ch. II. S. 359 – 365. [in Ukrainian].
6. Zhaivoronok V.V. (2004) Etnolinhvistyka v koli sumizhnykh nauk [Ethnolinguistics within the Sphere of the Correlated Humanities]. *Movoznavstvo*, № 5–6. S. 23 – 35. [in Ukrainian].
7. Zhaivoronok V.V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture]: slovnyk-dovidnyk. K.: Dovira, 70 s. [in Ukrainian].
8. Zhaivoronok V.V. (2018) Antolohiia znakiv ukrainskoi etnokultury [The anthology of signs of Ukrainian ethnoculture]: slovnyk-dovidnyk. K.: Naukova dumka, 760 s. [in Ukrainian].
9. Zhuikova M.V. (2007) Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslovianskykh mov [Dynamic processes in the phraseological system of Eastern Slavic languages]: monohrafiia. Lutsk: RVV «Vezha», 416 s. [in Ukrainian].
10. Kalashnyk V.S. (2011) Liudyna ta obraz u sviti movy [Person and image in the world of language]: vybrani statii. Kh.: KhNU im. V.N. Karazina, 368 s. [in Ukrainian].
11. Kononenko V.I. (2008) Mova u konteksti kultury [Verbal symbols in the semantic structure of a phrase]: monohrafiia. Kyiv – Ivano-Frankivsk, 390 s. [in Ukrainian].
12. Kononenko V.I. (2013) Symvoly ukrainskoi movy [Language in the context of culture]. 2-he vyd., dopovn. i pererob. K.; Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarp. nats. un-tu im. V. Stefanyka, 440 s. [in Ukrainian].
13. Kononenko V.I. (1991) Slovesni symvoly v semantichnii strukturi frazemy [Symbols of the Ukrainian language]. *Movoznavstvo*, № 6. S. 30 – 36. [in Ukrainian].
14. Kotlovskiy A.M. (2006) Natsionalno-kulturna osoblyvist frazeolohizmiv: metodyka, formy, mifolohemy [National-cultural feature of phraseologisms: methodology, forms, mythologies]. *Kultura narodov Prychernomoria*, № 82. T. 1. S. 217 – 219. [in Ukrainian].
15. Levchenko O.P. (2005) Frazeolohichna symvolika: linhvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological

- symbolism: the linguocultural aspect]: monohrafiia. Lviv: LRIDU NADU, 263 s. [in Ukrainian].
16. Levchenko O.P. (2008) Roslynnna symvolika u frazeolohichnykh systemakh (linhvokulturolohichnyi aspekt) [Plant symbolism in phraseological systems (linguocultural aspect)]. *Od slova put verstaiuchy y do slova...: Zbirnyk na poshanu Roksolany Petrivny Zorivchak, doktora filolohichnykh nauk, profesora, zasluženoho pratsivnyka osvity Ukrainy*. Lviv: Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka, S. 552 – 566. [in Ukrainian].
 17. Lysychenko L.A. (2009) Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu [The lexical-semantic dimension of the world model]: monohrafiia. Kharkiv: Osnova, 191 s. [in Ukrainian].
 18. Matskiv P.V. (2007) Kontseptosfera BOH v ukrainskomu movnomu prostori [The concept of GOD in the Ukrainian language space]: monohrafiia. K., Drohobych: Kolo, 323 s. [in Ukrainian].
 19. Medvediev F.P. (1982) Ukrainska frazeolohiia. Chomu my tak hovorymo [Ukrainian phraseology. Why we say so]. 2-he vyd., stereotypne. Kharkiv: Vyshcha shkola. Vyd-vo pry Khark. un-ti, 232 s. [in Ukrainian].
 20. Podolska Ye.A., Lykhvar V.D., Ivanova K.A. (2003) Kulturolohiia [Cultural Studies]: navchalnyi posibnyk. K.: Tsestr navchalnoi literatury, 288 s. [in Ukrainian].
 21. Pradid Yu.F. (1997) Frazeolohichna ideohrafiia (problematyka doslidzhen) [Phraseological ideography (problems of research)]: monohrafiia / NAN Ukrainy, In-t ukrainskoi movy. K.; Simferopol, 252 s. [in Ukrainian].
 22. Prylutska A.Ye., Korablova V.M. (2009) Kulturolohiia. Modulnyi kurs [Cultural Studies. Modular course]: navch. posibnyk. Kharkiv: Torsinh plius, 288 s. [in Ukrainian].
 23. Selivanova O. (2004) Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty) [Essays on Ukrainian phraseology (psycho-cognitive and ethno-cultural aspects)]: monohrafiia. K. Cherkasy: Brama, 276 s. [in Ukrainian].
 24. Selivanova O. O. (2006) Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K, 716 s. [in Ukrainian].
 25. Selivanova O.O. (2008) Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]: pidruchnyk. Poltava: Dovkillia – K, 712 s. [in Ukrainian].
 26. Skab M.V. (2008) Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery [Patterns of conceptualization and linguistic categorization of the sacral sphere]: monohrafiia. Chernivtsi: Ruta, 560 s. [in Ukrainian].
 27. Skrypnyk L.H. (1973) Frazeolohiia ukrainskoi movy [Phraseology of the Ukrainian language]: monohrafiia. K.: Naukova dumka, 280 c. [in Ukrainian].
 28. Slovyk symvoliv (1997) [Dictionary of Symbols] / Potapenko O.I., Dmytrenko M.K., Potapenko H.I., Kuibida V.V. ta in. K.: Redaktsiia chasopysu «Narodoznavstvo», 156 s. [in Ukrainian].
 29. Suprun L.V. (2007) Slova-symvoly: yikh linhvokharakterystyka [Symbol words: their linguistic characteristics] [Elektronnyi resurs]: Materialy tret'ey mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy Internet-konferentsii «Nauka v informatsionnom prostranstve» (29 – 30 oktyabrya 2007 g.). Rezhym dostupu: <http://www.confcontact.com/2007nov.php> [in Ukrainian].
 30. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (2005) Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy [Phraseology of modern Ukrainian Language]: posibnyk dlia studentiv filolohichnykh fakultetiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. Luhansk: Alma-mater, 400 s. [in Ukrainian].
 31. Ukrainska etnolinhvistyka (2011) [Ukrainian Ethnolinguistics]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / H.K. Barylova, K.D. Hlukhovtseva; Derzh. zakl. «Luh. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka». Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 228 s. [in Ukrainian].
 32. Ukrainska mova. Entsyklopediia (2004) [Ukrainian language. Encyclopedia] / Redkol.: Rusanivskiy V.M. (spivholova), Taranenko O.O. (spivholova), M.P. Ziabliuk ta in. 2-he vyd., vypr. i dop. K.: Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M.P. Bazhana, 824 s. [in Ukrainian].

ON SYMBOL-COMPONENT IN LANGUAGE UNITS

Abstract. The article deals with the description of theoretical basis in learning symbol-components, occurring in language units. The topicality of the study is stipulated by special significance of the ripe problems, pertaining to the correlation of language, thinking, knowledge and culture, the solution of which is based on the principles and methods of cognitive and linguocultural analyses.

The purpose of the article is to single out the most significant views of well-known Ukrainian and foreign scholars on the problem under consideration, systematize the theoretical basis of studying the peculiarities of a symbol-components in language units.

The article focuses on the assertion that phraseological symbols are an integral part of culture symbols, but within phraseological system they acquire specific symbols colouring. The main body of the phraseological component symbolism is intersected with sign symbolics in other texts of culture, but is not identical with it.

The author bases herself on the opinions of well-known scholars, who indicate that a national and cultural component proves the actual existence of a certain ethnos in the world reality and language. On the language level phrases are complex signs of secondary nominations, the structural and semantic model of which represents a peculiar world outlook.

As a result of the overview of theoretical achievement of the guiding Ukrainian and foreign scholars the author accentuated their assertions that the specificity of phraseological symbolism is distinguished with systematicity, organized according to the principle of hierarchy, asymmetrical pertaining to other symbolic systems within a certain linguoculture. The study of phrase symbol components promotes a better understanding of semantic language relations, helps to establish the connection of lexis and mental peculiarities of people. The use of symbolic words reproduces the complex of national ideas, beliefs, world outlook, forms the world model of Ukrainians.

One of the most significant sources of replenishing the phraseological system of the Ukrainian language are works of art in which writers interpret phraseological units, creating new phrases or their variants. The emergence of new phrases or the renewed interpretation of already fixed up phraseological units testifies not only to the talent of the authors but also to a constant development of the language system. Therefore, the prospect of further scholarly studies we perceive in the detailed analysis of symbolic components of phraseological units with attraction of the newest linguistic paradigms on the material of works of art, written by contemporary Ukrainian writers.

Keywords: symbol-component, language unit, phrase, theoretical basis, specificity of phraseological symbolism, mental peculiarities of the ethnos.

Стаття надійшла до редакції 21 червня 2019 р.

© Венжинович Н., 2019 р.

Наталія Венжинович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

Natalia Venzhynovych – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

ВЕНГЕРСКИЕ ПОСЛЕЛОГИ И РУССКИЕ ПРЕДЛОГИ: ОДНО И ТО ЖЕ С «ПРОТИВОПОЛОЖНЫМ ЗНАКОМ?»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.511.141'367.63+811.161.1'367.63

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).47–53

Виноградов А.О. Угорські післялоги й російські прийменники – одне і те ж із «протилежним знаком?»; 22 стор.; кількість бібліографічних джерел – 32; мова російська.

Анотація. Угорські післялоги й російські прийменники – одне і те ж із «протилежним знаком?». У роботі розглядається питання про співвідносність угорських постфіксів (післялогів) і російських прийменників в аспектах: позиційному, семантичному і функціональному – з метою встановлення ступеня їх близькості, що викликано спірною дефініцією перших через другі.

Головною метою дослідження є аналіз постулату, що російський прийменник і угорський післялог – це «конверсивні» частини мови.

Автор вважає, що цілком обґрунтовано й виправдано розглядати прийменники й післялоги як важливий фрагмент у «лінгвістичному субстраті» мовних картин світу різних етносів і, з іншого боку, в порівняльному описі цих картин світу, зокрема, в сфері словотворення. Дослідження згаданих релятивних слів по праву займає важливе місце в сучасній парадигмі когнітивної лінгвістики.

У результаті проведеного дослідження автор доходить висновку про те, що семантичний паралелізм між російськими прийменниками й угорськими післялогами характерний лише для конструкцій, в яких ті й інші відтворюють основні для них (ядрові) значення місця й часу.

У конструкціях із іншими значеннями регулярні кореляції між конкретними значеннями окремих слів-реляторів в обох мовах встановити неможливо.

У площині семантики співвідношення на зразок «один до одного» між російськими прийменниками й угорськими післялогами – скоріше виняток, ніж правило. Автор вважає, що кваліфікувати післялог як «антипод» прийменника, що відрізняється від нього тільки «протилежним знаком» – постпозиції першого vs. препозиції другого, немає підстав.

Ключові слова: угорські післялоги, російські прийменники; позиційна, семантична й функціональна співвідносність, функціонально-семантичний паралелізм, когнітивна лінгвістика.

Мотивація. Одним із стимулів к постановке данного вопроса выступает сопоставительное изучение в различных аспектах русских и венгерских глагольных приставок (превербов), которые вот уже длительное время остаются центральным объектом научных интересов автора. Казалось бы, какое отношение имеют русские и венгерские глагольные префиксы к упомянутым служебным словам? Тем не менее в ряде работ, посвященных изучению предлогов и послелогов в каждом из этих языков по отдельности, констатируется параллелизм (коррелятивность), с одной стороны, между русскими предлогами и глагольными приставками¹, а с другой² – между венгерскими превербами и послелогоми. Поэтому выглядит естественным и логичным соотносить эти служебные части речи, или релятивные слова³, в обоих языках в качестве отдельного объекта изучения, так сказать, «отталкиваясь» от объединяющей их категории глагольных префиксов⁴. (К слову, анализ названных языковых единиц в «триединстве» представляется достаточно интересной проблемой, которая заслуживает специального рассмотрения.)

Высказанные соображения относятся к сфере личных научных побуждений автора в плане мотивации выбора объекта для изучения. Вместе с тем существуют и объективные причины для того, чтобы сопоставление предлогов и послелогов могло быть задачей отдельного исследования.

Анализ исследований. Служебные части речи обычно находятся на периферии контрастивных исследований. Однако специфический функциональ-

ный статус в языке у предлогов как маркеров национально-языковой картины мира отметил уже в своем фундаментальном труде В.В. Виноградов: «В семантической системе предлогов открывается сложная область отвлеченных отношений, выражающих общественное (выделено мной. – А.В.) понимание самых разнообразных связей между предметами, признаками, состояниями и действиями» [2, с. 540].

Такая антропоцентрически ориентированная, вполне современная когнитивно-лингвистическая интерпретация предлогов, думается, в полной мере может быть приложена также к послелогам. Из этого следует, что вполне обоснованно и оправданно рассматривать предлоги и послелог в качестве важного фрагмента в «лингвистическом субстрате» языковых картин мира (ЯКМ) разных этносов и, с другой стороны, в сопоставительном описании этих ЯКМ, в частности, в сфере словообразования. Исследование упомянутых релятивных слов, на наш взгляд, по праву заняло бы важное место в современной парадигме когнитивной лингвистики. К тому же интерес к этим служебным языковым элементам, в частности, к предлогам у ученых в последнее время заметно вырос, наглядным свидетельством чего является активная совместная работа в рамках межнационального проекта «Славянские предлоги в синхронии и диахронии: морфология и синтаксис».

Главной целью нашего исследования является анализ постулата, что русский предлог и венгерский послелог – это своего рода «конверсивные» части речи, как вытекает из определения послелога, дан-

ного более 30 лет назад А. Шальгой: «Послелог – это часть речи, соответствующая русскому предлогу» [22, с. 88]. Нужно отметить, что с тех пор подобная трактовка послелогов в научных источниках, в сущности, не изменилась: «Послелог – это служебное слово, выполняющее функцию предлога, но в отличие от него находящееся не перед управляемым словом, а после него» [28]. Ср. также: «Функционально послелог соответствует предлогу, но в отличие от него всегда находится в постпозиции» [17, с. 389].

Изложение основного материала. Приведенные толкования послелого «через предлог» наталкивают на мысль, что это, в общем, весьма близкие и соотносительные, однотипные величины (части речи), различающиеся только «противоположным знаком», если понимать под этим их пре- и постпозицию по отношению к характеризруемому имени, чаще всего существительному. Тем более что лингвисты, перечисляя отличия послелогов от предлогов, давно и единодушно называют их постпозицию по отношению к имени в числе первого (главного) признака [11, с. 274; 22, с. 90; 17, с. 389].

Но если в основу разграничения тех и других положить в первую очередь позиционную разницу между ними, то такую разницу можно было бы считать чисто формальной, поскольку функция у той и другой части речи в обоих языках выглядит одной и той же; ибо венгерские послелогии указывают на «синтаксические отношения имен, а также и местоимений к другим словам в предложении» [11, с. 274], а русские предлоги «обозначают синтаксические отношения между формами косвенных падежей имен существительных, местоимений или субстантивированных прилагательных и числительных, с одной стороны, и глаголами, именами существительными, местоимениями, прилагательными, реже наречиями, с другой стороны» [2, с. 531].

Возникает, таким образом, необходимость несколько подробнее разобрать соотношение русских предлогов и венгерских послелогов на предмет их сходств и различий по ряду параметров, каковые могли бы выступить в роли различительных признаков для этих слов-реляторов. К таким, на наш взгляд, относятся следующие: позиция слова, его семантика и функционально-языковой статус. Список подобных признаков, очевидно, может быть расширен, однако эти представляются наиболее существенными. Рассмотрим каждый из них по порядку.

Позиция. Как только что было сказано, ярким внешним дифференциатором предлогов и послелогов является их препозиция и постпозиция по отношению к характеризруемому имени. Однако параметр «позиция», судя по ряду публикаций, в последнее время утрачивает свою недавнюю роль очевидного и исчерпывающего формального различителя для тех и других. Так, растет количество работ, авторы которых склонны трактовать русские (славянские) предлоги, расположенные после имен существительных и при этом по-прежнему управляющие ими в конструкциях типа *не корысти ради*, *забавы для*⁵, *трудностям вопреки* и нек. др. как

закрепляющееся новообразование в современной системе частей речи [4; 5; 6; 8; 13; 15; 19; 30], – т. е., в сущности говоря, как новую часть речи.

Однако эта новая установка на пересмотр привычной системы частей речи в РЯ пока что не вообладала в морфологии. И те исследователи, которые придерживаются данной установки и расценивают постпозитивное употребление предлогов по отношению к существительному (явление, и в самом деле не столь уж редкое в современной речевой практике, хоть и затрагивает оно отнюдь не все предлоги) как ведущий и даже «сверхзначимый» признак их особого «частеречного» статуса, – т. е. те, кто ратует за трансформацию привычных предлогов в новую для русского языка часть речи, остаются в настоящее время в меньшинстве, образуя, если можно так выразиться, некую «диссидентскую фракцию». Однако члены этой «фракции» – сторонники новой интерпретации предлогов – твердо убеждены, что русским предлогам в постпозиции должен быть присвоен статус новой языковой единицы (части речи), которую надлежит обозначать соответствующим термином «послелог»⁶, несмотря на прямые и порой даже категорические утверждения в, как кажется, достаточно авторитетных научных источниках, что «в русском языке послелогов нет» [28].

Без сомнения, вопрос о послелоговом качестве русских предлогов достаточно интересен и в той же степени дискуссионен; он, впрочем, заслуживает отдельного и более подробного рассмотрения, которое не укладывается в рамки данной статьи. Пока что можно констатировать, что признак «до vs. после существительного» в качестве формального разграничителя предлогов и послелогов не отличается стопроцентной надежностью. В венгерском языке, кстати, также встречаются (хотя и изредка) случаи препозитивного употребления некоторых послелогов, а именно *túl, át, keresztül*, на что обращает внимание, например, К.Е. Майтинская в своей известной книге [11, с. 276]. Возможность такого, не характерного для большинства венгерских послелогов, употребления обусловлена у данных послелогов их большей самостоятельностью (автономностью) по сравнению с другими, хотя эти послелогии, как и другие, широко (и стандартно) используются в постпозиции.

Чертой, в определенной степени сближающей русские предлоги и венгерские послелогии с точки зрения позиции, является, во-первых, способность тех и других вступать в каждом из языков в отношения однородности, относясь к одному и тому же характеризруемому имени существительному: *Rakjad ki a ház elé vagy mellé = Выгнуди neped или около дома*. Во-вторых, один и тот же предлог или послелог может относиться одновременно к двум именам – однородным членам⁷ (в примерах ниже подчеркнуты): *Csak vedd el valahova – a szekrény vagy a kredenc mögé = Да убери куда-нибудь – за шкаф или за комод*.

К чему же, собственно, сводятся в таком случае различия между предлогами и послелогамии с точки зрения их позиции до или после существи-

тельного? Как следует из примеров, таковая не является их главным различителем; и все же, очевидно, позиция релятивных элементов по отношению к существительным может рассматриваться в качестве дифференциатора предлогов и послелогов, но лишь в аспекте частотности или даже вообще типичности соответствующих конструкций, и при этом для каждого языка в отдельности. Так, А. Шальга отмечает, что конструкции приведенного типа, т.е. с послелогом в абсолютном конце фразы, встречаются в венгерском чаще, чем в русском, где тоже имеются аналогичные конструкции с предлогом, типа *Тебе кофе с сахаром или без?* [22, с. 90]. Он считает это дифференцирующим признаком венгерских послелогов на фоне русских предлогов. Это утверждение венгерского лингвиста, пожалуй, можно принять, но не в такой безапелляционной форме, а только с оговоркой, что рассматриваемый признак по своей природе – не абсолютный, а градуационный; а значит, его релевантность исчисляется статистически, поскольку проявляется в разной степени и не на всем массиве соответствующих употреблений.

Попутно сто́ит отметить, что в качестве еще одной дифференцирующей черты русских предлогов и венгерских послелогов А. Шальга называет повторение послелогов при одном управляемом существительном, типа *a mögött a bokor mögött* [там же]. В данной конструкции есть только одно существительное – это *куст (bokor)*, и в русском действительно невозможны конструкции-кальки вроде **за, за кустом* или *’за кустом, за*. Но, с другой стороны, в венгерском для конструкций, подобных приведенной, характерна экспрессивная окраска, которая достигается специальным дейктическим акцентированием существительного – посредством введения дублетного послелога после определенного артикля *a* ('тот, та, то') в послелоговую конструкцию с этим существительным. Артикль, в силу этого, функционально приближается к указательному местоимению *az* (с тем же значением). Как известно, в РЯ артиклей нет, и экспрессивную нагрузку в подобном случае может нести, например, структурно коррелятивная венгерской русская двупредложная конструкция *за тем за кустом*, имеющая яркую разговорно-стилистическую (или фольклорную) и экспрессивную окраску; тем более что указательное местоимение *tot* в ней функционально и семантически коррелятивно венгерскому определенному артиклю *a*. В свете только что сказанного приведенные чуть ранее примеры русских конструкций в качестве недопустимых случаев – с повторением предлога *за* при одном существительном – тоже, пожалуй, можно рассматривать как окказиональные образования в разговорно-бытовом контексте: *Да посмотри внимательнее, за кустом, за!* – с эмфатическим интонационным выделением предлога.

Итак, и только что рассмотренная особенность употребления венгерских послелогов также не может служить отличительной чертой, которая выглядит достаточным основанием для противопоставления их русским предлогам.

Таким образом, препозиция или постпозиция служебного релятора при существительном, будь то русский предлог или венгерский послелог, жестко не задана изначально и генетически не обусловлена строем языка. Она, скорее, зависит от того, насколько тесные связи сохраняются у этого релятора с другими частями речи с аналогичной семантической (обстоятельственной) функцией в данном языке. Это, в свою очередь, создает больший или меньший потенциал к автономному функционированию стандартно препозитивного или постпозитивного релятора и, как следствие, обеспечивает у него возможность (или невозможность) изменять позицию в рамках обстоятельственно-именной конструкции. Иными словами, преимущественная пре- или постпозиция служебных слов – реляторов, так же как и возможность/невозможность их позиционной вариативности, отражают индивидуальные особенности русского и венгерского языков.

Семантика. Сразу оговоримся, что подробное изучение соотносительности предлогов и послелогов в аспекте их семантических характеристик требует специального внимания и занимает достаточно много места, чтобы можно было обстоятельно осветить эту проблему, наряду с другими вопросами, в относительно небольшой статье. Так, в данном случае, очевидно, следовало бы по отдельности рассмотреть соотношение служебных слов-реляторов в обоих языках, во-первых, в плане выражаемых в них пространственных (директивных) значений, а во-вторых, в аспекте значений временных, которые являются производными от первых⁸. Данные значения являются ведущими у рассматриваемых реляторов в обоих языках. При этом локативно-директивные и темпоративные значения, выражаемые русскими предлогами и венгерскими послелогом в каждом из языков и представленные в виде списков, отнюдь не будут полностью идентичны.

Но кроме указанных выше двух основных значений у предлогов и послелогов (которые упоминаются едва ли не во всех соответствующих работах), в последних выражаются и иные значения⁹: причины (*опоздать из-за дождя – az eső miatt elkésni*), образа/способа действия (*вместо ожидаемой премии получил выговор – várandó díj helyett a megrovást kapta*), совместности (*нпуйти с сыном – a fiával együtt¹⁰ eljönni*), цели (*идет в бой ради жизни – az élet végett harcba megy*) и др. [2, с. 538 – 539; 22, с. 89; 31; 32]. Эти и подобные факты, повторяем, требуют пристального внимания и подробного, тщательного изучения, которому целесообразнее было бы посвятить отдельное исследование. Здесь же мы вынуждены ограничиться элементарными констатациями наподобие того, что между русскими предлогами и венгерскими послелогом имеют место как сходства в выражаемых ими значениях, так и расхождения.

Значения русских предлогов и венгерских послелогов в приведенных выше примерах являются одними и теми же. И, значительно упрощая ситуацию, можно было бы сказать, что для целого ряда случаев, типа *зайти за дом – a ház mögé jönni*, *бросить под стол – az asztal alá dobni*, *поставить*

перед телевизором – *a tévé elé letenni*, *после обеда* – *ebéd után*, *за обедом* – *ebéd alatt* и т.п., между русскими и венгерскими релятивами имеет место устойчивая функциональная корреляция, основанная на сходстве их семантики. Однако прийти к такому заключению препятствует ряд обстоятельств.

Во-первых, корпусы значений рассматриваемых слов-реляторов в обоих языках не совпадают ни количественно, ни содержательно. Особенно наглядно в этом убеждают, в частности, список и анализ значений русских предлогов, например, в труде В.В. Виноградова [2, с. 538 – 540], для которых в венгерском языке далеко не всегда можно подобрать семантически эквивалентный послелог¹¹. Из этого следует, во-вторых, что русскую предложно-именную конструкцию передать по-венгерски аналогичным формальным способом, т.е. посредством послеложно-именной конструкции, возможно не всегда. Так, в венгерском, вместо послелога в сочетании с именем в качестве ожидаемого эквивалента русскому сочетанию предлога и имени, может использоваться падежное окончание: *бороться за победу* – *győzelemért harcol*, *отдыхать до осени* – *őszig pihen* (примеры А. Шальги [22, с. 89]), *думать о детях* – *gyerekekről gondolni*, *из-за/но невнимательности* – *a figyelmetlenségéből*, *сделал ради собственной выгоды* – *saját hasznodért tetted* и мн.др. Причем одна и та же русская предложно-именная

конструкция, например, *ради* +N_{gen} на венгерском может передаваться разными способами, как с послелогом, так и без него – с участием окончания; ср. в вышеприведенных примерах: *ради жизни* – *radu* *выгоды* ↔ *élet végett* – *hasznodból*. Данное обстоятельство и без того осложняет попытку установить какие-либо системные, закономерные соответствия между семантическими парадигмами¹² русских предлогов и венгерских послелогов. Наконец, известный функционально-семантический параллелизм между русскими предлогами и венгерскими послелогом, как легко заметить, характерен лишь для конструкций, в которых те и другие выражают основные для них (ядерные) значения места и времени. В конструкциях же с другими значениями регулярные корреляции между конкретными значениями отдельных слов-реляторов в обоих языках установить не представляется возможным.

Предварительные итоги. Иными словами, в плоскости семантики соотношение типа «один к одному» между русскими предлогами и венгерскими послелогом – скорее исключение, чем правило. И, с учетом данного обстоятельства, квалифицировать послелог как «антипод» предлога, отличающийся от него только «противоположным знаком» – постпозицией первого vs. препозиции второго, – очевидно, нет оснований.

(Окончание статьи в следующем выпуске)

Примечания

1. О непосредственном происхождении приставок (превербов) от предлогов говорит, в частности, О.М. Трахтенберг [20, с. 122] и даже отмечает их полную тождественность в отдельных случаях – например, при глаголах конкретного действия или движения [там же: с. 126]. Сходные мысли по поводу приставок высказывает А.И. Мосеев, например, что они по значению совпадают с предлогами [14, с. 124] – правда, усматривая в этом языковую антиномию, поскольку однофонемные морфемы (префиксы и предлоги. – А.В.), по мнению этого автора, сами по себе не имеют значения (?).

2. Ср.: «В венгерском языке некоторые глагольные приставки тождественны послелогам, благодаря их общему происхождению от наречий» [10, с. 77]. См. также: [12, с. 173–174].

3. Данный термин, который здесь мы используем для общего обозначения русских предлогов и венгерских послелогов, принадлежит К.Е. Майгинской [10, с. 9].

4. Таковые, в свою очередь, коррелятивны семантически и функционально в межъязыковом аспекте. См. об этом, например, нашу работу [1].

5. Существует оригинальное мнение, что постпозитивное употребление современных предлогов **ради** и **для** восходит к глубокой древности, к эпохе праславянского языка, в котором они были послелогам, а предлогами стали с течением времени [18].

6. Весьма показательным в этой связи представляется утверждение, что «совокупность наличия падежной валентности и особой позиции в словосочетании позволяют выделить послелог в отдельную часть речи» [29], относящееся к примерам словоупотреблений *из русского языка*.

7. Об этом свойстве венгерских послелогов упоминается в ряде исследований, в частности, в: [25, с. 113].

8. В.В. Виноградов отмечал, что временные значения предлогов «совмещаются с пространственными и развиваются на их основе» [2, с. 538]. В. Самарас, анализируя пути развития в венгерском языке пространственно-временных метафор, приводит конструкции с послелогам, в частности, и нек. др. и указывает, что их исконный пространственный смысл в «темпоративном контексте» (в сочетании с существительными, обозначающими время) трансформируется во временной; причем направление метафоризации конгруэнтно лишь вектору ПРОСТРАНСТВО → ВРЕМЯ, но не наоборот [26, с. 101].

9. Эти другие значения иногда приводятся под обобщающим наименованием «отвлеченные» («elvontabb») [25, с. 114; 24, с. 74].

10. Из сказанного отнюдь не следует, что венгерская система послелогов не справляется или слабо справляется с выражением множества разнообразных обстоятельственных или объектно-обстоятельственных значений. Об этом достаточно подробно идет речь, напр., в: [27]. Но, повторяем, не все (если не большинство) из этих послелогов могут быть поставлены в прямое семантическое и функциональное соответствие русским предлогам.

11. Из сказанного отнюдь не следует, что венгерская система послелогов не справляется или слабо справляется с выражением множества разнообразных обстоятельственных или объектно-обстоятельственных значений. Об этом достаточно подробно идет речь, напр., в: [27]. Но, повторяем, не все (если не большинство) из этих послелогов могут быть поставлены в прямое семантическое и функциональное соответствие русским предлогам.

12. В данном случае под семантической парадигмой предлога (и, соотв., послелого) понимается система его значений, подобная «семантической сети», которую исследователи предлагают для описания семантики превербов (см. в частности, книгу М.А. Кронгауза [7] и ссылки в ней на данную методику). Отметим, что в ряде современных работ, посвященных изучению предлогов, понятие их парадигмы трактуется иначе [9, с. 281; 3, с. 267 и др.]. Существующая же лексикографическая практика представления значений предлогов у некоторых лингвистов вызывает негативную оценку, т.к. игнорирует отношения между отдельными значениями предлога [21, с. 32].

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов А.А. Префиксация в русском и венгерском языках (внутриглагольное словообразование). Ужгород, 1998. 185 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). Изд. 2-е. М.: Высшая школа, 1972. 614 с.
3. Виноградова Е.Н., Чекалина В.Л. К вопросу о грамматике русского предлога: конверсия. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. С. 267.
4. Галактионова И.В. Предлог: препозиция и постпозиция. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. С. 272 – 273.
5. Долин Ю.Т. Предлоги-послелогии? *Вестник ОГУ*, 2005. № 1. С. 86 – 88.
6. Киямова М.Ф. К вопросу о функционировании предлогов *вслед, навстречу, вдали* в языке А.С. Пушкина. *Уч. зап. Казанского ун-та: Гуманитарные науки*. Казань, 2015. Т. 157. Кн. 5. С. 173 – 184.
7. Кронгауз М.А. Приставки и глаголы в русском языке: семантическая грамматика. М.: Языки русской культуры, 1998. 228 с.
8. Крылов С.А., Муравенко Е.В. Послелогии в русском языке. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. С. 278 – 279.
9. Лебедева Я.А. Актуализационная парадигма предлога. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. С. 281.
10. Майтинская К.Е. Служебные слова в финно-угорских языках. М.: Наука, 1982. 186 с.
11. Майтинская К.Е. Венгерский язык. Т. I: Введение. Фонетика. Морфология. М.: Изд-во АН СССР, 1955. 304 с.
12. Майтинская К.Е. Венгерский язык. Т. II: Грамматическое словообразование. М.: Изд-во АН СССР, 1959. 226 с.
13. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. М.: Высшая школа, 1975. 328 с.
14. Мосеев А.И. Некоторые антиномии теории морфем. *Морфемика: Принципы и методы системного описания*. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1987. С. 118 – 127.
15. Муравенко Е.В. Послелогии в русском языке. *Лингвистика для всех: Летняя лингвистическая школа 2007 и 2008*. М.: Московский центр непрерывного математического образования, 2009. С. 228 – 233.
16. Плуныян В.А. Общая морфология: Введение в проблематику. М.: Эдиториал УРСС, 2000. 384 с.
17. Поцелуевский Е.А. Послелог. *Лингвистический энциклопедический словарь* / Гл. ред. В.Н. Ярцева. М.: СЭ, 1990. С. 389.
18. Праславянские предлоги и послелогии. URL: www.proto-slavic.ru/psl-prepositions.html
19. Русская грамматика / Гл. ред. Н.Ю. Шведова. Т. I. М.: Наука, 1980. 783 с.
20. Трахтенберг О.М. Приставки и их роль в глагольном управлении. *Вопросы современного русского литературного языка (грамматический строй и стилистика)*. Челябинск, 1966. Вып. 1. С. 121–133.
21. Филиппенко М.В. Проблемы описания предлогов в современных лингвистических теориях (обзор). *Исследования по семантике предлогов: Сб. статей*. М.: Русские словари, 2000. С. 12 – 54.
22. Шальга А. Венгерский язык в зеркале русского языка: В помощь преподавателям русского языка, обучающим венгерских студентов. Будапешт: Танкёньвkiadó, 1984. 152 с.
23. A névutói kifejezés. URL: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_536_Magyar_Vyekv/ch05s05.html
24. Bencédy J. stb. A mai magyar nyelv: I. Rész. Budapest: Tankönyvkiadó, 1965. 467 old.
25. Csernicskó I., Karmacs Z. Szófaitan és morfológia. Beregszász, 2008. 168 old.
26. Szamarasz V.Z. Az idő téri metaforái: a metaforák szerepe a feldolgozásban. *Világosság*. – 2006. №№ 8 – 9 – 10. 99 – 109 old.
27. Tóth I.H. Közelebb a magyar nyelv határozóinak a megismeréséhez és kutatásához. URL: www.robertpejsa.cz/data/image/istvan/.../istvan_hatarozok.p....15 old.
28. URL: www.textologia.ru/slovari/lingvisticheskie-terminy/poslelog/?q=486&n=1370
29. URL: www.solarix.ru/grammar//preposition.shtml
30. URL: dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/672926
31. URL: www.nyelvora.com/magyar-nyelvtan/3-9-viszonyoszok.html
32. URL: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Névutó>

REFERENCES

1. Vinogradov A.A. (1998) Prefiksatsiya v russkom i vengerskom yazykakh (vnutriglagolnoe slovoobrazovanie) [Prefixation in Russian and Hungarian languages (intra-verb derivation)]. Uzhgorod. 185 s. [in Russian].
2. Vinogradov V.V. (1972) Russkiy yazyk (grammaticheskoe uchenie o slove). Izd. 2-e. [Russian language: grammatical doctrine of the verb]. M.: Vysshaya shkola. 614 s. [in Russian].
3. Vinogradova E.N., Chekalina V.L. K voprosu o grammatike russkogo predloga: konversiya [On the grammar of the Russian preposition: conversion]. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. S. 267. [in Russian].
4. Galaktionova I.V. Predlog: prepozitsiya i postpozitsiya [Proposal: reposition and postposition]. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. S. 272 – 273. [in Russian].
5. Dolin Yu.T. Predlogi-poslelogi? [Prepositions, postpositions?]. *Vestnik OGU*, 2005. № 1. S. 86 – 88. [in Russian].
6. Kiyamova M.F. K voprosu o funktsionirovanii predlogov vsled, navstrechu, vdali v yazyike A.S. Pushkina [To the question of the functioning of prepositions after, towards, far in the language of A.S. Pushkin]. *Uch. zap. Kazanskogo un-ta: Gumanitarnyye nauki*. Kazan, 2015. T. 157. Kn. 5. S. 173 – 184. [in Russian].
7. Krongauz M.A. Pristavki i glagoly v russkom yazyike: semanticheskaya grammatika [Prefixes and verbs in Russian: semantic grammar]. M.: Yazyiki russkoy kulturyi, 1998. 228 s. [in Russian].
8. Kryilov S.A., Muravenko E.V. Poslelogi v russkom yazyike [Postpositions in Russian]. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. S. 278 – 279 [in Russian].
9. Lebedeva Ya.A. Aktualizatsionnaya paradigma predloga [Prepositional update paradigm]. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. S. 281 [in Russian].
10. Maytinskaya K.E. (1982) Sluzhebnyye slova v finno-ugorskih yazykakh [Service words in Finno-Ugric languages]. M.: Nauka. 186 s. [in Russian].
11. Maytinskaya K.E. (1955) Vengerskiy yazyk. T. I: Vvedenie. Fonetika. Morfologiya [Hungarian. T. I: Introduction. Phonetics. Morphology]. M.: Izd-vo AN SSSR. 304 s. [in Russian].
12. Maytinskaya K.E. (1959) Vengerskiy yazyk. T. II: Grammaticheskoe slovoobrazovanie [Hungarian. T. II: Grammatical derivation.]. M.: Izd-vo AN SSSR. 226 s. [in Russian].
13. Maslov Yu.S. (1975) Vvedenie v yazyikoznanie [Introduction to linguistics]. M.: Vysshaya shkola. 328 s. [in Russian].
14. Moseev A.I. (1987) Nekotorye antinomii teorii morfem [Some antinomies of the theory of morphemes]. *Morfemika: Printsipy i metody sistemnogo opisaniya*. Leningrad: Izd-vo LGU. S. 118 – 127. [in Russian].
15. Muravenko E.V. (2009) Poslelogi v russkom yazyike [Postpositions in Russian]. *Lingvistika dlya vseh: Letnyaya lingvisticheskaya shkola 2007 i 2008*. M.: Moskovskiy tsentr nepreryivnogo matematicheskogo obrazovaniya. S. 228 – 233. [in Russian].
16. Plungyan V.A. (2000) Obschaya morfologiya: Vvedenie v problematiku [General Morphology: Introduction to the Problem]. M.: Editorial URSS. 384 s. [in Russian].
17. Potseluevskiy E.A. (1990) Poslelog [Poslelog]. *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar* / Gl. red. V.N. Yartseva. M.: SE. S. 389. [in Russian].
18. Praslavyanskyye predlogi i poslelogi [Pre-Slavic prepositions and postpositions] // [Rezhim dostupa]: www.proto-slavic.ru/psl-prepositions.html. [in Russian].
19. Russkaya grammatika [Russian grammar] / Gl. red. N.Yu. Shvedova. T. I. M.: Nauka, 1980. 783 s. [in Russian].
20. Trahtenberg O.M. (1966) Pristavki i ih rol v glagolnom upravlenii [Consoles and their role in verb management]. *Voprosy sovremennogo russkogo literaturnogo yazyika (grammaticheskyy stroy i stilistika)*. Chelyabinsk. Vyip. 1. S. 121 – 133. [in Russian].
21. Filippenko M.V. (2000) Problemy opisaniya predlogov v sovremennykh lingvisticheskikh teoriyakh (obzor) [Problems of describing prepositions in modern linguistic theories (review)]. *Issledovaniya po semantike predlogov: Sb. statey*. M.: Russkie slovari. S. 12 – 54. [in Russian].
22. Shalga A. (1984) Vengerskiy yazyk v zerkale russkogo yazyika [Hungarian language in the mirror of the Russian language]: V pomoshch' prepodavatel'nykh russkogo yazyika, obuchayushchikh vengerskiykh studentov. Budapesht: TankYonvkiado. 152 s. [in Russian].
23. A névutói kifejezés // URL: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_536_Magyar_Vyekv/ch05s05.html. [in Hungarian].
24. Bencédy J. (1965) stb. A mai magyar nyelv: I. Rész. Budapest: Tankönyvkiadó. 467 old. [in Hungarian].
25. Szmernicskó I., Karmacs Z. (2008) Szófaitan és. Beregszáz. 168 old. [in Hungarian].
26. Szamarasz V.Z. (2006) Az idő téri metaforái: a metaforák szerepe a feldolgozásban // *Világosság*. №№ 8 – 9 – 10. 99 – 109 old. [in Hungarian].
27. Tóth I.H. Közlebb a magyar nyelv határozóinak a megismeréséhez és kutatásához. URL: www.robertpejsa.cz/data/image/istvan/.../istvan_határozok.p.... 15 old. [in Hungarian].
28. URL: www.textologia.ru/slovari/lingvisticheskie-terminy/poslelog/?q=486&n=1370
29. URL: www.solarix.ru/grammar/preposition.shtml

30. URL: dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/672926

31. URL: www.nyelvora.com/magyar-nyelvtan/3-9-vizyonyszok.html

32. URL: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Névtó>

HUNGARIAN POSTPOSITIONS AND RUSSIAN PREPOSITIONS – THE SAME PHENOMENON HAVING THE «OPPOSITE SIGN»?

Abstract. The paper deals with the problem of correlation of the Hungarian postpositions and Russian prepositions in positional, semantic and functional aspects. The analysis has been carried out to establish the degree of their closeness being caused by controversial defining of the former through the latter.

The primary purpose of the study is to analyze the postulate, that the Russian prepositions and the Hungarian postpositions are the «conversion» parts of speech.

The author considers it to be quite reasonable and justified to treat prepositions and postpositions as an important fragment in the «linguistic substratum» of the language world view of different ethnic groups on the one hand, and in the comparative description of these world views in the sphere of word-formation on the other. The study of the aforementioned words rightly occupies an important place in modern paradigm of cognitive linguistics.

As a result of the study, the author concludes that semantic parallelism between Russian prepositions and Hungarian postpositions is characteristic only of the constructions in which they reproduce the basic (nuclear) meanings of place and time.

In both languages it is impossible to fix regular correlations between specific meanings of individual word-relators in constructions possessing other meanings. Concerning semantics, the one-to-one correlation between Russian prepositions and Hungarian postpositions is an exception rather than a rule. The author considers, that to qualify a «postposition» as an «antipode» of a preposition, being different by the «opposite sign» – postpositions of the first versus the second, isn't justified.

Keywords: Hungarian postpositions, Russian prepositions, positional, semantic and functional correlation, functional-semantic parallelism, cognitive linguistics.

Стаття надійшла до редакції 20 січня 2019 р.

© Виноградов А., 2019 р.

Анатолій Виноградов – доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології і світової літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-7998-1838>

Anatoliy Vynohradov – Professor of the Slavonic Philology and World Literature Department, Doctor of Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-7998-1838>

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНИХ ЗАСАД АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «РИТОРИКА ТА МИСТЕЦТВО ПРЕЗЕНТАЦІЇ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 1 (41).
УДК 378.174:808.5

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).54–59

Грицаєнко Л. Формування етичних засад академічної доброчесності в майбутніх педагогів при викладанні дисципліни «Риторика та мистецтво презентації»; 15 стор.; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто питання формування етичних засад академічної доброчесності при викладанні дисципліни «Риторика та мистецтво презентації», розкрито актуальність теми на сучасному етапі.

У роботі досліджено вплив старогрецьких вчених, філософів, визначних риторів-педагогів вітчизняного красномовства на формування морально-духовних чеснот у майбутніх педагогів. Доведено, що підготовка презентації, виголошення промови перед аудиторією сприяють вихованню етичних засад академічної доброчесності: відповідальності, самостійності, мужності, чесності, порядності, довіри, поваги до слухачів. Зазначено, що морально-етичні цінності, задекларовані академічною спільнотою, є ключовими при формуванні індивідуальності майбутніх педагогів як високопрофесійних фахівців, здатних до творчого саморозвитку.

Ключові слова: риторика, мистецтво слова, презентація, академічна доброчесність, морально-етичні цінності, студенти, майбутні педагоги.

Постановка проблеми. Враховуючи освітні тенденції сучасності, а саме глобальну інформатизацію, інтернаціоналізацію, посилення міжкультурної комунікації, у галузі освіти активно відбувається обмін інформацією, зникають просторові межі в інформаційному полі знань, наукових відкриттів. Інтернет, інноваційні технології не лише «відкрили фантастичні можливості професійних та соціальних комунікацій, але й принесли проблему зловживання доступом, маніпуляції, перекручення та привласнення інформації. Одним з найнебезпечніших наслідків цього став феномен плагіату, який почав швидко проникати у наукові середовища найповажніших освітніх та наукових інституцій. Різноманітні прояви академічної нечесності здатні не лише згубно впливати на якість освіти, але й деформувати свідомість нових поколінь здобувачів освіти та дослідників» [7, с. 219]. У науковій та освітній діяльності закладів вищої освіти (ЗВО) гостро постає питання академічної доброчесності, професійної культури, тобто дотримання учасниками освітнього процесу етичних норм, моральних цінностей, визнаних академічною спільнотою. На міжнародній конференції у Бухаресті 2004 року учасниками було заявлено, що «Болонський процес приведе до далекоюсяжних змін у структурі (а в довгостроковій перспективі – у культурі) європейської вищої освіти... Цінності і норми академічної доброчесності є основою для розвитку знань, забезпечення якості освіти і підготовки студентів як відповідальних громадян і висококваліфікованих спеціалістів. Академічна спільнота має бути зацікавлена в поширенні ідеї академічної доброчесності й активно прагнути реалізувати її на практиці у своїй повсякденній діяльності» [2].

Працівники закладів вищої освіти, виступаючи творцями інтелектуальних, культурних, естетичних, духовних цінностей країни, мають не лише

дотримуватись високих етичних стандартів професійної культури, а також вчити академічної чесності, спонукати до відповідальності, порядності студентів як в освітньому процесі, так і в майбутній професійній діяльності. «Місія вчителя від Бога – долати хаос світлом власного серця, творити гармонію через утвердження істини, добра, краси засобами благодатного слова» [6, с. 165].

З найдавніших часів риторика як наука про красномовство, про ефективну комунікацію, про розвиток мисленнєво-мовленнєвої діяльності людини через оволодіння мистецтвом слова сприяє вихованню морально досконалої і гармонійно розвиненої особистості. «Батько риторики... Цицерон писав: «Краща у світі мета – стати хорошою людиною» [6, с. 4]. Тому в курсі навчальної дисципліни «Риторика та мистецтво презентації» одним із завдань є формування у студентів, майбутніх педагогів, морально-етичних цінностей академічної та професійної культури.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі проблема формування особистості педагога через риторику культуру, через мову і мовлення розглядається в наукових працях таких учених, як С. Абрамович, Д. Будянський, В. Вандишев, Н. Голуб, Л. Мацько, О. Мацько, В. Молдован, Г. Сагач, Н. Тарасевич, М. Чікарькова та ін.

Питання педагогічної етики, етичних стандартів вищої освіти є предметом досліджень таких науковців: В. Андреева, П. Артьомова, Г. Васяновича, Л. Вейланде, І. Дегтярьова, Г. Товканець, М. Рогожи, Г. Сагач, Г. Хорунжого. Ціннісно-етичний аспект академічної доброчесності як прояв професійної культури в академічному середовищі розглянуто в працях учених: І. Бежа, С. Гончаренка, Т. Добка, І. Зязюна, О. Єрохіної, В. Кременя, С. Рика, В. Сачика, В. Турчиновського, Т. Фінікова та ін.

Науковці відзначають, що підготовка майбутніх педагогів, інтелектуальної еліти суспільства, по-перше, «передбачає формування у студентів у процесі освіти й виховання рис громадянина майбутнього: перспективні ідеали, перспективні види діяльності, перспективні взаємовідносини, високу мораль, яка б відповідала завданням перспективного розвитку суспільства» [6, с. 185]; по-друге, вимагає пошуку нових освітніх концепцій, технологій і методик. Аналіз попередніх досліджень показав, що «ефективним розв'язанням цієї складної задачі є риторизація освітнього процесу (використання здобутків риторики у професійній діяльності педагогів, підвищення рівня їх риторичної культури...)» [1, с. 38].

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень з актуальних питань академічної та риторичної культури майбутніх педагогів, подальшого аналізу та вивчення потребує проблема впровадження академічного письма, дотримання етичних норм студентами під час опанування курсу «Риторика та мистецтво презентації».

Мета статті – дослідити питання формування етичних засад академічної доброчесності в майбутніх педагогів при викладанні дисципліни «Риторика та мистецтво презентації».

Виклад основного матеріалу. Утвердження України в Європейському та світовому просторі неможливе без реформування системи національної освіти, яка має базуватися на морально-етичних цінностях та нормах академічної доброчесності відповідно до вимог Болонської декларації, Національної доктрини розвитку освіти, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту» та інших нормативних документів у галузі освіти. У Бухарестській Декларації етичних цінностей і принципів вищої освіти в Європі визначено, що «ключовими цінностями доброчесності академічної спільноти є чесність, довіра, прямота, повага, відповідальність і підзвітність. Ці цінності... життєво необхідні для забезпечення ефективності і якості викладання і дослідницької діяльності. Кожен академічний діяч повинен прагнути до чесності і лише потім поширювати це устремління на інших членів академічної спільноти, послідовно утримуючись від брехні, шахрайства, крадіжок й інших форм нечесної поведінки, котрі підривають якість академічних ступенів» [2].

Важливо, щоб педагогічні та науково-педагогічні працівники у навчальній, методичній, організаційній та дослідницькій діяльності дотримувалися морально-етичних норм і усвідомлювали відповідальність за якість навчання і якість наукових досліджень. Необхідно, щоб педагог, наставник, модератор, тьютор, вчитель-фасилітатор, вчитель-коуч (незалежно від сучасних термінологічних трактувань) був високо моральною особистістю з багатим духовним світом, бо лише така людина зможе навчати і виховати гідну особистість, громадянина, фахівця-професіонала, орієнтованого на професіоналізм і професійну гідність. Сьогодні – це студенти, а завтра – педагоги, які будуть навчати, виховувати, формувати майбутні покоління, а, отже, майбутнє нації, країни.

До класичного тривіуму гуманітарних дисциплін належить риторика. На початку XVIII ст. ректор, ритор Києво-Могилянської академії Ф. Прокопович визначав риторику як *«царицю душ», «княгиню мистецтв»*. Їй належала почесна місія: по-перше, підготувати справжнього оратора, інтелектуала, який оволодів би мистецтвом красномовства: *«хто своїм словом і повчає слухачів, і дає насолоду, і справляє на них сильне враження»* (Цицерон); по-друге, виховати гідну, чесну, порядну людину, яка *«своїм впливом і мудрістю не лише собі пошукує почесні, а й багатьом громадянам, та усій державі загалом приносить щастя й добробут»* (Цицерон); по-третє, далі за словами Цицерона, *«нічого нема прекраснішого за досконалого оратора»*, тобто за гармонійну, інтелектуально й духовно розвинену особистість, яка мистецтвом слова може розкрити свій духовний світ для того, щоб запалити вогниці пізнання, творчого пошуку вдосконалення у душах своїх слухачів (учнів), пробудити у них прагнення до саморозвитку, самовдосконалення, розкриття їх творчого потенціалу. *«Учень – це не посудина, яку потрібно наповнити, а факел, який потрібно запалити»*, – казав давньогрецький філософ Плутарх.

Враховуючи новітні освітні тенденції, впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, професійна діяльність педагога урізноманітнюється, змінюється специфіка професійної діяльності, актуальності набуває вміння організувати та провести презентацію, активізувавши навчальну аудиторію для досягнення поставленої мети. Риторика як навчальна дисципліна інтегрується у дисципліну «Риторика та мистецтво презентації», демонструючи нові комунікативні форми, виражені через особливості електронної мови, електронні ресурси, електронний дискурс, електронні тексти з гіперпосиланнями, презентації тощо.

Навчальна дисципліна «Риторика та мистецтво презентації» викладається у Київському національному університеті технологій та дизайну студентам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальностей: Професійна освіта (Технологія виробів легкої промисловості), Професійна освіта (Дизайн). Мета – сформувати риторичну особистість як національно свідому, інтелектуальну, творчу, духовну, яка досконало знає і володіє всіма видами красномовства, комунікативно виправдано користується засобами рідної мови у конкретній ситуації спілкування, пропагує загальнолюдські ідеали та моральні цінності, прагне до самоосвіти, самовдосконалення, професійного зросту, самореалізації. Дисципліна «Риторика та мистецтво презентації» складається з двох змістових модулів: перший – історичні етапи розвитку риторики (часи античності Стародавньої Греції та розвиток вітчизняного красномовства); другий – теоретичні та практичні аспекти загальної риторики.

Уже на першому занятті з дисципліни «Риторика та мистецтво презентації» студенти знайомляться з поняттям «академічна доброчесність», законами України, кодексом ЗВО, пам'яткою з академічної доброчесності та іншими документами, що

встановлюють моральні принципи і загальні етичні норми у відносинах між представниками університетської спільноти. Проте важливо наголосити, що питання етичності, моральності мають свої витoki з класичної дисципліни риторики, яка базується на чотирьох основних поняттях: логосу, етосу, пафосу, топосу. Устремління людства до опанування сучасними комунікаційними технологіями, науковими відкриттями, прагнення все досягнути розумом, логікою («логос» – «слово», «вчення», «знання») призводить до того, що забуваємо про інші два складники, введені у науковий обіг ще у часи античності Сократом, Платоном, Аристотелем: етос (етичність, моральність особи), пафос (почуття, пристрасть, запал, ентузіазм, ширість виступаючого).

Етичні засади академічної доброчесності збігаються з основоположними поняттями класичної риторики, які стали фундаментальними для сучасної науки: «логос» є критерієм істинності, «етос» – критерієм щирості, «пафос» – відповідності мовної поведінки [4, с. 12].

При подальшому вивченні риторики Стародавньої Греції звертаємо увагу студентів не лише на освітні концепції, а й на морально-етичні засади шкіл відомих грецьких філософів-мудреців: Фалеса, Хілона, Біанта, Геракліта, Піфагора, Лисія, Горгія, Ісократ, Сократа, Платона, Аристотеля та напрямки шкіл філософів і софістів – діалектиків, елеатів, піфагорійців, киніків, перипатетиків та ін., їхній внесок у риторичну науку.

На семінарських заняттях студенти, майбутні педагоги, вчать моральних чеснот, вивчаючи життєвий шлях видатних діячів античності, та через морально-етичний аспект, знайомляться з творчою спадщиною риторів-педагогів Стародавньої Греції.

Особливу увагу звертаємо на особистість Піфагора, якого сучасники вважали напівбогом за його досконалість у всіх проявах, як особистості, громадянина, вчителя. Відповідь Піфагора розкриває його моральні принципи і звучить як життєве кредо: *«Дві речі роблять людину напівбогом: життя на благо суспільства і правдивість»*. Піфагор вважав, що роздуми на самоті сприяють самовдосконаленню, пробудженню інтуїції – здатності внутрішнім баченням розкривати причини і порядок дій, що сприяє духовному росту особистості. А тому в піфагорійських школах на початковому етапі від учнів вимагалось абсолютне мовчання, щоб не виховувати «пустих балакунів». Педагогічні та морально-етичні погляди Піфагора знайшли своє відображення у «Золотих віршах».

Наприклад: «Поважай людей доброчесних, працелюбних, а не лінових.

Будь справедливим в словах і вчинках своїх ти незмінно,

Слідуй у них неухильно велінням ума і закону...

Знай, що блага земні, які з легкістю людям даються,

Так само і легко зникають.

Хай не бентежать тебе учинки й думки ті чужії;

Хай не закличуть тебе до злих слів і учинків»

[3, с. 88].

У курсі «Риторика та мистецтво презентації» інтригуємо студентів постагтю Сократа, який не написав жодного рядка свого вчення, проте ввійшов в історію риторики як мудрець, вчитель, філософ-мораліст Стародавньої Греції. Сократ бачив сутність, сенс людського буття в моральних проповідях і вчинках. «Основою філософії й етики Сократа стали доброчесність і благо та засудження зла... Навчання й пізнання світу через освіченість – це пошук доброчесності й блага. «Людей достойних і чесних – чоловіків і жінок – я зчу щасливими, несправедливих і дурних – нещасливими», – так говорить Сократ в діалозі Платона «Горгій» [4, с. 36]. Головним предметом розмов Сократа були морально-етичні питання. Застосовуючи метод маевтики, в діалозі із співрозмовником створював атмосферу доброчесності, довіри, щирої поваги до думки опонента. Співрозмовник, хоч міг «прийти» до протилежної точки зору при обговоренні певної теми, проте відчував себе «окрилений», одухотвореним на шляху пізнання істини. Студенти, майбутні педагоги, ознайомлюючись із філософією та етикою Сократа, усвідомлюють, що в освітньому процесі необхідно створювати атмосферу академічної доброчесності, атмосферу довіри, чесності, справедливості. Тільки в таких умовах можливий гармонійний і всебічний розвиток духовної особистості: у творчому процесі пізнання, процесі інтелектуального пошуку.

Сократ велику увагу приділяв вихованню, силі знань, силі Слова: *«Кого не б'є слово, того не битиме й палиця. Хороший співрозмовник краще будь-якого багатства. Хто хоче змінити світ, той має змінити себе»* [3, с. 36 – 37]. Він проповідував духовність, доброчесність, відвагу (брав участь у війнах як громадянин-патріот), благо, відповідальність, прагнув до морального самовдосконалення і цього навчав громадян Афін.

Справедливість, чесність, відповідальність, підзвітність були для древніх греків не пустими словами. У Стародавній Греції був запроваджений остракізм (з грец. черепок) – особлива форма покарання, якій піддавали лише дуже відомих людей, як правило, політичних і державних діячів. На черепку 6000 суддів писали ім'я людини, яка могла стати небезпечною для демократії, тираном у суспільстві чи порушувала політичні, моральні устої суспільства. Так був засуджений до смертної кари Сократ, вигнаний з Аттики на 10 років реформатор, ритор судового красномовства Солон, тричі намагалися покарати остракізмом оратора Перікла, який правив Афінами 40 років (мав титул вождя афінської демократії), але тричі не набиралося 6000 голосів [4, с. 27].

У сучасному суспільстві академічна спільнота нетерпима до проявів академічної недоброчесності, «університети не можуть вважатися вільними від цінностей і етичних норм, які життєво важливі для академічного, культурного і політичного розвитку співробітників і студентів, і також впливають на моральне обличчя суспільства в цілому...» [2]. У курсі риторики студенти ознайомлюються з видами академічної відповідальності за порушення академічної доброчесності, якими є академіч-

ний плагіат, фабрикація, обман, списування та ін.

Формуючи етичні засади академічної доброчесності в майбутніх педагогів, із позиції філософа істинності і пристрасного мораліста вивчаємо творчу спадщину Платона. Акцентуємо увагу студентів на тому, що Платон продовжував справу свого вчителя Сократа, розробляючи морально-етичні проблеми, виховуючи Словом: *«Не золото потрібно заповідати дітям, а совість», «Бог в нас самих», «Основа всякої мудрості – терпіння»*. Аналізуємо афоризми Платона, які виражають глибинно сутність риторики: *«Красномовство – це мистецтво управління умами. Риторика – найбільше добро для людей. Риторика – джерело влади. Якщо хто вирішив оволодіти красномовством по-справжньому, він повинен бути людиною справедливою. Красномовство належить до тих мистецтв, які усе здійснюють і усього досягають словом... Адже воно зібрало й тримає у своїх руках, можна сказати, сили усіх мистецтв!»* [3, с. 93].

Особливої уваги заслуговує «найуніверсальніший розум античності» – Аристотель, який вивів риторику у ранг науки, виокремив логіку, етику як навчальні дисципліни, проте дотримувався думки: *«Хто рухається вперед у науках, але відстає у моралі, той швидше йде назад, ніж уперед»*. У відомій праці на морально-етичну тематику «Нікомахова етика» Аристотель стверджував, що кожна людина, а особливо вчитель, має володіти високими моральними доброчесностями: справедливість, розсудливість, мужність, правдивість, щедрість, дружелюбність, люб'язність, пишність, величавість, честолоубство. Звертаємо увагу студентів на високу оцінку Олександром Македонським свого вчителя та батька: *«Філіпп навчив мене жити, а Аристотель навчив жити достойно»*.

Майбутні педагоги повинні усвідомлювати вагомість, відповідальність покладених на них в майбутньому професійних обов'язків, бо іноді саме вони визначають долю дитини своїм словом, вчинком, поглядом. Щоденно вчитель проникає у серце, розум дитини, відкриваючи їй нові обрії знань, впливаючи на почуття, формуючи особистість. «Як духовний наставник (другий батько), вчитель прищеплює душі дитини високі моральні цінності й якості, зокрема благородні почуття віри, надії, любові, глибокої поваги до рідної землі, свого генетичного кореня, роду, народу, держави» [6, с. 169].

Виховання особистості, громадянина неможливе без виховання патріотизму, національної свідомості, яка виявляється через знання рідної мови, національної культури, історії; почуття причетності до долі свого народу, країни. З цією метою у курсі «Риторика та мистецтва презентації» студенти ознайомлюються з кращими зразками фольклору українського народу, мовотворчістю письменників, публіцистів. Особливу увагу звертаємо на діяльність педагогів-риторів Києво-Могилянської академії: І. Гізеля, Л. Барановича, І. Галятовського, А. Радивиловського, С. Яворського, Ф. Прокоповича. Ораторським мистецтвом вони формували у своїх учнів високі духовно-моральні та інтелек-

туальні якості і, як слушно зауважує Г. Сагач, «... володіли цими чеснотами самі, являючи взірць людини мудрої, творчої, високоосвіченої, морально довершеної, яку прагнули наслідувати їхні кращі й найздібніші учні, спудеї, студенти, братчики – вихованці братських шкіл України» [6, с. 172].

Ознайомлюємо студентів із представниками сучасного академічного красномовства та їхніми науковими працями: С. Абрамовича, В. Вандишева, Н. Голуб, І. Зязюна, Л. Мацько, В. Молдована, Г. Сагач та ін. Майбутні педагоги вчать у них професійної майстерності, любові і поваги до мистецького Слова, високих морально-духовних чеснот: патріотизму, гуманізму, доброзичливості, громадянської гідності, чуйності, порядності. В одному з інтерв'ю у 1998 р. основоположниця сучасної риторики Г. Сагач сказала: *«Я сповідую ідеали гуманістичної риторики, біля її витоків стояли античні філософи: Сократ, Цицерон, Аристотель, в ім'я добра, гармонії сердець, діалогу між людьми і народами. Риторичі влади, брехні, тобто антириториці, ми – представники української школи красномовства – протиставляємо риторику любові. Згадаємо слова мудрого Григорія Сковороди: «Любов є джерело всякого життя»* [3, с. 70].

У курсі «Риторика та мистецтво презентації» акцентуємо увагу майбутніх педагогів на знаннях та навичках якісного академічного письма, якими мають оволодіти студенти, а саме: «діяти у професійних і навчальних ситуаціях із позицій академічної доброчесності та професійної етики; самостійно виконувати завдання, коректно покликатися на джерела інформації... усвідомлювати значущість норм академічної доброчесності, оцінювати приклади людської поведінки відповідно до них; давати моральну оцінку власним вчинкам, співвідносити їх із моральними та професійними нормами та ін.» [5].

На семінарських заняттях студенти вчать працювати з аудиторією, виступаючи з презентаціями, рефератами; проводять дебати, дискусії тощо. Етичні засади академічної доброчесності проявляються через оволодіння морально-етичними нормами: відповідальність, чесність, мужність, повага до аудиторії слухачів. У процесі виступів перед аудиторією майбутнім педагогам необхідно формувати ці моральні якості, працюючи над собою. Дисципліна «Риторика і мистецтво презентації» сприяє цьому, навчаючи студентів писати та виголошувати промови, розкриваючи теоретичні аспекти загальної риторики.

Готуючи презентації для своїх виступів, студенти усвідомлюють, що презентація, як комунікативна взаємодія, має певні етапи підготовки, які тісно пов'язані із морально-етичним аспектом. Початковий етап полягає у підготовці матеріалу до виступу, створення презентації з використанням мультимедіа-технологій. Етапи написання тексту відповідають основоположним розділам класичної риторики: *інвенції* (підбір теми виступу / предмета обговорення та проектування майбутнього виступу), *диспозиції* (огляд джерел інформації для напрацювання основних положень / аргументів за

обраною тематикою), *елокуції* (написання тексту свого виступу за обраною тематикою, формулювання власних положень / створення слайдів), *меморії* (вивчення тексту виступу з використанням прийомів мнемотехніки). У цей період студенти проявляють самостійність, розкривають вміння володіти комп'ютерними технологіями, проявляють інтелект, ерудицію, застосовуючи знання з обраної теми, здійснюючи творчий пошук. На цьому етапі роботи важливо наголосити майбутнім педагогам на етичних засадах академічної доброчесності, а саме надавати достовірну інформацію про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, вміння правильно оформлювати літературні джерела, цитати та посилання; пригадати види плагіату тощо.

Наступний етап – це початок виступу, самопрезентація, коли майбутній педагог (студент) незалежно від власного бажання презентує себе перед слухачами і в цей час проявляє мужність, бере відповідальність за достовірність інформації, яку доносить студентам. Квінтіліан казав своїм учням: «*Оратор повинен стояти, як озброєний воїн у строю, вирішувати справи великої важливості і завжди прагнути до перемоги*».

Захопити аудиторію цікавою змістовною інформацією на наступному комунікативному етапі можливо, оволодівши комунікативною компетентністю (вербальним та невербальним мовленням), риторичними законами (моделювання аудиторії,

стратегічним, тактичним, мовленнєвим, ефективної комунікації та ін.), педагогічною майстерністю, зокрема її складовою – педагогічною технікою.

Висновки. Отже, подаючи теорію риторики та історичні етапи розвитку мистецтва слова через морально-етичний аспект у курсі «Риторика та мистецтво презентації», вирішуємо питання навчання, виховання і розкриття творчого потенціалу особистості, орієнтованої на чесність, щирість, прагнення до досконалості; формуємо відповідального громадянина, орієнтованого на повагу до людської гідності; готуємо фахівця, майбутнього педагога, орієнтованого на професіоналізм задля блага суспільства.

Етичні засади академічної доброчесності: відповідальність, чесність, мужність, толерантність, справедливість, об'єктивність і повага як до слухачів (студентів, учнів), так і їхніх думок, почуттів та мрій – формуються у студентів, майбутніх педагогів, через оволодіння теоретичними засадами риторики, класичними зразками ораторської промови античності, мовотворчістю українських письменників, публіцистів, науковців, світоців людського духу та поборників правди вітчизняного красномовства.

Навчальна дисципліна «Риторика та мистецтво презентації» розкриває горизонти між минулим і майбутнім у теперішньому часі, демонструючи безсмертя риторичного, майстерного слова, яке служить великим ідеалам людства й пронизане енергетикою добра, істини, краси і любові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будянський Д.В. Напрямки використання здобутків риторики в процесі розвитку риторичної культури викладача вищого навчального закладу. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І.В. Козубовська. Ужгород: Говерла, 2017. Вип. 1 (40). С. 38 – 41.
2. Бухарестская Декларация этических ценностей и принципов высшего образования в Европе. ЮНЕСКО-СЕПЕС. URL: <http://docplayer.ru/36182114-Buharestskaya-deklaraciya-eticheskikh-cennostey-i-principov-vysshego-obrazovaniya-v-evrope.html> (дата звернення: 27.07.2019).
3. Грицаєнко Л.М. Основи красномовства: навчальний посібник. 2-ге вид., доп. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 260 с.
4. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2003. 311 с.
5. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності: лист Міністерства освіти і науки України від 23.10.2018. № 1/9–650. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/recomendatsii.pdf> (дата звернення: 30.07.2019).
6. Сагач Г.М. Риторика: навчальний посібник. Київ: Ін Юре, 2000. 568 с.
7. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / за заг. ред. Т.В. Фінікова, А.Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. 234 с. URL: http://www.univer.kharkov.ua/images/redactor/news/2016-09-07/chesnist_osnova_rozvitk_Univers.pdf (дата звернення: 27.07.2019).

REFERENCES

1. Budyansky D.V. (2017) Napryamky vykorystannya zdobutkiv rytoryky v protsesi rozvytku rytorychnoyi kul'tury vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu [Directions of drawing on accomplishments of rhetoric are in the process of development of rhetorical culture of teacher of higher educational establishment]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriya: Pedagogika. Sotsialna robota / hol. red. I.V. Kozubovska. Uzhhorod: Hoverla, Vyp. 1 (40). S. 38 – 41 [in Ukrainian].
2. Bukharestskaya Deklaratsiya eticheskikh tsennostey i printsipov vysshego obrazovaniya v Yevrope [Bucharest Declaration of ethic values and principles of higher education is in Europe]. YUNESKO-SEPES. URL: <http://docplayer.ru/36182114-Buharestskaya-deklaraciya-eticheskikh-cennostey-i-principov-vysshego-obrazovaniya-v-evrope.html> (data zvernennia: 27.07.2019) [in Russian].
3. Hrytsayenko L.M. (2018) Osnovy krasnomovstva [Bases of eloquence]: navchalnyi posibnyk. 2-ge vid., dop. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho. 260 s. [in Ukrainian].
4. Matsko L.I., Matsko O.M. (2003) Rytoryka [Rhetoric]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vyscha shkola. 311 s. [in Ukrainian].

5. Metodychni rekomendatsii dlia zakladiv vyshchoi osvity z pidtrymky pryntsyypiv akademichnoi dobrochesnosti [Methodical recommendations for institutions of higher education to support the principles of academic integrity]: lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 23.10.2018. № 1/9–650. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/rekomendatsii.pdf> (data zvernennia: 30.07.2019) [in Ukrainian].
6. Sahach H.M. (2000) Rytoryka [Rhetoric]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: In Yure. 568 s. [in Ukrainian].
7. Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu [Academic honesty as basis of steady development of university] / za zah. red. T.V. Finikova, A.YE. Artyukhova. Kyiv: Takson, 2016. 234 s. URL: http://www.univer.kharkov.ua/images/redactor/news/2016-09-07/chesnist_osnova_rozvitk_Univers.pdf (data zvernennia: 27.07.2019) [in Ukrainian].

THE FORMATION OF ETHICAL PRINCIPLES CONCERNING ACADEMIC VIRTUES IN WOULD BE PEDAGOGUES AT SUBJECT MATTER TEACHING «RHETORIC AND ART PRESENTATION»

Abstract. The paper considers the formation of ethical foundations of academic honesty in future teachers while teaching the “Rhetoric and the Art of Presentation” discipline. It also points to the topicality of the problem at the present stage. It has been mentioned that with the introduction of modern information and communication technologies, the professional activity of the teacher is diversified, the ability to make a presentation becomes more relevant, and therefore rhetoric integrates into «Rhetoric and the Art of Presentation» discipline. The primary task of the paper is to consider the formation of moral and ethical values in students, listening to the course of “Rhetoric and the Art of Presentation”. To fulfil the task, the historical stages of the development of rhetoric, and the times of Ancient Greece in particular, the development of national eloquence have been considered in the work through the prism of moral and ethical aspect. Theoretical part of classical rhetoric has been paid much attention to as well. The influence of ancient Greek scholars, philosophers, prominent rhetoricians-educators of national eloquence on the formation of moral and spiritual virtues (humanism, patriotism, justice, honesty, goodness, love) in would be teachers has been considered in the paper. It is proved that the presentation delivering, presenting the speech to the audience contribute to the formation of ethical principles of academic integrity, and namely: responsibility, independence, courage, decency, respect for the listeners. It has been mentioned that the moral and ethical values declared by the academic community are the most important in shaping firstly the individuality of teachers to be, being highly professional specialists, capable of self-improvement, creative self-development, and secondly, a responsible citizen, committed to respect for human dignity, to professionalism for the benefit of society.

Thus, the paper proves that the ethical foundations of academic virtue are being formed through mastering the theoretical foundations of rhetoric, classical examples of oratorical speech of antiquity, linguistic creativity of Ukrainian writers, publicists, scholars, and holy speaking people.

Keywords: rhetoric, the art of speech, presentation, academic virtue, moral and ethical values, students, future educators.

Стаття надійшла до редакції 27 червня 2019 р.

© Грицаєнко Л., 2019 р.

Людмила Грицаєнко – керівник навчально-методичного відділу, старший викладач кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну Київського національного університету технологій та дизайну, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2690-541X>

Ludmyla Hrytsaenko – Head of the Educational and Methodical Department, Senior Lecturer in the Department of Professional Education at Technologies and Design of Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2690-541X>

Ніколетта ГУТІЙ,
Михайло ПОЛЮЖИН

THE PECULIARITIES OF PHRASEOLOGICAL SIMILES IN ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.111'373.7+811.161.2'373.7

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).60–65

Гутій Н., Полюжин М. Особливості фразеологічних порівнянь в англійській та українській мовах; 15 стор.; кількість бібліографічних джерел – 12; мова англійська.

Анотація. Стаття присвячена вивченню фразеологічних одиниць із компонентом порівняння в англійській та українській мовах. Фразеологічні порівняння широко застосовуються в усному й писемному мовленні, хоч їхні структурно-семантичні особливості залишаються недостатньо вивченими. Дослідження компаративних зворотів було в колі зацікавлень багатьох дослідників. Проблема виділення стійких порівнянь із загального складу фразеологічного фонду вперше була розглянута у працях таких лінгвістів, як В.В. Виноградов, А.В. Кунін, А.Г. Назярян, І.І. Чернишова та ін., які у своїх концепціях відводять порівняльним фразеологізмам окреме місце.

Багато невирішених питань залишається в теорії та практиці перекладу цих одиниць із англійської українською мовою. У вітчизняній фразеології ще не досягнуто остаточного вирішення багатьох проблем, що й зумовило актуальність роботи, тому необхідне подальше вивчення особливостей всіх типів фразеологічних одиниць.

Метою роботи є детальний аналіз компаративних фразеологічних одиниць і порівняння особливостей їх використання в англійській та українській мовах.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: дати визначення фразеологічним одиницям; розглянути різні класифікації фразеологізмів; з'ясувати мету використання фразеологізмів у різних мовах; відібрати певну кількість компаративних ідіом англійською мовою та проаналізувати їх; порівняти значення компаративних ідіом в англійській та українській мовах.

Об'єктом дослідження є фразеологічні одиниці з компонентом порівняння в англійській та українській мовах.

Предметом роботи є особливості перекладу фразеологізмів із компонентом порівняння англійської та української мов.

Теоретична цінність дослідження полягає в тому, що результати, отримані в ході дослідження, можуть бути використані в теоретичному курсі лексикології, теорії та практики перекладу, на практичних заняттях із англійської мови на різних рівнях навчання. Результати дослідження спрямовані на покращення якості перекладів і запобігання непорозумінням.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізм, фразеологічні одиниці з компонентом порівняння, еквівалентність, трансформація.

Setting the problem. People use different fixed expressions when they are communicating with one another. In communication there is a considerable confusion about the terminology associated with different word-groups.

The analysis of the studies. Phrasemes have intrigued a number of linguists in many countries. V. V. Vinogradov initiated a semantic classification of phraseological units (phraseological fusions, unities, combinations), O. I. Smyrnitskii suggested a structural classification of phraseological units (traditional phrases, phraseological combinations, idioms), K. I. Mizin researched cultural peculiarities of phraseological units and others [see: 1; 2].

The aim of the paper. Idioms come to be a very numerous part of English. A number of linguistic studies of idioms have been made, but there are still important gaps that need to be filled. The aim of the paper is to provide a detailed analysis of some aspects of similes and to compare their usage and meanings in the English and Ukrainian languages.

The account of the basic material. Phraseology is the study of set or fixed expressions, such as idioms, phrasal verbs, and other types of multi-word lexical units, in which the component parts of the expression take on a meaning, which is more specific than predictable from the sum of their meanings when used independ-

ently. For example, *Dutch auction* is composed of the words *Dutch* 'pertaining to the Netherlands' and *auction* 'a public sale in which goods are sold to the highest bidder', but its meaning is not 'a sale in the Netherlands where goods are sold to the highest bidder'. Instead, the phrase has a conventionalized meaning referring to any auction where, instead of rising, the prices fall [6, p. 39].

The basic unit of analysis in phraseology is often referred to as a phraseme or phraseological unit, which can be defined as a non-motivated word-group that cannot be freely made up in speech, but is reproduced as a ready-made unit. It is a group of words whose meaning cannot be deduced by examining the meaning of the constituent lexemes: *a dark horse* is a person about whom no one knows anything definite; *a bull in a china shop* is a clumsy person; *to let the cat out of the bag* is to let some secret become known; *to bark up the wrong tree* means to follow a false scent; to look for somebody or something in a wrong place; to expect from somebody what he is unlikely to be done [7].

A. Koonin pointed out primary and secondary ways of forming phraseological units.

Primary ways of forming phraseological units are those when a unit is formed on the basis of a free word-group:

a) most productive in Modern English is the for-

mation of phraseological units by means of transferring the meaning of terminological word-groups, e.g. to *link up* in its transformed meaning *to meet*;

b) a large group of phraseological units was formed from free word groups by transforming their meaning, e.g. *granny farm* is *home for the elderly*;

c) phraseological units can be formed by means of alliteration, e.g., *a sad sack* is *an accident*;

d) they can be formed by using archaisms, e.g. *in brown study* means *in gloomy meditation* where both components preserve their archaic meanings;

e) they can be formed by using expressions of writers or politicians in everyday life, e.g. *corridors of power* (Snow), *American dream* (Alby), *the winds of change* (Mc Millan).

Secondary ways of forming phraseological units are those when a phraseological unit is formed on the basis of another phraseological unit:

a) changing the grammar form, e.g. *Make hay while the sun shines* is transferred into a verbal phrase *to make hay while the sun shines*;

b) analogy, e.g. *Curiosity killed the cat* was transferred into *Care killed the cat*;

c) contrast, e.g. *cold surgery* was formed by contrasting it with *acute surgery*, *thin cat* was formed by contrasting it with *fat cat*;

d) shortening of proverbs or sayings e.g. from the proverb *You can't make a silk purse out of a sow's ear* by means of clipping the middle of it the phraseological unit *to make a sow's ear* was formed with the meaning *to make a mistake* [4; 10].

The English language has some idiomatic expressions that emphasize a particular quality of a person or thing by comparing it to something else. This type of idiomatic expressions are called similes. They describe something by comparing it with something else, using the words *as* or *like*. For example, imagine a new laptop which is extremely thin and light and perfect for travelling, because it doesn't weigh down a backpack. When describing the laptop, we can emphasize how light it is by saying that it is *as light as a feather*.

According to Oxford Advanced Learner's Dictionary, simile is '(the use of) a word or phrase that compares something to something else, using the words like or as' [11].

Generally, simile involves a clear comparison between two entities. The resemblance is usually indicated by the use of *like* or *as*, for example: *as white as snow*; *as cold as ice*; *to cry like a baby*; *life is like a journey* [9].

A simile may seem to be nearly similar to a metaphor, yet they are different in some ways. Though both of them compare one object with another, while a metaphor only makes implicit comparison (*He is a lion*), a simile can especially make it explicit and open (*He is as brave as a lion*).

In English and Ukrainian idioms of comparison have been considered to be a very engrossing topic which has intrigued lots of linguists. The number of this kind of idioms are comparatively large in both English and Ukrainian. In estimation, there are approximately 600 of them in each language.

Comparative idioms are utilized very often in daily life, both in spoken and written language. Generally, they have structural stability. With figurative and symbolic meanings, they add vividness, emotions, emphasis and "life" to the language, making every conversation more exciting and engaging. Moreover, through idioms of comparison, a considerable amount of "culture" of each country is graciously and truthfully revealed, helping us understand a lot more about the lifestyle and viewpoints of those people who live far away from us [2, p. 39].

Culture has an especially strong influence on language which on its part, faithfully and remarkably acts as a mirror reflecting culture [5, p. 11]. There are lots of similarities and dissimilarities between English and Ukrainian comparative idioms which mainly result from cultural differences. The same comparative images can sometimes lead to different meanings and vice versa, the same meanings can be expressed by various images. To achieve an adequate translation of similes it's necessary to preserve their stylistic and pragmatic qualities in the target language [3].

The English language has two widely used phrases: *quake/shake like an aspen leaf* and *quiver like a jelly*. The objects used in these similes are *leaf* and *jelly*. Both of them make sense due to their physical qualities: a leaf is very fragile and shakes in the wind and a jelly has a particular texture that makes it quite shivery. In the Ukrainian language we also compare a fearful person to a leaf *трястись як осиковий листок*. But the other simile – *quiver like a jelly* – has no equivalent. Marine creatures are not widely used in stock similes as well as in other phraseological units in general in Ukrainian.

Regardless of the lack of marine life presence in Ukrainian folklore, there is an abundance of all types of stock similes that very often refer to nature, animals and plants. For instance, a fearful person can also be compared to a hare: *боязкий, як заць*.

A distinctive nature of the Ukrainian language is the presence of humorous, derisive expressions, that have the opposite meaning to what the main verb says. Many of these humorous stock similes also use elements of nature as their objects: *Боюсь тебе, як торішнього снігу/як вовк кози/як заць бубна/як собака мухи*. The meaning of the above mentioned similes is opposite – to not be afraid: *Боюсь тебе, як торішнього снігу – I'm (obviously) not afraid of you*.

To refer to a large group of people squashed in a closed space English people use the following similes: *packed like sardines* or *packed like rabbits in a warren*. Ukrainians say: *багато, як трави, багацько, хоч греблю гати*. English people use sardines or rabbits as the object of their simile (*like sardines, like rabbits in a warren*) and Ukrainian see big amount of someone or something in the grass (*як траву*) or a full-flowing river (*хоч греблю гати*) [9].

However, not all stock similes in one language have equivalents in others. In such cases we talk about the so called *lacunae*.

There is a similar type of stock simile in English. Based on a cultural information it doesn't have

equivalent in other languages. This simile – *to cry like a banshie* – means to cry bloodcurdlingly, desperately. The background information reveals the story behind its subject. *Banshie* is a ghost that cries. The name has its origins in Scottish and Irish folklore: according to a legend, *banshie* is a ghost that used to be a guardian of a family, but when it started to cry and howl, it foretold the death of one of the family members. Although the simile has no equivalent in other languages, the theory of translation postulates that there's nothing untranslatable. The possible way of its reconstruction in target language could be literal translation. In this case it depends on the type of the recipient, his background knowledge of the folklore of the country to ensure that he is capable of interpreting the simile in the correct way. Frankly speaking, this translation technique seems to have little use in this case as regular representatives of another culture will rarely know the meaning. The other option would be in such a case to give a footnote with the explanation. This is not a perfect solution either, as a reader will have to digress from the essence of the story and depend on the text that the simile is used in.

Therefore, the context it's used in should be taken into consideration as it may have both a positive and a negative effect on the translated text. The other option of translation of this simile would use the substitution of the original simile in the source language by an adjective or verbal adverb in the target language *несамовито плакати (to cry like a banshie)*.

This type of translation techniques has clear disadvantages as it's hard to avoid stylistic losses in the target text. At the same time, depending on the situation that the simile is used it could be logical and appropriate to replace it by its incomplete equivalent in the translation. By an incomplete equivalent we understand a simile that is semantically similar but is lexically different: *To cry like a banshie – Плаче наче скрипка грає/ Плаче старий мов дитина / Реве як корова*.

It's necessary to remember though that the replacement of the object of a stock simile might not be the best option, as it can lead to partial interference into the connotation of the simile.

Especially tricky might be the similes that have similar or even identical lexical structure, but have different meanings in different languages: *to work as a donkey* means *to work hard*, but it doesn't have the connotation of stubbornness that is characteristic of the similar stock simile in Ukrainian. That's why an adequate translation in Ukrainian would be *працювати як віл (to work as a donkey)*. A literal translation, though it could be clear, would add at the same time unnecessary expression and/or different meaning.

In everyday life, Ukrainian people usually have to deal with different animals that effectively serve their farming. Consequently, and easy to understand, when making and using comparative idioms, they often take those familiar things into comparison.

For instance, the image of *ox* was especially familiar to Ukrainians in the past. As a strong, laborious, amenable domesticated animal, oxen are considered

to be good companions of farmers and sometimes an indication of personal wealth.

On the other hand, when talking about strength, English people, with nomadic culture, usually say *as strong as a horse*. In the English culture, horses are such versatile and special animals. Being very strong, loyal and vigorous, they are used in wars, fighting, in transportation and entertainment and even in farming work. If a person is really sturdy and energetic, he should be likened to a horse.

Certainly, that English people use horses in comparative idioms does not mean that oxen are not strong in their mind. It's just because of differences in culture that often lead to dissimilarities in a certain language.

Similarly, take *as grey as a badger* and *сивий, як золуб* into consideration. As a matter of fact, a badger is far more familiar to English people than it's to Ukrainian people.

In addition, the image of *dog* is sometimes negative in Ukrainian people's imagination. The comparison *злий, як собака* is utilized to indicate someone who is very angry. On the other hand, English people, when talking about fury, they would like to mention the bear, as in *as cross as a bear*.

There are many other cases in which English and Ukrainian idioms, despite having a similar meaning, use different images of comparison:

1) *as stubborn as a mule* – ‘впертий, як баран’;

He is *as stubborn as a mule* and never takes others' advice [12].

2) *as like as two peas in a pod* – ‘схожі, як дві краплі води’;

They're very much alike, they're *as like as two peas in a pod* [12].

3) *as live as a bird* – ‘веселий, як весна’;

She was *as live as a bird* because it was her birthday [12].

4) *to eat like a bird* – ‘їсти, як муха’;

She was very thin because she *ate like a bird* [12].

5) *as fast as a hare* – ‘швидкий, як стріла’;

The winner of the race was *as fast as a hare* [12].

Those dissimilarities are the inevitable result of different cultures, living condition as well as ways of thinking, observing and interpreting the world. As we can see, some concepts are obviously distinct in a certain region or culture, which makes it easier to explain the unlikeness in language and particularly, in idioms. This should be paid attention when it comes to translation and teaching.

People of various cultures can sometimes share the same ways of thinking and viewing in some matters. That may result in the shared biological and cultural features which are usually referred to as *biological and cultural universals*. That's to say, although Ukrainian culture and English culture are remarkably different from each other, there still exists some cases in which the ways of observing the world of the two people are so similar. Ukrainian and English people can at times express concepts and ideas in the same way. That is reflected in language and also in idioms of comparison. In fact, many comparative idioms in English have the

exact equivalents in Ukrainian. Below are some examples illustrating those interesting coincidences:

1) *as bold (brave) as a lion* – ‘хоробрий, як лев’;

We are *as brave as lions* and the best in the world [12].

2) *as cunning (sly) as a fox* – ‘хитрий, як лисиця’;

I thought you were simple and honest, but you’re *as cunning as a fox* [12].

3) *like cat and dog* – ‘(сваритися), як кішка з собакою’;

They’re *like cat and dog* in court [12].

4) *as dumb as a fish* – ‘німий, як риба’;

What is it, man? Have you committed a murder, that you stand there *dumb as a fish*? [12].

To make better translations, especially when it comes to idioms of comparison, there are some points that should be taken into consideration. Firstly, since each country has its own culture, differences in language are usually caused by unlike cultures, a translator need to keep in mind that a good understanding of culture is a must if he/she wants to make a proper translation. Mastering other cultures is indisputably strenuous and time-consuming. In fact, the most important thing is that we should foster a general and keen awareness of cultural differences, which will in some ways help us to avoid such unnatural and maladroit translating works and improve ourselves in translation. Additionally, encountering some unfamiliar concepts, exceptionally different viewpoints or some idioms as well as expressions that appear hard to understand is something we can’t help shunning in translation. It’s of paramount significance to have an open-minded view to accept the thought and belief of oversea people, to feel what they feel and to say what they say. It’s also necessary to “think twice” and base on the context, the circumstances or the situations in order to deduce, render the exact meanings. Never should we firmly cling to word-by-word translation, especially when it comes to idioms since they are separate semantic units whose meanings generally cannot be elucidated by translating all of the component words. Moreover, we need to be flexible when translating. In many cases, a translator has to carefully make a decision on whether he/she should keep the literal denotation or change it if necessary to make better and the most satisfactory translations. Last but not least, idioms as well as idioms of comparison can be seen as a hugely intriguing and challenging part in language. In fact, they are utilized very frequently and effectively not only in spoken but also in written forms. Thus, to develop or advance translation ability, one should spend time investigating and enhancing his/her knowledge of idioms, especially paying close attention to those remarkably noteworthy dissimilarities resulting from different languages and cultures. The more properly one can translate idiomatic expressions and structures, the better he/she is as a skillful and competent translator.

Conclusions. In this paper we have found out the proper definitions of phraseology, phraseological units and similes. We have studied some aspects of similes.

We have grouped the selected English

phraseological units of comparison by their meanings:

1) Mammals:

a) Equivalent translation: *as hungry as a wolf* – ‘голодний, як вовк’; *as quiet (still) as a mouse* – ‘тихий, як миша’; *as timid as a hare* – ‘полохливий, як заєць’; *fight like a lion* – ‘боротися, як лев’; *roar like a bull* – ‘ревіти, як бугай’ [9].

b) Transformation: *as blind as a bat* – ‘сліпий, як кріт’; *as clever as a cartload of monkeys* – ‘кмітливий’; *as grey as a badger* – ‘сивий, як голуб’; *as to swallow a camel* – ‘не зупинятися перед труднощами’; *have a memory like an elephant* – ‘мати хорошу пам’ять’.

2) Birds:

a) Equivalent translation: *as gay (happy) as a lark* – ‘веселий, як жайворонок’; *as graceful as a swan* – ‘витончений, як лебідь’; *as vain as a peacock* – ‘пихатий, як індик’; *chatter like a magpie* – ‘балакучий, як сорока’; *to sing like a nightingale* – ‘співати, як соловей’ [9].

b) Transformation: *as alert as a bird* – ‘спритний, кмітливий’; *as plump as a partridge* – ‘товстенький’; *as proud as a peacock* – ‘гордовитий’; *to live together like a couple of pigeons* – ‘жити в гармонії’; *to walk like a stork* – ‘гідно поводитися’.

3) Pets:

a) Equivalent translation: *as meek as a lamb* – ‘покірний, як ягня’; *as strong as a bull* – ‘сильний, як бик’; *have nine lives like a cat* – ‘живучий, як кішка’; *like a red rag to a bull* – ‘як червона хустка для бика’; *like cat and dog* – ‘сваритися, як кішка з собакою’ [9].

b) Transformation: *as a hen with one chick* – ‘метушливий’; *as agile as a cat* – ‘гнучкий, жвавий’; *as clumsy as a puppy* – ‘незграбний’; *as weak as a kitten* – ‘слабкий, кволий, безхарактерний’; *like a cat that ate the canary* – ‘мати винуватий вигляд’.

4) Fish:

a) Equivalent translation: *as dumb as a fish* – ‘німий, як риба’; *as mute as a fish* – ‘німий, як риба’; *like a fish out of water* – ‘як риба без води, незручно почуватися’; *swim like a fish* – ‘добре плавати, як риба’ [9].

b) Transformation: *as flat as a flounder* – ‘плоский’; *drink like a fish* – ‘багато пити’.

5) Insects:

a) Transformation: *as afraid as a grasshopper* – ‘наляканий’; *as angry as a wasp* – ‘злий, сердитий’; *as busy as a bee* – ‘метушливий, зайнятий’; *as merry as a grig* – ‘веселий’; *as snug as bug in a rug* – ‘затишно’.

6) Religion:

a) Equivalent translation: *as poor as Job* – ‘бідний, як Іов’; *as wise as Solomon* – ‘мудрий, як Соломон’ [9].

b) Transformation: *as guilty as sin* – ‘винний’; *as good as a Lord* – ‘добрий’; *as hot as hell* – ‘душно’; *as old as Adam* – ‘(дуже) старий’; *as patient as Job* – ‘дуже терплячий’; *like a bat out of a hell* – ‘швидкий’.

7) Natural phenomena:

a) Equivalent translation: *as clear as day* – ‘ясний, як день’; *as cold as ice* – ‘холодний, як крига’; *as free as the wind* – ‘вільний, як вітер’; *as*

quick as lightning – ‘з швидкістю блискавки’; *like a streak of lightning* – ‘блискавично’; *to run like (the) wind* – ‘летіти, як вітер’ [9].

b) Transformation: *as ageless as the sun* – ‘вічний, нестаріючий’; *as changeable as the weather* – ‘мінливий’; *as fluid as a cloud (or air)* – ‘такий, що тече’; *as high as the sky* – ‘високий’; *as plain as the sun* – ‘ясний’.

8) Colors:

a) Equivalent translation: *as black as soot* – ‘чорний, як сажа’; *as black as a thundercloud* – ‘чорний, як грозова хмара’; *as grey as lead* – ‘сірий, як свинець’; *as red as a poppy* – ‘червоний, як маків цвіт’; *as white as snow* – ‘білий, як сніг’ [9].

b) Transformation: *as black as coal* – ‘чорний’; *as green as grass* – ‘зелений’; *as red as a rose* – ‘рум’яний’; *as white as salt* – ‘білий’; *as white as a sheet* – ‘білосніжний’;

9) Everyday life:

a) Equivalent translation: *as brittle as glass* – ‘крихкий, як скло’; *as flat as a board* – ‘плоский, як дошка’; *as pretty as a picture* – ‘красивий, як картинка’; *like to look for a needle in a haystack* – ‘шукати голку в стіжку сіна’ [9].

b) Transformation: *as bright as a new pin* – ‘чистий, блискучий’; *as sharp as a needle* – ‘дотепний, спостережливий’; *as useful as a chocolate teapot* – ‘некорисний, непридатний’; *like pouring water into a sieve* – ‘переливати воду з пустого в порожнє (марна справа)’; *to look like a million dollars* – ‘мати чудовий вигляд’; *to smoke like a chimney* – ‘багато палити’; *to talk like a book* – ‘говорити ученою мовою, точно

висловлювати свої думки’.

10) Food:

a) Equivalent translation: *as sour as vinegar* – ‘кислий, як оцет (незадоволений)’ [9].

b) Transformation: *as busy as popcorn on a skillet* – ‘активний’; *cool as a cucumber* – ‘спокійний’; *as flat as a pancake* – ‘плоский’; *as hot as pepper* – ‘запальний’; *like two peas in a pod* – ‘дуже схожі’; *packed in like sardines* – ‘переповнений’.

We have picked up Ukrainian equivalents to all of the similes, or if they did not exist, then we have used the transformations. Recent dominated and that proved that culture has a great influence on language. We have analyzed cases of usage and problems of translation. On this basis, the dictionary was created.

Having analysed stock similes in English and Ukrainian languages it seems reasonable to state that the question of the adequate representation of stock similes requires a detailed study. Inaccurate understanding of the similes semantics in the original language can lead to regrettable mistakes in the translation. Especially tricky might be the similes that have similar or even identical lexical structure, but have different meanings in different languages.

Thus, investigating idioms of comparison in two languages actually help to “harvest” a lot of useful things, some of which are the increase in knowledge of idioms, the more understanding of culture and the improvement of researching as well as language contrasting skills. Moreover, after the study, there also emerge many good points that can be feasibly applied in language teaching and translation.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М., Зимомря І. М. Фразеологія: знакові величини. Навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Вінниця: Нова Книга, 2008. 256 с.
2. Мізін К. І. Зіставна лінгвокультурологія (на матеріалі англійських, німецьких, українських і російських усталених порівнянь). Кременчук: Шербатих О.В. [вид.], 2014. 163 с.
3. Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філ. наук. Київ, 2012. 32 с.
4. Vogacz A. Idioms, set-phrases, word-groups, phraseological units: on various ways of approaching the problem of English phraseology. *Alloys Compd*, 2011. 196 p.
5. Dynamic cultural influences on neural representations of the self / [J. Chiao, T. Harada, H. Komeda and other]. *Journal of Cognitive Neuroscience*. 2010. № 22. P. 11.
6. Cowie A., Howarth P. Phraseology – a Select Bibliography. *International Journal of Lexicography*. 1996. № 9. P. 13.
7. Gläser R. The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis. Oxford: Clarendon Press, 1998. 200 p.
8. A Dictionary of Similes / W. F. Jenners. Little, Brown and Co. Boston, 1916. 514 p.
9. English-Ukrainian Phrase Book (Dictionary) / К. Т. Barantsev. Radyanska Shkola Publishing House. Kiev, 1969. 1050 p.
10. English-Russian Phraseological Dictionary / A. V. Koonin. Vysca Skola Publishers. Kiev, 2005. 622 p.
11. Oxford Advanced Learner’s Dictionary / A. Hornby. Oxford University Press. Oxford, 2015. 1815 p.
12. British National Corpus [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://www.english-corpora.org/bnc/>.

REFERENCES

1. Baran Ya. A., Zymomyra M. I., Bilous O. M., Zymomyra I. M. (2008) Frazеologiya: znakovi velychyny [Phraseology: sign dimensions]. Vinnycya: Nova Knyga, 256 p. [in Ukrainian].
2. Mizin K. I. (2014) Zistavna linghvokulturologhiya (na materialy anghlijsjkykh, nimecjsjkykh, ukrajinsjkykh i rosijjsjkykh ustalenykh porivnjanj) [Comparative Linguistics (English, German, Ukrainian and Russian established comparisons)]. Kremenchuk: Shherbatykh O. V. [vyd.], 163 s. [in Ukrainian].

3. Mizin K. I. (2012) Ustaleni porivnjannja anghlijskoho, nimeckoho, ukrajinskoho ta rosijskoho mov v aspekti zistavnoji lingvokul'turologiji [English, German, Ukrainian and Russian established comparisons in Comparative Linguocultural Aspect]. PhD the author's abstract. Kyiv, 32 s. [in Ukrainian].
4. Bogacz A. (2011) Idioms, set-phrases, word-groups, phraseological units: on various ways of approaching the problem of English phraseology. *Alloys Compd*, 196 p. [in English].
5. Dynamic cultural influences on neural representations of the self (2010) / [J. Chiao, T. Harada, H. Komeda and other]. *Journal of Cognitive Neuroscience*, № 22. P. 11. [in English].
6. Cowie A., Howarth P. (1996) Phraseology – a Select Bibliography. *International Journal of Lexicography*, № 9. P. 13. [in English].
7. Gläser R. (1998) The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis. Oxford: Clarendon Press, 200 p. [in English].
8. A Dictionary of Similes (1916) / W. F. Jenness. Little, Brown and Co. Boston, 514 p. [in English].
9. English-Ukrainian Phrase Book (Dictionary) (1969) / K. T. Barantsev. Radyanska Shkola Publishing House. Kiev, 1050 p.
10. English-Russian Phraseological Dictionary (2005) / A. V. Koonin. Vysca Skola Publishers. Kiev, 622 p.
11. Oxford Advanced Learner's Dictionary (2015) / A. Hornby. Oxford University Press. Oxford, 1815 p. [in English].
12. British National Corpus [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://www.english-corpora.org/bnc/>. [in English].

THE PECULIARITIES OF PHRASEOLOGICAL SIMILES IN ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Abstract. The paper deals with English and Ukrainian phraseological similes. Idioms of comparison come to be a very numerous part of English.

Idioms are frequently neglected in general dictionaries and in classroom teaching, because they are considered to be marginal items which are quaint but not significant. Yet the idiomatic researches show that they are important in spoken language and in writing, in particular in conveying evaluations and in developing or maintaining interactions

A number of linguistic studies of idioms have been made, but there are still important gaps that need to be filled which account for the topicality of our research.

The aim of the paper is to provide a detailed analysis of some aspects of similes and to compare their peculiarities of usage in the English and Ukrainian languages.

To achieve the set aim we determine the following tasks: to find out the definitions of phraseology, phraseological units, idioms and similes; to analyze different classifications of phraseological units; to distinguish different kinds of phraseological units; to understand the aim of the modern usage of idioms; to study the problem of the translation of similes; to investigate solutions; to classify similes.

The object of the work is similes in the English and Ukrainian languages.

The results of the investigation are aimed at raising the quality of translations and preventing mistakes in comprehension.

We have grouped the selected English phraseological units of comparison by their meanings. We have picked up Ukrainian equivalents to all of the similes, or if they did not exist, then we have used the transformations. Recent studies have proved that culture has a great influence on language.

Keywords: phraseology, phraseologism, phraseological units with a simile component, equivalence, transformation.

Стаття надійшла до редакції 22 червня 2019 р.

© Гутій Н., 2019 р.

© Положин М., 2019 р.

Ніколетта Гутій – магістрант кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-7706-9709>

Михайло Положин – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2962-9350>

Nikoletta Hutiy – Master of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-7706-9709>

Michael Poluzyn – Doctor of Philology, Professor, Head of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2962-9350>

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕДИЧНОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.111-161.2'347

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).66–70

Ісаєва О., Назаренко-Крейн Т. Лінгвостилістичні особливості медичної термінології української та англійської мов; 13 стор.; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Лінгвісти нині приділяють багато уваги вивченню закономірностей творення термінів, їх структури та семантики, оскільки термінологічна система сфери медицини стрімко зростає. Медична термінологія вважається однією з найдавніших фахових термінологій і характеризується складною історією розвитку, тому для коректної стандартизації медичних термінів першочерговою передумовою є вивчення її історичних аспектів, поетапної асиміляції та функціонування у мові-рецепієнті. Українська мова лише виступає мовою-рецепієнтом для медичних термінів, тобто послуговується лексемами англійської, латинської, грецької і французької мов, водночас англійська мова має статус мови-продуцента. Англійськомовні терміни швидко інтегруються не лише в медичну термінологію, але й у терміносистеми суміжних галузей.

Ключові слова: медична термінологія, термін, терміносистема, українська мова, англійська мова.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростаючого інтересу до процесів мовної глобалізації вивчення особливостей функціонування медичних термінів є надзвичайно важливим для вирішення складних наукових проблем, зокрема, в оновлених системах англійської та української мов. Термінологічні аспекти дослідження цих мов привертають значну увагу науковців упродовж тривалого періоду, проте їх дослідження, в основному, обмежуються типологічними особливостями різних мов. Як відомо, існує низка протиріч, адже медична термінологія розвивається й з'являються нові невирішені завдання, оскільки термінологія вважається особливим складом лексичної системи мови.

Слід зазначити, що медична термінологія англійської та української мов досліджена недостатньо з огляду на значний прорив науки у медичній галузі. Як засвідчує досвід, лікарі часто звертаються до вчених вдосконалити словники та уточнити відповідність українських термінів щодо суті медичного явища тощо. На сучасному етапі розвитку термінотворення у сфері медицини спостерігаємо тенденцію до впорядкування й унормування всіх наявних терміносистем різних галузей і неоднозначність мовних явищ, які трансформуються у процес термінотворення.

Цілком логічно, що лінгвісти приділяють багато уваги вивченню закономірностей утворення медичних термінів, їх структури та семантики, оскільки термінологічна система сфери медицини стрімко зростає. Особливої уваги заслуговують аспекти упорядкування і перекладу термінів, також увага зосереджується на провідних тенденціях поповнення лексичних одиниць та закономірностей їх творення.

Термінологія розглядається як важливий складник англійського та українського мовознавства, зокрема: семантика терміна, його історичне першоджерело, етап входження, період формальної і семантичної асиміляції та подальше функціонування у мові-рецепієнті.

Актуальність представленої дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних розвідок на аналіз терміносистем різноструктурних мов, розкриття національно-культурних особливостей формування терміносистеми медицини й подальшого впорядкування та уніфікації систем медичних термінів.

Мету дослідження вбачаємо в аналізі структурно-семантичних параметрів термінів медицини англійської та української мов й визначенні механізмів термінотворення. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання низки завдань:

- обґрунтувати відмінності етимологічного складу терміносистем української та англійської мов;
- визначити способи запозичень терміносистем української та англійської мов;
- окреслити концептуальні розбіжності у структурі та семантиці термінологічної лексики сфери медицини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість термінологією медичної галузі засвідчено не лише загальнонауковими дослідженнями, але й численною кількістю окремих наукових праць. Зокрема, Г. Краковецька і М. Терехова проаналізували етимологічний аспект греко-латинської терміносистеми, порівняльний аналіз медичних колокацій у польській та англійській мовах – О. Бадзінський; когнітивне моделювання термінології ендокринології на матеріалі англійської мови – О. Барташова й С. Синявська; клінічну термінологію – Н. Місник; судово-медичну термінологію – Т. Лепеха; стан сучасної кардіологічної та кардіохірургічної термінології – А. Суходольська; терміни, що стосуються шкірних хвороб – О. Петрова; радіологічну термінологію – І. Корнейко. Медична термінологія української мови постійно поповнюється, упорядковано словники, в яких систематизовано терміни різних медичних спеціальностей, нових препаратів тощо. Принципи унормування україн-

ської медичної термінології розробляли М. Галина, І. Головка та Л. Петрух, О. Кіцера, Я. Коржинський, М. Павловський, І. Ковалик, Т. Кияк, О. Курило, С. Нечая, Р. Стецюк, А. Ткач, М. Присяжнюк та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Лінгвісти систематично вивчають особливості медичної термінології як англійської, так і української мов, зокрема виникнення нових термінів у термінологічних полях, допомагають виявити їх міжмовні спільні й відмінні ознаки формування термінологічних систем. У дослідженнях, присвячених вивченню міжмовних особливостей у різноструктурних мовах, особлива увага приділяється аналізу термінів з точки зору їх етимології, асиміляції у мові-рецепієнті, а також встановленню систематизації тематичних і лексико-граматичних термінологічних груп та впорядкуванню терміносистеми. Дослідники виокремлюють такі етапи формування англійської медичної термінології: арабський період, грецький період, латинський період, національний період та англійський період [7]. В українській мові, зокрема, простежуються такі етапи становлення, як греко-латинський, російський, національний та англійський періоди.

У лінгвістичних дослідженнях термін розглядається як основа єдності форми та змісту. Вивчаються метафоричні та метонімічні зв'язки між компонентами складених термінів або утворених шляхом опосередкованої вторинної номінації. Терміни, які перебувають на межі медицини та суміжних галузей, змінюють своє значення і внутрішню форму, що зумовлено семантикою компонентів. Як зазначає Л. Симоненко, у визначенні терміна на передній план виходить співвідношення саме терміна і поняття, оскільки будь-яка наука є чіткою системою взаємопов'язаних понять, виділення яких відбувається на основі наукового узагальнення основних ознак [6, с. 220].

Відомо, що терміни вважаються організованою системою взаємопов'язаних номінацій, які мають зв'язок з науковими поняттями і об'єднані семантико-парадигматичними відношеннями у термінологічні групи. Виділяючи термінологічний сектор, О. Реформатський зазначає, що термінологія – це замкнений словниковий контекст, межі якого зумовлені певною соціальною організацією дійсності. Хоч терміни будь-якої наукової термінології чітко протиставлені загальним словам, слід побоюватись проникнення в термінологію побутових смислів слів [5, с. 165]. Терміносистема передбачає реалізацію таких вимог, як точність і однозначність у межах однієї і тієї ж, наявність чіткого визначення, відповідність у відображенні ознак певного об'єкта, системність і стислість, відсутність емоційно-експресивного забарвлення тощо: *polycythemia vera* is a rare, chronic disorder involving the overproduction of blood cells in the bone marrow (myeloproliferation); synonyms of *polycythemia vera* are *erythremia*, *Osler-Vaquez disease*, *polycythemia rubra vera*, *primary polycythemia*, *splénomegalic polycythemia*, *Vaquez-Osler disease* [9].

Також погоджуємося з твердженням М. Володіної, яка номінує термін особливою когнітивно-інформаційною структурою, у якій акумульовано виражене в чіткій формі професійно-наукове знання, зафіксоване в концептуальній репрезентації носіїв конкретної мови [1, с. 31]. Тобто термін відображає не лише семантичні відношення між компонентами та способи їх поєднання, але й виступає в ролі посередника в процесі професійного спілкування, тобто несе смислове навантаження медичного характеру. Відомо, що сучасна медична термінологія української мови має низку нових понять, джерелом яких є передусім англійська мова, наприклад: *drugstore* – *аптека*, *shunt* – *шунт*, *innervation* – *іннервація*, *screening* – *скринінг*, *hospice* – *хоспіс* або *лікарня для безнадійних пацієнтів*, *nurse* – *медсестра* тощо.

Отже, термінологія як сукупність термінів становить частину мови науки, які розглядаються як складник загальнолітературної мови [8, с. 18]. Тобто ефективність функціонування тієї чи іншої термінології залежить від її систематизованості у мові-рецепієнті, яка передбачає всебічне вивчення термінологій різних наук і, відповідно, укладання на цій основі впорядкованих класифікацій і, навіть, словників певної галузі. Саме мовні процеси, на яких базується походження терміна, дозволяють краще зрозуміти і засвоїти його смислове навантаження, корелюючи з семантикою та історичними передумовами, аналізуючи смислові і фонетичні трансформації, наприклад: *Loeffler's syndrome* (a disease in which eosinophils accumulate in the lung in response to a parasitic infection) – *хвороба Леффлера*; *Gudden's commissure* (also called the ventral supraoptic decussation, is one of three tracts that comprise the supraoptic commissure) – *спайка Гуддена*; *Meynert's commissure* (also called the dorsal supraoptic commissure, is one of three tracts that comprise the supraoptic commissure) – *спайка Майнерта* [9].

Оскільки медична термінологія вважається однією з найдавніших фахових термінологій і характеризується складною історією розвитку, то для коректної стандартизації медичних термінів першочерговою передумовою є вивчення їх історичних аспектів, поетапної асиміляції та функціонування у мові-рецепієнті. Власне саме термінологія забезпечує «формування проблем і наукових знань, виступаючи в якості основного засобу вираження, зберігання і передачі спеціальних наукових і технічних понять» [3, с. 7].

Особливу увагу сучасні вчені приділяють когнітивістиці, тобто вивчають і моделюють принципи організації та функціонування термінів, використовуючи міждисциплінарні зв'язки. Когнітивне термінознавство розглядається як сучасний напрямок лінгвістики, який потребує подальшого розвитку. С. Гриньов стверджує, що «когнітивне термінознавство передбачає не лише вивчення особливостей розвитку наукового пізнання, але й вивчення шляхів розвитку людської культури й цивілізації загалом» [2, с. 33], що вважається актуальним для медичної терміносистеми. Тому когнітивістика

утверджує свої окремі функції на перетині кількох наук – лінгвістики, логіки та відповідних науково-технічних і медичних спеціальностей.

Відомо, що кожне слово має певне семантичне поле, яке допомагає здобувати численні смисли у різноманітних значеннєвих контекстах. Теорія термінологічного поля, яку запропонував О. Реформатський, передбачає коректне розуміння особливостей функціонування термінів, а саме поле для терміна – це конкретна термінологія, за межами якої слово втрачає свою характеристику терміна, тобто термін пов'язаний не з контекстом, а з термінологічним полем, яке і замінює собою контекст [4, с. 51]. Проте, для фахової термінології це семантичне поле максимально звужене. Отже, на основі цього твердження слід розглядати й особливості творення та функціонування термінів медицини.

Погоджуємося з трактуванням, що процес утворення нових медичних термінів має певні особливості, зокрема морфологічне і морфолого-синтаксичне словотворення. Саме тому неможливо зберегти моносемність у медичній термінології, оскільки нові медичні терміни з'являються систематично. Новоутворені поняття віддзеркалюються у мові, зокрема в полісемії слова, яка вважається однією з форм економії мовних засобів. З точки зору когнітивістики наявність різних мікро-терміносистем зумовлює використання однакових звукових комплексів для вираження різних понять, а саме: **cap** – 1) something that serves as a cover or protection especially for a tip, knob, or end (as of a tooth); 2) a natural cover or top; 3) a cluster of molecules or chemical groups bound to one end or a region of a cell, virus, or molecule: *Dutch cap, knee cap, cap*; **root cap** – the loose mass of epidermal cells covering the apex of most roots, serving to protect themeristematic cells behind it [9].

Варто зацентувати увагу на тому, що вчені намагаються замінити терміни греко-латинського походження чи зробити спробу підмінити їх еквівалентами, наприклад: термін *Kupffer's cell* спершу був єдиним для позначення явища, відомого у медицині як *stellate macrophages and Kupffer-Browicz cells; islets of Langerhans – the pancreatic islets* [9].

Як свідчать наукові розвідки, у медичній термінології української та англійської мов наявна велика кількість інтернаціоналізмів греко-латинського походження: *absorption – абсорбція, inhibitor – інгібітор, adhesion – адгезія, depression – депресія, determination – детермінація*. Отож, терміни латинського походження, в основному, анатомічні терміни, а грецького – клінічні.

Необхідно згадати й такий спосіб терміноворення, як метонімія, яка представлена різними типами і вважається продуктивною для мови медицини. Це пояснюється тим, що метонімічні перенесення мають певні переваги, зокрема, принцип мовної економії з уже наявним терміном. При цьому не утворюється абсолютно нове слово, а використовується у новому значенні термін, який вже існує в мові і суміжний за змістом із новим поняттям, тобто за асоціативними ознаками відбувається розширен-

ня семантичної структури, наприклад: **neck** – *шия*: neck of the tooth – *шийка зуба*, neck of the mandible – *шийка нижньої щелепи*; **мішок** (аневризматичний, ендолімфатичний, килевий, сльозовий); **sac**: bursa sac, embryonic sac, lacrimal sac, hernial sac, etc. Крім того, метонімія сприяє розумінню і засвоєнню семантики терміна за допомогою суміжних понять: **cyanotic disorder – cyanosis, blue, bluish or purplish синюшність** – *ціаноз, синява, синюха*; терміни-метафори: *Canga's bead symptom – Симптом бусинки Канги*; *finger clubbing, also called "drumstick fingers"* – *симптом барабаних паличок*; **symptoms like butterfly rash** – *симптоми, подібні на висипку метелика* тощо.

Українська медична термінологія формувалася на основі національних елементів із залученням термінів іншомовного походження. Однак, варто зазначити, що в сучасних наукових працях наявна тенденція утворювати національні терміни, наприклад: *murine leprosy – хвороба Стефанського* тощо. Особливістю медичної лексики української мови є те, що її одиниці утворюються не лише шляхом **термінологізації** загальноживаних слів, а саме: *complication of the disease – ускладнення хвороби; difficulty breathing – утруднене дихання; the onset of the disease – перебіг хвороби*, а й на основі **ре-термінологізації** – від термінів інших галузей науки: *the apex of the lung, the cardiac apex beat; apical periodontitis – апікальний періодонтит; pulmonary apical mass – легенева апікальна маса* тощо.

Отже, вважаємо, що вплив культур англійської мови та використання англійської мови в сучасній медичній термінології може згодом замінити латинську мову, оскільки англійськомовні терміни швидко інтегруються не лише в медичну термінологію, але й у термінології суміжних галузей. На сучасному етапі розвитку медицини та медичної термінології домінує англійська мова, особливо це стосується новоутворених термінів на позначення різноманітного медичного обладнання та інших видів клінічного реманенту.

Висновки. Медична термінологія англійської та української мов розглядається нами як організована система об'єднаних семантико-парадигматичних відношень синонімії, антонімії та полісемії, яка перебуває у постійному дискусійному полі. Порівнюючи медичну термінологію англійської та української мов, варто зацентувати увагу на тому, що між ними простежується як семантична, так і граматична віддаленість окремих елементів медичної фахової лексики, яка має особливий характер функціонування у сфері професійного спілкування фахівців охорони здоров'я, де найповніше реалізуються властивості терміна. Це пояснюється історією розвитку і становлення держав, які спиралися на різні домінанти вивчення медицини, бралися до уваги певні соціально-культурні та історичні передумови.

Найпоширеніший спосіб входження нових термінів у досліджувані мови – це повне запозичення, яке передбачає екстралінгвальні та інтра-лінгвальні чинники, пов'язані між собою, а також

заміна терміна національним відповідником або описовий переклад. Як правило, українська мова лише виступає мовою-реципієнтом для медичних термінів, тобто послуговується лексемами англійської, латинської, грецької і французької мов, тоді як англійська мова має статус мови-продуцента. Од-

нак іншомовні номінації наявні і в англійській мові для творення складних слів та словосполучень.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у поглибленому аналізі термінологічного поля медицини української мови з погляду структури й семантики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина и терминологическая номинация. Дис. ... док. филол. наук: 10.02.04 – германские языки. М., 1998. 345 с.
2. Гринев С.В. Введение в терминоведение. М.: Наука, 1993. 309 с.
3. Даниленко В.П., Скворцов Л.И. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии. *Вопросы языкознания*. М, 1981. Вып. 1. С. 7–16.
4. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология. *Вопросы терминологии*. М.: Изд-во АН СССР, 1961. С. 46–54.
5. Реформатский А.А. Мысли о терминологии. *Современные проблемы русской терминологии*. М.: Наука, 1986. С. 163–198.
6. Симоненко Л.О. Термін у загальнономовних словниках. Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчуківі. К.; КММ, 2013. С. 218–225.
7. Стегніцька Л.В. Історія становлення медичної термінології [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.rusnauka.com/19_TSN_2014/Istoria/3_174070.doc.htm
8. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории. М.: Либроком, 2009. Изд. 5-е. 248 с.
9. Dictionary.com. Режим доступу: <https://www.dictionary.com>.

REFERENCES

1. Volodina M.N. (1998) Kognitivno-informatsionnaya priroda termina i terminologicheskaya nominatsiya [Cognitive-informational Nature of the Term and Terminological Nomination]. Dis. ... dokt. filol. nauk: 10.02.04 – germanskijeazyki. M., 345 s.[in Russian].
2. Grinev S.V. (1993) Vvedenie v terminovedenie [Introduction to Terminology Studies]. M.: Nauka, 309 s. [in Russian].
3. Danilenko V.P., Skvortsov L.I. (1981) Lingvisticheskie problemy uporyadocheniya nauchno-tekhnicheskoy terminologii [Linguistic Problems of Ordering the Scientific and Technical Terminology]. *Voprosy yazykoznanija*. M., 1981. Vyp. 1. S. 7 – 16. [in Russian].
4. Reformatskiy A.A. (1986) Chto takoe termin i terminologiya [What is the Term and Terminology?]. *Voprosy terminologii*. M.: Izd-vo AN SSSR, 1961. S. 46 – 54. [in Russian].
5. Reformatskiy A.A. (1986) Mysli o terminologii. Sovremennye problemy russkoy terminologii [Ideas about Terminology. Modern Problems of Russian Terminology]. M.: Nauka, S. 163 – 198. [in Russian].
6. Symonenko L.O. (2013) Termin u zahalnomovnykh slovnykakh [A Term in Common-language Dictionaries]. *Ukrainska i slovianska tлумачna ta perekladna leksykohrafiia. Leonidovi Sydorovyчу Palamarchukovi. K.; KMM, S. 218 – 225. [in Ukrainian].*
7. Stehniatska L.V. Istoriia stanovlennia medychnoi terminolohii [History of Medical Terminology Formation] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: www.rusnauka.com/19_TSN_2014/Istoria/3_174070.doc.htm [in Ukrainian].
8. Superanskaya A.V., Podolskaya N.V., Vasilyeva N.V. (2009) Obshchaya terminologiya: voprosy teorii [General Terminology: Theory Issues]. M.: Librokom, Izd. 5-e. 248 s. [in Russian].
9. Dictionary.com. Rezhym dostupu: <https://www.dictionary.com> [in English].

LINGUO-STYLISTIC PECULIARITIES OF MEDICAL TERMINOLOGY IN UKRAINIAN AND ENGLISH

Abstract. Medical terminology is rightly considered to be one of the oldest professional terminologies characterized by the complex history of its development. Due to the fact, that medical terminological system is rapidly growing, linguists pay much attention to studying the formation of medical terms, their structure and semantics. However, later on the development of medical terminology has received less attention. Thus, the primary prerequisite of the paper is to study historical aspects, gradual assimilation and functioning of medical terminology for correct standardization of terms in the language-recipient. The efficacy of terminology functioning depends on its systematization in the language-recipient.

Comparing the medical terminology of English and Ukrainian, both semantic and grammatical remoteness of certain elements of professional vocabulary having a special character of functioning in the sphere of qualified communication of healthcare specialists can be traced. The properties of the term are most fully implemented in this sphere. The most common way of introducing new terms into the languages under analysis is a complete

borrowing, which involves extra-linguistic and linguistic factors related to each other, as well as term replacement by means of national correspondence or a descriptive translation.

The Ukrainian language acts only as a recipient language for medical terms, that is, it uses the lexemes of English, Latin, Greek, Russian and French, while English has the status of a donor language. English terms are quickly integrated not only into the medical terminology, but also into the one of related branches. The process of borrowing is accompanied by assimilation at morphological, phonetic, derivational, lexical and semantic linguistic levels. It is also significant to define a medical term using prefixes, suffixes, root lexemes, and combining vowels. Some experts continue to insist that the intensive process of borrowing will lead to the loss of the identity of the recipient language.

Thus, medical terminology usually refers to specific discourse used by professionals to communicate with colleagues and pass along cognitive interest, information and knowledge to patients.

Keywords: medical terminology, term, terminological system, recipient language, donor language, Ukrainian and English.

Стаття надійшла до редакції 25 травня 2019 року

© Ісаєва О., 2019 р.

© Назаренко-Крейн Т., 2019 р.

Оксана Ісаєва – кандидат філологічних наук, доктор педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка», Львів, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-1832-739X>

Oksana Isayeva – Doctor of Pedagogy, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-1832-739X>

Тетяна Назаренко-Крейн – старший викладач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, Львів, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2040-4358>

Tetyana Nazarenko-Crane – Senior Teacher of the Department of Latin and Foreign Languages, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, Lviv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2040-4358>

РОЗВИТОК ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ПІД ВПЛИВОМ ІННОВАЦІЙНИХ ЗМІН У ГАЛУЗІ ВИРОБНИЦТВА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.161.2'276.6 : 001.895 : 655

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).71–76

Медведь М. Розвиток видавничо-поліграфічної терміносистеми під впливом інноваційних змін у галузі виробництва; 15 стор.; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті простежено витоки української видавничо-поліграфічної термінології, які сягають епохи пізнього середньовіччя (середина XV ст.), наведено лінгвістичні підтвердження спадкоємності друкарської термінології, яка успадкувала термінологію рукописного книговиготовлення; віднайдено підтвердження функціонування в сучасній видавничо-поліграфічній термінології термінів, які увійшли в ужиток п'ять століть тому. Підкреслено, що основною причиною динамічного оновлення видавничо-поліграфічної терміносистеми став науково-технічний прогрес.

Ключові слова: термінологія, видавничо-поліграфічна терміносистема, друкарська термінологія, видавничо-термінологія, мовні інновації, динаміка мови.

Постановка проблеми. Як будь-яка національна мова, що відображає мудрість і життєвий досвід нації, так і спеціальна мова науки, техніки й виробництва передає знання та професійний досвід усього людства.

Нині такі галузі промисловості, як видавничо-поліграфічна, розглядаються як сукупність наукових і технічних засобів для виготовлення друкованої продукції: книг, газет, журналів тощо. У зв'язку з інтенсивним розвитком галузі (комп'ютеризацією більшості її процесів) кількість спеціальних термінів стрімко зростає. Кінець XX – початок XXI століття характеризується як процес технічного переоснащення видавництва і друкарських підприємств. Саме в цей період виникає велика кількість нових технічних понять і термінів, багато застарілих слів зазнають тих чи інших змін, що й дає змогу найповніше простежити шляхи поповнення терміносистеми. Усталена термінологія сприяє взаєморозумінню професіоналів галузі, не створює труднощів у фаховому спілкуванні, хоч здає позиції активного вживання фахівцями.

Важливою передумовою нормалізації будь-якої сучасної терміносистеми насамперед є дослідження її історії: виявлення певних термінологічних явищ, що виникли внаслідок розвитку термінології; їх логіко-семантична та лінгвістична інтерпретація; з'ясування перспективних засобів творення термінів. Це дає змогу висвітлити об'єктивні тенденції розвитку терміносистеми, без урахування яких неможливе її сучасне унормування.

Аналіз досліджень. Українська видавничо-поліграфічна терміносистема (надалі – УВПТ) тривалий час не мала належного лексикографічного опрацювання. Є підстави говорити лише про окремі епізодичні згадки в працях істориків книги і друкарства (Я. Ісаєвич, Г. Коляда, С. Маслов, І. Огієнко, П. Попов, Ф. Титов), дослідників російської друкарської лексики (М. Виноградова, М. Феллер) та палітурної справи (В. Калугін) [5, с. 5].

І лише в дослідженнях Е. Огар здійснено вда-

лу, на наш погляд, спробу дослідити українську друкарську термінологію періоду, який охоплює кінець XV – XIX століття, бо саме на нього припадає зародження фахової термінології та інтенсивне термінотворення в українському середовищі. Отже, під друкарством розуміємо термінологію ремісничого та мануфактурного періоду книговиробництва. Саме передісторія книги дає змогу відтворити той шлях, яким ішла людина, перш ніж винайти папір та алфавіт.

Українська видавничо-поліграфічна термінологія бере свій початок в епосі пізнього середньовіччя. Вона виникла понад п'ять століть тому. Це подія великого історичного значення, бо з появою друкарства починається новий етап в історії українського книжкового мистецтва: перехід від рукописної книги (була твором малярства), до книгодрукування – (синтез графічного мистецтва й поліграфічної техніки).

Як відомо, розвиток термінології залежить від розвитку галузі. У дослідженнях багатьох науковців (С. Кацпржак, Я. Ісаєвич, Я. Запаско, Є. Немировський, В. Овчинников, О. Розум, М. Тимошук, Г. Швецова-Водка та ін.), характеризується не лише фаховий розвиток друкарства, а й звертається особлива увага на професійну мову відповідного періоду, що обслуговує галузь.

Мета статті – простежити витоки української видавничо-поліграфічної термінології, які сягають епохи пізнього середньовіччя (середина XVст.), навести лінгвістичні підтвердження спадкоємності друкарської термінології.

Виклад основного матеріалу. Друковане слово є надійним знаряддям невпинного розвитку освіти, науки, культури, всієї людської цивілізації. З перспективи всіх пізніших досягнень, здобутих людством за допомогою поліграфічного способу поширення і зберігання інформації, особливо чітко вимальовується значення діяльності тих людей, які в неймовірно складних обставинах зробили перші кроки на ниві книгодрукування [2, с. 5].

Мрія передових діячів культури про загальну доступність книжок почала здійснюватися тільки після винайдення в середині XV ст. книгодрукування. Винахідником книгодрукування за допомогою рухомих літер став Й. Гутенберг із м. Майнца (Німеччина). Він знайшов спосіб виготовлення друкарської форми шляхом набору окремими литими літерами і виготовив ручний словолитний прилад. Йому вдалося виготовити друкарський станок (прес), за допомогою якого здійснювався відтиск тексту на папір [3, с. 50].

Слов'янські народи одними з перших освоїли винахід Й. Гутенберга (1440 р.) – друкування книг за допомогою рухомих літер, вилитих з металу. Значний унесок у розвиток слов'янського, зокрема кириличного друкування внесли такі слов'янські першодрукарі: Ш. Фіоль, ієромонах Макарій, Г. Скорина. Ш. Фіоль першим застосував у слов'янському книгодруванні кириличний шрифт та оригінальний спосіб двоколірного друку, ієромонах Макарій – значно поліпшив кириличні шрифти, вдосконалив техніку складання тексту і самого друку, Г. Скорина вперше вводить вихідний лист, нумерує аркуші кириличними цифрами, використовує сюжетні гравюри.

На початку книгодрукування друковані книги практично повторювали рукописні, адже багато їх елементів залишалися незмінними, як і терміни, що називали ці елементи. Передусім, це терміни, які позначали функцію та естетичний вигляд книги: зовнішня форма, накреслення шрифту, внутрішня структура, оздоблення. Комплекс складних умінь і навиків, пов'язаних із виготовленням шрифтів і його застосуванням, вимагав наявності фахівців у галузі різьбярства, ливарництва та інших ремесел. Одним із ремесел, яке існувало задовго до друкарства, але без змін використовувалося друкарями, було палітурництво, що доповнило терміносистему мовними одиницями, запозиченими з друкарської терміносистеми, яка, у свою чергу, була засвоєна з терміносистеми книгорукопису. Друкована книга перейняла від рукописної формати, способи брошування й оправки, а ремісники різних фахів на високому рівні майстерності застосовували своє уміння у друкарстві [2, с. 5].

Оскільки ремісничка справа влилася в друкарство, то саме її термінологія в поєднанні з термінологією рукописного книговиготовлення стала основою для становлення видавничо-поліграфічної термінології. Підтвердженням цьому є зарахування до друкарських термінів згаданих термінологій на позначення:

- функціональних елементів книги та складників друкарської форми, що їх відтворює;
- одиниць вимірювання форматів та обсягів друкованої книги;
- основних технологічних операцій;
- друкарського знаряддя і матеріалів;
- друкарських професій;
- друкарських закладів [5, с. 30–31].

Спадкоємний зв'язок, засвідчений століттями, підтверджується функціонуванням у сучасній українській мові термінів, тлумачення яких до-

тепер відомі видавцям та поліграфістам: *друкування, складання, друкарська форма, верстат, пуансон, матриця, колонцифра, пагінація*. Та все ж віковий відбір залишив у пасивному вжитку значну кількість термінів, які слугували для позначення друкарських процесів, назв професій, адже книгодрукування було справою трудомісткою, на це потрібно було спеціальне устаткування, багато матеріалів і майстрів різного фаху. У праці О. Покровського «Печатный московский двор в первой половине XVII века» (видання 1913 року) описано порядок роботи в друкарні, з якого можна уявити мову давніх майстрів-друкарів, а відтак тогочасну друкарську термінологію. Автор наводить приклад одного з найдавніших документів із Московського друкарського двору першої половини XVII ст., в якому описано процес створення книги від рукопису до виходу в світ. У ньому в пункті 5 сказано про те, що «... робота наборщика – набирати слова, а тередорщика – друкувати листки, батийщика – ставити чорнила; біля кожного станка – по два наборщики, 4 тередорщики, 4 батийщики, усього 10 людей... і на кожному станку друкується по 2400 листків на одному боці, одне чорнило без кіноварі, якщо на двох боках, то 1200 листків; треба два дні для того, щоб кожний листок на станку друкувався по чотири рази...» [1, с. 15–16].

Із цього прикладу зрозуміло, які величезні зміни відбулися в друкарській, а відтак і видавничій термінології, основою якої став прогрес у розвитку галузі. Адже навряд чи хтось із сучасних фахівців серед назв друкарських спеціальностей та професій знає терміни *батийщик, тилкар* – 'ті, що наносять фарбу', *тередорщик, зицер* – 'складач', *письмолятель* – 'той, що виливає літери', *архитипограф* – 'головний над друкарями', *типоблоститель* – 'той, що застерігає від помилок', *типокароводець* – 'той, хто стежить за видавничо-технологічним процесом' [6].

Поширенню друкарських термінів в слов'янську, а далі українську термінологію посприяв і факт, що є неоцінним внеском у розвиток російської та української культури, вітчизняного книгодрукування та видавничої справи – організація друкарської справи на Русі, започаткована Г. Скориною та І. Федоровим. 1 березня 1564 року, коли Іван Федоров та Петро Мстиславець видали свій славнозвісний «Апостол», вважається днем народження книгодрукування на Русі [10, с. 28–29]. Досі не розгадані причини, які спонукали І. Федорова переїхати з Росії спочатку в Литву, а потім і в Україну, де в 1574 році накладом приблизно тисячу примірників він видав «Апостол», а потім «Буквар», «Новий завіт» та вінець свого надбання, найбільшу за обсягом і найдосконалішу за поліграфічним рівнем книгу – «Біблію».

Уже в давнину виробництво книг пробували поставити на «промислову» основу, створюючи майстерні перепишування. Винайдення друкарства прискорило поширення книг, відкривши доступ до знань і прогресу. Друкарська термінологія протягом майже п'ятих століть залишалась сталою лексичною групою, хоча поповнювалася носіями різних

соціальних груп. Лише в першій половині XIX століття з неї виокремилася і оформилася як самостійна організаційно-творча та виробничо-господарська галузь – видавнича справа, відповідно і видавнича термінологія, поліграфія та поліграфічна термінологія. Та все ж згадані термінології не стали самостійними, бо, маючи однакову ядрову термінологію, вони майже накладаються одна на одну, що стало специфікою їх об'єднання в нашому дослідженні як термінології видавничо-поліграфічного виробництва.

Дослідниця періоду унормування і впорядкування видавничої термінології, який припадає на 20 – 30 роки XX століття, М. Процик цей період називає періодом успішного розвитку та навіть розквіту згаданої термінології, спираючись на той факт, що саме у цей час Інститут української наукової мови при Всеукраїнській академії наук підготував за роки своєї праці понад тридцять лексикографічних праць, та, на жаль, через відомі політичні події початку 30-х років (арешти та репресії працівників Інституту) ні словник видавничої, ні поліграфічної термінології не встигли опублікувати. І все ж таки деякі видавничі та поліграфічні терміни були зафіксовані в загальнотехнічних лексикографічних джерелах. Ціла тематична група назв фахівців та підприємств видавничої та друкарської справи знайшла відображення у «Російсько-українському словничку ремесел, професій та підприємств» І. Жигадла, надрукованому Центральним статистичним управлінням м. Харкова (1925 р); вже через рік 200 видавничо-друкарських термінів (з позначкою *тип.* – ‘название типографское’) опубліковано в «Російсько-українському технічному словникові» В. Дубровського (1926), який вийшов із друку у м. Києві; окремі терміни видавничої та поліграфічної справи ввійшли до «Словника технічної термінології. Комунальне господарство (Проект) К. Туркала, В. Фаворського (1928); найбільше, понад 350 українських друкарських термінів уміщено в «Словнику технічної термінології (загальному) інженерів І. Шелудька та Т. Садовського (1928) [8].

Цікавим видається факт, що в ту пору велике значення надавалося новотворам. Автори словника І. Шелудько та Т. Садовський для творення нових термінів залучали номінації простішої техніки, якщо з часом принцип її роботи не змінився, а також народні назви, особливо зважаючи на те, щоб новотвір був придатний для утворення від нього похідних і складних термінів. Не можна не згадати «Словник технічної номенклатури. Мануфактурні виробництва (Проект)» професора Ф. Лоханька (1928). Саме цей словник мав позначку *Н.* – новотвір, у словнику були зафіксовані терміни, що належать до терміносистеми поліграфічної справи, а також номінації, спільні для поліграфії і видавничої справи [8].

На нашу думку, згаданий період дійсно засвідчує український термінологічний розквіт ВПТ, хоча майже п'ять століть пройшло з часу винайдення друкарства, та лише на початку останнього століття друкарство переросло в могутню галузь – видавничу справу. Стрімкий розвиток галузі спричинив велике поповнення терміносистеми, де кожен пері-

од вносив свої корективи в галузеве словотворення, його нормалізацію та функціонування. Якщо початок XX ст. розпочав уведення або повернення УВПТ в лексичну систему української мови, то все ж перші спроби наукового аналізу, нормалізації та кодифікації української видавничої та поліграфічної термінології розпочалися лише у 90-х роках XX ст., що зумовлено національним і культурним відродженням, потребою перегляду й наукового осмислення історії української термінології.

Маючи значну лінгвальну та позалінгвальну історію, УВПТ тривалий час спеціально не вивчалася, навіть попри те, що протягом 90-х років XX ст. українська наука активно збагачувалася працями, присвяченими теоретичним і практичним аспектам формування, унормування та кодифікації української науково-технічної термінології загалом й окремих її терміносистем зокрема. Запропоноване дослідження покликане розкрити чинники впливу на бурхливий розвиток видавничо-поліграфічної терміносистеми з огляду на її поповнення новими термінами, породжене глобальними змінами в галузі.

Уживана в текстах сучасної фахової наукової, навчальної й довідкової літератури українська видавнича термінологія загалом відображає ті зміни, яких зазнала видавничо-поліграфічна галузь на зламі століть, до слова, найкардинальніших за всю історію фаху: зміни в організації видавничо-поліграфічного процесу та його окремих стадій; переорієнтація видавничої справи на ринкові механізми функціонування; перерозподіл унаслідок динамічної комп'ютеризації основних технологічних операцій між видавничою та поліграфічною сферою; поява нових видавничих продуктів із видозміненими типологічними ознаками тощо [7, с. 32]. Проблема видавничо-поліграфічного терміновтворення займалися Д. Васишин, С. Гунько, Б. Дурняк, О. Мельников, В. Запотоchnий, С. Нечай, В. Партика, О. Сокол, М. Тимошик, Е. Огар, М. Процик та ін.

Аналіз сучасної видавничо-друкарської термінології видається неможливим без поглибленого вивчення джерел витоків друкарської термінології. Саме це аргументує бурхливий розвиток УВПТ. Серед дослідників історії друкарства та видавничої справи відомі праці С. Маслова «Друкарство в Україні в XVI–XVIII ст. (К., 1924), І. Свенцівського «Початки книгопечатання на землях України» (Львів, 1924), «Українська друкована книжка XVI–XVIII ст. (К., 1925), І. Огієнка «Історія українського друкарства» (К., 1925); Я. Запаско «Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст.» (Львів, 1971), Я. Запаско, Я. Ісаєвич «Видання Івана Федорова» (Львів, 1983), Я. Запаско «Ошатність української рукописної книги» (Львів, 1998), Я. Запаско, О. Мацюк «Початки українського друкарства» (Львів, 2000); Я. Ісаєвича «Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні» (Львів, 1983) та «Українське книговидання: витoki, розвиток, проблеми» (Львів, 2002); М. Тимошик «Історія видавничої справи» (К., 2003) та ін.

Багато термінів, які функціонували в мові друкарів упродовж багатьох століть, успішно перенесе-

но і в наступне тисячоліття: *друк, коректор, літера, шрифт, азбука, глава, візерунок, форма, таблиця, екземпляр, видання (видати), печать, «типографія», друкарня, оригінал* та ін. Та кінець ХХ ст. вніс найсуттєвіші корективи у видавничо-поліграфічну терміносистему, бо стрімко поповнив їх новими термінами, що утворилися внаслідок бурхливого розвитку галузі.

Хоч науково-технічний прогрес торкнувся багатьох галузей господарства та науки, чи не найбільшого його впливу зазнала видавнича справа. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. відповідні зміни відчула й мова галузі завдяки стрімкому поповненню новими термінами.

У зв'язку з бурхливим розвитком зазначеної галузі фахівці-лексикологи вважають, що актуальним питанням сьогодення є уніфікація її термінів. Мабуть, у жодній іншій сфері суспільної діяльності не працює одночасно стільки фахівців найрізноманітніших сфер виробництва та надання послуг, як у видавничо-поліграфічній справі. До виходу у світ друковане видання готує автор твору, залежно від потреби літературний і науковий редактори, художник-оформлювач, технічний редактор, технологи поліграфічного виробництва, науковці, які опрацьовують нові технології й матеріал. Досконалий зміст та висока якість підготовки видання залежать від рівня їхньої кваліфікації, а також ефективності співпраці.

Проаналізувавши норми вживання тих чи інших видавничо-поліграфічних термінів та їхні граматичні й орфографічні особливості в галузевих тлумачних та орфографічних словниках, а також їхню стабільність використання у фаховій літературі, текстах періодичних видань, робимо висновок: уведення нових та відновлення давніх українських термінів та визначень набули швидкого поширення саме наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Досліджуючи новаторчий аспект сучасного стану розвитку УВПТ, виділяємо основні етапи, які спричинили динамічне оновлення фахової термінології:

- кінець ХІХ – початок ХХ ст.: розгалуження терміносистеми «друкарство» на дві самостійні терміносистеми «поліграфія» та «видавнича справа», ядровим пластом яких залишилися традиційні терміни з часу винайдення книгодрукування;

- кінець ХХ ст.: модернізація технологічних процесів унаслідок переоснащення видавництва та поліграфічних підприємств, викликана прогресом техніки і технологій, підвищеними вимогами до якості видавничої, друкувальної та пакувальної продукції;

- початок ХХІ ст.: об'єднання терміносистеми «поліграфія» та «видавнича справа» у терміносистему «видавничо-поліграфічне виробництво» унаслідок комп'ютеризації видавничих та поліграфічних процесів та поповнення корпусу видавничих та поліграфічних термінів потужними ін'єкціями в українську мову англійців.

Спираючись на дослідження учених, ми виявили основні причини динамічного оновлення видавничо-друкарської термінології, спільні для кож-

ного періоду:

- науково-технічний розвиток галузі;
- модернізація технології видавничого процесу;
- ін'єкції лексичних запозичень.

На розбудову видавничо-поліграфічної термінології третього етапу особливо вплинула комп'ютеризація редакційно-видавничих та друкарських процесів, на яку видавнича справа та поліграфія відреагували появою нових номінацій (*інтернет-видання, комп'ютерна коректура, настільні редакційно-видавничі системи, оцифровані шрифти, ризографія, рекордери*). Аналізуючи вже згадані галузеві словники, ми звернули увагу на повернення в мовний ужиток видавців та поліграфістів призабутих українських термінів: *складання, береги сторінки видання, однотонове видання, верстання в облямуванні текстом* [11].

Важливе значення в поповненні професійної мови видавців відіграє полісемія, омонімія, синонімія та антонімія. Розглядаючи лексико-семантичні явища в сучасній УВТ, саме ці процеси М. Процик відмічає як найактивніші у термінотворенні, що спостерігаються наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., та застерігає від неправомірного введення в ужиток синонімів вже усталених термінів: *колонитул* – 'сигнальні слова', *курсивний шрифт* – 'писаний шрифт', тому слушно, на наш погляд, радить надавати перевагу українським термінам, а не чужомовним запозиченням, а також рекомендує особливу увагу звертати на відповідність термінів нормам української літературної мови, водночас не поспішати зі стандартизацією одного терміна із низки синонімічних, оскільки це питання найкраще вирішує реальна мовленнєва практика й час (*комп'ютерні шрифти – цифрові шрифти – дигінальні шрифти*) [9, с. 10–11].

Унаслідок аналізу особливостей творення термінів видавничої та поліграфічної термінології у синхронному зрізі ми виявили найважливіші шляхи й найпродуктивніші способи її збагачення. Це, зокрема:

- використання семантичного способу творення унаслідок вторинної номінації – метафори та метонімії, напр.: *друкарка* – 'друкувальний пристрій, що формує зображення на дубльованому матеріалі прорізанням верхнього полімерного шару' [11, с. 558]; *поріг* – 'логічний елемент, вихідний сигнал якого залежить від результатів порівняння суми вхідних сигналів з деяким установленим значенням, із яким порівнюється вихідний сигнал, перш ніж зображення оцифровується' [11, с. 542];

- творення морфологічним способом поєднання морфем на базі наявних у мові основ і словотворчих афіксів (*роздруківка, сканування, видрук, газетяр, друкувальний, інтернет-видання*) [11];

- запозичення нових слів із чужих мов (*фреймс, дисплей, інтерфейс*) [11];

- повернення до активного вжитку слів, що донедавна входили в пасивний пласт лексики (*бе-реги, рисунок*).

Стрімка модернізація видавничо-поліграфічних технологій вносить свої корективи у фахову

мову, а іноді випереджає модернізацію спеціальної субмови появою нової спеціальної семантики (план змісту терміна змінюється при збереженні (повному або частковому) його плану виразу). Прикладом може слугувати термін *гранка* (80–90 металевих рядків-складників), який із заміною металевого складання комп'ютерним залишається реалією і зберігається як основа видавничих коректур, адже вичитування і зчитування здійснюється саме в гранках, і тому немає підстав для вилучення усталеного терміна з ужитку. Через об'єктивні зміни в його спеціальній семантиці виникла потреба в новотворенні: увести до терміна уточнювальний компонент *комп'ютерна (цифрова) гранка* [4, с. 33].

Висновки. Використання в сучасній українській видавничо-поліграфічній термінології давніх

друкарських термінів, які увійшли в ужиток книгодрукарів ще у XV столітті і продовжують функціонувати у мові видавців та поліграфістів дотепер, підтверджують факт лінгвістичної спадкоємності не лише термінології першодрукарства, а й термінології рукописного книговигодження; основною причиною динамічного поповнення видавничо-поліграфічної терміносистеми став розвиток видавничої та поліграфічної галузі, який базувався на розвитку технологій та знарядь друкарства, породжений глобальними змінами науково-технічного прогресу; УВПТ формували чотири основні етапи, які спричинили динамічне оновлення фахової термінології, але термінологічним ядром у ній і досі залишається друкарська термінологія, яка пройшла ужиткове випробування упродовж п'ятисот років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст.: монографія. Львів: Видавництво Львівського університету, 1971. 309 с.
2. Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні: монографія. Львів: Вища школа, при ЛДУ, 1975. 150 с.
3. Кацпржак Е. И. История письменности и книги. М.: Искусство, 1955. 356 с.
4. Огар Е. І. Українська видавнича термінологія: нормалізаційні та функціональні аспекти. *Українське журналістикознавство*. 2009. Вип. 10. С. 31–35.
5. Огар Е. І. Українська друкарська термінологія: формування та функціонування: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 – українська мова. К., 1996. 162 с.
6. Огар Е. І. Українсько-російський та російсько-український словник-довідник з видавничої справи. Львів: Палітра друку, 2002. 224 с.
7. Процик М. Р. Сучасна українська видавнича термінологія: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Львів, 2005. 254 с.
8. Процик М. Українські видавничі терміни у словниках 20–30 років XX століття. *Вісник Львівського університету*. 2004. Вип. 34. Ч. 1. С. 486 – 491.
9. Процик М.Р. Сучасна українська видавнича термінологія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. К., 2005. 20 с.
10. Розум О. Ф. Тасмниці книгодрукування. К.: Техніка, 1980. 43 с.
11. Український тлумачний словник видавничо-поліграфічної справи [уклад. П. Киричок та ін.]. К.: НТУУ «КПІ», 2011. 896 с.

REFERENCES

1. Zapasko Ya. P. (1971) *Mystetstvo knyhy na Ukraini v XVI – XVIII st.* [The art of book in Ukraine in the XVIth – XVIIIth century]. Lviv: Lviv Publishing House, 309 s. [in Ukrainian].
2. Isayevych Ya. D. (1975) *Pershodrukar Ivan Fedorov i vynyknennia drukarstva na Ukraini* [First printer Ivan Fedorov and the origin of printing in Ukraine]. Lviv: Vyshcha Shkola at Lviv State University, 150 s. [in Ukrainian].
3. Katsprzhak E. I. (1955) *Istoriya pismennosti i knigi* [The History of Writing and Books]. Moscow: Iskusstvo, 356 s. [in Russian].
4. Ohar E. I. (2009) *Ukrainska vydavnycha terminolohiia: normalizatsiini ta funktsionalni aspekty* [Ukrainian Printing Terminology: Normative and Functional Aspects]. *Ukrainske zhurnalistykosnawstvo*, vol. 10, S. 31 – 35. [in Ukrainian].
5. Ohar E. I. (1996) *Ukrainska drukarska terminolohiia: formuvannia ta funktsionuvannia* [Ukrainian Printing Terminology: the Formation and Functioning]. (PhD Thesis), Kyiv, 162 s. [in Ukrainian].
6. Ohar E. I. (2002) *Ukrainsko-rosiiskyi ta rosiisko-ukrainskyi slovnyk-dovidnyk z vydavnychoi spravy* [Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian Reference book in Publishing]. Lviv: Palitra druku, 224 s. [in Ukrainian].
7. Protsyk M. P. (2005) *Suchasna ukrainska vydavnycha terminolohiia* [Modern Ukrainian Publishing Terminology]. (PhD Thesis), Lviv, 254 p. [in Ukrainian].
8. Protsyk M. (2004) *Ukrainski vydavnychi terminy u slovnykakh 20 – 30 rokiv XX stolittia* [Ukrainian Publishing Terms in the Dictionaries of the 20–30 of the XX century]. *Visnyk Lvivskoho Universytetu*, vol. 34, p.1, S. 486 – 491. [in Ukrainian].
9. Protsyk M. P. (2005) *Suchasna ukrainska vydavnycha terminolohiia* [Modern Ukrainian Publishing terminology]. (PhD Thesis). Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].

10. Rozum O. F. (1980) Tajemnytsi knyhdrukuvannja [The Mysteries of Book Printing]. Kyiv: Tekhnika, 43 s. [in Ukrainian].

11. Ukrainskyi tлумachnyi slovnyk vydavnycho-polihrafichnoi spravy (2011) [Ukrainian Explanatory Dictionary of Publishing and Polygraphy]. Kyiv: NTUU, «KPI», 896 s. [in Ukrainian].

THE DEVELOPMENT OF THE PUBLISHING-POLYGRAPHIC TERMINOSYSTEM UNDER THE INFLUENCE OF INNOVATIVE CHANGE IN THE PRODUCTION INDUSTRY

Abstract. The paper traces the origins of the Ukrainian publishing-polygraphic terminology, dating back to the late Middle Ages. This period is the successor of the printing terminology, which, in its turn, inherited the terminology of handwritten book production. Also, the facts were fixed confirming the functioning of ancient terms in the modern publishing and polygraphic terminology, which came into being five centuries ago, but still continue to function in the Ukrainian modern professional terminology.

The terminological examples, confirming the succession of terms, the interpretation of which is still known to the publishers and printers, as well as the dissemination of printed terms in the Slavic language, and later Ukrainian terminology, has been suggested. The attention has been paid to the development of Ukrainian book printing and publishing, the organization of the printing industry in Russia, initiated by the outstanding book guards H. Scorina and I. Fedorov.

Taking into consideration the historical background, having preserved for almost five centuries the printing terminology as a permanent lexical group, the influence of social groups of different social layers on its development has been revealed. It has been proved that only in the first half of the XIXth century, two independent terminological systems - publishing and polygraphic terminology were splited. As a result of the introduction of innovative technologies, they rejoined in the end of the XXth century, possessing the same nuclear terminology.

As the basis of this process the expansion of the publishing and polygraphic terminological system, leading to a progress in the development of the field of printing and publishing, and causing the replenishment of the terminology system, adjusting the branch of word-formation, its normalization and functioning has been used. The paper highlights the basic stages in the development of the publishing and polygraphic terminological system and identifies the reasons for its dynamic renewal. That is the period between the end of the XXth and the beginning of the XXIst century. This period is marked by the rapid introduction or returning of printing or polygraphic terms in the lexical system of the Ukrainian language.

Keywords: terminology, publishing-polygraphic terminological system, typographical terminology, publishing terminology, language innovations, language dynamics.

Стаття надійшла до редакції 25 червня 2019 р.

© Медведь М., 2019 р.

Марія Медведь – кандидат філологічних наук, директор Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8275-9026>

Maria Medved – Candidate of Philology, Director of the Scientific Library Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8275-9026>

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІДІОМАТИКИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 1 (41).
УДК 81.373.72

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).77-83

Мосейчук О., Усова І. Підходи до вивчення ідіоматики та фразеології; 17 стор.; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. Дослідження спрямоване на виявлення основних підходів до вивчення ідіоматики та фразеології, інтеграція яких дозволяє сформувати всебічне бачення досліджуваного об'єкта. У межах структурно-семантичного підходу фразеологізм та ідіома тлумачаться як усталене словосполучення, актуальне значення якого не виводиться зі значень його складових. Доведено, що ідіоми є носіями іллокутивної сили висловлення, виконують певні дискурсивні стратегії та спрямовані на досягнення певного перлокутивного ефекту.

Ключові слова: ідіома, фразеологізм, структурно-семантичний, функціональний, когнітивний, етнокультурний.

Постановка проблеми. Незважаючи на великий досвід дослідження ідіоматичних одиниць, поняття «ідіома» та «ідіоматичність» ще й досі викликають суперечки серед вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Слід зазначити, що у працях радянських вчених питання ідіоматики переважно досліджувалися в рамках фразеології.

Метою дослідження є визначення підходів до вивчення ідіоматики та фразеології, їх потенціалу та аналітичних можливостей. **Методом** аналогії, зіставлення, аналізу, синтезу та індукції виокремлено й проаналізовано основні підходи до вивчення ідіом та фразеологізмів, у межах яких узагальнюється вітчизняний та зарубіжний досвід у цій галузі. Інтегрований підхід до вивчення ідіоматики та фразеології спроможний вивести лінгвістичну галузь на якісно новий інтерпретаційний рівень.

У сучасній лінгвістиці виокремлюються такі підходи до вивчення ідіоматики: 1) **структурно-семантичний** [6; 15; 20; 25]; 2) **функціональний** [7; 8; 9; 11; 14; 23]; 3) **когнітивний** [4; 16; 19; 22]; 4) **етнокультурний** [1; 2; 3; 4].

Результати досліджень. Кардинальні зміни, яких лінгвістика зазнала під впливом загальної тенденції до антропологізації сучасних гуманітарних наук, зумовили зсув фокусу уваги дослідників зі структурно-формальних особливостей мовних одиниць на їх змістові властивості. У світлі цих змін на перший план під час вивчення ідіом висуваються такі їх ознаки, як образність, експресивність, оцінність тощо.

Структурно-семантичний підхід. Лінгвістичний розгляд проблеми ідіоматики розпочався у середині ХХ сторіччя переважно в межах трансформаційно-генеративної теорії [12; 15; 25]. У більшості випадків ідіома визначається як стійке словосполучення (іноді фразеологізм), значення якого не виводиться зі значень його складових. Структурно-семантичне опрацювання теорії фразеології та ідіоматики становить основу для подальших досліджень різних аспектів одиниць вторинної експресивної номінації.

У Вайнрайх визначає ідіому як фразеологічну одиницю, але зазначає, що не всі фразеологізми

є ідіомами. Однією з головних рис ідіом, на його думку, є потенційна двозначність на тлі їхніх буквальних двійників. Отже, зі сфери ідіоматики вилучаються одиниці на зразок *spick and span, kith and kin, by and large* тощо, оскільки внаслідок своєї унікальної нерегулярності (*ill-formedness*) вони не здатні протиставлятися вільним словосполученням, що, по суті, усуває потенційну двозначність. Звідси і визначення ідіоми як фразеологічної одиниці, що складається щонайменше з двох полісемічних компонентів, у яких є можливим вибір зворотних контекстуальних підсмислів (*reciprocal contextual selection of subsenses*), тобто відтворення внутрішньої форми. Крім того, автор розмежовує два важливі поняття – стійкість та ідіоматичність, імпліцитно вказуючи на те, що стійкість, взята окремо, не може бути визначальною рисою ідіоми [25, с. 42, 68 – 71]. Отже, він вилучає фразеологічні сполучення (*collocations*) із розряду ідіом, стверджуючи, що вони не мають нічого спільного з ідіомами, а є лише стійкими та всім відомими одиницями.

Однак, на наш погляд, якщо вилучення фразеологічних сполучень зі сфери ідіоматики є доцільним, то вилучення їх із розряду фразеологізмів було б надто категоричним і передчасним. Можливо, причиною такої дискваліфікації фразеологічних сполучень була неоднозначність тлумачень понять «фразеологія» та «ідіоматика», а іноді їх ототожнення.

Звідси й твердження У. Вейнрейха про те, що «семантична різниця між ідіомами та їх буквальними відповідниками є довільною» [25, с. 21, 55]. Це означає, що відношення між образно умотивованим значенням ідіоми та значенням її компонентів мають випадковий характер. Але, швидше за все, такі відношення не можуть характеризуватися довільністю, оскільки зв'язок між загальним значенням ідіоми та формою і значенням її складників хоча б частково визначається тим, як люди категоризують та концептуалізують явища, з якими співвідносяться ідіоми, і тому вибір складових залежить від символізуючих концептів тих чи інших явищ, які утримуються у свідомості [13, с. 94].

Сумнівним нам видається критерій неможливості виведення значення ідіоми зі значення її компонентів, оскільки ідіоматичні одиниці є результатом вторинної номінації, тобто одиницями умотивованими. Під впливом різних чинників внутрішня форма ідіоми може частково, а іноді й сильно, затемнюватися і втрачати мотивацію. Отже, умотивованість і ступінь непрозорості ідіом, на нашу думку, має градуальний характер і залежить від типу світосприйняття на момент їх утворення та функціонування. Вибір джерела мотивації і компонентів ідіоми залежить від того, яким шляхом відбувається концептуалізація певного явища у свідомості. Способи концептуалізації мають узуальний характер і, як правило, є специфічними для неспоріднених культур.

Можемо логічно припустити: якщо у свідомості відбувається концептуальне кодування знання про світ, то та сама людська свідомість може бути здатна на зворотний процес – інтерпретацію.

Отже, деякі ідіоми є набагато більш прозорими за інші. Наприклад, словосполучення *to skate on thin ice* вважають ідіоматичним через переосмислення значення компонентів і ситуації взагалі, у результаті чого виникає значення ‘робити те, що може призвести до небезпечних наслідків’, оскільки пересування поверхнею тонкого льоду пов’язане у свідомості людей з концептом НЕБЕЗПЕКА. Це дозволяє (хоча б частково) інтерпретувати значення ідіоми, виходячи з розуміння значень компонентів.

Ч. Хоккет розуміє ідіому як будь-яке утворення, значення якого неможливо передбачити за його структурою. Якщо прийняти за *Y* будь-яку граматичну форму, значення якої не можна вивести з її структури, то будь-який *Y* (за умови, що він не є складовою більшого *Y*) є ідіомою [15, с. 172]. Морфемі надається ідіоматичний статус, оскільки її значення неможливо вивести з її структури. Складне неідіоматичне утворення, на думку автора, завжди має ідіоматичні складники.

Структурний погляд на ідіоматичність, зумовлений панівною в середині ХХ ст. структурною парадигмою, підкреслює, що певний ступінь ідіоматичності мають інші одиниці, однак не завжди достатній, щоб увійти до розряду ідіом. Проте це, на перший погляд, суперечливе твердження дає можливість подолати традиційний бар’єр надслівності, який, швидше за все, є властивим фразеологізму як структурі, ніж ідіомі як явищу, що має більш складну природу і базується не лише на структурних засадах.

А. Маккай пропонує такі критерії для визначення ідіом: 1) надслівність; 2) неможливість виведення значення ідіоми зі значень її компонентів, оскільки у складі ідіоми вони втрачають своє буквальне значення (*empty of their usual senses*); 3) високий ступінь потенційної неоднозначності (*disinformation potential*), тобто їх компоненти мають полісемічний характер і внаслідок цього можуть бути неправильно інтерпретовані; 4) узуалізація як результат конвенціоналізації вільних словосполучень [20, с. 122].

Критерій потенційної неоднозначності порушує питання про роль контексту в розумінні ідіом. Контекст відіграє важливу роль у розумінні вільних

словосполучень і вирішальну – в інтерпретації ідіом. Як видно з вищенаведених прикладів, оминуті контекстуальність під час визначення ідіом видається неможливим. Існує думка, що ідіоми зберігаються у свідомості не як самостійні одиниці, а спочатку інтерпретуються буквально, причому успішній інтерпретації сприяє саме контекст [24, с. 532].

Ч. Фернандо приділяє значну увагу розмежуванню понять «ідіоматичність» та «ідіома», зазначаючи, що майже всі попередні дослідження були спрямовані на лексико-граматичний аспект. Ідіома визначається як неподільна єдність, компоненти якої не варіюються або варіюються в певних межах. До ідіом, отже, належать вислови, які є конвенціонально зафіксованими за порядком і лексичною формою або ті, що мають чітко обмежений набір варіантів, мають водночас базові характеристики, притаманні більшості ідіоматичних одиниць.

Однією з головних рис ідіом є переносний характер їх значення взагалі або значень одного з компонентів. Переносний характер має градуальну природу, як і ступінь лексичної інваріантності. Підкреслюється думка, що не лише ідіоми мають таку ознаку, як ідіоматичність, що тлумачиться як неможливість або проблематичність виведення актуального значення ідіоми з індивідуальних значень її компонентів. Оскільки лінгвістична реальність – це поєднання чистих і гібридних типів, градуальна класифікація уможливило виокремлення одиниць, які виявляють деякі риси ідіом, але не є ідіомами. Також автор звертає увагу на структурний рівень однослівної ідіоматики, зазначаючи, що нижча межа класу ідіом визначається складним словом (*pitter-patter; boot-licker; devil-may-care*), серед яких виділяються буквальні (*mother-in-law*), напівбуквальні (*baby-sitter; sickroom*) і образні (*foxglove, eavesdrop, pick-me-up*) [11, с. 30 – 31, 37 – 38, 41].

Майже в усіх роботах вищезазначених мовознавців критерій надслівності висувається на перше місце, і одночасно до класифікацій ідіом суперечливо включаються цілісноформлені одиниці на зразок *blackmail, high-handed, eavesdrop*. Це наводить на думку, що цілісноформлені та нарізноформлені ідіоматичні одиниці мають набагато більше спільного у функціонально-семантичному плані, ніж розмежовуються за формально-структурним критерієм.

Функціональний підхід. Прихильники функціонального підходу порушують питання призначення ідіом, їх взаємодії з іншими одиницями тексту. Підкреслюється думка, що саме призначення об’єднує ідіоми різних структурних типів в один функціональний клас і формує їх прагматичний профіль [7]. Функціональний (у вузькому сенсі – *функціонально-прагматичний*, ширше – *комунікативно-дискурсивний*) підхід до вивчення ідіом пов’язаний із прагматикою дискурсу, тобто з засобами вираження відповідних інтенцій та настанов, оскільки ідіоми є носіями іллокутивної сили висловлення, виконують певні дискурсивні стратегії та спрямовані на досягнення певного перлокутивного ефекту.

Робота Дж. Стреслера [23] є цікавою завдяки своїй функціональній спрямованості. На думку автора, додаткова дійснична інформація, яка міститься в ідіомах, зумовлює, з одного боку, їх функціональне призначення, а з іншого – пояснює їх наявність / відсутність у різних ситуаціях [23, с. 78 – 79, 85 – 89, 101 – 103, 116 – 119]. Залежно від особового і соціального дейксису автор визначає функціональні типи ідіом, але, на наш погляд, недостатньо уваги приділяє характеру додаткової дійсничної інформації, причинам її появи та ефектам, до яких вона призводить.

М. А. К. Халідей [14] класифікує ідіоми за функціональним критерієм на: 1) мисленнєві (ideational), тобто такі, що позначають світ речей, явищ тощо (дії, ситуації, люди, речі, оцінка, емоції: *to do a U-turn, back-seat driver, cut-and-dried, Trojan horse*); 2) міжособистісні (interpersonal) ідіоми, що відображають комунікативний характер поведомлення (привітання, вказівки, згода, невпевненість, відмова, відвертість: *good morning, believe you me, say no more, I wasn't born yesterday, as a matter of fact*); 3) текстові (textual) ідіоми, які є засобом когезії дискурсу: *on the contrary, on one hand <...> on the other, in addition, what is more*. Неважко помітити, що автор розуміє ідіоматику дуже широко, тому до класифікації потрапляють стійкі неідіоматичні одиниці, позбавлені експресивності.

На думку Ч. Фернандо, яка висловлюється досить узагальнено, функціональне призначення ідіом полягає у задоволенні потреб суб'єктів дискурсу. Увага акцентується на тому, що ідіоми здатні виконувати своє функціональне призначення саме завдяки конотативному складнику значення, оскільки в основі ідіом, на відміну від нейтральних відповідників, лежить креативний механізм мовної гри [11, с. 75]. Тобто основною рисою ідіоматичних одиниць імпліцитно визнається експресивність, оскільки для нейтрального позначення реалій (реалізації власне номінативної функції) існують неекспресивні мовні одиниці.

Когнітивний підхід. Із позицій когнітивної лінгвістики ідіома розглядається як продукт концептуальної системи, а не лише як мовний факт [10; 16; 17; 19; 22]. Ідіома – це не просто вислів, загальне значення якого відрізняється від значень його компонентів, а одиниця, значення якої є зумовленим більш загальними знаннями про світ, представленими в концептуальній системі. Отже, підкреслюється думка, що ідіоми мають концептуальний, екстралінгвальний, а не лінгвістичний характер [18, с. 330].

Когнітивне моделювання значення ідіом передбачає виявлення співвідношення та взаємодії семантики ідіом і знань, що лежать в їх основі. Ці знання представлені у вигляді уявлень, образів, концептів та фреймових структур. Когнітивний підхід до вивчення ідіом досить часто збагачується за рахунок *теорії дискурсу*, оскільки «дискурсивний простір стійких денотативних ситуацій є природним джерелом породження одиниць вторинної експресивної номінації, які здатні одночасно

репрезентувати соціальну, світоглядну та власне лінгвістичну інформацію в єдності семіологічних, ситуативних та соціально-культурних факторів» [4, с. 72 – 73].

Те, що більшість ідіом є хоча б частково семантично прозорими, а їх значення можна визначити за допомогою концептуальної проєкції (conceptual mapping) із зони джерела (source domain) на зону результату (target domain), дозволяє більш детально описати механізми формування значення ідіом [18, с. 330 – 331].

Ці ідеї лягли в основу теорії концептуальної метафори – абстрактного способу інтерпретації одних понять у термінах інших: ARGUMENT IS WAR, TIME IS MONEY, IDEAS ARE OBJECTS, MIND IS CONTAINER, HEALTH AND LIFE ARE UP, SICKNESS AND DEATH ARE DOWN [19]. Слід зазначити, що автори теорії концептуальної метафори розуміють метафору широко, об'єднуючи під цим поняттям власне метафору (перенесення за подібністю), метонімію й такі її різновиди, як синекдоха і металепис, а також гіперболу, літоту, синкретичні тропеїчні засоби тощо.

Подібні висновки суперечать традиційному підходу до вивчення явища ідіоматики, у межах якого наголошується на довільному характері зв'язку між планом вираження та планом змісту ідіом: «значення ідіоми не залежить від її плану вираження, оскільки зв'язок між ними характеризується абсолютною довільністю» [25, с. 53]. Але, швидше за все, довільна природа таких відношень видається сумнівною, оскільки зв'язок між значенням ідіоми та значенням її компонентів хоча б частково визначається шляхом концептуалізації явищ, з якими співвідносяться ідіоми, і тому вибір складників буде залежати від концептів-символів тих чи інших явищ, що зберігаються у свідомості [13, с. 94].

Торкаючись питань мотивації ідіом, деякі автори [18, с. 330] зазначають, що поняття мотивації значно вужче за поняття передбачуваності (prediction) значення ідіоми, враховуючи зміст її складників. Це означає, що чим легше передбачити значення ідіоми, виходячи зі значення її складових, тим ясніша і прозоріша її мотивація.

Отже, інтерпретуючи ідіому *to put one's head on the block for smb*, ми звертаємося до конвенціонального знання про конкретну ситуацію, буквального значення якої підказує нам, що *класти голову на плаху* є небезпечним заняттям, а робити це заради когось означає свідомо йти на великий ризик, жертвуючи своїм становищем або життям. Ця операція видається можливою, оскільки HEAD найчастіше концептуалізується в нашій свідомості як життя (*to put one's head on the block for smb*) або розум (*to put one's heads together*).

Когнітивний підхід до значення надає кращі можливості для досліджень у сфері лінгвістичного моделювання актуального значення ідіом. Метафорична природа ідіоматичного значення дозволяє відновити комплекс тих концептуальних перетворень, які лежать в основі формування актуального значення ідіом. Розуміння когнітивного процесу

творення ідіом як асоціювання носія мови з певним фреймом і перенесення дескриптивно-оцінного змісту цього фрейму на подібну за певними ознаками ситуацію у світі розкриває потенціал когнітивного моделювання ідіом, відображаючи мову в дії. Відповідно до сучасних уявлень фонові знання людини постають у вигляді сукупності фреймів. Наші знання про світ утворюються за визначеними сценаріями мовних знань про фіксований набір стереотипних ситуацій і можуть бути описані, як результат формального заповнення сценаріїв або фреймів, оскільки фрейм є упорядкованою структурою, що на основі досвіду акумулює знання про стереотипну ситуацію [21, с. 355]. Фрейм постає у вигляді пропозиції та має відповідну ієрархічну структуру: складається з вузлів або слотів різних рівнів та зв'язків між ними. Слоти можуть структуруватися у власні мікросистеми – субфрейми, які разом утворюють складну ієрархічну фреймову структуру.

Отже, в основу ідіом покладено концептуальні метафори, метонімії тощо, які поєднують конкретні та абстрактні сфери знань і сприяють розумінню образного значення ідіом. Аналіз операцій над концептуальними структурами розкриває когнітивні стратегії, які спрацьовують у випадку інтерпретації образного значення і сприяють інференції актуального значення ідіом.

Етнокультурний підхід. Проблематика національно-культурної своєрідності корпусу ідіоматичних одиниць є предметом дослідження багатьох лінгвістів [1; 2; 3]. Підвищена увага до цієї теми зумовлена загальним посиленням зацікавленості питаннями взаємодії мови та культури, що, активно досліджуються в межах антропологічної парадигми сучасної лінгвістики.

Лінгвокультурологія прагне до експлікації культурно-національної значущості ідіом, що досягається на основі співвіднесення їх з концептами загальнолюдської або національної культури [8, с. 30]. Застосування лінгвокультурологічного підходу до вивчення ідіоматики орієнтує дослідника на вивчення співвідношення ідіом і знаків культури й актуалізує значення системи еталонів, стереотипів, символів тощо для опису культурно-національної специфіки ідіоматичної системи.

Мовна картина світу припускає наявність у носіїв мови певного набору загальних фонових знань, що пов'язують культурно марковані одиниці

мови з квантами культури. Люди сприймають навколишній світ крізь призму своїх мов по-різному, тому спосіб концептуалізації дійсності в кожній мові має як універсальний, так і специфічний характер. Ідіоми є одним із найпотужніших джерел інтерпретації національних еталонів, допомагають розшифрувати національно-специфічний образ світу, і, оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства відбуваються значні інтеграційні процеси, це сприяє зближенню культур та їх діалогу.

У сучасній лінгвістиці лінгвокультурологічна парадигма тісно пов'язана з когнітивно-інтерпретаційною парадигмою дослідження, оскільки з позицій останньої ідіома тлумачиться як мікротекст, що структурується в ході інтерпретації носієм мови всіх типів семантичної інформації ідіоми в семантичному просторі культурного знання, у якому перебуває суб'єкт дискурсу [5, с. 2].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Довільна природа зв'язку між значенням ідіоми та буквальним значенням її складників є сумнівною, особливо якщо брати до уваги той факт, що спосіб або шлях, яким люди концептуалізують знання про навколишній світ, відображається у мові, яку вони використовують. Ідіоми виступають знаками іллокуції в дискурсі, маркером інтернаціональності та засобом прагматичної когерентності. Ідіоматика, вважаємо, є ефективним засобом регуляції поведінки людей завдяки здатності до посиленого впливу на свідомість суб'єктів дискурсу.

Отже, для повного відображення національно-культурної специфіки ідіоматичної системи мови необхідним видається сукупне застосування когнітивного, лінгвокраїнознавчого, лінгвокультурологічного та контрастивного підходів, що постають як шаблі аналізу національної ідіоматики: виявлення безеквівалентних екстралінгвальних чинників, відображених в ідіомах; встановлення структурно-семантичних особливостей міжмовних ідіоматичних аналогів; виявлення національно-культурних конотацій ключових слів і концептів культури, що містять ідіоми; вивчення особливостей національного членування мовної картини світу й особливостей функціонування національного менталітету як лінгвокреативного мислення. **Перспективу** подальших досліджень вбачаємо в поглибленому вивченні когнітивно-прагматичних особливостей фразеології та ідіоматики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєва А. Л. Отражение во фразеологии разных языков специфики материальных культур. *Проблемы идиотнической фразеологии: межвуз. семинар «Идиотническая фразеология романских, германских и славянских языков»*, 10 – 11 нояб. 1999 г.: тезисы докл. / под ред. Н. Н. Кирилловой. СПб.: Издательство Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. 2000. Вып. 3. С. 28 – 31.
2. Брагина Н. Г. Фрагмент лингвокультурологического лексикона (базовые понятия). *Фразеология в контексте культуры*. М.: Языки русской культуры. 1999. С. 130 – 138.
3. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии (II). *Вопросы языкознания*. 1998. № 6. С. 48 – 57.
4. Золотых Л. Г. Иди туда – не знаю куда, найди то, что не знает никто (когнитивно-дискурсивные особенности фразеологической семантики). *Русский язык за рубежом*. 2008. № 3. С. 71 – 74.
5. Ковшова М. Л. Культурно-национальная специфика ФЕ (когнитивные аспекты): автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: 10.02.01. М., 1996. 22 с.

6. Кунин А. В. Английская фразеология (теоретический курс). М.: Высшая школа, 1970. 343 с.
7. Проблемы фразеологической семантики / Бирих А. К. и др. СПб.: Издательство СПб. ун-та. 1996. 172 с.
8. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультуроведческий аспекты. М.: Школа “Языки русской культуры”. 1996. 295 с.
9. Федорюк А. В. Функционально-прагматические аспекты фразеологических интенсификаторов в современном английском языке: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Иркутск, 2001. 198 с.
10. Evans V. Cognitive Linguistics. An Introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd, 2006. 830 p.
11. Fernando C. Idioms and Idiomaticity. Oxford: Oxford University Press, 1996. 265 p.
12. Fraser B. Idioms Within a Transformational Grammar. *Foundations of Language*. 1970. Vol. 6. P. 22 – 42.
13. Gibbs R. W., Nayak N. P. Why Idioms Mean What They Do. *Journal of Experimental Psychology*. 1991. Vol. 120 (1). P. 93 – 95.
14. Halliday M. A. K. An Introduction to Functional Grammar. London: Edward Arnold, 1985. 387 p.
15. Hockett Ch. A Course in Modern Linguistics. New York: Macmillan Company, 1958. 386 p.
16. Kövecses Z., Palmer B. G., Dirven R. Language and Emotion: The Interplay of Conceptualization with Physiology and Culture. *Linguistic Research. Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* / ed. by R. Dirven, R. Porings. N.-Y.: Mouton de Gruyter, 2002. Vol. 20. P. 133 – 161.
17. Kövecses Z., Radden G. Metonymy: developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9 / 1. 1998. P. 37 – 77.
18. Kövecses Z., Szabó P. A View from Cognitive Semantics. Idioms. *Applied Linguistics*. 1996. Vol. 17 / 3. P. 326 – 355.
19. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought* / ed. by A. Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 203–251.
20. Makkai A. Idiom Structure in English. The Hague: Mouton, 1972. 371 p.
21. Minsky M. Frame-system Theory. *Thinking: Readings in Cognitive Science* / ed. by P. N. Johnson-Laird, P. C. Wason. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. P. 355 – 376.
22. Panther K.-U. Metonymy as a usage event. *Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives*. Berlin/New-York: Mouton de Gruyter, 2006. P. 147 – 185.
23. Strässler J. Idioms in English: A Pragmatic Analysis. Tübingen: Verlag, 1982. 160 p.
24. Swinney D. A., Cutler A. The Access and Processing of Idiomatic Expressions. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. 1979. Vol. 18. P. 523 – 534.
25. Weinreich U. Problems in the Analysis of Idioms. *The Substance and Structure of Language*. Berkeley: University of California Press, 1969. P. 23 – 81.

REFERENCES

1. Afanasyeva A. L. (2000) Otrazheniye vo frazeologii raznykh yazykov spetsifiki materialnykh kultur [Specific and particular features of material cultures in the phraseology of different languages]. *Problemy idioetnicheskoy frazeologii*: Izdatelstvo Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gertsena. Vyp. 3. S. 28 – 31. [in Russian].
2. Bragina N.G. (1999) Fragment lingvokulturologicheskogo leksikona (bazovyye ponyatiya) [The fragment of lingvocultural lexicon (basic concepts)]. *Frazeologiya v kontekste kultury*. M.: Yazyki russkoy kultury. S. 130 – 138. [in Russian].
3. Dobrovolskiy D. O. (1998) Natsionalno-kulturnaya spetsifika vo frazeologii (II) [National and cultural specific features in phraseology (II)]. *Voprosy yazykoznaniya*. № 6. S. 48 – 57. [in Russian].
4. Zolotykh L. G. (2008) Idi tuda – ne znayu kuda, naydi to, chto ne znayet nikto (kognitivno-diskursivnyye osobennosti frazeologicheskoy semantiki) [Go there I don't know where, find that, nobody knows what (cognitive and discursive specific features of phraseological semantics)]. *Russkiy yazyk za rubezhom*. № 3. S. 71 – 74. [in Russian].
5. Kovshova M. L. (1996) Cultural and national specific features of phraseological units [Kulturno-natsionalnaya spetsifika FE (kognitivnyye aspekty)]: avtoref. diss. na soiskaniye nauch. stepeni kand. filol. nauk: 10.02.01. M. 22 s. [in Russian].
6. Kunin A. V. (1970) English phraseology (theoretical course) [Angliyskaya frazeologiya (teoreticheskiy kurs)]. M.: Vysshaya shkola, 343 s. [in Russian].
7. The problems of Phraseological Semantics (1996) [Problemy frazeologicheskoy semantiki] / Birikh A. K. i dr. SPb.: Izdatelstvo SPb. un-ta, 172 s. [in Russian].
8. Teliya V. N. (1996) Russian Phraseology. Semantic, pragmatic, and lingvocultural aspects [Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvo-kulturovedcheskiy aspekty]. M.: Shkola “Yazyki russkoy kultury”, 295 s. [in Russian].
9. Fedoryuk A. V. (2001) Functional and pragmatic aspects of phraseological intensifiers in modern English [Funktionalno-pragmaticheskiye aspekty frazeologicheskikh intensivnykh faktorov v sovremennom angliyskom yazyke]: diss. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Irkutsk. 198 s. [in Russian].
10. Evans V. (2006) Cognitive Linguistics. An Introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd, 830 p. [in English].
11. Fernando C. (1996) Idioms and Idiomaticity. Oxford: Oxford University Press, 265 p. [in English].

12. Fraser B. (1970) Idioms Within a Transformational Grammar. *Foundations of Language*. Vol. 6. P. 22 – 42. [in English].
13. Gibbs R. W., Nayak N. P. (1991) Why Idioms Mean What They Do. *Journal of Experimental Psychology*. Vol. 120 (1). P. 93 – 95.
14. Halliday M. A. K. (1985) An Introduction to Functional Grammar. London: Edward Arnold, 387 p. [in English].
15. Hockett Ch. (1958) A Course in Modern Linguistics. New York: Macmillan Company, 386 p. [in English].
16. Kövecses Z., Palmer B. G., Dirven R. (2002) Language and Emotion: The Interplay of Conceptualization with Physiology and Culture. *Linguistic Research. Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* / ed. by R. Dirven, R. Porings. N.-Y.: Mouton de Gruyter, Vol. 20. P. 133 – 161. [in English].
17. Kövecses Z., Radden G. (1998) Metonymy: developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9 / 1. P. 37 – 77. [in English].
18. Kövecses Z., Szabó P. (1996) A View from Cognitive Semantics. Idioms. *Applied Linguistics*. Vol. 17 / 3. P. 326 – 355. [in English].
19. Lakoff G. (1993) The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought* / ed. by A. Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, P. 203 – 251. [in English].
20. Makkai A. (1972) Idiom Structure in English. The Hague: Mouton, 371 p. [in English].
21. Minsky M. (1983) Frame-system Theory. *Thinking: Readings in Cognitive Science* / ed. by P. N. Johnson-Laird, P. C. Wason. Cambridge: Cambridge University Press, P. 355 – 376. [in English].
22. Panther K.-U. (2006) Metonymy as a usage event. *Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives*. Berlin/New-York: Mouton de Gruyter, P. 147 – 185. [in English].
23. Strässler J. (1982) Idioms in English: A Pragmatic Analysis. Tübingen: Verlag, 160 p. [in English].
24. Swinney D. A., Cutler A. (1979) The Access and Processing of Idiomatic Expressions. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. Vol. 18. P. 523 – 534. [in English].
25. Weinreich U. (1969) Problems in the Analysis of Idioms. *The Substance and Structure of Language*. Berkeley: University of California Press, P. 23 – 81. [in English].

INVESTIGATION APPROACHES TO IDIOMACY AND PHRASEOLOGY

Abstract. The investigation seeks to define the major approaches to studying idiomacy and phraseology as multidimensional analysis triggers full perspective of the object under study. Among the major approaches to studying idioms are semantic and structural, functional, cognitive, and ethnocultural frameworks.

Semantic and structural framework considers both an idiom and a phraseologism to be a set expression, the actual meaning of which cannot be inferred from the meanings of its components. As a result an idiom and a phraseologism are likened. But again, fewer than all phraseologisms have idiomatic meaning as all idioms do, and not all idioms have the structure of a word combination, or a phrase. Idioms also include one-word expressive nominations, which structurally do not belong to the category of phraseological units.

Functional approach clarifies the reasons for the occurrence of idioms in the context as well as the specific features of their functioning. Functional framework focuses upon the pragmatics of the discourse, that is, interprets the ways of expressing certain intentions and background assumptions. The functional purpose combines the idioms of various structural levels (whether that be a word, a phrase or a sentence) into one whole functional category. Idioms are proved to come laden with the illocution of the utterance, to actualize certain discursive strategies as well as to be aimed to achieve some perlocutionary result.

Within cognitive framework idioms are perceived as joining link that performs a bridging role between the concepts. That is, the idiomatic meaning is determined by general knowledge about the world, which forms the conceptual system of a person. Consequently, idioms are more likely to belong to conceptual, extralinguistic sphere, rather than to be of a linguistic nature and origin.

Ethnocultural linguistics studies the correlation between culturally marked idioms and fundamental elements of culture. Different cultures conceptualize the reality in a similar, specific, or, even, unique way. In this respect idioms turn out to be one of the most powerful sources to interpret national codes and to decipher culture-specific concepts.

Keywords: idiom, phraseologism, structural and semantic, functional, cognitive, ethnocultural.

Стаття надійшла до редакції 19 лютого 2019 р.

© Мосейчук О., 2019 р.

© Усова І., 2019 р.

Олександр Мосейчук – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Житомирського національного агроекологічного університету, Житомир, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-8895-6546>

Oleksandr Moseichuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Foreign Languages Department, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-8895-6546>

Ірина Усова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Житомирського національного агроекологічного університету, Житомир, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2772-9737>

Iryna Usova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Foreign Languages Department, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2772-9737>

ПРО ФУНКЦІЇ УРБАНОНІМІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.161.2'373.22(477.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).83–86

Негер О. Про функції урбанонімів; 12 стор.; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті вперше подано детальний аналіз функцій урбанонімів; розглянуто наявні загальноприйняті концепції; з'ясовано специфіку функцій урбанонімів у контексті функціонування топонімів; виділено основні (номінативну і характеристичну) та факультативні (ідеологічну й асоціативну) функції.

Ключові слова: урбаноніми, функції урбанонімів, номінативна функція, характеристична функція, ідеологічна функція, асоціативна функція.

Постановка проблеми. Урбаноніми поки що належать до слабо вивченого прошарку топонімів, і досі залишаються нез'ясованими чимало теоретичних питань функціонування їх у мові. До таких, зокрема, належить проблема визначення функцій урбанонімних назв, що знаходить дуже різне і суперечливе трактування у дослідників.

Аналіз досліджень. За останні десятиліття з'явилося багато праць, у яких ці назви є предметом дослідження, пор.: [15; 5; 10; 6; 11]. Дослідники вивчають семантичні групи урбанонімів, динаміку розвитку урбанонімної системи як окремих міст, так і певної країни, з'ясовують, яке саме семантичне наповнення терміна урбанонім. Однак досі функції цих одиниць не знайшли повного і глибокого висвітлення.

Мета статті. Розглядаючи питання функціонування урбанонімів, ми ставимо собі за мету з'ясувати, для чого вони виникають, існують, трансформуються, тобто визначити роль цих найменувань у житті мови та суспільства.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи роль урбанонімів у мовній системі, потрібно передусім відштовхуватись від того, що вони є власними назвами. Отже, основною функцією цих одиниць є номінативно-диференціююча [див., напр., 3]. Її можна було б назвати первинною, іманентною, такою, яка надається словам вже лише тому, що вони появились у мові як оніми. Ю. Карпенко зазначає: «Перш за все, називна сила – це та глибинна ознака семантичної структури, яка приховано присутня у кожній назві і лежить в основі всіх відмінностей семантико-денотативно-граматичного характеру, що експліцитно виявляються в мовленні» [2, с. 53].

Однак система власних назв поділяється на підсистеми, кожна з яких має свою специфіку. Ця специфіка полягає у природі, функціонуванні, структурі онімів.

Простежуючи еволюцію урбанонімів від офіційних до неофіційних, можна відмітити специфіку їх функціонування. Дослідник Ю. Карпенко дійшов висновку, що крім основної, так званої номінативно-ідентифікаційно-диференціюючої функції, власні назви виконують допоміжні – інформаційну та емоційну [див. 3, с. 12]). Відповідно до цього можна було б виділити такі факультативні функції урбанонімів, як ідеологічна, асоціативна (естетична

та емотивна) та характеристична. Під факультативними ми розуміємо такі функції, які «синхронічно ... актуалізуються лише в частині власних назв, а в інших існують в прихованому вигляді, як потенційна можливість» [там само, с. 12]. Ідеологічна та характеристична функції, очевидно, є різновидами інформаційної. У випадку офіційних урбанонімів йдеться про конкретний вид інформації – характеристика об'єкта та відображення певної ідеології.

Тому вважаємо, що, аналізуючи урбаноніми, які є більш звуженим поняттям, ніж просто власна назва, потрібно надавати перевагу термінам ідеологічна і характеристична функції, оскільки вони точніше відображають специфіку офіційного називання.

Ідентифікація певної частини міського чи сільського простору зумовлюється бажанням зорієнтувати людину у населеному пункті та його околицях. У зв'язку з цим існують намагання виділити адресну функцію [8, с. 6]. Спочатку «адресація» вулиці відбувалась несвідомо, в міру виникнення потреби. Але урбанізація суспільства призводить до того, що лінійний об'єкт отримує назву не після певного часу свого існування, а одночасно зі своєю появою або навіть трохи раніше (пор. вул. *Проектна, Проектна 1, Проектна 2* тощо). «Ономастична номінація вибіркова по відношенню до всіх іменованих об'єктів, крім людей та місць, де вони живуть. І ті, й інші обов'язково мають свої назви. Інші об'єкти отримують назви в міру суспільної необхідності» [13, с. 25]. Дослідниця М. Імричова зауважує: «Основною їх (тобто урбанонімів) функцією є полегшити орієнтацію у сплетінні великої кількості міських вулиць» [14, с. 108].

Аналізуючи первинні назви, утворені переважно як характеристики зовнішнього вигляду вулиці або вказівки на певний відомий і важливий об'єкт, що знаходиться на ній чи біля неї, можна спостерегти, як суспільство намагалось виділити ті ознаки вулиці, які би могли легко зорієнтувати людину у міському просторі. Проте, на нашу думку, при цьому не можна приписувати урбанонімам орієнтаційну чи адресну функції, які швидше є виявом ідентифікуючої функції.

На відміну від офіційних, неофіційні урбаноніми проявляються спонтанно, їх виникнення носить необов'язковий характер, проте при цьому вони виконують ту ж номінативну функцію.

При визначенні диференціюючої функції як основної для урбанонімів, кваліфікація характеристичної як факультативної нам видається не зовсім правильною. З початку своєї появи назви вулиць, кутків села, мікрорайонів, полів, урочищ були покликані охарактеризувати об'єкт для його легшої ідентифікації у просторі. Появляються найменування, що характеризують вулицю за професійним заняттям її мешканців (вул. *Гончарська, Чоботарська, Вовняна*), виглядом (вул. *Широка, Вузька, Велика*), за відношенням до штучного об'єкта, розташованого на ній чи неподалік (вул. *Базарна, Замкова, Млинна*), до природного об'єкта (вул. *Лісова, Польова, Озерна, Полонинська*) тощо. При цьому навіть відантропонімні утворення слугували засобом характеристики (пор. вул. *Попри Стрішку* – тобто та, на якій була розташована садиба Стрішки). Подібні найменування виникають як результат бажання мешканців диференціювати об'єкти за рахунок їх характеристики. Тобто характеристична функція виступала не такою, яка актуалізується в частині назв, а такою ж іманентною прикметою урбанонімів, як і номінативна. Відштовхуючись для визначення факультативності функції від опозиції «функція, яка стосується деяких назв (факультативна) / що стосується усіх назв (основна)», ми кваліфікуємо характеристичну функцію як основну (поруч з номінативною) для неофіційної урбанонімії. Причому цю функцію виконують як характеристичні назви (пор. вул. *Мала*), так і асоціативні (пор. вул. *Гуркаловця* – від діал. *гурка* – «вид ковбаси», характеристика форми об'єкта). Останні, крім основних номінативної та характеристичної, виконують факультативну асоціативну функцію. Згодом, за рахунок появи ідеологічних назв, характеристична функція відходить на периферію офіційних урбанонімів, продовжуючи бути домінувальною у сфері неофіційної урбанонімії. Будь-яка онімна підсистема прагне до формування «чистих» власних назв – позбавлених будь-якої семантики, асоціативних на шарувань, виконуючих виключно номінативну функцію. Здатність до утворення таких одиниць свідчить про віддаленість цієї підсистеми від системи апелятивів. Адже, як відомо, чіткої межі між загальними і власними назвами немає. Важливість характеристики при утворенні неофіційних урбанонімів та збереження ними цієї функції впродовж усього існування свідчить про близькість їх до апелятивів.

Факультативна ідеологічна функція пов'язана з існуванням у топонімії так званих меморіальних, комеморіальних назв, або назв-присвят [2, с. 86; 9, с. 124; 7, с. 78] та назв-ушанувань.

Ми цілком усвідомлено виділяємо меморіальні назви та назви-ушанування як різні групи (хоча більшість дослідників вважають ці терміни синонімами), оскільки перші об'єднують урбаноніми, утворені від прізвищ осіб, яким не просто віддається знак пошани (як у другій групі), а метою яких є залишити у пам'яті нащадків ту чи іншу особистість, подію чи дату, що вже відійшли у минуле, але, на думку номінаторів, гідні увіковічення. У той час як назви-ушанування покликані віддати шану професіям, які відбивають суспільну орієнтацію в момент

номінації, різним географічним об'єктам, націям і загалом створюють дуже чітку картину пріоритетів та уподобань суспільства. Проте і перші, і другі виконують одну функцію – відображають ідеологію певного суспільства на певному етапі його розвитку. Основу так званих пам'ятних найменувань (меморіальних) складають відантропонімні утворення, тоді як більшість назв-ушанувань за своїм походженням є апелятивами. У цьому виражається еволюція ідеологічної функції власних назв міських географічних об'єктів: спочатку вони увіковічують відомих місцевих земельних власників, потім – видатних осіб пануючої держави, згодом – з появою політично забарвлених апелятивів – мотиваційна база ідеологічних назв значно розширюється і перестає бути прерогативою антропонімів.

Ю. Карпенко пропонує виділяти факультативну емоційну функцію власних назв, пов'язану з відображенням у них людських емоцій [3, с. 13]. Сам термін передбачає появу у мовця певних емоцій – позитивних чи негативних. Проте назви вул. *Магнолій* чи *Малинової* викличуть швидше певне естетичне задоволення, ніж просто емоції. Спільне для так званих емоційних та естетичних назв – намагання викликати в уяві мовця певні асоціації.

Тому вважаємо, що стосовно урбанонімів потрібно надавати перевагу терміну асоціативна функція. Вона пов'язана з прагненням суспільства відобразити у назвах певні естетичні уявлення та поняття, які зумовлюють появу позитивних емоцій. Існують намагання окремих дослідників виділити рекламну функцію урбанонімів, причому їй надається основна роль [див. 11]. Проте, на нашу думку, рекламна функція, яка спрямована на «створення позитивного образу об'єкта в очах потенційного власника» [там само, с. 161], є лише виявом асоціативної. Ідентичну функцію виконували назви поселень у Росії XIX ст. із позитивним забарвленням, однак Ю. Карпенко кваліфікує її як емоційну. Адже при визначенні специфіки функціонування власних назв потрібно брати до уваги релевантну ознаку, а не один із її виявів. Саме тому стосовно урбанонімів ми надаємо перевагу терміну асоціативна функція. Вона виступає факультативною, маргінальною по відношенню до основної номінативної.

Асоціативна функція була і є факультативною як для давно сформованої системи неофіційних урбанонімів, так і для відносно молодих офіційних назв [див. 4, с. 108]. Очевидно, це було зумовлено початковим розвитком назв територіального членування міського простору як мікротопонімних найменувань, для яких образність як відтінок характеристики була завжди характерною прикметою. За той час урбанонімія пережила певну еволюцію. Проте після виходу офіційної урбанонімії з розряду мікротопонімії вона не позбулася здатності викликати у мовця певні позитивні асоціації.

На думку російської дослідниці В. Беленької, естетика подібних найменувань досить відносна, позаяк «експресивність назв перестає відчуватись, внутрішня форма з роками стирається і назва функціонує уже як етикетка» [1, с. 22]. Хоча, з іншого

боку, так само можна сказати, що у назвах стирається й ідеологічне забарвлення, адже багатьма мешканцями Тячева назва вулиці *50 Років Жовтня* сприймається просто як маркер певного міського лінійного об'єкта, а не як уславлення певної події. Усі топоніми тяжіють до позбавлення зайвої понятійності, проте різниця між ідеологічними та асоціативними назвами полягає в тому, що перші в силу своєї пов'язаності з тим чи іншим політичним режимом постійно переосмислюються, у зв'язку з чим їхнє етимологічне значення не стирається. Тоді

як естетичні і так звані позитивні назви відображають поняття вічні і переосмислення, а відтак і актуалізації семантики не потребують. Тому експресивність останніх і недовговічна.

Висновки. Отже, основною функцією усіх урбанонімів є номінативно-ідентифікуюча. Для неофіційної урбанонімії як основну ми також виділяємо характеристичну функцію. Відповідно для іншої групи факультативними виступають ідеологічна, асоціативна (естетична й емотивна) та характеристична.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беленькая В.Д. Топонимы в составе лексической системы языка. М.: Изд-во МГУ, 1969. 168 с.
2. Карпенко Ю.А. О синхронической топонимике. Принципы топонимики. Под ред. В.А.Никонова и О.Н.Трубачева. М.: Наука, 1964. С. 45 – 86.
3. Карпенко Ю. О функциях собственных имен. *Spoločenske fungovanie vlastnych mien: VII slovenska onomasticka konferencia (Zemplinska širava 20 – 24 septembra 1976): Zbornik materialov*. Bratislava: Veda, 1980. S. 9 – 16.
4. Лобода В.В. Вплив антропонімії і гідронімії на творення сучасної ойконімії Північного Причорномор'я. *Питання ономастики Південної України*. К.: Наукова думка, 1974. С. 07 – 112.
5. Ляшенко Р. Динаміка урбанонімів пізньозаселеного регіону України (на матеріалі Кіровоградщини). *Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка*. 2003. С. 129 – 132.
6. Мезенко А. Урбанонимия Белоруссии: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. Минск, 1991. 35 с.
7. Морозова М.Н. Словообразовательные типы названий географических объектов Москвы (по данным справочника 1964 г. «Улицы Москвы»). *Микротопонимия*. Под ред. О.С. Ахмановой. М.: Изд-во МГУ, 1967. С. 71–80.
8. Никонов В.А. Научное значение микротопонимии. *Микротопонимия*. Под ред. О.С. Ахманова. М.: Изд-во МГУ, 1967. С. 5 – 14.
9. Першина Н.В. О путях формирования ойконимии Донбасса советского периода. *Питання ономастики південної України*. К.: Наукова думка, 1974. С. 122 – 124.
10. Разумов Р. Названия жилых комплексов — новая разновидность урбанонимов. *Ономастика Поволжья: Матер. X междунар. конф.* Уфа, 12 – 14 сент. 2006 г. Уфа: Изд-во БГПУ, 2006. С. 160 – 163.
11. Разумов Р. Система урбанонимов русского провинциального города конца XVIII – XX веков (на примере Костромы, Рыбинска и Ярославля). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ярославль, 2003. 19 с.
12. Романюк М. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. XX – поч. XXI ст. Ужгород: Гражда, 2007. 124 с.
13. Теория и методика ономастических исследований. Под ред. А.П. Непокупного. М.: Наука, 1986. 256 с.
14. Imrichova M. Structurene typu nazvov ulic a ich vhodnost' na komunikaciju (na materiali z Presova). *Urbanonyma v kontexte historie a súčasnosti*. Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3 – 5 septembra 1996). Bratislava; Banska Bystrica, 1996. S. 106 – 109.
15. Urbanonyma v kontexte historie a súčasnosti. *Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3 – 5 septembra 1996)*. Bratislava; Banska Bystrica, 1996. 285 s.

REFERENCES

1. Belenykaya V. (1969) Toponimy v sostave leksicheskoy sistemy yazyka [Toponims in the lexical system of language]. Moscow: Izd-vo MGU, 168 s. [in Russian].
2. Karpenko Y. (1964) O sinhronicheskoy toponimike [About synchronous toponymy]. *Printsypy toponimiki*. Moscow: Nauka. S. 45 – 86 [in Russian].
3. Karpenko Y. (1980) O funktsiyah sobstvennyh imyon [About functions of proper names]. *Spoločenske fungovanie vlastnych mien: VII slovenska onomasticka konferencia (Zemplinska širava 20 – 24 septembra 1976): Zbornik materialov*. Bratislava: Veda. S. 9 – 16 [in Russian].
4. Loboda V. (1974) Vplyv antroponymiy i hidronimiy na tvorennya suchasnoyi oykonimiyi Pivnichnoho prychnomorya [The influence of anthroponymia and hydronymia on the creation of a modern oykonymy of the territory near northern Black Sea]. *Pytannya onomastyky Pivdennoyi Ukrayiny*. Kyiv: Naukova dumka. S. 107 – 112 [in Ukrainian].
5. Lyashenko R. (2003) Dynamika urbanonymiv piznyozaselenoho rehionu Ukrainy (na materiali Kirovohradshchyny) [Dynamics of urbanonyms of the late-populated region of Ukraine (based on Kirovohrad region)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho derz. ped. un-tu im. V. Hnatyuka*. S. 129 – 132 [in Ukrainian].
6. Mezenko A. (1991) Urbanonimiya Belorussiyi [Urbanonymy of Belarus]. PhD the author's abstract. Minsk. 35 s. [in Russian].

7. Morozova M. (1967) Slovoobrazovatelnyje tipy nazvaniy geograficheskikh objectov Moskvy [Word-forming types of names of geographical objects of Moscow]. *Microtoponimiya*. Moscow: Izd. MGU. S. 71 – 80 [in Russian].
8. Nikonov V. (1967) Nauchnoje znachenije microtoponimiyi [the scientific significance of microtoponymy]. *Microtoponimiya*. Moscow. S. 5 – 14 [in Russian].
9. Pershyna N. (1974) O putyah formirovaniya oykonimiyi Donbasa sovetskoho perioda [About the ways of formation of the Donbas oikonomy of the Soviet period]. *Pytannya onomastyky pivdennoyi Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. S. 122 – 124 [in Russian].
10. Razumov R. (2006) Nazvaniya zhylyh kompleksov – novaja raznovidnost urbanonimov. *Onomastica Povolzhya*. Ufa: Izd-vo BGPU. S. 160 – 163 [in Russian].
11. Razumov R. (2003) Sistema urbanonimov russkoho provintsialnogo goroda kontsa XVIII – XX vekov (na primere Kostromy, Rybinska i Jaroslavlya). PhD the author's abstract. Jaroslavl. 19 s. [in Russian].
12. Romanyuk M. (2007) Sotsialno zumovleni innovatsiyi v onomastykoni Zakarpattya kin. XX – poch. XXI st. [Socially conditioned innovations in onomasticon of Zakarpattya in the end of XX – the beg. of XXI c.]. Uzhhorod: Grazhda. 124 s. [in Ukrainian].
13. Teoriya i metodika onomasticheskikh issledovaniy (1986) [Theory and methodology of onomastic research]. Moscow: Nauka, 256 c. [in Russian].
14. Imrichova M. (1996) Structurene typy nazvov ulic a ich vhodnost' na komunikaciju (na materiali z Presova). *Urbanonyma v kontexte historie a súčasnosti*. Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996). Bratislava; Banska Bystrica. S. 106–109 [in Slovakian].
15. Urbanonyma v kontexte historie a súčasnosti (1996). *Mater. z onomast. kolokvia (Banska Bystrica 3–5 septembra 1996)*. Bratislava; Banska Bystrica, 285 s. [in Slovakian].

ON THE FUNCTIONS OF URBANONYMS

Abstract. Urbanonyms so far belong to the poorly studied layer of toponyms. Though during last years many studies, devoted to this problem, have appeared, many theoretical issues of how their functioning in the language stay unclear. One of them is the problem of identifying of functions of urbanonyms.

Considering the issues of the functioning of urbanonyms, we aim to find out why they arise, exist, transform, that is, to determine the role of these names in the life of language and society. At the same time it is necessary to start from the fact that urban names are primarily proper names. Therefore, their main function is nominative-differentiating; it is primary, immanent, such that is given to words only because they appeared in the language as onyms.

Optional functions are functions that are synchronously actualized only in part of proper names, and in others are hidden, as a potential opportunity.

As we define an optional function as a function only for some names and the primary function as such, which applies to all names, we classify the characteristic function as the primary one (next to the nominative one) for unofficial urbanonymy.

The optional ideological function is related to the existence of the so-called memorial, commemorative, or dedication and honors names in the toponymy. Both perform one function - reflecting the ideology of a particular society at a certain stage in its development.

Common to so-called emotional and aesthetic names is the attempt to conjure up a certain speaker's imagination. It is connected with the desire of society to reflect in the names certain aesthetic ideas and concepts that cause the appearance of positive emotions.

Thus, the main function of all urban names is nominative identification. For unofficial urbanonymy, we also highlight the characteristic function as the primary one. For the other group, ideological, associative (aesthetic and emotional) and characteristic functions are optional.

Keywords: urbanonyms, functions of urbanonyms, nominative function, characteristic function, ideological function, associative function.

Стаття надійшла до редакції 14 червня 2019 р.

© Негер О., 2019 р.

Оксана Негер – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9823-8329>

Oksana Neher – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9823-8329>

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ТИПИ КОНЦЕПТІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.111:81'374.73:81'373+81'373.7

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).87–90

Панін Є. Лексико-фразеологічні типи концептів в англійській мові; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. Розв'язання назрілих проблем класифікації та структуризації знань знаходиться в центрі уваги сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників. Мета статті полягає у виявленні й описі типів концептів в англійській мові на основі наявних лексико-семантичних класифікацій. Застосовано лінгвокультурологічний та лінгвокогнітивний підходи до проведення наукового аналізу концептів в обраній галузі дослідження. Зроблено висновок про те, що перелік типів концептів не є вичерпним і може бути доповнений у процесі подальшого використання лінгвоконцептуального аналізу фразем.

Ключові слова: концепт, типи концептів, лексичні типи концептів, фразеологічні типи концептів, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологічний аналіз концептів.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку когнітивної лінгвістики супроводжується виділенням багатьох типів концептів за найрізноманітнішими параметрами. Саме тому одним із найактуальніших дослідницьких завдань, що постають перед лінгвістами нині й дають змогу глибше проникнути в суть і природу концепту, є започаткування нової наукової типології та опису його основних функцій. Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній уперше зроблена спроба встановлення й опису лексико-фразеологічних типів концептів в англійській мові.

Аналіз досліджень. Термін *концепт* ще донині не набув чітко окресленого визначення, хоча в лінгвістиці вживається вже досить давно. Його дослідженням присвячені праці таких відомих учених, як А. Вежбицька, А.П. Бабушкін, Н.Д. Арутюнова, В.А. Маслова, В.М. Телія, Р.М. Фрумкіна, О.С. Кубрякова, М.М. Полюжин та ін.

Мета статті полягає у виявленні й описі типів концептів в англійській мові на основі наявних лексико-семантичних класифікацій.

Виклад основного матеріалу. Сам термін *когнітивний* походить від латинської лексеми *cognitio* – 'знання', 'пізнання' й означає, що в центрі уваги перебувають пізнавальні (когнітивні) процеси, пов'язані з отриманням, переробкою, зберіганням, упорядкуванням і використанням знання та досвіду людини, її інформації про навколишній світ для раціонального розв'язання найрізноманітніших практичних завдань [5, с. 89]. Термін *концепт* і його зміст найчастіше співвідносять із латинським словом *conceptus*, що часто призводить до отождошення концепту з поняттям. На рівень когнітивного осмислення концепту як розумової структури, пов'язаної з відображенням у свідомості першосутності явищ пізнаваного світу, виводить його співвіднесення з паронімічним терміном *conceptum*, що має більш широкий структурний діапазон [1, с. 63].

Зокрема, представники лінгвокогнітивного напрямку (О.С. Кубрякова, З.Д. Попова, Й.А. Стер-

нін, А.П. Бабушкін, М.С. Дорофеева, О.О. Селіванова, Л.А. Лисиченко та ін.) розглядають концепт як ментальну одиницю оперативної свідомості, як глобальну мисленнєву одиницю, що представляє предмет реального чи ідеального світу та вербально зберігається у пам'яті носіїв мови. Як зазначає О.С. Кубрякова, концепт – це «оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної у психіці людини», яка може розвиватися, «піддаватися подальшому уточненню й модифікаціям», а також «зберігати знання про світ» [5, с. 90]. М.М. Полюжин вказує на те, що «концепти утворюють своєрідний культурний пласт, що функціонує між людиною та середовищем» [8, с. 215].

Концепт є ментальною репрезентацією, яка визначає, як речі пов'язані між собою і як вони категоризуються [6, с. 268]. Прийнято вважати, що головна роль, яку відіграють концепти в мисленні, – це саме категоризація. Вона дає змогу згрупувати у відповідні класи об'єкти, що мають певні асоціації й подібності. Тому простежується явна тенденція відділяти від несуттєвих деталей ті властивості й якості предметів та явищ навколишнього світу, які видаються важливими для описуваних сутностей.

На сучасному етапі когнітивних досліджень учені розглядають концепти у широкому й вузькому розумінні та розмежовують терміни *когнітивний концепт* і *лінгвокультурний концепт*. Уважаючи концепт одиницею когнітивної лінгвістики, дослідники не завжди чітко виділяють їхні смислорозрізнавальні риси.

Лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний напрямки займаються дослідженням концептів. Розмежування полягає в тому, що когнітологи акцентують увагу на пізнавальній сутності концепту, в той час як культурологи – на його змістовому наповненні в історично-культурному ракурсі [2, с. 3]. У типологічному аналізі, запропонованому В.Л. Іващенко, ментальні структури поділяються на

індивідуальні, групові (вікові, соціальні) та загальнонаціональні. С.О. Аскольдов поділяє концепти на пізнавальні та художні. Пізнавальний концепт, як зазначає вчений, є психологічно простим, суспільним і позбавленим почуттів, бажань та ірраціональності, на відміну від художнього концепту. Підхід, запропонований типологією А.П. Бабушкіна, включає виділення таких типів концептів, як мисленнєва картинка, схема, фрейм, сценарій, інсайт і калейдоскопічна група. Переходимо до аналізу кожного з них на матеріалі власного емпіричного матеріалу, відібраного методом загальної вибірки з англійських джерел.

Перший тип, а саме **мисленнєві картинки** – це образи, які «зчитуються» зоровим сприйняттям (наприклад: *dog, apple, house*). Дослідник підкреслює, що мисленнєві картинки не є «моментальними знімками», а представляють собою дискретні одиниці «галереї образів» у колективній свідомості людей. При цьому наявна індивідуальна «картинна галерея образів» окремої людини та «галерея образів», вписана в національну свідомість носіїв мови [3, с. 66].

Концепт-схема – це концепт, представлений певною узагальненою просторово-графічною або контурною схемою. Поняття *horizon*, на його думку, є типовим прикладом концепту-схеми, яка представлена прямою лінією, межею. Також до схем можна віднести такі поняття, як *road* – ‘смуга землі, по якій їздять і ходять’ [10, II, с. 378]; *tree* – ‘багаторічна рослина з твердим стовбуром і гіллям, що утворює крону’ [10, II, с. 246]; *river* – ‘водний потік, що живиться із джерела або стоком атмосферних опадів і тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів’я до гирла’ [10, VIII, с. 574].

Концепт-фрейм – це сукупність збережених у пам’яті асоціацій. Наприклад: *market, shop, hospital, stadium*. Цей тип концептів можна порівняти з «кадром», у межі якого потрапляє все, що є типовим для певної сукупності об’єктів. Виразною ілюстрацією фрейма також слугують «мисленнєві кадри» пір року: *winter, spring, summer, autumn*, відображених у свідомості кожного носія мови [3, с. 81].

Концепт-інсайт – це знання про функційне призначення предмета. Назва цього типу концептів походить від англ. *insight* – ‘розуміння, проникнення в суть’. Наприклад: *telephone* – ‘a device that uses either a system of wires or a system of radio signals to make it possible for you to speak to someone in another place who has a similar device’; *knife* – ‘a tool, usually with a metal blade and a handle, used for cutting and spreading food or other substances, or as a weapon’ [3, с. 83].

Концепт-сценарій – це послідовність епізодів у часі, які передбачають тенденцію, рух та розвиток. Сценарій завжди передає сюжетний характер, що може збагачуватися змістом залежно від конкретної ситуації [3, с. 86]. Такий тип зазвичай передбачає декілька етапів розвитку сюжету, а саме – зав’язку, кульмінацію й розв’язку. Наприклад: *visit to a doctor; listening to the lecturer; stand up; fight* і т. ін.

Калейдоскопічні концепти – це сукупність сценаріїв та фреймів, які пов’язані з почуттями,

тобто концепти абстрактних назв соціальної скерованості: *happiness, conscience, fear, anger* [3, с. 176]. Найбільш яскравими прикладами калейдоскопічних концептів в англійській мові можуть слугувати: *freedom, equality* [7, с. 14]. У лінгвокультурній семантиці англійської мови концепт *equality* ототожнюється, в першу чергу, з рівністю прав і можливостей, справедливістю. Цей концепт є надзвичайно важливим в американській культурі, оскільки він стосується опису утисків прав афроамериканців на початку минулого століття, расової та гендерної рівності. Американський психолінгвіст Дж. Горгер у своєму дослідженні «Exploring English Character» цитує молодого представника робітничого класу, який асоціює концепт *freedom* із Британською поліцією: «*We’re led to believe that Britain has the best police force in the world. This, I believe simply due to the fact that we Britishers do, and have to, respect the law, who give us a true sense of freedom and security*» [11, с. 215]. Концепт *freedom* знайшов своє відображення у таких, наприклад словосполученнях, як *freedom of speech* – ‘свобода слова’; *freedom of the city* – ‘почесне громадянство міста’; *freedom of the press* – ‘свобода друку’; *freedom of the rule* – ‘право виступати в англійських судах (надане шотландському адвокату)’.

Відомим є той факт, що концепт як ментальну одиницю можна описати за допомогою аналізу засобів його мовної об’єктивації. Для того, щоб простежити структуру концепту, потрібно досліджувати весь мовний корпус, у якому він репрезентований. При цьому зазначимо, що концепт не завжди описується одним словом, а може виражатися й сполученнями слів, фразеологізмами. Сукупність мовних засобів, які вербалізують концепт, З.Д. Попова та Й.А. Стернін, називають **номінативним полем концепту**. Дослідники акцентують увагу й на відмінності номінативного поля від традиційних структурних груп, які виділяються у лінгвістиці (лексико-семантичної групи, лексико-семантичного поля, лексико-фразеологічного поля, синонімічного ряду, асоціативного поля). Ця відмінність полягає у комплексному характері **номінативного поля**, яке включає в себе всі згадані вище групи [9, с. 46].

Наприклад, концепт *байдужість* – *indifference* має свій синонімічний ряд: знеохочення, апатія, прохолодність, індиферентність (*apathy, negligence, unconcern, coldness, insensibility*). Цей концепт можемо віднести до типу калейдоскопічних, оскільки він виражає абстрактну назву соціальної скерованості. Проте зауважимо, що вербалізація цього концепту не обмежується тільки лексичними засобами, а може бути репрезентованою більш складними структурними утвореннями – фразеологічними одиницями. Вони дають змогу чіткіше простежити лінгвокультурний аспект, оскільки вербалізують певний концепт образно, з національним колоритом, віддзеркалюють характерні особливості народних звичаїв, історичного минулого. Концепт *байдужість* в англійській мові може бути виражений такими фразеологічними одиницями:

• *to be out of the line* – ‘бути байдужим, проявляти пасивність у певній ситуації’ [4, с. 80];

• *show no spark of interest* – ‘не проявляти інтересу’ [4, с. 453];

• *to keep one's big nose out of smth* – ‘не втручатися у справу’ [4, с. 650];

• *as cool as a cucumber* – ‘байдужий’ [4, с. 235].

Цей фразеологізм базується на факті, що в спекотну погоду огірок залишається холоднішим, ніж повітря, й указує на індивідуальність до погодних умов.

Висновки. Урахування наведених вище лексико-фразеологічних класифікацій дає підставу для висновку про те, що їх поглиблене вивчення повинно стосуватися сутнісних характеристик саме типології концептів та їх категоризації, закладаючи фундамент для докладнішого вивчення їхньої

структури. Зазначимо також, що питання розробки систем моделювання мовленнєвої інформації, яке є одним із найактуальніших проблем прикладної та комп'ютерної лінгвістики, безпосередньо пов'язане з дослідженнями сучасних лінгвокогнітологів. Перелік наявних нині типів концептів потребує подальшого вивчення. Він може бути доповненим та уточненим новими когнітивними структурами, які будуть предметом поглибленого концептуального аналізу. Саме тому вважаємо, що розроблення найбільш повної наукової типології та опису основних функцій лексико-фразеологічних концептів є сучасним та перспективним напрямом досліджень у когнітивній науці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Методологические основания исследования проблемы вербализации концепта. *Вестник ВГУ. Сер. Гуманитарные науки*. 2004. № 2. С. 60 – 66.
2. Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка: ментальные действия М.: Наука, 1993. 356 с.
3. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика. Дисс. доктора филол. наук. Воронеж, 1997. 329 с.
4. Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник. 2-ге вид., випр. К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. 1056 с.
5. Кубрякова Е.С., Демьянков В.В., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. Под общ. ред. Е.С. Кубряковой. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1996. 246 с.
6. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. К.: Знання, 2004. 326 с.
7. Полужин М.М. Основоположні поняття лінгвоконцептології у сфері взаємозв'язку мови й культури. *Проблеми романо-германської філології: зб. наук. праць*. 2012. С. 5–16.
8. Полужин М.М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015, № 4. С. 212–222.
9. Попова З.Д., Стернин І.А. Когнитивная лингвистика. М.: «Восток Запад», 2007. 314 с.
10. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: І.К. Білодід (гол.), А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк та ін. К.: Наук. думка, 1971. Т. II. 550 с.; Т. VIII. 927 с.
11. Gorer J. Exploring English Character. New York: Criterion books, 1955. 328 p.

REFERENCES

1. Alefirenko N.F. (2004) Metodologicheskie osnovaniya issledovaniya problemy verbalizatsii kontseptu [Methodological bases for the investigation of the concept verbalization problems]. *Vestnik VGU. Ser. Gumanitarnye nauki*, № 2. S. 60 – 66. [in Russian].
2. Arutyunova N.D. (1993) Logicheskiy analiz yazyika: mentalnye deystviya [Logical analysis of language: mental actions]. Moscow: Nauka, 356 s. [in Russian].
3. Babushkin A.P. (1997) Tipy kontseptov v leksiko-frazeologicheskoy semantike yazyika, ih lichnostnaya i natsionalnaya spetsifika [Types of concepts in the lexical and phraseological semantics of the language, their personal and national specificity]. Diss. doktora filol. nauk. Voronezh, 329 s. [in Russian].
4. Barantsev K.T. (2005) Anhlo-ukrainskyi frazeolohichnyi slovnyk [English-Ukrainian phraseological dictionary]. 2-he vyd., vypr. Kyiv: T-vo «Znannya», KOO, 1056 s. [in Ukrainian].
5. Kubryakova E. S., Demyankov V.V., Pankrats Yu.G., Luzina L.G. (1996) Kratkiy slovar kognitivnykh terminov [A brief dictionary of cognitive terms]. Moscow: Izd-vo Mosk. un-ta, 246 s. [in Russian].
6. Manakin V.N. (2004) Sopostavitelnaya leksikologiya [Comparative lexicology]. Kyiv: Znannya, 326 p. [in Russian].
7. Poluzhyn M.M. (2012) Osnovopolozhni poniattia lnhvokontseptolohii u sferi vzaiezmozv'iazku movy i kultury [Basic notions of linguoconceptology in the field of interrelationship between language and culture]. *Problemy romano-hermanskoj filolohii: zbirnyk naukovykh prats*, S. 5–16. [in Ukrainian].
8. Poluzhyn M.M. (2015) Poniattia, kontsept ta yoho struktura [Notion, concept and its structure]. *Scientific Herald of the Lesya Ukrayinka East European National University*, № 4. S. 212–222. [in Ukrainian].
9. Popova Z.D., Sternin I.A. (2007) Kognitivnaya lingvistika [Cognitive linguistics]. Moscow: «Vostok Zapad», 314 p. [in Russian].
10. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, T. II. 550 s. (1971); T.VIII. 927 s. (1977) [in Ukrainian].
11. Gorer J. (1955) Exploring English Character. New York: Criterion books, 328 p. [in English].

LEXICAL AND PHRASEOLOGICAL TYPES OF CONCEPTS IN ENGLISH

Abstract. The issue of knowledge classification and structuring is the central subject of research in domestic and foreign cognitive science. The purpose of the article is to analyze lexical and phraseological types of concepts in English based on the proposed classifications by Z.D. Popova, I.A. Sternin, S. Askoldov and A. Babushkin. The investigation demonstrated that at the present stage of cognitive research, linguists consider concepts in a broad and narrow sense and distinguish two terms – *cognitive concept* as well as *linguistic and cultural concept*. Therefore, both linguocultural and cognitive-linguistic approaches to the analysis of lexico-phraseological types of concepts in the English language have been used. Due to a great number of concept classifications it has been concluded that the list of concept types is not fully completed and can be clarified for further use in the conceptual analysis. The conducted analysis of lexical and phraseological types of concepts in English is based on the typology, suggested by A. Babushkin, as far as it is considered to be the most complex and complete classification of concepts. Thus, the above mentioned types of concepts have been divided into: mental images, concept-scheme, concept-frame, concept-insight, concept-scenario and kaleidoscopic concepts.

It has been noted that concept is not always denoted by one word, and can also be expressed by combinations of words as well as phraseologisms. The set of linguistic means verbalizing the concept is called the nominative field of the concept. The main difference between the nominative field and other traditional structural groups (lexical and semantic group, lexical and semantic field, lexical and phraseological field, synonymic sets, associative field) lies in its complex nature including all of the above mentioned groups.

It has been concluded that the development of the most complete scientific typology and description of the main functions of the concept is a contemporary and promising area of research in cognitive science.

Keywords: concept, concept types, lexical concept, phraseological concept, cognitive linguistics, linguistic and culturological analysis of concepts.

Стаття надійшла до редакції 24 червня 2019 р.

© Панін Є., 2019 р.

Євген Панін – аспірант, асистент кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-2285-486X>

Eugene Panin – Postgraduate student, Assistant of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-2285-486X>

МОВНИЙ ПСИХОСВІТ ПРОГРАНОЇ БИТВИ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛИ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «БИТВА»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 845.-82.09

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).91-95

Папіш В. Мовний психосвіт програної битви (на матеріалі новели О. Кобилянської «Битва»); 13 стор.; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. Стаття написана у психолінгвістичному ключі й спрямована на аналіз прихованих психологічних рис у художньому мовленні. Детально представлено мовні засоби реалізації авторської депресії на матеріалі новели О. Кобилянської «Битва» (1896 р.). Встановлено кореляційні зв'язки між лінгвістичними та психологічними параметрами творчої особистості. Основні висновки зводяться до того, що художнє мовлення – явище не тільки художнє, але й психологічне.

Ключові слова: психолінгвістика, Ольга Кобилянська, депресія, психоаналіз, «Битва».

Постановка проблеми. З наближенням сучасної психолінгвістики до реальної людини по-новому оцінюють художній текст як продукт людської діяльності. Відомий постулат Ю. Караулова – за кожним текстом стоїть мовна особистість – актуалізується такими вченими, як Н. Акімова, В. Белянін, Л. Виготський, М. Жинкін, А. Загнітко, О. Зорькіна, С. Куранова, О. Леонт'єв, Л. Лисиченко, Т. Скорбач [див., напр.: 2; 4; 5; 10; 14 та ін.]. На основі їхніх праць маємо уявлення про психологічний бік художнього мовлення.

Аналіз досліджень. Щодо О. Кобилянської, то новітній підхід у прочитанні її творів продемонстрували своїми працями літературознавці Г. Левченко, Т. Гундорова, Н. Зборовська, С. Михіда, М. Томашук, Ю. Кузнецов, мовознавці Л. Ткач, О. Кульбабська та ін., проте спадок буковинської письменниці не можна вважати остаточно вивченим хоча б тому, що кожен дослідник має свій погляд на ту чи іншу проблему. У новітніх студіях все частіше використовують інтеграційний підхід до вивчення лінгвістичних явищ, що передбачає застосування інших наук, насамперед психології. **Мета** нашої розвідки – виявити мовні засоби реалізації прихованої авторської депресії в новелі О. Кобилянської «Битва» (1896 р.) [7]. Свої зусилля спрямовуємо не так на унікальність художнього набутку (про це написано немало), як на психологічні параметри текстотворчої особистості. **Новизна** статті зумовлена відсутністю психолінгвістичного аналізу названого твору, **актуальність** – зростанням інтересу до психолінгвістики та дотичністю до популярної нині лінгвоперсонології.

Виклад основного матеріалу. У попередніх своїх статтях ми намітили погляд на приховану депресію як на текстове явище в повістях О. Кобилянської, сьогодні поглибимо це на іншому її матеріалі. «Битва» – пейзажно-психологічна новела про знищення карпатського лісу. Природа олюднена й нагадує людську громаду, очолювану старійшинами – деревами-велетнями, котрі першими мають потрапити під сокиру промисловців. Перед лицем небезпеки згуртовуються всі лісові мешканці.

Шлях «найомщикам» до дерев-велетнів намагаються закрити собою колочі кущі, м'який мох, ядовиті гриби, чорні гадюки, крилаті колочі молоді ялини, павуки, «муравлиська». Починається справжня битва природи з людиною. Та сили нерівні – і ліс програє. Трупи дерев вантажать у вагони. Природа плаче дощем. Свідок трагедії – повний місяць – від жаху неначе збільшується. Прозаїчна буденність з вирубуванням лісу під пером митця виростає в апокаліптичну психологічно-чуттєву картину. Розповідь сприймається як звучання тривожних шумів, переляканих голосів, тяжких звуків. Персоніфікований вмираючий ліс і душевний біль авторки поєднуються в єдине ціле. Інтонація наратора непомітно переходить у голос від імені жертви, а потім передається й читачеві. Так виникають умови для психолінгвістичного аналізу тексту за схемою: *автор – текст – реципієнт*. Для психолінгвістики важливим є те, чи відбулася трансформація авторської психіки в структурні елементи твору. Концепція розуміння тексту в українському мовознавстві ще не усталена остаточно. Сприйняття й інтерпретація художнього твору – це теж творчий процес, під час якого текст повторно (після автора) сприймається. Емоційне сприйняття читачем чужого твору дістав назву «аперцепція». Саме аперцепція спонукає декодувати художні тексти з метою виявлення прихованих психологічних рис. Тужно-сумний характер письма О. Кобилянської пов'язуємо зі схильністю до депресії, а художнє мовлення розглядаємо як результат індивідуально-психічної потреби митця до створення власної художньої реальності.

Депресія (латин. depressio, від deprimō – пригнічую, придушую) «виникає на фоні негативних емоційних переживань, зумовлених загальним або психічним захворюванням чи реакцією організму на важкі життєві ситуації. У людини в стані депресії спостерігається пригнічення, песимізм, сум, відчай, важкі емоційні переживання через власні провини, занижена самооцінка, загальмованість мови й рухів, порушення сну та ін. Змінюється суб'єктивне сприйняття часу, перебіг подій ніби сповільнюється. Для поведінки людини в стані депресії харак-

терні повільність і млявість рухів, байдужість до всього, швидка втомлюваність тощо. За тривалих станів депресії можливі думки про самогубство та спроби до нього» [12]. Характерологічні патерни депресивності проаналізовано в дослідженнях З. Фрейда, Н. Мак-Вільямс, Ю. Кристевой, К. Леонгарда; мовлення депресивних осіб – у працях Л. Виготського, Р. Фрумкіної, Б. Карвасарського, О. Тихомирова. Депресивний стан охоплює такі сфери, як емоційну, мотиваційну, поведінкову, когнітивну і фізичну. За Б. Карвасарським, емоційна сфера пов'язана з почуттям нудьги, мотиваційна – з відсутністю ініціативи, схильністю до самогубства; поведінкова – перешкоджає активності; когнітивні симптоми – песимізм, самозвинувачення в причетності до негативних подій [6, с. 304]. Психоаналітик Ю. Кристева окреслює виникнення депресії як утрату чогось надзвичайно важливого, а сам стан перебування в ній визначає як траур по ньому, небажання втрачати, супротив реальності [8, с. 3–5]. У художньому тексті депресія дістає багатошаровий підтекст. «Закодована в символічні знаки художня мова тексту, досліджена з погляду психоаналітичної теорії, може пояснити внутрішні джерела та спонуки письменника щодо її творення, відтак дає вихід безпосередньо на авторську особистість» [1].

Новела «Битва» О. Кобилянської – це результат глибокого особистісного реагування на сумну подію. У критиці часто зустрічаємо тезу про наявний тут конфлікт між природою й цивілізацією. На нашу думку, резонно говорити не про зовнішній, а про внутрішній психодуховний конфлікт, наявний у душі текстотворця. Художнє мовлення не втілює чинсь психологію відкрито. Психологічні рефлексії пізнаються за тим, які об'єкти чи художні деталі виокремлено, на чому зосереджується найбільша увага та яким мовним формам надає перевагу автор. Моделювання художнього світу відбувається на всіх рівнях текстової системи, що включає тему, заголовок, лексико-фразеологічні й синтаксично-інтонаційні засоби. Зупинимося на них детальніше. Об'єктом художнього зображення в аналізованому творі є ТРАГІЧНА картина загибелі лісу. Щоб глибоко змалювати кризову ситуацію, її слід пережити. Тільки чутлива людина в зрубаному дереві побачить трагедію, і тільки вправний майстер перетворить це в художній шедевр. Песимістичний смисл має і заголовок, що визначає основну сюжетну лінію і передає «крайню напругу ситуації, що об'єктивується в тексті» [15]. Зазвичай слово *битва* фіксується словниками у двох значеннях: 1. Бій між ворожими арміями, військовими з'єднаннями і т. ін. 2. перен. Уперта, наполеглива політична, господарська і т. ін. боротьба [13, т. 1., с.168]. Таке ж дискурсне очікування спершу виникає і в читача. Однак після прочитання новели виникає розуміння додаткового підтексту: йдеться не просто про боротьбу, а битву-страждання, битву-апокаліпсис. На споглядальному рівні дерева асоціюються з суспільством, а програна битва – зі станом людської душі. НЕЩАСЛИВИЙ КІНЕЦЬ є цілком очікуваним для депресивної особистості.

Багатовекторний характер психологічної самоідентифікації виконує і лексичний тезаурус. Зокрема, прогностичну функцію має характерний для депресії мотив СМЕРТІ. Він є домінантним у творі й вербалізується відповідними лексемами (подаємо їх в міні-контекстах, усі виділення – наші. – В. П.): *передсмертний настрої* [7] (тут і далі покликаємося на це видання, вказуючи у квадратних дужках номер сторінки. – В. П.) [с. 4], *смертельна тишина* [с. 17], *смертю гинула й потоптана трава* [с. 10], *безліч непотятих пнів дожидало ще своєї смерті* [с.14], *полягти іншою смертю* [с. 5], *велася боротьба на життя й смерть* [с. 9]; *перестати жити* [с. 8]; *...робили дорогу для прочих трунів* [с. 7]; *гори були обсіяні їх трупами направо й ліво* [с. 9]; *колишині горді великани ...перестали існувати навіки* [с. 16]; *папороть... в'яла та конала звільна на сонячній жарі* [с. 19], *тою самою смертю гинула й потоптана трава* [с. 19]; [ялини], *що рішилися вмерти...* [с. 20]; *пні лежали без душі* [с. 18]. Виділені мовні одиниці стають базою метафоризації, уособлення, асоціативності, евфемізації. Глибинний смисл авторського задуму посилюють й інші фрагменти понівеченої природи: *відражаюча нагота вершин* [с. 18], *до землі придавлена крушина* [с. 19], *спустошені, запустілі ... гори* [с. 20], *покалічені дерева* [с. 18], *обдерті пні* [с. 18], *всохлі смереки* [с. 18], *ялиці ... без галуззя* [с. 19]. Окремими прикладами представлено випадки інтерзональної градації, що демонструє оцінки різних суб'єктів у єдиній картині смерті: *«Високий мох, вирваний, і пошматований, та корінням вивернений до сонця, висох, а тою самою смертю гинула й потоптана трава. Прерізні лісні куці малини, яловець і інші сильні та відпорні рослини й цвіти, що буюли колись у повній розкоші, прилягли тепер до землі й були майже з корінням повитягані. Поверх усього того котили й волікли тисячами й тисячами великанів!»* [с. 19].

Художньою фіксацією підсвідомих елементів є також емоційний мотив СУМУ, репрезентований у таких міні-контекстах: *завсідги сумовитий, далеко сягаючий шум* [с. 2]; *несказаний сум розіслався горами* [с. 4]; *сумно було на неї [дорогу] подивитися* [с. 7]; *орли й осиротілі яструби пролітали сумовито сюди й назад* [с. 9]; *луна їх сумовитих пісень* [с. 13]; *сумне шемрання ріки настроювало його так жалібно...* [с. 17]; *проносилося воздухом жалісне, сумне скрипіння* [с. 19]; *відражаюча нагота вершин будила жалє у серці* [с. 18]; *«ялинки й сосонки ...стояли смутні й опущені»* [с. 20]. Зафіксовано широкий текстовий фрагмент із градацією: *«Здавалось, що сум прибував десь з далекої площини, ловився в галуззі, розходився важким зітханням по лісі і боровся з густим гіллям знов о вихід на простір* [с. 2].

Психологічний контекст депресивних особистостей значною мірою увиразнюється такою рисою, як МОВЧАЗЛИВІСТЬ, що на рівні тексту корелює з вербальними маркерами *німий*, *тиша* або описовими словесними формулами на позначення відсутності звуку. Ознака німоти або тиші у новелі – це стан найбільшого авторського душевного хвилювання й реалізується в *німій величі гір*

[с. 1], *поважних мовчазних лісах* [с. 19], зозулі, що «перестала кувати» і «*мовчала ... тепер завзято й неначе забувала тут свій звичай кувати*» [с. 19]. Витонченої смислової величини набуває й лексема «тишина» з різними конотаціями. Напередодні трагедії навколо – *таємна тишина* [с. 1], *незвичайна тишина* [с. 2]; *беззвучна тишина* [с. 3]. Після програної битви – *смертельна тишина* [с. 17]; *бездушна тишина* [с. 18].

До одиниць мовного коду депресивних особистостей відносимо й палітру зорових вражень із переважанням темних кольорів. Семантику кольору у взаємозв'язку з психічними властивостями людини досліджують Е. Гонікман, Є. Ільїна, Г. Клара, Л. Лисиченко, М. Люшер, Л. Миронова, В. Умнов. У О. Кобилянської фіксації ТЕМНИХ БАРВ інтенсифікуються додатковими психологічними деталями, наприклад: *небо затьмарилося грізно-чорною барвою* [с. 3]; [поїзд] *викидав «люто чорні персні диму»* [с. 9]; *чорні, ворожо блистячі очі* [в орлів] [с. 9]; [комини] *викидали чорні хмари диму під небозвід* [с. 14]; [місяць купав свої промені] у *темній глибині води...* [с. 17]; *«поодинокі хмари... були темної барви»*; *спинилися сиво-чорними масами над горами* [с. 18]. Депресивний пейзаж посилюється мазками *темно-синьої зелені* [с. 1], *темно-зеленого лісу* [с. 6], *темно-понсової барви* [с. 7], *темно-зеленого тла [лісу]* [с. 8], *темноти ночі* [с. 9], *зловістих тіней, темно-брунатних шматів кори* [с. 18]. Рух у напрямі зростання міри вияву оцінки (висхідну градацію) маємо в контексті: «*В тишині, що зросталася з темнотою, здавалися гори з своїми темними безмежними лісами*» [с. 8].

Н. Мак-Вільямс свого часу звернула увагу на наявність у депресивних осіб такої риси, як ІДЕАЛІЗАЦІЯ чогось/когось, при якій вони спостерігають інших у винятково високому світлі, а потім переживають приниження від порівняння. «Шукаючи ідеалізовані об'єкти, депресивні особи відчують себе нижчими від них, і так повторюється знову й знову» [11]. Відповідний контекст знаходимо і в О. Кобилянської: «*Царювала розкіш у вегетації, краса в барвах флори, а на горах таке багатство зелені, що якимось аж пригноблювало чоловіка*» [с. 1]. Ідеалізованими є також столітні дерева, названі як *велети, велетні, великани*. Простежимо в контекстах: «*Велетів звалювати!*» [с. 1]; «*Деся-не-деся лежали на землі дерева-великани*» [с. 2]; «*По тій дорозі мали відтак перевозити столітніх великанів...*» [с. 7]; «*Відтак сильні руки, погорджуючи всяким небезпеченством і перепонами, котили тяжких великанів*» [с. 10]; «*Кочені з вершин, великани спирались на тих мостах, а звідти, знов потручувані насмішками, падали одні по других з глухим лоскотом на рівну землю*» [с. 10]; «*Затявши свою сокиру в грудь одного великана, що лежав наверху, сидів він із зорненими на грудях руками й з тупим позором*» [с. 11]; [діти лісів] *не хотіли прикладати рук до звалювання велетів з їх висотні* [с. 13]; *лежали велетні в об'ємі майже кількох метрів, справдешні чудеса старості й краси...* [с. 14]; *по фабриці пронісся гострий, проймаючий сик, і колишні горді ве-*

ликани розпалися вахлярувато... [с. 16]. У новелі можна простежити внутрішньотекстову градацію оцінки, коли зміна оцінного значення відбувається під впливом емоцій, почуттів і відчуттів автора і пов'язана зі сферою її симпатій та антипатій. О. Кобилянська щиро симпатизує природі й глибоко ненавидить промисловців. Крім того, через увесь текст проходять мікротеми – одержимість страхом, підсвідоме відчуття самозвинувачення в причетності до негативних подій; факт відкидання себе від інших; беззахисність, самотність. Через елементи прихованого діалогу з читачем авторка передає свій сум, біль, страх. Погоджуємося з Ю. Кузнецовим у тім, що «структура таких творів будується вже не на просторових співвідношеннях предметів, як у пейзажних мініатюрах, а на внутрішніх рефлексіях ліричного героя, на його асоціативному сприйнятті навколишнього світу» [9, с. 14].

У сучасних дослідженнях особлива увага приділяється зв'язку емоційного стану й специфіки мовленнєвої продукції. Про це неодноразово писали О. Леонтьєв, Д. Леонтьєв (2004). У їхніх та зарубіжних джерелах [16] знаходимо відомості про те, що депресія впливає на збільшення обсягу мовленнєвої продукції поряд зі зниженням її змістового навантаження. У новелі «Битва» 5229 слів, а це дуже багато як для малоподійної історії.

Ностальгійний настрій депресивної особистості об'єктивує й синтаксично-ритмомелодійна організація фраз. Г. Винокур говорить про можливість віднайдення психологічності в художніх текстах при аналізі структури речень та способу впорядкування в них членів речення, адже для письменника властиво створювати додаткові позаграматичні сенси, які й здатні наснажити контекст психологізмом [3, с. 48]. У новелі переважають ускладнені сполучникові або безсполучникові складні речення, які через надмірність мовних засобів, частотність повторів, творять монотонний стиль, наприклад: «*Різко сформовані, вганяються під небеса, стоять так нерухомо тисячі літ; кепкують собі з кожної зміни, що перед їх очима відбувається, розкошують у власній красі, свідомі своєї довічної тривкості*» [с. 1]. Наявність у багатьох реченнях градації з психологічним змістом відображає схильність людини до тривоги та передбачає у неї наявність тенденції сприймати життєві ситуації як загрозливі, наведемо тільки один контекст: «*Зрубати!*» *Воно перейшло в шемрання. З того повстав стривожений шепіт, зітхання, вреситі — піднявся шум, немов від вихру, наповнив далеко-високо воздух, як шум моря, що аж ставало лячно, збився під хмари, а наостанку зашуміла буря*» [с. 3]. За спостереженнями психологів, навіть легка депресія несе в собі елементи руйнації, і тому картину вирубування лісу можна розцінювати саме як депресивне реагування.

Висновки. Отже, добір мовних засобів у художньому тексті особистісно зорієнтований. Сумне слово О. Кобилянської можна пояснити не так зовнішніми обставинами, як глибинними процесами, що відбувалися в її душі. Основними лінгвістичними ідентифікаторами депресії є: трагічна

тема, лексеми з негативною семантикою (*смерть, розпука, сум*), маркери мовчання (*тиша, німий*), похмурі кольорові рефлексії, розлогі синтаксичні контексти, мінорний лад. Психологічне авторське «Я» нещасливої О. Кобилянської спроектовано на реалії знищеної природи. Її тужливо-поетичне слово пе-

редається й читачеві, збуджуючи мовні фантазії й спонукаючи до подальших спостережень. Робота має перспективу наукового розвитку. Цікаво б, зокрема, глибше простежити невербальні засоби на позначення прихованої депресії в інших творах письменниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бідюк О.В. Новітня методологія дослідження художнього тексту: прикладні аспекти психоаналізу. *Питання літературознавства*. 2007. Вип. 74. С. 309 – 316. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PI_2017_74_38
2. Белянин В.П. Основы психолінгвістической диагностики. М.: Тривола, 2000. 248 с. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376259.shtml>
3. Винокур Г.О. О языке художественной литературы: [учеб. пособие для филол. спец. вузов] / сост. Т. Г. Винокур; предисл. В. П. Григорьева. М.: Высшая школа, 1991. 448 с.
4. Гундорова Т. *Femina Melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. К.: Критика, 2002. 272 с.
5. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: монографія. К.: Академвидав, 2006. 504 с.
6. Карвасарский Б. Д. Медицинская психология. Л.: Медицина. 1982. 827 с.
7. Кобилянська О. Битва. 20 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=2458>
8. Кристева Ю. Черное солнце: Депрессия и меланхолия. Перевод с франц. М.: Когито-Центр, 2010. 276 с.
9. Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX - початку XX ст.: проблеми естетики і поетики: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук за спец. 10.01.01. - українська література і 10.01.06. - теорія літератури. Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Київ, 2004. 32 с.
10. Леонгард К. Акцентуированные личности. Ростов н/Д : Феникс, 2000. 544 с.
11. Мак-Вильямс Н. Психодіагностична діагностика: Розуміння структури особистості в клінічному процесі. М.: Незалежна фірма «Клас», 1998. 480 с.
12. Психологічна енциклопедія / [авт. - упоряд. О. М. Степанов]. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
13. СУМ: Словник української мови: в 11 т. К.: Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 1 – 11.
14. Фрейд З. Печаль і меланхолія [Електронний ресурс]. URL: http://royallib.com/book/freyd_zigmund/pechal_i_melanholiya.html
15. Яструбецька Г. Елементи експресіоністичної поетики в художньому просторі О. Кобилянської (на матеріалі новели «Битва»). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. Вип. 16. С. 351–353. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2011_16_84.
16. Schwartz H. A., Eichstaedt J. C., Kern M.L., Dziurzynski L., Ramones S.M., Agrawal M., & Ungar L. H. (2013). Personality, gender, and age in the language of social media: The Open -Vocabulary Approach. *PloS ONE*, Vol. 8(9), 773 – 791.

REFERENCES

1. Bidiuk O. V. (2007) Novitnia metodolohiia doslidzhennia khudozhnoho tekstu: prykladni aspekty psykhoanalizu [Newest methodology of research of artistic text: the applied aspects of psycho-analysis]. *Pytannia literaturoznavstva*. Vyp. 74. S. 309 – 316. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PI_2007_74 [in Ukrainian].
2. Belyanin V.P. (2000) Osnovy psiholingvisticheskoy diagnostiki [Bases of psycholinguistic diagnostics]. M.: Trivola. 248 s. [Elektronnyy resurs]. URL: <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376259.shtml> [in Russian].
3. Vinokur G.O. (1991) O yazyike hudozhestvennoy literatury [About the language of fiction]: [ucheb. posobie dlya filol. spets. vuzov] / sost. T.G. Vinokur; predisl. V. P. Grigoreva. M.: Vysshaya shkola. 448 s. [in Russian].
4. Hundorova T. (2002) Femina Melancholica: Stat i kultura v gendernii utopii Olhy Kobylyanskoi [Femina Melancholica: gender and culture in gender utopia of O. Kobylyanska]. K.: Krytyka. 272 s. [in Ukrainian].
5. Zborovska N. V. (2006) Kod ukrainskoi literatury: Proekt psykhoistorii novitnoi ukrainskoi literatury [Code of the Ukrainian literature: Project of psycholohical history of the newest Ukrainian literature]: monohrafiia. K.: Akademydav. 504 s. [in Ukrainian].
6. Karvasarskiy B. D. (1982) Meditsinskaya psihologiya [Medical Psychology]. L.: Meditsina. 827 s. [in Russian].
7. Kobylyanska O. Bytva [Battle]. 20 s. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=2458> [in Ukrainian].
8. Kristeva Yu. (2010) Chernoe solntse: Depressiya i melanholiya. Pervod s frantsuzskogo. [A black sun: depression and melancholy]. M.: Kogito-Tsentr. 276 s. [in Russian].
9. Kuznetsov Yu. (2004) B. Impresionizm v ukrainskii prozi kintsia XIX – pochatku XX st.: problemy estetyky i poetyky [Impressionism in Ukrainian prose of the end of XIX – the beginning of XX century: problems of aesthetics and poetics]: avtoref. dys.. na zdobuttia nauk. stupenia doktora filol. nauk za spets. 10.01.01.

- ukrainska literatura i 10.01.06. – teoriia literatury. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy. Kyiv. 32 s. [in Ukrainian].
10. Leongard K. (2000) Aktsentuirovannyye lichnosti [Accentuating Personalities]. Rostov n/D: Feniks. 544 s. [in Russian].
11. Mak-Vilyams N. (1998) Psihoanaliticheskaya diagnostika: Ponimanie strukturyi lichnosti v klinicheskom protsess [Psychoanalytical diagnostics: Understanding of structure of personality in a clinical process]. M.: Nezavisimaya firma «Klass». 480 s. [in Russian].
12. Psykholohichna entsyklopediia [Psychological encyclopaedia] / [avtor – uporiad. O. M. Stepanov]. K.: Akademydav, 2006. 424 s. [in Ukrainian].
13. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 1970 – 1980. T. 1 – 11 [in Ukrainian].
14. Freyd Z. Pechal i melanholiya [Sorrow and melancholy]. URL: http://royallib.com/book/freyd_zigmund/pechal_i_melanhol [in Russian].
15. Yastrubetska H. (2011) Elementy ekspresionistychnoi poetyky v khudozhnomu prostori O. Kobyljanskoj (na materialy novely «Bytva») [Elements of poetics of expressionism in artistic space of O. Kobyljanska (on the material of the short story «Battle»)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 16. S. 351 – 353. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2011_ [in Ukrainian].
16. Schwartz H. A., Eichstaedt J. C., Kern M. L., Dziurzynski L., Ramones S. M., Agrawal M., & Ungar L. H. (2013). Personality, gender, and age in the language of social media: The Open-Vocabulary Approach. *PLoS ONE*, Vol. 8(9), 773 – 791 [in English].

**THE LANGUAGE PSYCHOLOGICAL WORLD OF THE LOST BATTLE
(ON THE MATERIAL OF THE SHORT STORY BY O. KOBYLJANSKA «BATTLE»)**

Abstract. The article, written from a psycholinguistic perspective, aims at the analysis of hidden psychological traits in artistic speech. As the methodological basis of the study the theoretical works by V. Belyanin, L. Vygotsky, A. Zahnitko, S. Kuranova, O. Leontiev, L. Lysyenko, T. Skorbach have been used. The works of contemporary literary critics G. Levchenko, T. Hundorova, N. Zborovsky, S. Mykhyd, M. Tomashuk, Yu. Kuznetsov, the linguists L. Tkach, O. Kulbabska, demonstrating a new consideration of Ukrainian classical literature have been mentioned as well. Despite this fact, the inheritance of O. Kobyljanska cannot be considered as fully analyzed.

The aim of the study is to reveal the linguistic means, realizing the hidden author's depression in the short story «Battle» (1896) by O. Kobyljanska. The novelty of the paper is due to the lack of psycholinguistic analysis of the work, the topicality of the paper is preconditioned by the increasing interest towards psycholinguistics and its involvement into the popular linguistics.

The main conclusions point to the fact that artistic speech is not only an artistic but also a psychological phenomenon. It has been proved that the choice of language means is personally oriented. The word being a self-sufficient value of an artistic text simultaneously serves as an artistic fixation of the subconscious psychological elements, and it is traced at all the levels of the semantic structure of the text.

In the short story «The Battle» the psychological author's «I» is projected on the realities of destroyed nature: there is a deep associative connection between the felling trees and the unfortunate fate of the writer herself.

Tragic subject (death of the forest), lexemes with negative semantics (death, eruption, sadness), the markers of silence (silence, dumb), dark colors and shades (black, dark green, darkness), broaden syntactic contexts, minor narrative create the depressive psychological space of the writer. Her sad and poetic word is conveyed to the reader, arousing linguistic fantasies and prompting further observations. The perspective of the further study might be related to the reading of other works by Bukovyna's writer to reveal their hidden psychological traits.

Keywords: O. Kobyljanska, language psychoanalysis, depression, «Battle», psycholinguistics.

Стаття надійшла до редакції 22 червня 2019 р.

© Папіш В., 2019 р.

Віталія Папіш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

Vitaliya Papish – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ І ВНУТРІШНЯ ФОРМА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 81'373.7

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).96–99

Полужин І. Універсальність і внутрішня форма фразеологічних моделей; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню засобів творення універсальності та внутрішньої форми фразеологічних моделей, що складають мовну картину світу і є підсистемою, в якій кожна фраза виконує певні функції в описі реалій навколишньої дійсності. Місце кожного усталеного звороту в цій підсистемі визначає як його екстралінгвальний зміст, так і системний характер самої мови, який регулює відношення між різними мовними знаками. Властивість універсальності базується на твердженні про те, що у світі немає мови, в якій би не було усталених зворотів, у яких простежується невіддільність цілісного значення фраземи з суми лексичних значень її компонентів та їхньої семантичної сполучуваності. У фразеологічній моделі людина усвідомлює себе невід'ємною частиною навколишнього світу і сприймає його як відображення свого існування. Внутрішня форма при цьому є образним описом предмета, явища або фрагмента світу, на тлі яких цілісне значення лексики сприймається як узагальнено переносне. Образність внутрішньої форми, що мотивує загальну цілісність семантики фразеологічної одиниці, спирається на наявність механізму порівняння реалій у позамовній дійсності, які стають еталоном або антиеталоном якості, стану, дії чи описуваної ситуації.

Автор доходить висновку про те, що фраземи у стислій формі своїх моделей здатні фіксувати, зберігати в собі й передавати великий обсяг різноманітної інформації, яка віддзеркалює як універсальний, так і унікальний та неповторний досвід життя різних народів, окремих їх представників і навіть цілих поколінь.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна модель, внутрішня форма, мовна картина світу, унікальність, універсальність.

Постановка проблеми. Фразеологія, як жоден інший пласт лексики, наділена здатністю найяскравіше, образно відображати навколишню дійсність. Фраземи – знаки вторинної номінації, тобто такі, що позначають світ із позицій переосмислення значень лексем прямого називання предметів і явищ навколишнього світу та складають його частину, зафіксовану мовними засобами. Це дає підставу стверджувати про наявність моделі світу, створеної за допомогою фразеологічних засобів. І якщо під фразеологією мови розуміють просто «сукупність усталених словосполучень, аналогічних словам за своєю відтворюваністю як готових і цілісних одиниць» [Шанский 1985, с. 4], то поняття фразеологічної моделі як частини мовної картини світу є підсистемою, в якій кожна фраза виконує певні функції в описі реалій навколишньої дійсності. Місце кожного усталеного звороту в цій підсистемі визначає як його позамовний зміст, тобто співвіднесеність із певним об'єктом дійсності, так і системний характер самої мови, який регулює відношення (семантичні та формальні) між різними мовними знаками.

Аналіз досліджень. Фразеологічна модель світу виступає одним зі способів систематизації фразеологічних одиниць на основі їх мовних і екстралінгвальних особливостей. І оскільки процес розвитку вторинної номінації займає досить тривалий проміжок часу, ця частина мовної картини світу є відносно стабільною й поповнюється лише незначною мірою з розвитком суспільства [див.,напр.: Арутюнова 1999; Мокиєнко 2013; Савченко 2013; Телия 1996 та ін.].

Крім того, фразеологічна модель світу виступає як сукупність знань про світ перш за все на

рівні повсякденної свідомості і тому, за словами Р.Х. Хайрулліної, є «наївною картиною світу», яка відображає підсумки когнітивно-оцінної діяльності людини [Хайрулліна 2016]. Водночас ця модель також містить у собі деякі філософські категорії, що відображають світогляд народу, цінності й норми поведінки, прийняті в певній спільноті.

Мета статті – описати засоби утворення універсальності та внутрішньої форми фразеологічних моделей, що складають мовну картину світу і є підсистемою, в якій кожна фраза виконує певні функції в описі реалій навколишньої дійсності.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічна модель світу наділена властивістю універсальності, оскільки немає мови, в якій би не було усталених зворотів. Універсальною є й основна властивість фразеологічної одиниці – невіддільність цілісного значення фраземи з суми лексичних значень її компонентів та їхньої семантичної сполучуваності. У фразеології будь-якої мови виражаються такі загальнолюдські категорії, як час, простір, кількість, якість тощо. У семантиці фразеологічних одиниць можуть закріплюватися загальнолюдські культурні конотації, на основі яких формується фразеологічний образ. Яскравою ілюстрацією цього є фраземи, до складу яких входять зооніми, напр. *засць*, який у багатьох мовах асоціюється з боягузством, *лисиця* – з хитрістю, *собака* – з відданістю й вірністю, з одного боку та важкістю життя – з іншого.

Суб'єктом, що пізнає світ, є сама людина, тому її погляди на світ – антропоцентричні, а точкою відліку в процесі їх формування виступає індивід з його фізичними, психічними, емоційними та іншими особливостями. Усе це підтверджує той факт, що у фразеологічній моделі людина усвідомлює

себе невід'ємною частиною навколишнього світу і сприймає його як відображення свого існування. Думка про антропоцентричну суть мови висловлювалася ще у працях В. фон Гумбольдта, Р. Будагова, Л. Щерби та інших учених.

Внутрішня форма фразеологічної одиниці є образним описом предмета, явища або ситуації, на тлі яких цілісне значення фраземи сприймається як узагальнено переносне, «як метафоричний або метонімічний дериват, що виник унаслідок глобального переосмислення первісного уявлення, втіленого у словесний комплекс-прототип» [Солодуб 1990, с. 58]. Образність внутрішньої форми, яка мотивує загальну цілісність семантики фразеологічної одиниці, спирається на один із найважливіших механізмів виникнення й передачі нових знань, а саме – на механізм порівняння. Тому в основі образності фразеологічної моделі лежить порівняння реалій позамовної дійсності, які стають еталоном або антиеталоном якості, стану дії, ситуації тощо.

Образна основа фразем, на думку В.М. Телії, є засобом утілення їхньої культурно-національної специфіки, а способом указівки на цю специфіку є інтерпретація образної основи у знаковому культурно-національному «просторі» певної мовної спільноти [Телія 1996, с. 215]. Система образів, закріплених у фразеологічному складі мови, слугує своєрідним засобом кумуляції світобачення й так чи інакше пов'язана з матеріальною, соціальною або духовною культурою мовної спільноти і тому може свідчити про її культурно-національний досвід, вірування й традиції.

Повідомляючи про образні уявлення, що стосуються реалій об'єктивної реальності в тому чи іншому усталеному звороті, людина в більшості випадків оцінює їх. Її ціннісно-нормативна картина світу залежить як від суб'єктивних характеристик і переваг, якими наділена окремо взята людина і вся мовна спільнота загалом, так і негативних чинників. При цьому позитивний досвід пізнання сприймається як норма, а негативний – як відхилення від норми. Ми повністю погоджуємося з думкою Н.Д. Арутюнової про те, що «людина сприймає світ вибірково і перш за все помічає аномальні явища, оскільки вони завжди віддалені від середовища проживання» [Арутюнова 1999, с. 61].

Тут важливо привернути увагу до того, що в кожній конкретній мові закріплюються не всі, а лише деякі помітні та важливі для людини й її життєдіяльності явища та предмети, причому цінність для одного народу може не знаходити підтвердження в очах і думці іншого. Тому між фразеологією певного народу й культурно-історичними особливостями його розвитку встановлюються відношення взаємозв'язку і взаємозумовленості. Цим можна пояснити чому в одній мові багато фразем, пов'язаних із такими поняттями, як *кочове життя*, *юрта*, *верблюд*, *верхова їзда* (у монгольських мовах), тоді як для інших ці особливості нерелевантні або просто відсутні. Саме тому національна специфіка фразеологічних одиниць найяскравіше виявляється в зіставленні мов і зумовлена як об'єктивними, так

і суб'єктивними чинниками. Об'єктивний чинник простежується в природних і культурних реаліях, властивих життю певного народу і відсутній в іншого. Суб'єктивний чинник полягає в тому, що слова, які відображають одні й ті ж реалії, представлені по-іншому у фразеології різних мов.

Збіг в образному вираженні світу за допомогою фразем неминучий як через єдність феномена людини, так і внаслідок часткового збігу об'єктивної дійсності, в якій проживає людство: географічних умов, флори й фауни, практичної діяльності тощо. Єдність феномена людини впливає перш за все зі спільності механізму вторинних відчуттів, пов'язаних із афективною нервовою системою, біологічно однаковою у всіх людей [Osgood 1963, с. 312].

Поряд із загальнолюдським змістом у кожного народу є свої національні образи, що відображають специфічні особливості світосприйняття певного народу. Вони можуть бути зумовлені психологічним стереотипом народу, його культурою та багаторічними традиціями. Ці образи-символи виступають еталоном, типовими якостями будь-якої ситуації. Завдяки їм у семантиці фразем виявляються глибинні суб'єктивні смисли, які не зафіксовані в лексикографічних джерелах. Ці глибинні смисли передаються сукупністю концептів, що отримали вербальне втілення (слова-концепти) і наявні в мовній свідомості мовної спільноти. Отже, слово-концепт може зумовлювати семантичну специфіку фразеологічної одиниці, оскільки символізує собою фрагмент дійсності, узагальнений певною мовною одиницею. Слово-концепт, відображаючи символічне осмислення якої-небудь реалії навколишнього світу, найчастіше виступає в ролі опорного ядрового слова у складі усталеного звороту.

Нині все більш очевидною стає недостатня увага дослідників до знаходження європейських паралелей у вивченні вітчизняної фразеології на тлі тіснішої взаємодії когнітології з культурологією, історичною фразеологією й зіставною лінгвістикою [Мокиєнко 2013, с. 13]. При цьому зазначимо, що чим глибше й більш доказово діахроністи будуть проникати у внутрішню форму досліджуваної фраземи, тим об'єктивніші будуть їхні когнітивні інтерпретації та різновиди знань, форми й способи їх репрезентації в концептосфері. Привертають неослабну увагу й методи аналізу фразем, які входять до складу семантичних полів і утворюють лінгвокультурні концепти, що включають, наприклад: душевний стан, житло, думку і т. ін. Із точки зору лінгвокультурологічного підходу до вивчення фразем у різних мовах вони широко застосовуються для виявлення соціально-психологічних і культурних особливостей народів, а також для з'ясування деяких актуальних лінгвістичних проблем.

Висновки. Сказане вище дає підставу сформулювати такі три постулати фразеологічного вияву концептів:

по-перше, переважна більшість фразем у будь-якій мові характеризується культурною, соціально-психологічною й національною оригінальністю

(самобутністю), напр., англ. фразема *to turn up one's toes into daises* означає 'померти'. Зрозуміти значення цієї фраземи з контексту досить важко, якщо не знати, що ще на початку XIX ст. в англійській культурі стокротки стали символом смерті;

по-друге, в колективній підсвідомій пам'яті зберігається міжтекстуальний зв'язок фразем із певним кодом культури [Савченко 2013];

по-третє, фраземи здатні виступати в ролі

константів культури, що міцно вкорінилися у свідомість кожного етносу протягом тривалого часу й активно впливають на стиль його соціальної поведінки.

Отже, фраземи у стислій формі моделей здатні фіксувати, зберігати в собі й передавати великий обсяг різноманітної інформації, яка віддзеркалює як універсальний, так і унікальний та неповторний досвід життя й поведінки різних народів і поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. М.: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
2. Мокиенко В.М. Когнитивное в диахроническом и диахроническое в когнитивном (аспекты взаимодействия). *Когнитивные факторы взаимодействия фразеологии со смежными дисциплинами / Сб. научн. тр. по итогам 3-й Международной научной конференции* (Белгород, 19 – 21 марта 2013 г.). С. 8 – 14.
3. Савченко Л.В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
4. Солодуб Ю.П. Национальная специфика и универсальные свойства фразеологии как объект лингвистического исследования. *Филологические науки*. 1990. № 6. С. 57 – 59.
5. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Языки русской культуры, 1996. 286 с.
6. Хайруллина Р.Х. Лингвокогнитивные и лингвокультурологические приемы сопоставительного анализа фразеологизмов. *Сб. научн. тр. по итогам Международной научной конференции «Когнитивно-дискурсивные стратегии развития языка»* (Белгород, 11 – 12 января 2016 г.). С. 109 – 116.
7. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. М.: Высшая школа, 1985. 160 с.
8. Osgood E.E. Language universals and psycholinguistics. *Universals of language*. Cambridge: The M.Y.T. Press, 1963. P. 229 – 322.

REFERENCES

1. Arutyunova N.D. (1999) Yazyk i mir cheloveka. 2-e izd., ispr. [Language and the world of man]. M.: Yazyki russkoy kulturyi, 896 s. [in Russian].
2. Mokienko V.M. (2013) Kognitivnoe v diahronicheskom i diahronicheskoe v kognitivnom (aspektyi vzaimodeystviya) [Cognitive in diachronic and diachronic in cognitive (aspects of interaction)]. *Kognitivnyie faktoryi vzaimodeystviya frazeologii so smezhnyimi distsiplinami / Sb. nauchn. tr. po itogam 3-y Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii* (Belgorod, 19 – 21 marta 2013 g.). S. 8 – 14. [in Russian].
3. Savchenko L.V. (2013) Fenomen etnokodiv dukhovnoi kultury u frazeolohii ukrainskoi movy: etymolohichnyi ta etnolinhvistychnyi aspekty [Phenomenon of ethnical spiritual culture in phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnological aspects]. Simferopol: Dolya, 600 s. [in Ukrainian].
4. Solodub Yu.P. (1990) Natsionalnaya spetsifika i universalnyie svoystva frazeologii kak obiekt lingvisticheskogo issledovaniya [National specificity and universal properties of phraseology as an object of linguistic research]. *Filologicheskie nauki*, № 6. S. 57 – 59. [in Russian].
5. Teliya V.N. (1996) Russkaya frazeologiya. Semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokulturologicheskii aspektyi [Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects]. M.: Yazyki russkoy kulturyi, 286 s. [in Russian].
6. Hayrullina R.H. (2016) Lingvokognitivnyie i lingvokulturologicheskii priemyi sopostavitelnogo analiza frazeologizmov [Cognitive and cultural linguistic modes of comparative analysis of phraseology]. *Sb. nauchn. tr. po itogam Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii «Kognitivno-diskursivnyie strategii razvitiya yazyika»* (Belgorod, 11 – 12 yanvarya 2016 g.). S. 109 – 116. [in Russian].
7. Shanskiy N.M. (1985) Frazeologiya sovremennogo russkogo yazyika [Phraseology of modern Russian language]. M.: Vysshaya shkola, 160 s. [in Russian].
8. Osgood E.E. (1963) Language universals and psycholinguistics. *Universals of language*. Cambridge: The M.Y.T. Press, P. 229 – 322. [in English].

UNIVERSALITY AND INNER FORM OF PHRASEOLOGICAL MODELS

Abstract. The article deals with the means of creating universality and inner form of phraseological models, participating in building up a world model in which each phrase performs certain functions in the description of realia, belonging to the interpretation of the world around. The place of every set phrase in this subsystem defines both its extralinguistic contents and a systemic character of the language itself, which regulates the relations among different language signs.

The property of universality is based on the assumption that there is no language in the world, lacking set phrases in which the indeducibility of the integrated phrase meaning would not be based on the sum of its semantic components. In the phraseological model a person realizes himself or herself as a part and parcel of the world

around and perceives it as a reflection of its existence.

The inner form at it is a figurative description of an object, phenomenon or a world fragment against the background of which the integrated lexeme meaning is perceived as standardly figurative. The figurativeness of the inner form that motivates the general semantic integrity of a phraseological unit is based on the availability of the device of comparing realia in the extralinguistic world, which become the model or antimodel of quality, state, action or the description of some situation.

The author concludes, that phrases in the compact form of their models are able to fix, preserve in themselves and spread an enormous scope of versatile and unique as well as unrepeated experience of peoples' life, their individual representatives and even whole generations.

Keywords: phraseologism, phraseological model, inner form, world model, unique, universality.

Стаття надійшла до редакції 24 червня 2019 р.

© Полюжин І., 2019 р.

Іван Полюжин – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-2167-8526>

Ivan Poluzhyn – Postgraduate student of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-2167-8526>

КОНЦЕПТ І ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ НОМІНАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК: 811.111'737.7+81'36

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).100–105

Полужин М. Концепт і особливості фразеологічної номінації в англійській мові; 16 стор.; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті йдеться про результати дослідження особливостей фразеологічної номінації з урахуванням зміни парадигми гуманітарного знання, в основі якої простежується розвиток когнітології та її самостійного відгалуження – когнітивної лінгвістики, а ключові позиції пов'язані з теорією інформації та її опрацюванням людиною за допомогою різних способів. Когнітивна лінгвістика оперує особливими за своєю природою одиницями, що є провідниками різноманітної інформації, до яких належать концепти і фразеологічні одиниці, які повністю або частково матеріалізуються в мові для потреб групової та індивідуальної номінації. У статті також продемонстровано, що концепт і значення не є взаємно однозначними відповідниками. Концепт – це відносно стабільний і усталений зліпок із об'єкта дійсності. Він пов'язаний із навколишнім світом більш безпосередньо, ніж значення. На відміну від нього, слово своїм значенням є завжди лише частиною концепту. Проте отримати доступ до концепту найкраще через мовні засоби, серед яких виділяються фраземи, особливості опису лінгвокультурологічної номінації яких покладені в основу викладеного змісту статті.

Ключові слова: концепт, фразема, номінація, внутрішня форма, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія.

Постановка проблеми. Нинішній етап розвитку науки про мову взагалі та фразеології зокрема відзначається двома основними напрямками: когнітивним і лінгвокультурологічним. Когнітивний напрям зосереджений на дослідженні мови як пізнавального механізму у вигляді системи знаків, що відіграють вирішальну роль у репрезентації (кодуванні) й трансформуванні інформації [Кубрякова 1996, с. 53].

Аналіз досліджень. Лінгвокультурологічний напрям спрямований на вивчення взаємозв'язку і взаємодії культури та мови в процесі їх функціонування. У центрі його уваги є дослідження мови у всій сукупності лінгвального й позамовного (соціокультурного) змісту. Він спирається на методи й досягнення когнітивної лінгвістики, психології та етнолінгвістики, в яких чітко розрізняються такі поняття як концептуальна система й картина світу. Концептуальна система є впорядкованим розташуванням та взаємним зв'язком певних уявлень людини у вигляді інформації про навколишній світ і її пізнавальний досвід [Полужин 2005, с. 7].

Картиною світу як динамічною інтерпретативно-регулятивною структурою прийнято нині вважати «лінгвокогнітивну модель дійсності, яка виводить на перший план питання, що стосуються взаємодії пізнавальних механізмів людини, мовної системи й комунікації в природних і соціальних середовищах» [Бондаренко та ін. 2017, с. 59].

Основоположним поняттям, що лежить в основі зв'язку когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології, є концепт.

Звернення лінгвокогнітології до з'ясування суті цього поняття видається цілком закономірним через його спрямованість на відображення пізнавальної сторони у взаємодії людини з навколишнім світом. Беручи до уваги підвищену зацікавленість сучасної лінгвістики до вивчення ролі мови в пізнанні

навколишнього середовища та мовних засобів, що залучаються до цього, перспективним видається використання терміна *концепт* і переосмислення його природи з позицій сучасної науки про мову.

Ретроспективний огляд лінгвістичної літератури нині свідчить про те, що слово *концепт* увійшло у вжиток ще з давніх-давен як філософський термін латинського походження на позначення різного змісту [див.: Полужин 2015, с. 213; Венжинович 2018]. Відтоді *концепт* охоплює поняття, що стосуються найменування різновидів об'єктивного буття, характерного для об'єднань людей, згуртованих спільними умовами життя, метою, інтересами, поглядами на навколишній світ, а також на індивідуальне уявлення, яке зароджується в думці кожного члена суспільства. Більшість наявних підходів нині, що стосуються виділення будь-якого аспекту концептуальних досліджень, не випускають із уваги один – звернення до свідомості, ментальності людини, зберігаючи при цьому зв'язок із первісним смисловим компонентом слова (лат. *conceptus* – зачаття, запліднення). Деякі дослідники саме цей аспект у вивченні концепту вважають основним [див., напр., Карасик 2004].

Концепт вони вважають мисленневою одиницею й пояснюють його природу через звернення до психічних механізмів функціонування. Так, З.Д. Попова та Й.А. Стернін звертаються до поняття універсального предметного коду, на базі якого формується концептосфера та її складник – концепт [Попова, Стернін 1999]. У такому випадку зміною універсально-предметного, проміжного й акустичного кодів на шляху від мислення до мовлення можна пояснити висунуту С.А. Аскольдовим ідею про «мигтіння» чогось у голові, що відбувається під час утворення або сприйняття слова. Це «мигтіння» він і вважав першою ознакою сформованого людиною концепту [Аскольдов 1997, с. 272].

В обидвох випадках стає очевидним той факт, що актуалізація концепту є необхідною ланкою в ланцюжку породження мовлення. Очевидним є також і те, що хоча мовлення неможливе без існування у свідомості відповідних концептів, їх наявність зовсім не передбачає тільки вербальне втілення. Цей факт дав підставу деяким дослідникам висловлювати думку про невербальність концепту, виходячи з теорії невербального мислення.

Мета статті – розглянути способи взаємодії концептуальних і лінгвокультурологічних чинників, що впливають на формування особливостей фразеологічної номінації в англійській мові.

Виклад основного матеріалу. Як мисленнєва одиниця концепт відображає у відомості людини зв'язки й асоціативні взаємовідношення реалій дійсності. Тому в багатьох дефініціях концепту відзначається його властивість відображати найсуттєвіші ознаки й таким чином слугувати підставою для узагальнення та представлення низки подібних предметів певного класу. Так, О.С. Кубрякова розглядає утворення концептів у нерозривному зв'язку з формуванням мисленнєвих категорій. Вона, зокрема, відзначає, що «процес концептуалізації спрямований у загальних рисах на виділення деяких **граничних** для певного рівня розгляду одиниць досвіду людини в їхньому ідеальному змістовому представленні і саме цим він відрізняється від процесу категоризації, який спрямований скоріше на об'єднання одиниць, що виявляють подібність у тому чи іншому відношенні, проте обов'язково – під час зіставлення цих одиниць із концептом, прийнятим за основу самої категорії» [Кубрякова 2004, с. 319].

Зі сказаного вище стає очевидним той факт, що концепт як ментальна репрезентація є *квантом* знання, мисленнєвим утворенням, ідеальним змістом, що набуває форм, які все більше нагадують логічну категорію – поняття. Для відображення будь-якого предмету й явища у свідомості людини та набуття ними мовної форми, необхідно, щоб вони стали важливими для носіїв певної мови або соціально-культурних угруповань. Розмаїття їхніх умов життя й ставлення до цінностей породжують підставу для формування концептів в одних людей і виникнення лакун на їхньому місці в інших. Крім того, у структурі концепту виділяється константна частина, що утворює ядро, в якому зосереджені його мовні (обов'язкові) ознаки, і варіативна частина, до складу якої входять факультативні (необов'язкові) риси – «співтворчість», «додумування», «дофантазування» [Лихачев 1993, с. 5]. Саме вони репрезентують усе багатство концепту, безліч асоціацій, викликаних ними, різноманітність відтінків і розуміння, які він у собі втілює.

На думку Ю.С. Степанова, концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини, у вигляді якого ця культура входить у ментальний світ людини. З іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина – пересічна, звична людина, не творець культурних цінностей – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї. Концепт – це пучок уявлень, понять, знань, асоціацій, пере-

живань, які супроводжують слово [Степанов 2001, с. 43].

Тут важливо зауважити, що терміни *концепт* і *поняття* функціонують нині як паралельні смислорозрізнявальні одиниці, що належать різним наукам: поняття – термін логіки й філософії – а концепт – математичної логіки, культурології, когнітивної лінгвістики, хоча за своєю внутрішньою формою вони подібні. Крім того, різниця між поняттям і концептом полягає і в тому, що поняття є результатом тільки мислення, а концепт – мислення і переживання, основний осередок культури в ментальному світі людини [там само].

На думку прихильників лінгвокогнітивного підходу, до яких належать В.З. Дем'янков, О.С. Кубрякова, З.Д. Попова, Й.А. Стернін та ін., концепт – термін, що слугує поясненню одиниць ментальних або психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини» [Кубрякова 1996, с. 90]. Концепт виступає певним «квантом» знання як уявлення про певні смисли, «якими оперує людина в процесі свого мислення і які відображають зміст досвіду й знання, сутність результатів його діяльності та процесів пізнання світу» [там само]. Під смислом мається на увазі та інформація, яку отримала людина внаслідок взаємодії з навколишнім світом. Водночас важливим елементом у формуванні поняття *концепт* є процеси абстрагування й узагальнення. Тому концепт – це не тільки те, що людина знає, а й як вона уявляє собі навколишній світ і зображає можливий стан справ у ньому.

Відмінною рисою когнітивного підходу в описі семантики мови є прирівнювання значення мовних висловів до змісту концепту. Проте в сучасній лінгвістиці продовжує існувати думка про те, що концепти – це скоріше посередники між словами й екстралінгвальною дійсністю.

Лінгвокультурологічний підхід до визначення поняття *концепт* передбачає особливу увагу до екстралінгвальних чинників: історичних, соціальних та етнічних. Такого погляду дотримуються Ю.С. Степанов, А. Вежицька, О.Г. Воркачов, Т.А. Комова, В.І. Шаховський та ін. Ми поділяємо їх думку про те, що концепт – це ментальне утворення, на формування якого культура, звичаї, традиції наклали величезний відбиток. Тому не можна підходити до розгляду концепту без урахування екстралінгвальної ситуації у всій її повноті.

Поділ концептів на універсальні, етнічні, групові й індивідуальні дає підставу вважати, що наявність того чи іншого концепту залежить від такого культурного чинника, як система переваг, цінностей народу загалом, соціальної групи та окремих людей, що різною мірою причетні до самої культури [Лихачев 1997, с. 280]. Важливу роль при цьому відіграє рівень освіченості, виховання конкретної людини, що необхідно враховувати під час аналізу авторських творів, де важливим чинником виступає роль автора й рівень його соціокультурної компетентності.

Спосіб репрезентації національно-культурної інформації у фраземах викликає особливу за-

цікавленість для дослідників мовної семантики, які справедливо вважають, що фраземи й паремії є свідченням народного світосприйняття й світовідчування, віддзеркаленням особливостей фразеологічної номінації. Її відмінною рисою є накладання двох основ пластів знання. Першим із них є результатом вираження цілісного значення фраземи другим – інформація, представлена прямим значенням її вихідного первісного словосполучення. Їх зіставлення дає змогу виявити особливу значимість конотації, яка виникає внаслідок опису одного об'єкта чи ситуації шляхом звернення до інших. Саме те, до чого звертається свідомість носіїв мови, коли виникає необхідність назвати об'єкт або описати ситуацію, розкриває зв'язок предметів і явищ навколишньої дійсності за допомогою мовних засобів та асоціацій, що ведуть до виникнення уявлень про єдину й неподільну систему світобачення. Така система, в якій сам вибір образності та специфіка її мовного оформлення, що відображає особливості ідіоетнічного сприйняття світу, має в сучасній лінгвістиці назву *фразеологічна картина світу*.

Вибір образів зумовлений способом мислення людей того періоду суспільного розвитку, коли вони були започатковані й привели до утворення фразеологічного фонду мови, який через свою відносну стабільність та незначне поповнення в процесі життя мовної спільноти привів до того, що в багатьох фразеологічних одиницях нині залишається наївний спосіб мислення й світовідчуття попередніх поколінь. Цей результат анахронічного мислення знаходиться нині в пошуках гармонії у світі й об'єднує в собі незіставлювані предмети й явища з точки зору сучасної мовної свідомості, виявляючи глибоку байдужість до розмежування раціонального й фантастичного, живого й неживого, внутрішнього й зовнішнього, високого й низького, корисного й шкідливого, прийняттого й неприйнятного.

Сучасні національні картини світу помітно змінилися порівняно з їхніми давнішими аналогами, проте сліди також сугестивного мислення продовжують давати про себе знати в мовних картинах світу. Саме те, що поряд ставляться зовнішні, нічим не пов'язані предмети й явища дає підставу судити про ті особливості сприйняття тодішнього світу, які вже втрачені й адекватно не усвідомлюються нинішніми поколіннями людей.

Образ як такий містить у собі культурну інформацію і, крім того, викликає національно специфічні почуття-ставлення до себе. Унаслідок цього, фраземи додатково до раціональної оцінки виражають «і те почуття, яке зазнає мовець до позначуваного, демонструючи це почуття самим вибором ідіоми» [Теля 1996, с. 202]. І справді, вибір комунікантами фраземи в тій чи іншій ситуації спілкування зумовлений саме емоціями й бажанням досягнути мовного ілюктивного ефекту. Вивчення емотивності у фразеології окремої мови допомагає зрозуміти національну картину почуттів. Емоції виконують і важливу комунікативну функцію у спілкуванні людей поряд із когнітивною. Будь-яка людина пізнає світ, вивчає його й осмислює через свої переживан-

ня, які провокують, мотивують й супроводжують раціональне пізнання емоціональними відчуттями й уявленнями. Емоціональні переживання не тільки індивідуальні, а й соціально та культурно зумовлені, повністю відповідаючи номінативному задуму, покладеному в основу фразеологічних одиниць. Як засоби вторинної номінації вони виникають «не стільки для того, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати й висловлювати до нього суб'єктивне ставлення. Саме це відрізняє фраземи й метафори від інших номінативних одиниць» [Маслова 2004, с. 382].

Тема національно-культурної специфіки вже стала досить традиційною для досліджень у галузі фразеології. Упродовж багатьох років у наукових працях із фразеології неодноразово висловлювалися обґрунтовані думки про те, що ідіоми є національно-специфічними одиницями мови, які акумулюють культурний потенціал народу. Так, наприклад, ще А.М. Бабкін стверджував, що ідіоматика – це «свята святих національної мови», в якій неповторним чином маніфестується дух і своєрідність нації [Бабкін 1970, с. 7]. За словами М.Л. Ковшової, «це особливий знак мови: в її семантику «вплетена» культурна семантика або культурна конотація, яка створюється референцією фразеологізму до предметної сфери культури» [Ковшова 2013, с. 69].

Кожен народ поступово набував досвіду пізнання світу, який передавався з покоління в покоління. Мова як одна з форм пізнання й вмістилище національної культури закріплює цей досвід у семантиці та структурі усталених словесних комплексів. Значний інтерес із точки зору способів закріплення такого досвіду у фразеології викликають нині особливості вербалізації стереотипів мислення кожного народу. Образні основи фразеологічних одиниць закодували культурні факти, пов'язані з особливостями життя народів, а вивчення етимона усталеної мовної одиниці дає змогу виявити особливості розвитку пізнавальної думки етносу та оцінити трансформації, що в ній відбулися. Так, наприклад, острівне мислення британського етносу найяскравіше відобразилося в численних образах і метафорах, в основі яких лежить наявність морського простору, що омиває з усіх боків Великої Британії. Тому найбільш поширеною групою фразем в англійській мові виявилася та з них, яка пов'язана з плаванням.

Наприклад: англ. *a great ship asks deep waters* (букв. 'великий корабель просить глибоких вод', аналог в укр. мові – *великому кораблю велике плавання*; англ. *ships that pass in the night* (букв. 'кораблі, що проходять вночі') – 'короткочасні, випадкові зустрічі' (пор. укр. *розійшлися як у морі кораблі*); *when one's ship comes home* (або *in*) (букв. 'коли чий-небудь корабель повертається додому' – *коли щастя посміхнеться* або 'коли він (вона і т. ін.) розбагатіє'; *to make a shipwreck of smth.* (букв. 'зробити корабельну аварію') – 'знищити що-небудь, завдати удару по чому-небудь'; *a fish out of water* (букв. 'риба без води') – 'людина не на своєму місці'; *(all) at sea* (букв. '(всі) в морі') – 'в повному нерозу-

мінні, розгубленості, глухому куті', пор. укр. як у *темному лісі; beyond (або over) the seas* (букв. 'за морями') – 'за кордоном, у чужих краях'; *the four seas* (букв. 'чотири моря' – 'чотири водних простори, що омивають Велику Британію, – Північне море, Ірландське море, Атлантичний океан, протока Ла-Манш'; *half seas over* (букв. 'половина морів') – укр. *під мухою (хмельком), море по коліна; when the sea gives up its dead* (букв. 'коли море поверне своїх утоплеників') – 'ніколи', укр. *коли рак на вербі свисне; (under) full sail* (букв. 'під повним парусом') – укр. *повним ходом* і т. н.

У структурі концепту дослідники виділяють такі три пари:

1. Основна актуальна ознака. В актуальному шарі концепт існує для всіх користувачів мовою певної культури як засіб їх взаєморозуміння й спілкування.

2. Додаткова або декілька додаткових «пасивних» ознак, які вже не актуальні, а історичні. У додаткових «пасивних» ознаках свого змісту концепт актуальний лише для деяких соціально-культурних груп. Історія концептів культури вивчається в діакронії, з урахуванням змін смислів, що відбулися впродовж часу існування концепту.

3. Внутрішня форма, яка найчастіше зовсім не усвідомлювана, проте наявна в зовнішній словесній формі. У вигляді етимологічної ознаки або етимології вона відкривається лише дослідникам. Для користувачів певною мовою цей пласт змісту концепту дає про себе знати опосередковано як основа, на якій виникли й містяться інші окремі пласти.

Фразеологи відзначають, що внутрішня форма фразеологічної одиниці має свою специфіку. О.В. Кунін, наприклад, указує на те, що внутрішня форма фразем є значно стійкішою, ніж внутрішня форма слова, що пояснюється переосмисленням характером фразеологічного значення і нарізно-оформленістю фразеологічної одиниці [Кунін 1984, с. 184].

Виходячи з того, що фразеологічне значення вказує на мисленнєвий зміст, закріплений за фраземою як усталеним словесним комплексом, й мотивування, правомірно розглядати його як спосіб вираження внутрішньої форми. Це виявляється в тому, що фраземи з живою внутрішньою формою сприймаються як мотивовані, напр. *to draw (with draw або retire) in one's shelf* – 'залишатися, (ховатися) у своїй парадигмі, залишатися в собі', а фраземи зі стертою внутрішньою формою усвідомлюються носіями мови як немотивовані, напр., *to knock into cocked hat* – 'розбити наголову (вщент, дощенту, впень)'.

Звідси випливає, що образність у фраземі з живою внутрішньою формою виникає як результат двопланового зображення одного предмета через інший: один потік інформації надходить від буквального значення компонентів, у той час як інший – від цілісного переосмислення. Тому у складі повністю переосмислених мотивованих фразем буквальне значення компонентів послаблюється, проте не втрачається, внаслідок чого створюється мотивувальна образність, напр., *to cut one's coat according*

to one's cloth – 'жити відповідно до своїх достатків'.

У немотивованих, цілком переосмислених фраземах простежується й повне абстрагування від речових значень слів, компонентів, які входять до їхнього складу. У них не простежується зв'язку між фразеологічним і буквальним значенням слів, що входять до складу фраземи, напр., *lay an egg* – 'провалитися з тріском'. Звідси стає очевидним той факт, що характер внутрішньої форми знаходиться в безпосередньому зв'язку зі ступенем абстрагування фразеологічного значення від значення первісного однойменного словосполучення.

Особливості внутрішньої форми фразеологічних одиниць пояснюються тим, що сам механізм фразеологічної номінації, спосіб, яким передається фразеологічне значення, складніший, ніж механізм номінації словом. Оскільки зміст завжди відіграє провідну роль порівняно з формою, є всі підстави вважати, що явище або ситуація, які закладаються в основу фраземи, спочатку приймаються номінатором як розчленування єдності, яка маніфестується в нарізнооформленості матеріальної структури фраземи. Тому важливо мати на увазі, що основою номінації фразем стає складна ознака або комплекс ознак, що відображають певні риси, властивості й відношення, характерні для явища або ситуації, що отримують назву. Попереднє (первісне) значення, тобто значення вихідного словосполучення з акцентованою в ньому складною ознакою номінації й виступає в ролі внутрішньої форми щодо подальшого, тобто до фразеологічного значення. Акцентована семантична ознака орієнтує значення прототипу, спрямовує його в певне річище і стає сполучною ланкою між значенням словосполучення і фразеологічною одиницею.

Висновки. Підсумовуючи сказане, зазначимо, що концепт – це ментальне соціально й національно специфічне утворення, планом змісту якого є вся сукупність знань про певний об'єкт, а планом вираження – набір різних мовних засобів (лексичних, фразеологічних та ін.). Він наділений емотивністю, конотаціями, аксіологічний за своєю природою та має ім'я (імена) в мові. Тому в концепті простежуються глибинні зв'язки між людиною, національною культурою й мисленням.

Когнітивний підхід у лінгвістиці – це розуміння фундаментальної важливості мови як системи, що є основоположною для набування, зберігання, передавання й розповсюдження знань людини про світ. Головною метою когнітивної семантики є опис структури концепту, наявність якого лежить в основі називання об'єктів іменами, закріпленими за ними в лексичній і фразеологічній системах мови.

Лінгвокультурологічний підхід під кутом зору структурної організації концепту робить унесок у вивчення особливостей співвідношення елементів концепту й семантики фразем та відповідно в пошуку відповіді на запитання про те, як культура втілюється в мову і яку культурну інформацію несуть різні мовні одиниці.

У контексті зазначених підходів уважаємо, що фразема (фразеологічний зворот) – це семантично не-

подільне усталене словосполучення, цілісне узуально-переносне значення якого утворено на основі концептуальної трансформації словесного комплексу – прототипу. Його внутрішня форма – це усвідом-

лення ознаки, покладеної в основу найменування певного об'єкта, що пов'язане, як правило, не з наочними й яскравими уявленнями, а з елементами поняттєвого змісту, які виникли на новій концептуальній основі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскольдов А.С. Концепт и слово. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. М.: Academia, 1997. С. 267 – 279.
2. Бабкин А.М. Русская фразеология: её развитие и источники. Л.: Наука, 1970. 317 с.
3. Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка. Харьков: Издательский центр ХНУ им. В.Н. Каразина, 2017. 246 с.
4. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: автореф. дис. доктора філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 43 с.
5. Карасик В.Н. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004. 390 с.
6. Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: коды культуры. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. 456 с.
7. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. М.: МГУ, 1996. 245 с.
8. Кубрякова Е.С. Язык и знание. М.: Языки славянской культуры, 2004. 555 с.
9. Кунин А.В. Внутренняя форма фразеологической единицы. Слово в грамматике и словаре. М.: Наука, 1984. С. 183 – 188.
10. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. М.: ACADEMIA, 1997. С. 280 – 287.
11. Маслова В.А. Лингвокультурология. 2-е изд. М.: ACADEMIA, 2004. 204 с.
12. Положин М.М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості. *Проблеми романо-германської філології: зб. наук. праць*. Ужгород: Поліграфоцентр «Ліра», 2005. С. 5 – 19.
13. Положин М.М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки*. 2015, № 4. С. 212 – 222.
14. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж: ВГУ, 1999. 126 с.
15. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Школа. «Языки русской культуры», 1996. 284 с.

REFERENCES

1. Askoldov A.S. (1997) Kontsept i slovo. Russkaya slovesnost. Ot teorii slovesnosti k strukture teksta. Antologiya [Concept and Word. Russian Philology. From the Theory of Philology to the Text Structure. Anthology]. M.: ACADEMIA, S. 267 – 279. [in Russian].
2. Babkin A.M. (1970) Russkaya frazeologiya: eyo razvitie i istochniki [Russian Phraseology: Its Development and Sources]. L.: Nauka, 317 s. [in Russian].
3. Bondarenko E.B., Martyniuk A.P., Frolova I.E., Shevchenko I.S. (2017) Kak narisovat portret ptitsyi: metodologiya kognitivno-kommunikativnogo analiza yazyika [How to Paint a Portrait of a Bird: Methodology of Cognitive and Communication Language Analysis]. Kharkiv: Publishing Centre of V.N. Karazin Publishing Centre, 246 s. [in Russian].
4. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta lnhvokulturolohichnyi aspekty [Phrasemics of the Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguocultural Aspects]: avtoref. dys. doktora filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv, 43 s. [in Ukrainian].
5. Karasik V.I. (2004) Yazykovoy krug: lichnost, kontseptyi, diskurs [Language Circle: Personality, Concepts, Discourse]. M.: Gnosis, 390 s. [in Russian].
6. Kovshova M.L. (2013) Lingvokulturologicheskiy metod vo frazeologii: kodyi kulturyi [Linguocultural Method in Phraseology: the Codes of Culture]. M.: Bookhouse «Librokom», 456 s. [in Russian].
7. Kubryakova E.S., Demyankov V.Z., Pankrats Y.T., Luzina L.T. (1996) Kratkiy slovar kognitivnykh terminov [A Short Dictionary of Cognitive Terms]. M.: MGU, 245 s. [in Russian].
8. Kubryakova E.S. (2004) Yazyk i znanie. [Language and Knowledge]. Languages of Slavonic Culture, 555 s. [in Russian].
9. Kunin A.V. (1984) Vnutrennyaya forma frazeologicheskoy edynitsyi. Slovo v grammatike i slovare [The Inner Form of a Phraseological Unit. Word in Grammar and Dictionary]. M.: Science, S. 183 – 188. [in Russian].
10. Lihachev D.S. (1997) Kontseptosfera russkogo yazyika. Russkaya slovesnost. Ot teorii slovesnosti k strukture teksta. Antologiya [Conceptosphere of Russian. Russian Literature. From the Theory of Philology to the Text Structure. Anthology]. M.: ACADEMIA, S. 280 – 287. [in Russian].
11. Maslova V.A. (2004) Lingvokulturologiya [Linguistic Culturology]. The 2-nd edition. M.: ACADEMIA, 204 s. [in Russian].

12. Poluzhyn M.M. (2005) Kontseptualna systema yak bazove ponyattia kognityvnoyi semantyky i teoriiy movnoyi osobystosti [Conceptual System as the Basic Notion of Cognitive Semantics and Theory of Language Personality]. *Problemy romano-hermanskoji filolohiji* [Problems of Romance and Germanic Philology]. Uzhhorod: Poligraphic Centre «Lira», S. 5 – 19. [in Ukrainian].
13. Poluzhyn M.M. (2015) Ponyattia, kontsept ta yoho struktura [Notion, Concept and Its Structure]. *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky* [Scientific Herald of Lesya Ukrainka East European National University]. Philological Studies, No. 4. S. 212 – 222. [in Ukrainian].
14. Popova Z.D., Sternin I.A. (1999) Ponyatie «kontsept» v lingvisticheskikh issledovaniyah Ponyatiye [The Notion of «Concept» in Linguistic Studies]. Voronezh: VGU, 126 s. [in Russian].
15. Teliya V.N. (1996) Russkaya frazeologiya. Semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokulturologicheskij aspekti [Russian Phraseology. Semantic, Pragmatic and Linguocultural Aspects]. M.: School. «Languages of Russian Culture», 284 s. [in Russian].

THE CONCEPT AND PECULIARITIES OF PHRASEOLOGICAL NOMINATION IN ENGLISH

Abstract. The article deals with the results of studying the demonstrative landmark, caused by the change of knowledge, pertaining to the humanities, underlain by nosing after the development of cognitology and its independent branch – cognitive linguistics, the key positions of which are connected with the theory of information. Cognitive linguistics operates with particular units as far as their nature is concerned, which serve as guides of multiform information to which concepts as well as phraseological units belong, and which are completely or partially materialized in language for the needs of group and individual nomination. Concept is a mental social and national specific formation, the plane of contents of which is the totality of knowledge about a certain object and the plane of expression – the collection of different language means (lexical, phraseological etc.). Therefore in a concept we have thorough links between man, thinking national culture.

The study has demonstrated that the process of conceptualization in phrase formation has undergone through image-hearing representation as the source of a new semantic component. A living visual image is turned into an integral structure (gestalt) if this image is conceptualized and a conceptual focus is distinguished in it. E.g., in English *to be (get) in low water* – ‘to be without money, in great difficulties’, the conceptual focus of phraseologization, turning a well-known image from empirical experience into gestalt is the idea of a difficult movement at an insufficient depth for sailing. The conceptual focus of phraseologization is given by a semantic component *low*, being not superficial but a thorough semantic essence (in other words conceptual basis of the meaning *low*) accentuating the idea of being in a lying position. E.g., *to lie low* – to conceal oneself, not to attract attention to oneself; *to be in low spirits* – to be in bad mood; *low tide* – stagnation.

Thus, the consideration of conceptual basis in the process of setting phraseological meaning turns out to be topical and largely depends on the peculiarities of semantic features of the supporting key word-components, regarded as conceptual centres of phraseological objectivization. The study of peculiarities of phraseological meanings by means of cognitive approach enables applying a new approach to solving the problems of its heterogeneous and complicated structure, more deeply penetrate into its semantic area and also reveal the degree of motility or attaching focuses of the resulting sense of phraseological units, which significantly depend on conceptual organization of idioms of a certain class.

Keywords: concept, phrase, nomination, the inner form, cognitive linguistics, linguistic culturology.

Стаття надійшла до редакції 27 червня 2019 р.

© Положин М., 2019 р.

Михайло Положин – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2962-9350>

Michael Poluzhyn – Doctor of Philology, Professor, Head of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2962-9350>

**THE PECULIARITIES OF TRANSLATING OCCASIONALISMS
(ON THE MATERIAL OF THE NOVELS «THE TIME TRAVELER'S
WIFE» BY AUDREY NIFFENEGGER AND «DIVERGENT»
BY VERONICA ROTH)**

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 1 (41).

УДК 811.111'373.43.45

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).106-111

Цонинець М. Особливості перекладу okazіоналізмів (на матеріалі романів Одрі Ніффенеггера «Дружина мандрівника в часі» та Вероніки Рот «Дивергент»); 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 13; мова англійська.

Анотація. У статті розглядаються особливості перекладу okazіоналізмів на матеріалі романів Одрі Ніффенеггера «Дружина мандрівника у часі» та Вероніки Рот «Дивергент», проблема неперекладності авторських неологізмів та різні погляди дослідників на її вирішення. Для визначення способів перекладу okazіоналізмів була застосована комплексна методика дослідження матеріалу, що включає метод аналізу словникових дефініцій, компонентного та контекстного аналізу. Метою статті є висвітлення проблеми неперекладності okazіоналізмів та визначення способів їх перекладу на матеріалі англомовних художніх текстів. Новизна полягає у дослідженні okazіональних одиниць як індивідуально-авторських неологізмів, які не відповідають мовним правилам і стандартам, що і є причиною їх неперекладності. Автор утворює okazіональні одиниці з метою додавання більшої виразності, що дозволяє дати нову назву вже існуючому об'єкту, або навпаки, позначити невідому реальність авторського світу та дійсності. Основні завдання полягають у визначенні чинників, які впливають на способи перекладу okazіоналізмів і висвітленні тих, які використовуються найчастіше. Результати дослідження продемонстрували, що найбільша кількість okazіоналізмів була перекладена описовим способом та за допомогою калькування. Підводячи підсумки, можемо сказати, що під час перекладу okazіоналізмів надзвичайно важливо звернути увагу на тип контексту, в якому вживається слово, на типологічну категорію, до якої належить okazіоналізм, а також на форму словотворчої моделі, якої набуває авторський неологізм.

Ключові слова: okazіоналізм, неологізм, залежність від контексту, екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники, способи перекладу, калькування, перекладацькі трансформації.

Setting the problem. The translation of occasionalisms is a major and topical issue related to some extent to the rapid scientific progress, which in turn leads to the development of literature, including the genre of science fiction. Different authors' innovations have always been of great interest to many researchers because of its anomaly and contradictive nature. For the theory of translation occasional words are considered as untranslatables. They are in one way or another the violation of grammatical, word-forming or lexical-semantic norms of the language.

The analysis of the studies of occasionalisms is based on the works of such scholars: M.M. Chetina, V.E. Uvarov, A.A. Horchkhanova, N.S. Molodcha, V.S. Vynogradov, E.A. Zemska, O.L. Klymenko, O.H. Lykov, V.V. Lopatin, J. Aitchison, J. Algeo, L. Bauer, O.V. Rebriy, E.A. Pulina.

The aim of the article is the analysis of the problem of translation methods of English occasional lexis into Ukrainian. To achieve the aim a complex research methodology of the material was used including the method of analysing dictionary definitions, componential analysis – to identify the component organization of innovations under investigation, as well as contextual and functional analysis – to study the functioning of occasionalisms in different discourses.

The account of the basic material. The translation of occasionalisms is one of the very topical problems that requires understanding the original word and

reproducing it in the target language. It should be noted that these words do not have their own counterparts in the target language. Rendering occasionalisms from one language into another, a translator should focus on the analysis of words and morphemes. This appeared to be an additional helpful tool in finding out the meaning of the nonce-words [5].

The point is that ways of occasional words' translation are determined by their form. In order to understand adequately the meaning of such new words a translator should be aware of the major English affixes and should divide words into appropriate constituents.

Not only form of the nonce-word but also context ensures perception and adequate understanding of occasional units. A. Horchkhanova states that context is a crucial thing for translating occasionalisms, which in isolation may be ambiguously interpreted. Accurate interpretation of meanings of nonce-words requires a detailed analysis of the type of context a nonce-word used in, the typological category a nonce-word referred to and the type of a word-building pattern the form of a nonce-word follows. She offers to apply the following translation methods: transliteration, transcription as well as various lexical-semantic transformations [5].

V.S. Vynogradov considers that there is no problem concerning the untranslatability of occasionalisms. He offers to translate neologisms (as we know

occasionalism is a kind of neologisms) using general rules. According to him, there are two ways of translating nonce-words. The first way includes searching for the equivalent neologism in a target language. The second way involves descriptive translation and transcribing [4].

The problem of transability of nonce-words depends rather on the competence of a translator to use lingual as well as extralingual knowledge.

The extralingual and intralingual factors have been analyzed by A. Rebriy as two crucial ones that determine emergence of occasional lexical elements in a language. The extralingual factors include: 1) objective nominative deficiency — the absence of any denotation in the target language; 2) subjective nominative deficiency — a particular meaning, form or construction is absent in the individual set of language means;

3) expressive and emotional deficiency — when a speaker considers the existing language means expressively and emotionally insufficient for the characteristics of a certain situation. The intralingual factors involve the law of language economy and language analogy [9].

E. Shapochkin and L. Butenko state that “difficulties of occasionalism translation are the result of the fact that they comprise up to several meanings or may not have corresponding constructions in a target-language. It is advised to translate occasionalisms by means of language constructions existing in a target-language or to invent one’s own new occasionalism and describe it in the footnotes. This process is highly creative...” [13].

While analyzing Audrey Niffenegger’s novel «The Time Travelers’ Wife» and Veronica Roth’s novel «Divergent» the following ways of translation of occasionalisms were identified:

- transcription and transliteration;
- loan-translation;
- descriptive translation
- calque

and also such translation transformations as:

- lexical transformations (concretization, generalization and modulation, antonymic translation);
- grammatical transformations.

Transcoding. Transcription is representation of the pronunciation of the foreign word with the target language letters. Transliteration is representation of the spelling of the foreign word with the target language letters [3].

For example:

Transcription: *Betty Crocker* – Бетті Крокер, *Liquid-Plumr* – Ліквід Плумр, *Lydia Lunch* – Лідія Ланч.

Transliteration: *Sherlock* – Шерлок, *Clark Kent* – Кларк Кент, *Divergent* – Дивергент, *Stiff* – Стіфф.

Loan-translation is formation of a new word or word combination according to the structure of source text. In loan-translation changing of component order or translation of one word and transcription of the other are possible [8].

E.g.:

Lizardface – ‘Ящеролиций’; *expert on Chrono-Impairment* – ‘фахівець з часових розладів’; *fingernailectomy* – ‘хірургічне видалення нігтів’; *CDP (Chrono-Displaced Person)* – ПЧЛ ‘Переміщена в часі людина’; *simulation serum* – ‘симуляційна сироватка’, *factionless* – ‘афракціонери’, *Artbabe* – ‘мисткиня’. The occasionalism *card-playing babysitter*; is formed, in order to convey information to the reader that nanny likes to play cards.

Descriptive translation is used for translation of each word combination as it is sometimes difficult to understand the meaning by giving equivalents [2].

E.g.:

Our shaving-cream-and-tin-cancovered car – ‘машина, вимашена кремом для гоління, за якою волочиться хвіст із консервних банок’; *Rice-A-Roni* – ‘рис, який не потрібно готувати, а просто ошпарити окропом’; *balloon-animal day* – ‘день фігурок тварин із повітряних кульок’; *Abnegation-oriented response* – ‘ознака Альтруїзму’, *Dauntless-born initiates* – ‘посвячені Безстрашні від народження’, *one-hundred-story* – ‘стоповерхова будівля’, *Abnegation-wired* – ‘схильний до Альтруїзму’, *sharp-but-attractive* – ‘пронизливий, але в той же час привабливий’.

Transformations which can help you to make the transition from source language units to the target language units are called translation transformations. The primary task of the translator in achieving adequacy is to be able to do a range of translation transformations in order to translate the information of the source text as precisely as possible, following the linguistic norms [1].

Lexical transformations appear as a result of semantic, referential and structural diversity in the language units of source and target texts. Therefore a translator makes an ample use of the translation means which do not change the content of a source text clipping but change some lexical forms of its expression. The lexical transformations include: concretization, generalization, modulation (semantic development), and antonymic translation [10].

Concretization of meaning is the selection of more concrete and specific translation equivalents or invariants which gives a more detailed description of the idea than does the word in a source text [6].

It should be noted that the vocabulary of the Ukrainian language is more specific than the corresponding lexical units of the English one [8].

For instance:

The word *machine* is not translated as «машина» or «механізм». It is provided with the ability to transfer people in time.

«You say some magic words? Climb in a *machine*?» [11]. – «Проговорюєте якусь заклинання? Залазьте в *машину часу*?» [7].

By way of creating such a lexical unit as *pinkly*, the author wanted to tell the reader about the pink bell that appears in the sky at the sunset.

«The sun is setting very *pinkly* over the January snow in our backyard on this early Sunday evening...» [11]. – «Цього раннього недільного вечора сонце

вже заходить, являючи **рожеву заграву** на січневий сніг, що лежить у нашому дворі» [7].

Generalization is the opposite procedure to concretization. It is the use of a counterpart with a more general meaning [8].

For example:

Occasionalism *La-Z-Boy* is translated as крісло'. *La-Z-Boy* is the firm name that manufactures armchairs. This word was used to refer to the armchair of this mark.

«*I sit down on the broken old **La-Z-Boy** and Clare squeezes in beside me*» [11]. – «Сідаю на старе зламане **крісло**, і Клер втискається поруч зі мною» [7].

Knobby-knuckled consists of the adjective *knobby* with a meaning 'вузлуватий; шишкуватий; горбистий' and Participle II *knuckled* that means 'виступаючими кісточками'. The occasionalism in the novel is translated as *пальці*.

«*I can see my reflection from all angles: the gray fabric obscuring the shape of my back, my long neck, my **knobby-knuckled** hands, red with a blood blush*» [12]. – «Я бачу своє відображення з голови до ніг: сіру тканину, яка приховує силует моєї спини, мою довгу шию, почервонілі **пальці** моїх рук» (переклад наш. – М. Ц.).

Modulation is replacing a unit in a source text with a target language unit the meaning of which can be logically deduced from it. In such cases the substitute often has a cause-and-effect relationship with the original [8].

For example:

Occasionalism *almost-hole* – 'на яких ось-ось з'явиться дірка'.

Modulation is just another way of referring to the same object or an aspect of the equivalent situation. The relationship of the substitute with the original may be of different types: the substitute has often a cause-and-effect or effect-and-cause relationship with the original as it is shown in the scheme below.

Cause → Process → Effect.

Other types may be the following:

1. replacing the process by its cause;
2. replacing the process by its consequence;
3. replacing the cause by the process;
4. replacing the consequence by the process;
5. replacing the consequence by the cause;
6. replacing the cause by the consequence [8].

For example:

About-to-whistle is translated as: 'що от-от закипить'. The word *whistle* has the meaning 'свистіти', and 'свист' is the sound that a boiling kettle gives. To translate this occasionalism, the method of semantic development was used, namely, the process of replacing the process by its cause.

Antonymic translation is more commonly used when rendering negative constructions by affirmative ones. This can be explained by the stylistic use of negative constructions in English for purposes of expressiveness [8].

For instance:

Oh-so-faint – consists of the exclamation *oh*, the adverb *so* (дуже) and the adjective *faint* (слабкий, невиразний). Occasionalism in this case is used to indicate the sound frequency of noise. Here the translator used the antonymic translation method, where the adjective *faint* with the amplifying part *very* is translated 'ледь помітний'.

«*I hear a slight, **oh-so-faint** noise*» [11]. – «Чую легкий, **ледь помітний шум**» [7].

Not-sore – comprises negative particle *not* and an adjective *sore* (болісний, хворий). The whole word is translated as 'здоровий'.

«*Her elbow prods one of my sore muscles – I have more sore muscles than **not-sore** muscles, this morning – and I wince*» [12]. – «Цього ранку болючих м'язів у мене набагато більше, ніж здорових, і коли Христина штовхає мене ліктем в один із них – я морицуюся» (переклад наш. – М. Ц.).

Under grammatical transformations one should understand the transformation of the sentence structure in the translation process to reproduce the most accurate correspondence to the English sentence on the material of the Ukrainian language, while preserving the unity of the content and form. This will be a new unity that corresponds to the rules of the language of translation [8].

This category of grammatical transformations, comprises all types of transformations involving units of source language grammar [8].

N. Khayetska changed nouns into other parts of the language, while translating occasionalisms from English.

With the replacement of nouns, other parts of the language have to meet relatively less often than replacing verbs. Often nouns that do not have direct correspondence in the Ukrainian language are replaced.

Not all English nouns, created by using *-er* / *-or* suffixes, have relevant equivalents in the Ukrainian language.

For instance:

Sunbather – is an occasionalism with the suffix *-er*, denoting a person who sunbathes. In the translation of this lexical unit a translator changed the noun into the verb:

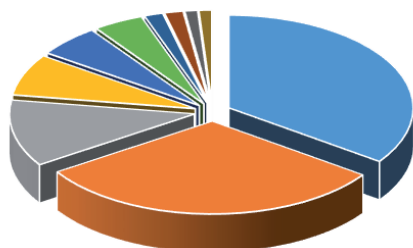
«*I lie down on my back with my arms stretched out like a **sunbather**, or a crucifixion*» [11]. – «Лягаю на спину, витягнувши руки, **наче загораю** чи розп'ятий» [7].

Dauntless – is an adjective in the English language, but in the novel it is substantivized into a noun «Безстрашні».

«*Only the **Dauntless** ride them*» [12]. – «Тільки **Безстрашні** їздять ними (користуються цим транспортом)» (переклад наш. – М. Ц.).

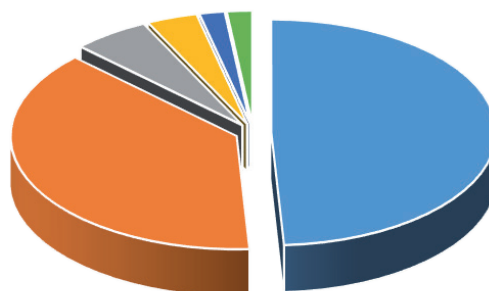
Quantitative characteristics of the ways of translation are shown in the following diagrams «Diagram 1», «Diagram 2».

Diagram 1 Ways of occasionalism translation on the material of the novel «The Time Traveler's Wife» by A. Niffenegger

- Loan translation 34,2%
- Descriptive translation 30,4%
- Transcription 11,4%
- Transliteration 7,1%
- Calque 5,4%
- Generalization 4,3%
- Antonymic translation 1,6%
- Modulation 1,6%

Diagram 2 Ways of occasionalism translation on the material of the novel «Divergent» by V.Roth

- Loan translation 49,1%
- Descriptive translation 38,2%
- Grammatical transformation 5,5%
- Generalization 3,6%
- Antonymic translation 1,8%

Diagram 1 shows that two ways of translating occasionalisms are defined as the most prevailing ones: loan-translation (34,2%) and descriptive translation (30,4%). Diagram 2 leads to nearly the same results: loan translation comprises 49,1% and descriptive translation represents (38,2%). The author of the novel «The Time Traveler's Wife» – A. Niffenegger used the same nonce-word only once in most cases. While the author of the novel «Divergent» – V. Roth had the tendency to use the same occasionalism several times.

Conclusions. It was shown that nonce-words or occasionalisms pose perhaps the greatest task for a competent translator. Such words do not correspond to conventional language norms and are determined by peculiar contextual conditions. While translating occa-

sional units it is important to take into consideration the structure of the nonce-word and the context it is used in.

After having analyzed the ways of translating occasionalisms on the material of the novels «Divergent» and «The Time Traveler's Wife», we can conclude that the greatest number of occasional words was translated by means of loan and descriptive translation. To put it another way we drew a conclusion that extralingual factors have induced a translator to use a descriptive method and an intralingual factor – to use a loan-translation. Description is used when there is no denotation in target language. Loan-translation is applied when new units are formed on the basis of already existing words.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрук І. В. Когнітивні та мовні механізми утворення неологізмів та окаяоналізмів у творах жанру фентезі (на матеріалі творів сучасних англійських та американських авторів). *Науковий вісник Рівненського інституту ВНЗ ВМУРОЛ «Україна»: електрон. верс. вісн.* 2010. №1. URL: http://www.univerua.rv.ua/VNS1/Aleksandruk_I.V.pdf (дата звернення: 03.12.2018).
2. Алексеева И. С. Введение в переводоведение: учеб. пособие. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ; Москва: Издательский центр «Академия», 2004. 352 с.
3. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва: «Международ. отношения», 1975. 240 с.
4. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.

5. Горчханова А. А. Особенности перевода окказионализмов. електрон. верс. статті. URL: www.academia.edu/5159275 (дата звернення: 15.10.2018).
6. Комиссаров В. Н., Коралова А. Л. Практикум по переводу с английского языка на русский: учебное пособие для институтов и факультетов иностранных языков. Москва: Высшая школа, 1990. 127 с.
7. Ніффенеггер О. Дружина мандрівника в часі: роман; пер. з англ. Н. Хаєцької. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 592 с.
8. Полужин М.М., Максимчук Н.М., Омельченко Л.Ф. Теорія і практика перекладу з англійської мови на українську: навчальний посібник. Київ: УМК ВО, 1991. 96 с.
9. Ребрій О.В. Окказионалізми в сучасній англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Харків. 1997. 20 с.
10. Уманець А.В. Lexical Translation Transformations. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2015. Вип. 39. С. 262–265. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2015_39_62 (дата звернення: 06.09.2018).
11. Niffenegger A. *The Time Traveler's Wife: a Novel*. Orlando: Harvest Book, 2003. 546 p.
12. Roth V. *Divergent: A Novel*. London: HarperCollins Publishers, 2011, 496 p.
13. Shapochkin E.A., Butenko L.N. Detection of requirements for models of knowledge representation for the domain of occasionalisms translation. *Успехи современного естествознания: електрон. версія журналу*. 2011. URL: <http://econf.rae.ru/article/5739> (дата звернення: 20.07.19)

REFERENCES

1. Alexandruk I.V. (2010) Kohnityvni ta movni mekhanizmy utvorennia neolohizmiv ta okazionalizmiv u tvorakh zhanru fentezi (na materialy tvoriv suchasnykh anhliyskykh ta amerykanskykh avtoriv) [Cognitive and linguistic mechanisms of the formation of neologisms and occasionalisms in the books of fantasy genre (on the material of the works of modern English and American authors)]. *Naukovyi visnyk Rivnenskoho instytutu VNZ VMURoL «Ukrayina»* [Research Journal of Rivne Institute HEI Open International University of Human Development «Ukraine»] (electronic journal), No. 1. Retrieved from: http://univerua.rv.ua/VNS1/Aleksandruk_I.V.pdf [in Ukrainian].
2. Alekseeva I.S. (2004) *Vvedenie v perevodovedenie* [Introduction into Theory of Translation]. St. Petersburg: Faculty of Philology of St. Petersburg State University; Moscow: «Academia», 352 s. [in Russian].
3. Barkhudarov L.S. (1975) *Yazyk i perevod. (Voprosy obschey i chastnoy teorii perevoda [Language and Translation. (Issues of comprehensive and individual theory of translation)]*. Moscow: «Mezhdunar. otnosheniya», 240 s. [in Russian].
4. Horchkhanova A.A. Osobennosti perevoda okkazionalizmov [The peculiarities of translating occasionalisms. electronic version of the article]. Retrieved from: www.academia.edu/5159275 (accessed: 15.10.2018) [in Russian].
5. Vinogradov V.S. (2001) *Vvedenie v perevodovedenie (obschie i leksicheskie voprosy [Introduction to translation studies (common and lexical issues)]*. Moscow: the Institute of General Secondary Education. Russian Authors' Society, 224 s. [in Russian].
6. Komissarov V.N., Korolova A.L. (1990) *Praktykum po perevodu s angliyskogo yazyka na russkiy [A Manual of Translation from English into Russian]*. Moscow: Vysshaya shkola, 127 s. [in Russian].
7. Niffenegger A. (2016) *Druzhyna mandrivnyka v chasi [The Time Traveler's Wife]*; translated from English by N. Khayetska. Kharkiv: Book club «Klub Simeynoho dozvillia», 592 s. [in Ukrainian].
8. Poluzhyn M.M., Maksymchuk N.M., Omelchenko L.F. (1991) *Teoriia i praktyka perekladu z anhliyskoi movy na ukrayinsku [Theory and practice of translation from English into Ukrainian]*. Kyiv: Teaching materials HE (Higher Education), 96 s. [in Ukrainian].
9. Rebriy O.V. (1997) *Okkazionalizmy v suchasniy anhliyskiy movi [Occasionalisms in modern English]*. Working paper. Kharkiv, 20 s. [in Ukrainian].
10. Umanets A.V. (2015) Lexical Translation Transformations. *Academic writings of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University. Philological Sciences*. (electronic journal) vol.39. pp. 262 – 265. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2015_39_62 (accessed: 06.09.2018) [in English].
11. Niffenegger A. (2003) *The Time Traveler's Wife: A Novel*. Orlando: Harvest Book, 546 p. [in English].
12. Roth V. (2011) *Divergent: A Novel*. London: HarperCollins Publishers, 496 p. [in English].
13. Shapochkin E.A., Butenko L.N. (2011) Detection of requirements for models of knowledge representation for the domain of occasionalisms translation. *Uspekhy sovremennogo yestestvoznaniia [Achievements of the Modern Natural Sciences]* (electronic journal). Retrieved from: <http://econf.rae.ru/article/5739> (accessed: 20.07.19) [in English].

THE PECULIARITIES OF TRANSLATING OCCASIONALISMS (ON THE MATERIAL OF THE NOVELS «THE TIME TRAVELER'S WIFE» BY AUDREY NIFFENEGGER AND «DIVERGENT» BY VERONICA ROTH)

Abstract. The article deals with the peculiarities of translating occasionalisms on the material of the novels «The Time Traveler's Wife» by Audrey Niffenegger and «Divergent» by Veronica Roth, the problem of untranslata-

bility of authors' neologisms as well as various scholars' views on its solution. The method of analysing dictionary definitions, componential and contextual analyses serve to identify ways of translating occasionalisms. The aim of the thesis is to highlight issue of untranslatability of occasionalisms as well as to determine ways their translation on the material of English literary texts. The topicality of the article is in the study of occasional units as the individual author's neologisms which do not correspond to language norms and standards, raising the issue of their untranslatability. It is noticed that occasionalisms are formed by the author to add greater expressiveness, allowing to give new name to a known object, or vice versa – mark an unknown reality of the author's and the real world. The main objective is to determine factors that influence ways of translating occasional units and to identify those which are used more frequently. The results of the article show that the greatest number of occasional words was translated by means of loan and descriptive translation. To sum up the chief point we may say that while translating occasionalisms, it is crucial to pay attention to the type of context a nonce-word is used in, the typological category a nonce-word related to and the kind of a word-building pattern the form of a nonce-word follows.

Keywords: occasionalism, nonce-word, neologism, context-dependence, extralingual and intralingual factors, ways of translation, loan-translation, translation transformations.

Стаття надійшла до редакції 20 червня 2019 р.

© Цонинець М., 2019 р.

Марія Цонинець – асистент кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-0310-3147>

Maria Tsonynets – Assistant of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-0310-3147>

ДЕРЖАВНИЦЬКИЙ ПІДХІД НАУКОВЦІВ УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ДО ВИРІШЕННЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ НА ЗАКАРПАТТІ ВПРОДОВЖ 2017–2019 рр.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 811.161.2/477.871»2017/2019»+81'272:378.4

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).112–118

Шумицька Г. Державницький підхід науковців Ужгородського національного університету до вирішення мовної ситуації на Закарпатті впродовж 2017–2019 рр.; 19 стор.; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті розглядаються заходи, зреалізовані Ужгородським національним університетом, зокрема науково-педагогічними працівниками філологічного та інших підрозділів, задля врегулювання мовної ситуації на Закарпатті від часу ухвалення закону «Про освіту» (вересень 2017 р.) до прийняття проекту Закону про забезпечення функціонування української мови як державної (жовтень 2018 р.) та його ухвалення (25 квітня 2019 р.). Стан української мови як державної мови розглядається у тісному зв'язку з суспільно-політичними явищами в регіоні, Україні та світі.

Ключові слова: державна мова, рідна мова, мовна ситуація, національні меншини, закон «Про освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Ужгородський національний університет.

Події в Україні в ретроспективі з весни 2019 року, позначеної передусім виборами Президента, й літа – парламентськими виборами, до вересня 2017-го, коли в Україні було ухвалено новий закон «Про освіту», густо помережені надзвичайною увагою до мовного питання. Воно перебуває на вістрі уваги не лише в самій країні, а й у сусідніх з нею державах, зокрема Угорщині, що навесні 2018 року мала свої парламентські вибори й особливо гостро зреагувала на, здавалося б, внутрішні суспільно-політичні події в Україні, котра продовжує перебувати у стані війни з РФ. В епіцентрі подій опинилися прикордонні українські території, з-поміж яких і Закарпатська, в яких компактно проживають національні меншини.

Від самого початку виникнення напруги, причиною якої переважно називають статтю 7-му закону «Про освіту», Ужгородський національний університет обрав державницьку позицію, запропонувавши свої майданчики для проведення зустрічей, обговорень, дискусій представників освіти, громадських організацій, владних структур, чиновників тощо. Так, у листопаді 2017 року тут відбулася зустріч міністра освіти і науки України Лілії Гриневич з представниками освітніх установ Закарпаття. Посадовиця звернулася до науковців УжНУ з проханням подумати, як краще організувати вивчення української мови у школах національних громад, а також подякувала за те, що університет узяв на себе лідерство в питанні вдосконалення методики викладання української мови та розробки нових програм і підручників. У грудні цього ж року відбулася подібна зустріч із міністром закордонних справ Павлом Клімкіним, під час якої теж обговорювали мовний аспект українського законодавства.

Тим часом науковці філологічного факультету, відповідаючи на виклики часу, взяли на себе ініціативу в питанні вдосконалення методики викладання української мови для загальноосвітніх закладів з навчання мовами національних меншин та розробили нові освітні програми, відповідно до яких на філфаку розпочалася підготовка вчителів укра-

їнської мови та літератури для шкіл із угорською та румунською мовами навчання. У такий спосіб вищ зреагував на новації Закону України «Про освіту», особливо щодо норм статті 7-ї – про мови викладання в загальноосвітніх навчальних закладах.

Відповідно до ОП «Українська мова і література в закладах загальної середньої освіти з викладання мовами національних меншин», на обох освітніх рівнях (бакалаврському і магістерському) майбутні вчителі української вивчають практичний курс угорської / румунської мови, опановують етнокультурні особливості народів тощо. Особлива увага зосереджена на методиці викладання української мови й української літератури в закладах освіти з мовами навчання національних меншин, адже українська мова як рідна потребує одного підходу, а українська як нерідна – зовсім іншої методики викладання. До роботи з українськими філологами залучені фахівці з румунської та угорської філології.

До магістратури можуть вступати не лише випускники філфаку, а й бакалаври-нефілологи. Отже, в Ужгородському університеті розуміють нагальну потребу у кваліфікованих учителях-україністах для шкіл з угорською і румунською мовами навчання, котрі знатимуть державну мову і володітимуть тією, котра для дітей є рідною, – і взялися таких фахівців готувати. У зв'язку з гіперактуальністю такої спеціалізації Міносвіти збільшило державне замовлення на фахівців цього напрямку, а ліцензований обсяг до магістратури збільшено на 100 відсотків.

До того ж на філологічному факультеті УжНУ вперше запроваджено подвійну спеціалізацію – «Українська мова і література. Англійська мова і література». Випускники, які отримують дипломи за цією спеціалізацією, матимуть змогу викладати обидві мови – українську й англійську, а також українську та зарубіжну літератури, що значно розширить їхні можливості при працевлаштуванні. Не менш цікавою є й освітня програма «Літературна творчість. Документознавство та інформаційна діяльність», випускники котрої зможуть

працювати за сучасними престижними професіями діловода, референта, наукового редактора або займатися літературною творчістю. Вступні кампанії 2018 та 2019 років показали, що нові освітні програми викликали зацікавлення серед абітурієнтів [8]. Тож можна прогнозувати появу на ринку праці фахівця нового зразка, готового працювати в сучасних умовах полікультурного й мультилінгвального простору Закарпаття.

Крім того, навесні 2018 року викладачі філологічного факультету (*Вероніка Баньої, Віталій Завадяк, Леся Поліха, Василь Путрашук, Любов Русинко-Бомбик, Оксана Тиховська, Олег Хававчак, Олеся Харківська, Василь Шаркань, Галина Шумицька*) та факультету суспільних наук (*Володимир Басараб*) УжНУ розпочали роботу над проектом «Через діалог із нацменшинами – до врегулювання мовної ситуації в Закарпатті» в рамках проекту «Просування реформ в регіони» Інституту економічних досліджень та політичних консультацій у співпраці з «Європейською правдою», що фінансується Європейським Союзом у межах програми «Підтримка громадянського суспільства в Україні» та Міжнародним фондом «Відродження». Спільна діяльність філологів, журналістів й політологів мала на меті організацію діалогу з представниками органів місцевої влади та самоврядування, керівництвом шкіл та інших закладів освіти, учителями, батьками учнів, представниками громадських організацій, місцевих політичних партій, роботодавців тощо через проведення низки глибинних і формалізованих інтерв'ю в місцях компактного проживання представників національних спільнот на Закарпатті за спеціальною методикою ІЕД, а також влаштування на базі Ужгородського університету круглих столів для обговорення специфіки вивчення предметів державною мовою й мовами етноспільнот у школах із мовами навчання національних меншин, інших актуальних питань, пов'язаних з геополітичними та іншими особливостями краю.

Результати роботи засвідчують: переважна частина респондентів, учасників круглих столів має чітке усвідомлення, що громадянин України повинен знати державну мову, однак більшість акцентує на тому, що без економічного підґрунтя, відповідного рівня добробуту громадян сама мова не є стимулом для її вивчення; також робиться акцент на проблемах із методикою викладання української мови в загальноосвітніх закладах. Представники всіх опитаних груп наполягають на тому, що треба докорінно змінювати методику викладання державної мови й викладати цю мову українцям і представникам інших етносів по-різному, – тобто як рідну і як нерідну. Відповідно треба готувати й фахівців-білінгвів, полілінгвів, готових працювати в таких умовах, переглядати програми, підручники тощо.

Під час дослідження було помічено, що найрозлогіше й найбільш відкрито висловлювалися представники політичних партій: найбільш розлого вони висловлювали свою позицію без остраху, охоче підписувалися, називали свої прізвища, імена, казали, від яких партій вони виступають. Натомість

найчастіше відмовлялися від бесід керівники навчальних закладів, педагоги, насамперед шкіл із навчання мовами національних меншин. Особливо виразною ця тенденція стала на другому етапі виконання проекту, тобто з вересня 2018 року. Відмову педагога пояснювали тим, що, мовляв, хвилюються, аби участь у дослідженні не позначилася негативно на їхній роботі. Особливо їх насторожував аудіозапис глибинних інтерв'ю. Хоч, з іншого боку, засвідчені й випадки, коли респонденти були зовсім не проти, щоб їхні інтерв'ю опублікувати в медіа.

Також зауважено, що деякі батьки учнів шкіл із угорською мовою навчання погодилися на формалізовані інтерв'ю лише після прохання директора.

Представники угорських партій акцентували на порушенні, на їх погляд, прав угорців і не заперечували проти згадування їхніх прізвищ у транскрипті інтерв'ю. З іншого боку, два голови сіл (угорці) відмовилися від розмови через прискіпливу увагу до них силових структур. Ті сільські очільники, що погодилися на інтерв'ю, наполягали на анонімності.

Варто також відзначити відмову від інтерв'ю кількох роботодавців, котрі вважали, що мовне питання до них «жодного стосунку не має». Дослідження показало й те, що найгірше ситуацію знають школярі та студенти – саме представники цієї групи найчастіше не мають власної думки щодо предмета дослідження, покладаються на думку педагогів.

Презентовані широкій громадськості опрацьовані й систематизовані дані формалізованих і глибинних інтерв'ю, результати обговорень під час круглих столів, сподіваємося, стануть корисними для різних цільових груп. Так, виконані дослідження дають важливу інформацію для коригування програм дисциплін і вдосконалення освітньої програми «Українська мова в закладах загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин» на філологічному факультеті Ужгородського національного університету, для оптимізації діяльності Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти під час організації курсів підвищення кваліфікації вчителів української мови та літератури, зокрема й тих, які викладають у школах із мовами навчання національних меншин. Урахування даних дослідження дає також можливість ухвалювати більш виважені рішення під час розробки механізмів імплементації статті 7 Закону України «Про освіту».

Проект, безумовно, сприяв налагодженню діалогу, до якого залучені представники різних етнічних, соціальних, вікових груп населення – значною мірою з місць компактного проживання національних спільнот.

Проведені круглі столи, під час яких збиралися досвідчені експерти, а також студенти, які працюватимуть в освітній галузі, привернули увагу й медіаспільноти до мовного питання в регіоні, у тому числі й до проблеми маніпулятивного висвітлення цих питань, особливо в період виборів в Україні й у сусідніх із нею державах. Оприлюднені в медіа експертні висновки й надалі викликають інтерес та активні обговорення.

Також проєкт дав змогу його виконавцям налагодити живе спілкування з представниками закладів освіти з навчанням мовами національних меншин, реальну співпрацю з ними. Частина магістрантів філологічного факультету Ужгородського національного університету (освітньої програми «Українська мова в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин») завдяки цьому працевлаштувалися у загальноосвітніх закладах із угорською мовою навчання.

Ці та інші результати діяльності науково-педагогічних працівників Ужгородського національного університету щодо налагодження міжетнічного діалогу, пов'язаного з мовною ситуацією, узагальнено в монографії Галини Шумицької «Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері», презентованій навесні 2019 року [4]. У ній, крім іншого, проаналізовано й результати ЗНО, які є у відкритому доступі на порталі Українського центру оцінювання якості освіти: статистика показує, що закарпатські школярі (особливо ті, хто навчається в школах із мовами викладання національних меншин), які показують на тестуванні найнижчі в Україні результати, нерідко мають невисокі результати не лише з української мови і літератури, а й з інших предметів, зокрема й коли складають їх рідною для них угорською чи румунською мовами. Виходить, що корінь проблеми, яку зазвичай шукають у мовному питанні, далеко не тільки в державній мові, бо під час навчання і складання багатьох дисциплін саме українською спостерігаються кращі результати, тож аналіз, запропонований у монографії, дозволяє розмежувати, де є справді нагальні питання, які слід конструктивно вирішувати, а де – простір для політичних маніпуляцій, що стає неабияк відчутним у період виборів.

За час дослідження Галина Шумицька у співавторстві з представниками департаменту освіти і науки Закарпатської ОДА, Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти, учителями, які працюють у школах із мовами навчання національних меншин, підготували підручник для учнів 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою [14]. На формування змісту й концепції цього видання, побудованого на засадах дитиноцентризму та застосуванні компетентнісного підходу відповідно до концепції Нової української школи безпосередньо вплинули результати дослідження в межах проєкту. Цьогоріч до друку поданий підручник для 6 класу, підготовлений тим самим авторським складом.

У травні 2019 року науковці філологічного факультету спільно з МОН України, департаментом освіти і науки ЗОДА, Закарпатським інститутом післядипломної педагогічної освіти та творчим об'єднанням «Соняшник» провели освітянський форум щодо формування компетентностей на уроках української мови та літератури в умовах переходу до Нової української школи [3].

Як регіональний консультант всеукраїнського експерименту «Формування багатомовності у ді-

тей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» авторка цих рядків бере участь у навчальних семінарах і тренінгах, що їх МОН України спільно з Офісом Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин проводить для представників чотирьох областей: Одеської, Запорізької, Чернівецької та Закарпатської. Досвідчені європейські тренери, які працюють за методикою CLIL (Content and Language intergrated Learning) і мають досвід розробки навчальних програм мовного занурення, активно розвінчують міфи, поширені й у нас: нібито навчання іншою мовою знижує якість знань з предметів, мовбито учні мають психологічний дискомфорт під час навчання іншою мовою, начебто батькам важко допомогти дітям у їх навчанні іншою мовою через власне незнання мови, буцімто діти не знають ні рідної, ні державної мови при цьому тощо.

Історичний досвід показує, що програми мовного занурення практикують скрізь, де є актуальними мовні питання: ще у 1965 році занурення у французьку мову практикували в Канаді – в Монреалі (Квебек); у 1987 році відкрилися класи занурення у шведську мову у Фінляндії; в іспанській Каталонії – у каталонську мову, а також у баскську – на півночі, у Вельсі – у вельську мову, в Шотландії, Ірландії – у кельтську тощо.

Цьогоріч для учасників експерименту запланований навчальний візит до Південного Тиролю (Італія), де вони матимуть змогу відвідати тримовну (ладинсько-італійсько-німецьку) школу, ознайомитися з навчальною програмою регіону, зустрітися з представниками місцевих органів управління освітою тощо. Метою такої ініціативи є ознайомлення з різними технологіями, які використовуються в школах для сприяння вивчення відразу декількома мовами, а також дослідження успішного досвіду в забезпеченні безперервного тренінгу та наставництва для вчителів мови та інших предметів у багатомовних школах.

На Закарпатті, де педагоги мають свій корисний і цікавий досвід роботи з вивчення другої чи третьої мови, зумовлений історичними, соціальними, демографічними, та й ментальними особливостями краю, до експерименту залучені спеціалізована ЗОШ № 4 із поглибленим вивченням словацької мови Ужгородської міської ради, дошкільний навчальний заклад № 42 Ужгородської міської ради, а також Виноградівська ЗОШ I–III ст. № 3 імені Жигмонда Перені та Білоцерківська ЗОШ I–III ст. Маємо сподівання, що, вивчаючи методичні напрацювання таких учителів, залучаючи їх по змозі до проведення майстер-класів методичного характеру для студентів-магістрантів, у співпраці з науковцями й методистами ЗППО можна створити сучасний тренінговий майданчик на філологічному факультеті, більшість студентів якого здобувають педагогічний фах.

Ще одним важливим вектором роботи в аналізованому аспекті є участь у розробці інтерактивної мапи діалектів заступника декана доцента Василя Шарканя: спільно зі студентами та викладачами факультету інформаційних технологій УжНУ розроблений функціонал для проєкту, головна мета яко-

го – інноваційно сприяти збереженню українських говорів, полегшити їх вивчення й популяризувати результати діалектологічних студій, у тому числі й студентських [16].

Цінність такої розробки полягає передусім у тому, що карпатські діалекти є одними з найархаїчніших, і їх треба активно зберігати: у час стрімкого розвитку комунікативних технологій нівелюються унікальні діалектні риси – не лише через вплив української літературної мови, а й інших мов. Тому йдеться не лише про наукові аспекти, краще сказати цінність, туристичну привабливість, а й про геополітику: мовна ідентифікація може слугувати аргументом щодо територіальної належності.

Таким чином, проміжкові результати експерименту, відкриття нових освітніх програм в Ужгородському університеті в аспекті підготовки фахівців-полілінгвів, інші важливі заходи показують, що мовна ситуація, зокрема в освітній сфері, може бути цілком спокійно й конструктивно врегульована, що й засвідчують важливі події мовнополітичного характеру весни 2019 року.

Так, 13 березня Кабмін схвалив проєкт закону «Про повну загальну середню освіту», у якому закладені три моделі впровадження мовної статті закону «Про освіту» з урахуванням висновків Венеціанської комісії, зважаючи на три критерії: перший – вразливість мови, другий – мовне середовище, у якому проживає меншина, і третій – мовна група, до якої належить відповідна мова [12].

У наказі № 399 від 27 березня Міністерство освіти і науки затвердило дорожню карту імплементації мовної статті закону «Про освіту» на 2019–2023 роки [11], що передбачає створення державних стандартів вивчення української мови в школі як рідної та для національних меншин, проведення ЗНО з української із завданнями, складеними відповідно до стандарту для учнів з національних меншин, створення нормативно-правової бази для розробки двомовних підручників, мобільного додатка для перекладу термінології з української на мови національних меншин і навпаки, розроблення онлайн-курсу з вивчення української мови, підготовки інтерактивних підручників з української мови як державної для 5–9 класів тощо.

З 25 березня стартував проєкт «БомбеЗНО», створений спільно МОН України, Освіторією та GoGlobal за сприяння Фінського проєкту підтримки шкільної реформи в Україні: у школах Закарпатської та Чернівецької областей розпочали роботу пришкільні табори з експрес-підготовки до ЗНО з української мови і літератури для випускників шкіл з угорською та румунською мовами навчання [2].

25 квітня народні депутати ухвалили закон № 5670-д «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який почали розглядати у другому читанні ще 28 лютого. Документ закріплює норму, що єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська – і вона обов'язкова для органів державної влади і публічних сфер на всій території держави [13].

Ще чинний Президент Петро Порошенко прокоментував рішення парламенту у Facebook, де зазначив, що ухвалення закону про мову – це справді історичне рішення, яке стоїть поряд із відновленням української армії та здобуттям автокефалії Православної церквою України: «Українська мова – це символ нашого народу, нашої держави та нашої нації. І я вдячний усім, хто брав участь у розробці, підготовці та реалізації мовного закону, народним депутатам – за голоси «за», та всім українцям за підтримку. Це – ще один надважливий крок на шляху нашої ментальної незалежності» [10].

Разом з тим переможець президентських виборів Володимир Зеленський на ухвалення закону відреагував неоднозначно: «Українська мова – єдина державна мова в Україні. Так було, так є і так буде. Щодо цього питання – жодних компромісів. Держава повинна дбати про розвиток української мови, про розширення сфери її вжитку. Це теж безумовно, з цим погоджується все суспільство».

Питання в методах, якими ми втілюємо в життя цей стратегічний курс. Моя принципова позиція – держава має сприяти розвитку української мови шляхом створення стимулів і позитивних прикладів, а не заборон і покарань, ускладненням бюрократичних процедур, множенням кількості чиновників замість їхнього скорочення.

Законопроєкт про державну мову розглядався під час виборчого циклу, що зробило його заручником політичної риторики. Закон був ухвалений без попереднього достатньо широкого обговорення з громадськістю. До проєкту закону було внесено понад 2 тисячі поправок, що свідчить про відсутність згоди щодо окремих його положень навіть у Верховній Раді. Сьогодні важко спрогнозувати наслідки ухвалення цього закону – остаточний його текст, з урахуванням усіх поправок, наразі недоступний. Після мого вступу на посаду Президента буде зроблений ретельний аналіз цього закону, щоб пересвідчитися, що в ньому дотримані всі конституційні права та інтереси всіх громадян України. За підсумками аналізу реагуватиму відповідно до конституційних повноважень Президента України і в інтересах громадян» [5].

Що стосується зовнішньополітичної реакції, то найрізкішу заяву з цього приводу 25 квітня оприлюднили угорські ультраправі: так, керівництво опозиційної партії «Йоббік» вважає законопроєкт таким, що «не сумісний з європейськими цінностями». Вони закликали чинного президента України Петра Порошенка утриматися від підписання цього «скандального документа», щоб не «таким чином» завершити свою кар'єру на посту глави України. Водночас угорські ультраправі звертаються до переможця президентських перегонів 2019 року Володимира Зеленського зробити все для того, щоб «припинилося відбирання прав національних меншин України» [9].

Щодо закарпатських представників у парламенті, то тільки троє з восьми підтримали мовний закон. А Василь Брензович, голова Товариства угорської культури на Закарпатті і народний

депутат Верховної Ради України від «Блоку Петра Порошенка», коментуючи в угорських ЗМІ факт ухвалення закону про українську мову, назвав його таким, «що невідповідним чином зачіпає більшу частину населення України». На його думку, законопроект «не придатний до застосування» і що надалі закарпатським угорцям треба готуватися до «захисту своїх прав».

У спільній заяві ГО «Товариство угорської культури Закарпаття» та Демократична спілка угорців України назвали ухвалений Радою документ «дискримінаційним» і таким, «що в основі порушує людські права громадян України на вільне користування рідними мовами, продовжує збільшувати напругу як у внутрішній, так і зовнішній політиці держави» [15].

Зі свого боку голова комітету Верховної ради з питань культури та духовності Микола Княжицький запевнив, що закон про українську мову жодним чином не принижуватиме національні меншини, й

обіцяє, що через півроку буде ухвалено закон про захист мов національних меншин та корінних народів [7].

Під час парламентських виборів 2019 року мовне питання використовували як для власного піару з акцентом на державницькій позиції, зокрема й серед закарпатських кандидатів у нардепи [1] і зовсім інша – коли дії держави із захисту української мови підносять як спосіб розхитування мирного співіснування етноспільнот, ворожого наступу на їхні права тощо [6].

Таким чином, висловлену вище тезу про те, що мовна ситуація в Україні (не лише в освітній сфері) може бути цілком спокійно й конструктивно врегульована, залишаємо як домінуючу, як і роль Університету в цьому контексті, усвідомлюючи, проте, специфіку процесів на Закарпатті й важливість комплексних заходів з метою уникнення між-національних непорозумінь в освітньому процесі зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. 1 червня Роберт Горват зустрівся із закарпатськими школярами, які перемогли чи стали призерами Всеукраїнського етапу Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика. *Закарпатський інформаційно-діловий портал uzhgorod.in*. URL: http://uzhgorod.in/ua/novini/2019/iyun/1_chervnya_robert_gorvat_zustrivsia_iz_zakarpats_kimi_shkolyarkami_yaki_peremogli_chi_stali_prizerkami_vseukrayins_kogo_etapu_mizhnarodnogo_konku (дата звернення: 30.07.2019).
2. Бомбезно: проєкт для вчителів української мови та літератури. *Освіторія*. URL: <https://osvitoria.media/event/bombezno-proekt-dlya-vchyteliv-ukrayinskoyi-movy-ta-literatury> (дата звернення: 30.03.2019).
3. Браїлян О. УжНУ освітяни Західної України обговорювали особливості викладання української в НУШ. *Медіацентр УжНУ*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/v-uzhnu-osvityany-oblasti-obgovoryuvaly-osoblyvosti-vykladannya-ukrayinskoyi-v-nush/2019-05-20-33292> (дата звернення 20.06.2019)
4. Гарздій М. Галина Шумицька: Підігрівання мовного питання можна інтерпретувати як мовну гру, яка, однак, будь-якої миті може вийти з-під контролю того, хто вважає, що все контролює». *Медіацентр УжНУ*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/cherez-dialog-do-vzayemorozuminnya-v-multylingvalnomu-prostori-dekanesa-filfaku-uzhnu-prezentovala-monografiyu/2019-06-18-34174> (дата звернення 29.06.2019)
5. Зеленський В. Перед Україною сьогодні стоять серйозні виклики, які ми зможемо подолати лише разом. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/zelenskiy95/posts/223455556794808> (дата звернення: 7.05.2019).
6. Зинченко О. Богдан Андрій: одне із завдань «Опоблоку» – захистити інтереси громад у новому парламенті. *Український інформаційний портал РБК-Україна*. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/bogdan-andriiv-odna-zadach-oppobloka-zashchitit-1562947102.html> (дата звернення 31.07.2019)
7. Княжицький пообіцяв закон про мови нацменшин за півроку. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2688954-knazickij-poobicav-zakon-pro-movi-nacmensin-za-pivroku.html> (дата звернення: 7.05.2019).
8. На філфаку УжНУ – українська + англійська, угорська, румунська. Філологічний факультет готуватиме фахівців за новими освітніми програмами. *Медіацентр УжНУ*. URL: <http://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/na-filfaku-uzhnu-ukrayinska-anglijska-ugorska-rumunska/> 2018-08-23-24958 (дата звернення: 02.05.2019).
9. Плоскіна В. В. Угорщині негативно відреагували на закон про українську мову. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29903937.html> (дата звернення: 7.05.2019).
10. Порошенко П. Ухвалення Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/petroporoshenko/posts/1600979176703135> (дата звернення: 7.05.2019).
11. Про затвердження дорожньої карти імплементації статті 7 Закону України «Про освіту» в закладах загальної середньої освіти на 2019-2023 роки. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-dorozhnoyi-karti-implementaciyi-statti-7-zakonu-ukrayini-pro-osvitu-v-zakladah-zagalanoi-serednoyi-osviti-na-2019-2023-roki> (дата звернення: 29.03.2019).
12. Проєкт Закону «Про повну загальну середню освіту». *Урядовий портал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-presentation-2019/03.2019/MON-NEW-ZAKON-12-03-2019-2-%D1%84%D1%96%D0%BD_cory.pdf (дата звернення: 30.03.2019).

13. Рада ухвалила закон про мову, який розглядали два місяці. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/25/7213533> (дата звернення: 30.03.2019).
14. Українська мова: Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою / Г. В. Шумицька, Т. Д. Гнаткович, О. В. Ківеждій, А. Ю. Лукач, Є. Е. Борисова. Ужгород, 2018. 272 с.
15. Фатула Р. Верховна Рада ухвалила закон про мову. *Карпатський об'єктив*. URL: <https://issuu.com/157063/docs/299> (дата звернення: 7.05.2019).
16. Шокіна К. Студенти-айтівці створили функціонал для унікальної інтерактивної мапи діалектів. *Медіацентр УжНУ*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/studenty-uzhnu-stvoryly-funktsional-dlya-unikalnoyi-interaktyvnoyi-mapy-dialektiv/2019-07-02-34671> (дата звернення: 17.07.2019).

REFERENCES

1. 1 chervnia Robert Horvat zustrivsia iz zakarpatskymy shkoliarkamy, yaki peremohly chy staly pryzerkamy Vseukrainskoho etapu Mizhnarodnoho konkursu z ukrainskoi movy imeni Petra Yatsyka [On June, 1st Robert Horvat met Transcarpathian pupils, who had won or became awardees on the All-Ukrainian stage of the international Ukrainian language contest named after Petro Yatsik]. *Zakarpatskyi informatsiino-dilovyi portal uzhgorod.in*. URL: http://uzhgorod.in/ua/novini/2019/iyun/1_chervnya_robert_gorvat_zustrivsia_iz_zakarpats_kimi_shkolyarkamy_yaki_peremogli_chi_stali_prizerkami_vseukrayins_kogo_etapu_mizhnarodnoho_konku [in Ukrainian].
2. Bombezno: proekt dlia vchyteliv ukrainskoi movy ta literatury [Astonishing: Project for Teachers of the Ukrainian Language and Literature]. *Osvitoria*. URL: <https://osvitoria.media/event/bombezno-proekt-dlya-vchyteliv-ukrayinskoyi-movy-ta-literatury> [in Ukrainian].
3. Brailian O. UzhNU osvityany Zakhidnoi Ukrainy obhovoriuvaly osoblyvosti vykladannia ukrainskoi v NUSh [UzhNU Western Ukrainian educators discussed the peculiarities of the Ukrainian language teaching at the NUSch]. *Mediatsentr UzhNU*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/v-uzhnu-osvityany-oblasti-obgovoryuvaly-osoblyvosti-vykladannya-ukrayinskoyi-v-nush/2019-05-20-33292> [in Ukrainian].
4. Harazdii M. Halyna Shumytska: Pidihrivannia movnoho pytannia mozhna in-terpretuvaty yak movnu hru, yaka, odnak, bud-yakoi myti mozhe vyity z-pid kontroliu toho, khto vvazhaie, shcho vse kontroliuie» [Piquing the Interest in the Language Issue might be Interpreted as a Linguistic Game, which, however, can at any Moment Spin out of Hand, of those, who Believe to Keep it Under Control]. *Mediatsentr UzhNU*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/cherez-dialog-do-vzayemorozuminnya-v-mulytylingvalnomu-prostori-dekanesa-filfaku-uzhnu-prezentovala-monografiyu/2019-06-18-34174> [in Ukrainian].
5. Zelenskyi V. Pered Ukrainoiu sohodni stoiat seriozni vyklyky, yaki my zmozhemo podolaty lyshe razom [Today Ukraine is Confronted by Challenges to be Tackled only with the Unified Effort]. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/zelenskiy95/posts/223455556794808> [in Ukrainian].
6. Zynchenko O. Bohdan Andriiv: odne iz zavdan «Opobloku» – zakhystyty interesy hromad u novomu parlamenti [One of the Today's Tasks of the «Opposition Block» is to Protect the Public Interests in the New Parliament]. *Ukrainskyi informatsiinyi portal RBK-Ukraina*. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/bogdan-andriiv-odna-zadach-oppobloka-zashchitit-1562947102.html> [in Ukrainian].
7. Kniazhytskyi poobitsiav zakon pro movy natsmenschyn za pivroku [Kniazhytskyi has Promised a Language Law for National Minorities within the Next Six Months]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2688954-knazickij-poobicav-zakon-pro-movi-nacmensin-za-pivroku.html> [in Ukrainian].
8. Na filfaku UzhNU – ukrainska + anhliiska, uhorska, rumunska. Filo-lohichnyi fakultet hotuvatyne fakhivtsiv za novymy osvitnimy prohramamy. *Mediatsentr UzhNU* [At UzhNU Philology Deptment – Ukrainian, English, Hungarian, Romanian. The Faculty of Philology is to Prepare Specialists According to the New Curriculum Program]. URL: <http://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/na-filfaku-uzhnu-ukrayinska-anglijska-ugorska-rumunska/2018-08-23-24958> [in Ukrainian].
9. Ploskina V. V. Uhorschyni nehatyvno vidreahuvaly na zakon pro ukrainsku movu [Negative Reaction to the Ukrainian Language Law in Hungary]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29903937.html> (дата звернення: 7.05.2019).
10. Poroshenko P. Ukhvalennia Zakonu «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi» [Adoption of the Law «On the Maintaining of the Ukrainian Language as the State Language»]. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/petroporoshenko/posts/1600979176703135> [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia dorozhnoi karty implementatsii statti 7 Zakonu Ukrainy «Pro osvitu» v zakladakh zahalnoi serednoi osvity na 2019-2023 roky [On the Establishment of the Road Map Implementation of the Article 7 Law of Ukraine «On Education» at Institutions of General Secondary Education]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-dorozhnoyi-karti-implementatsiyi-statti-7-zakonu-ukrayini-pro-osvitu-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-na-2019-2023-roki> [in Ukrainian].
12. Proekt Zakonu «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu» [Draft Legislation «On Full General Secondary Education»]. *Uriadovyi portal*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-presentation-2019/03.2019/MON-NEW-ZAKON-12-03-2019-2-%D1%84%D1%96%D0%BD_copy.pdf [in Ukrainian].
13. Rada ukhvalyla zakon pro movu, yakyi rozghliadaly dva misiatsi [Ukraine's Parliament adopted a Law

on Ukrainian Language after two Months of Consideration]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/25/7213533> (data zvernennia: 30.03.2019).

14. *Ukrainska mova: Pidruchnyk dlia 5 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity z navchanniam uhorskoiu movoiu* [The Ukrainian Language: Textbook for the 5th grade for General Secondary Hungarian Language School] / H. V. Shumytska, T. D. Hnatkovich, O. V. Kivezhdi, A. Yu. Lukach, Ye. E. Borysova. Uzhhorod, 2018. 272 p. [in Ukrainian].

15. Fatula R. Verkhovna Rada ukhvalyla zakon pro movu [Ukraine's Parliament has adopted a Law on the Ukrainian Language]. *Karpatskyi obiektyv*. URL: <https://issuu.com/157063/docs/299> [in Ukrainian].

16. Shokina K. Studenty-aitivtsi stvoryly funktsional dlia unikalnoi interak-tyvnoi mapy dialektiv [Students of the Department of Information Technologies Set a Functionality for a Unique Interactive Map of Dialects]. *Mediatsentr UzhNU*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/studenty-uzhnu-stvoryly-funktsional-dlya-unikalnoyi-interaktyvnoyi-mapy-dialektiv/2019-07-02-34671> [in Ukrainian].

STATE APPROACH OF THE ACADEMICS OF UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY TO RESOLVING THE LINGUISTIC SITUATION IN TRANSCARPATHIA DURING 2017–2019

Abstract. The article deals with measures implemented by Uzhhorod National University, academic and teaching staff of philological and other departments, in order to resolve the linguistic situation in Transcarpathia since the adoption of the law «On Education» (September 2017), before the adoption of the draft law on ensuring the functioning of the Ukrainian as a state language (October 2018) and its approval (April 25, 2019). The environment of the Ukrainian language as a state language is considered in close connection with socio-political phenomena in the region, Ukraine and the world.

It is reported on a number of issues, and namely: the introduction of a new educational program at the Department of Philology; the improvement of the teaching methodology of Ukrainian as a foreign language at institutions/schools of general education with the educational process, delivered in languages of national minorities (i.e. Hungarian, Romanian); on the work on the draft «Through the Dialogue with the National Minorities – to the Resolution of the Linguistic Issue in Transcarpathia / Transcarpathian Region» within the framework of the project entitled «Promotion of the Reforms in the Region» under the direction of the Institute for Economic Research and Policy Consulting in cooperation with «Europeyska Pravda», which included establishing the dialogue with local authority/government representatives, schools authorities and other educational institutions/educational supervisors, teachers, parents, representatives of public organizations and local political parties, employers etc. through a number of in-depth and formalized interviews applying the IER method in areas where national communities are located in Transcarpathian Region; on participation in training seminars and workshops as part of the all-Ukrainian experiment «Promotion of Multilingualism in Children and School Students: Progressive European Ideas in Ukrainian Context» under the aegis of the Ministry of Education and Science of Ukraine jointly with the Office of the OSCE High Commissioner on National Minorities; on the elaboration of the interactive map of dialects aimed at the innovative preservation of Ukrainian slangs (language varieties), their learning facilitation and dialect survey results popularization including those, conducted by students and a series of other important events.

Keywords: state language, native language, linguistic situation, national minorities, law «On education», «On ensuring the functioning of the Ukrainian as a state language», Uzhhorod National University.

Стаття надійшла до редакції 27 червня 2019 р.

© Шумицька Г., 2019 р.

Галина Шумицька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

Halyna Shumytska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

ПОЕТИКА НОВЕЛИ «БАБИНА ОСІНЬ» ЮРІЯ СТАНИНЦЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 82. 161. 2-31. 09 (477. 87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).119-124

Барчан В. Поетика новели «Бабина осінь» Юрія Станинця; 17 стор.; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті досліджено особливості поетики новели Юрія Станинця «Бабина осінь», яка презентує ряд психологічних творів митця, написаних у різний час. На відміну від оповідань автора на соціальну тематику, у новелі порушена філософська тема. Екзистенційна проблема межової ситуації, у якій перебуває героїня твору перед відходом в інший світ, розкривається крізь призму її внутрішнього світу. В арсеналі прийомів психологічного письма найбільш продуктивними є пейзажна, портретна деталь, авторське психологічне зображення, що часом переходить у монологічне мовлення.

Ключові слова: новела, поетика, психологізм, філософська тема, межова ситуація, прийоми психологізму.

Постановка проблеми. Юрій Станинець займає чільне місце серед митців краю, своїми оригінальними творами він збагатив загальноукраїнську літературу. Однак його художній доробок залишається маловивченим і тому спонукає до подальшого його студіювання. Дослідження «малої» прози митця поглибить уявлення про своєрідність новелістичного жанру української прози 20–40-х рр. ХХ ст., а аналіз новели «Бабина осінь» оприявнить нові якості авторського стилю. Характеристика ідейно-тематичного змісту та прийомів психологізму твору висвітлить еволюцію словомислення автора, засвідчить, що закарпатоукраїнська новелістика першої половини ХХ ст. розвивалася в руслі провідних тенденцій всеукраїнського письменства і своїми кращими зразками рівнялася з визначними мистецькими явищами.

Аналіз досліджень. Новела «Бабина осінь» Юрія Станинця була опублікована в газеті «Літературна неділя» 1942 року. До цього в 20–30-х роках ХХ ст. у різних періодичних виданнях, зокрема в журналах «Наша земля», «Пробоем», «Вісник», газетах «Свобода», «Літературна неділя», побачили світ ряд оповідань автора, а в 1942 році видана його збірка малої прози «Подарунок». У першій половині 40-х рр. видрукувані й інші твори малого жанру, серед яких – «Веретено впало», «Програний поцілунок». Дослідники творчості митця в той час зосереджувалися головне на оповіданнях із соціальною тематикою, новела «Бабина осінь» не привертала їхньої уваги.

У сучасних літературознавчих публікаціях [2; 6; 8; 9; 16; 18] про неї також не йдеться, хоча твір увійшов до видань прози Ю.Станинця 1991 та 2011 років. Відзначимо, що в «Примітках» видання вибраного «Червона йонатаночка» (2011) акцентовано на психологізмі як жанровій домінанті «Бабиної осені». Твір кваліфіковано як «психологічна замальовка» [7, с. 628]. Важливо, що в короткому анонсі підкреслено специфіку стильової манери автора, який виявив уміння «відтворювати художніми засобами тонкі порухи людських почуттів, думок» [7, с. 628].

Уважаємо, що «Бабина осінь» потребує окремої уваги, оскільки дає підстави говорити про особливу якість художнього письма митця, менш помітну в творах соціально-побутового змісту, а саме – філософську тематику, психологізм. Мета статті – дослідити художню модель екзистенційної теми та прийоми психологічного зображення в новелі.

Виклад основного матеріалу. Звернення автора до жанру новели, на наш погляд, зумовлене постійним його прагненням до більш майстерного самовираження. Не випадково письменник називав серед своїх літературних учителів незрівнянних новелістів В. Стефаніка, М. Коцюбинського, твори яких були для нього, як сам твердив, «насушним хлібом» літературним – з гімназійної лавки і по сьогодні» [11, с. 599]. На зразок класиків, які вразили молодого автора і змістом, і стилем, він, як свідчать автобіографічні тексти, не лише бачив «під солом'яними стріхами ті драми» [11, с. 601], «придивлявся навкіл себе... дивився на ритм життя», але й вслухався в биття свого серця [13, с. 530], заглиблювався в людську душу. При цьому, як і його вчителі, він і сам намагався бути точним, виразним, стислим у слові й малюнкові, бо ж, за його твердженням, на відміну від оповідання, у новелі «треба короткими словами сказати багато... Лаконізм тут обов'язковий, але такий, що при тім був би остаточний, щоб добігти до цілі не марафонськими дорогами, але короткими, тільки ці дороги мають йти «впоперек», перетинаючи довгі зигзаги-серпантини. Навпростець, найкоротшою дорогою доскочити до фінішу» [11, с. 600–601].

Зважаючи на те, що Ю. Станинець не лише пильний обсерватор навколишнього світу, а й проникливий душезнавець, цією «найкоротшою дорогою» був внутрішній світ, крізь призму якого автор бачив і все навкруги. Красномовним прикладом є написані в різний час його психологічні твори «Бабина осінь», «Загублені діти», «В осінньому саду», «Посіяли журавлі крилами».

«Бабина осінь» за поетикальними характеристиками відповідає жанру психологічної новели:

«Невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вималюваною дією» [5, с. 510]. Головний персонаж – цілком сформована особистість, авторська увага зосереджена на відтворенні її внутрішнього світу, думок, переживань, тобто «динаміки душі».

На наш погляд, аналізована новела Ю. Станинця є філософсько-психологічним аналізом душевного й фізичного стану людини на межовому етапі її земного буття, власне – художньою студією психології смерті.

Звернення письменника до теми смерті вважаємо не випадковим. Навчаючись на богослова, він ретельно вивчав не лише фундаментальну догму, але й філософію, у семінарській бібліотеці набрався «мудростей» [11, с. 554 – 555]. А потім, як священик, він частіше за інших стикався з цим явищем, був свідомий того, що релігія виконувала психотерапевтичні функції, готуючи людину до переходу в інший світ. Однак зрозумілим митцеві-священику була й реальна неготовність людини до потойбічного світу, до смерті, «найрадикальнішої для людського існування межової ситуації» [1, с. 88]. Тож предметом художнього осмислення у творі є психологічний світ людини, зовнішні й внутрішні його прояви в час наближення до завершення «недійсного» (Гайдеггер) існування. При цьому домінуючою формою психологічного зображення є аналіз «ззовні», що, за І. Страховим, полягає в психологічній інтерпретації письменником виразних особливостей мовлення, мовленнєвої поведінки, мімічного й інших засобів вияву психіки» [15, с. 4].

Як свідчить художній текст, авторська концепція психології смерті Ю. Станинця співзвучна з філософською думкою Гайдеггера про те, що людина у повсякденному («недійсному») житті не усвідомлює фізичної кінечності, тобто, що «недійсне існування безособистісне: воно приховує від людини її приреченість» [17, с. 291]. Та оскільки людина – творіння природи, вона перебуває під дією її невідворотних законів. Для втілення цієї ідеї автор в арсеналі засобів психологізму основну роль відводить психологічній деталі, зокрема пейзажній. Художньо-образна картина експозиції твору символізує останній, за К. Юнгом [19, с. 25], етап людського життя, порівнюваний із заходом сонця: осіння пора, «скісне проміння далекого сонця» [12, с. 481]. У дусі Юнгової філософії про стадії життя, який твердить, що в «осені життя» виражаються «психологічні істини і, понад те, фізіологічні факти, оскільки зміна напрямку руху сонця опівдні змінює навіть тілесні властивості» [19, с. 25], у творі представлено й відповідний фізично видимий образ людини: кашляючи, згорблена жінка сидить на порозі.

У новелі межовість буття зримо постає в пейзажному малюнку осені. Антропоморфізована природа створює загальне психологічне тло, яке постійно відчуває читач. Спочатку осінній красвид виконує настроєву функцію, підкреслюючи красу довкілля, і водночас через дієслівний ряд, що надає динамічності картині, у поєднанні з малярськими ві-

зуально-чуттєвими образами вселяє відчуття вічного колообігу, минушості всього земного: «Долиною йшла осінь. Не йшла, а летіла на напружених крилах полонинських вітрів, на скісному промінні далекого сонця» [12, с. 481]. Невідворотність природних процесів, частинкою яких є й людина, автор фіксує фразеологізмом «бабине літо» і передає виразними образотворчими засобами, зокрема через колористику, що співвідноситься з певними душевними відчуттями, настроями, емоціями героїні: «Бабине літо на почесьт осені снувало срібну вуаль по золотистій млаці, по стреняках опустілих полів» [12, с. 481].

Рух думок і почуттів жінки візуалізується невід'ємним атрибутом осені – опалим листям: спочатку зір фіксує дорогу бурштинового кольору, що асоціюється з віковим виміром; потім учувається голос листя, яке і в останні свої миті опирається вітряною пориву, далі через зоровий образ трепетно спадаючого листя, що безсило стелиться до ніг, відтворено стан душі в її наближенні до межі. Прислівниками «трепетно» і «безсило» вдало передано невидиму мову внутрішнього світу. У психологічно глибокому малюнку відчутна робота автора зі словом, який вважав, що в новелі «кожне слово має свою вагу, своє значення, своє місце і має викликати в читача якісь емоції» [11, с. 601].

Осінній ландшафт в експозиції психологічного сюжету доповнюється лаконічними й водночас семантично показовими портретними деталями, які через слухові й зорові відчуття фіксують образ у єдності фізичного й душевного станів: «Ка-хи, ка-хи, – вітала осінь і баба, згорблено сидячи на порозі» [12, с. 481].

Серед пейзажних деталей психологічно навантаженим є й образ вітру, що асоціюється з руйнівною, невідворотною природною силою, яку постійно відчуває баба Ігнатиха. Він є атрибутом осені, тобто згасання життя, навіть силою, що забезпечує обов'язковість послідовності порядку буття. Тому йому властива немилосердність, що підламує крихітні сили жінки, він наділений діявольськими здатностями руйнування всього живого: «бісється... обламує галуззя груші, свистить у телефонічні стовпи на дорозі, полохливо збиває мокрими крильми у всі шиби, нариваючись до хати» [12, с. 482 – 483]. Як бачимо, відчуття фізичної дії природної стихії, її динаміку передано дієслівним рядом образів на позначення руху.

Образ вітру в новелі є наскрізним, повторюваним, що відтворює градацію психологічної напруги: від відносно статичного до стану неспокою, тривоги, відчуття наближення екзистенційної межі, що зумовлюють емоції страху, розпачу, породжені саме вітром – передвісником і носієм смерті: «А смерть на крилах вітру далі рветься крізь вікна до баби і вигукує страшиним голосом: «Я тут, я тут, я тут!» [12, с. 483].

На асоціацію образів пожовклого листя і мокрих буйних осінніх вітрів із потойбічними силами наштовхує і згадування старою слів застереження свого покійного чоловіка – природа їй повідомляє, що йому «нудно самому у гробі», а значить, це й

позасловесний натяк на певну закономірність і невідворотність. Тому баба Ігнатиха добре розуміла, чого цей вітер «заривається», однак їй нізвідки було просити потіхи.

Своєрідність психологізму новели простежується і в здатності автора показати природний інстинкт людини до життя. Фізична неміч старої жінки, відчуття покликів трансцендентності не позбавляє її бажання жити. Тому свідомість героїні через зорові, слухові відчуття активно сприймає ритми осіннього повсякдення: зміну пір року, рух наповнених збіжжям возів, звуки терлиці в господарствах, схилену над ставом вербу – усе це самовиявляє її присутності в цьому світі. Від думок «з тамтого боку» стара рятується роботою, бо це форма і зміст її життя й думання.

Вітальний інстинкт відчутний і в несприйнятті Ігнатихою властивого людям її віку пасивного способу життя. Тому вона невдоволено реагує на доброзичливу пораду лишити роботу на молодших членів родини, вигріватися на сонці, сидіти та дивитися, як працюють інші, бо своє вже відпрацювала. В її відповіді чується неготовність до усвідомлення своєї кінечності: «*А ти відки знаєш, що одробила?*». Побажання ж хресниці «ще довгих старощів», викликає в неї поблажливість, вдячність і, хоча й не виправдані, але сподівання ще топтати ряст: «*Якби не осінь, якби не спадало пожовкле листя з дерев, якби літо ніколи не минало...*» [12, с. 482]. У такій поведінці героїні читач прочитає активне начало живої душі, вітальну силу природи і, звичайно ж, психологічну відсутність усвідомлення невідворотності виходу за межу.

Драматичні переживання жінки можна спостерегти й в інших психологічних деталях поведінки та портрету, що виражають екзистенційний стан самотності, відчуженості від навколишнього, наближення до потойбічного: «*Баба Ігнатиха молиться спраглими устами, то виглядає крізь віконце, яке болото надворі, то вслухається, як скапує дощ із чорної стріхи*» [12, с. 482]. Психологічно навантаженими є й зовнішні деталі темпорального виміру, що маркують перебіг душевних процесів у стані безсоння. Емоційно-чуттєвого забарвлення надають їм повторення семантично близьких слів та образні порівняння («*ночі довгі-безконечні, як сиротина недоля*» або «*тяжко тяглися дні, як каліка на коштурах*»). Деталі рухів, жестів, звуків активізують тактильні, слухові, зорові відчуття і читач сприймає їх як зовнішній вияв невидимої мови душі героїні: «*Ігнатиха перекочується з одного клуба на другий, стогне, завидячи глибокому сну онуків, хрестами відгонить од себе безсоння*» [12, с. 482].

В арсеналі задіяних автором прийомів психологізму важливе місце займає й мовлення. Виклад ведеться від третьоособового, всезнаючого наратора, розповідна форма якого, відтворюючи приховані явища й процеси внутрішнього світу жінки, балансує між психологічним зображенням, що йде від оповідача, та внутрішнім монологом чи діалогом героїні, тобто поєднуються непряма й пряма форма психологізму: «*Але тепер, коли вітер термосить*

вікнами, коли страшні сили смерті вриваються до хати, щоб забрати її з собою, баба боїться, дрижить: ще б хоч одної весни діждатися, ще б сю одну зиму перетягнути...

Ні яму люди не зможуть викопати, як треба, ні на одповід не зійдуться в таку непогоду з усього села... Ще почекай, мій дорогий товаришу, сю зиму...» [12, с. 483].

Повноцінна психологічна картина постає через майстерне поєднання в авторському психологічному зображенні психологічного опису й психологічної розповіді. Психологічний опис малює часо-просторові реалії, зовнішній портрет героїні, які проєктуються на її внутрішній світ. Так, фокус зору вихоплює освітлені сонцем локуси з присутньою в них постаттю жінки: хатнього порогу, колотовиць за хлівом, під копицею. Візуалізація посилюється конкретними зоровими, дотиковими, слуховими зовнішніми деталями, і в такий спосіб перед читачем вимальовується постать старої, згорбленої жінки з притаманним пізньоосінньому віковому старечим кашлем. Статика картини підкреслює закономірність психологічного стану людської душі, коли вона в гармонійній єдності з природою.

Форма психологічного опису в авторському зображенні служить і для відтворення динаміки природних процесів, пов'язаних зі зміною форм буття, та створення нових відчуттів і емоцій. Тривогу й безвідрадість людської душі передають авторські слова: «*Ся осінь звалила бабу Ігнатиху цілковито. Ой як тяжко тяглися дні. Поволі, як каліка на коштурах*» [12, с. 482].

Як бачимо, психологічний опис відтворює «відносно статичне почуття, переживання, настрої, але не думку» [3, с. 42]. Доповнює й поглиблює малюнок душевних порухів психологічна розповідь, предметом зображення якої, за Єсіним, є «динаміка думок, емоцій, уявлень, бажань і т. ін.» [3, с. 42]. Стан неспокою, внутрішнього хвилювання, душевного напруження баби Ігнатихи відчуваємо в авторській розповіді: «*А думки все з тамтого боку*» *накочуються на бабину голову. Докучливі, як Ілльові мухи. Знялася, береться до роботи, бо вона ще живе, думає*» [12, с. 482]. У цих і подібних у творі картинах читач чує не розповідь автора, а переймається складними станами і відчуттями, психологічним переживанням героїні, зумовленим мимовільним плином думок, викликаних усвідомленням своєї фізичної неспроможності, спогадами, аналізом попереднього досвіду.

Серед наративних прийомів психологізму присутня й незначна частка прямого мовлення. Така форма оповіді зумовлена установкою автора на відображення екзистенційного стану самотності жінки. «Самотність, – за твердженням філософів, – екзистенційна ситуація людського буття, у межах якої відбувається зовнішнє чи внутрішнє відокремлення людей. Самотність є результатом колізій комунікації, що породжуються впливом людини у світі як неповторної особистості» [4, с. 260].

У дусі філософської теорії про стадії людського життя [19] Ю. Станинець обмежує героїню в зовніш-

ній комунікації, демонструє, що в час психічного переходу до «заходу» життя, неблаганного звуження «життєвого горизонту» (К. Юнг), людина більше занурена в себе, схильна до внутрішнього монологічного діалогу з минулим. Проте і в такій комунікативній формі відчутна вітальна енергія. Приміром, відтворене запитання Ігнатихи до померлого чоловіка через фольклорний прийом голосіння: «Чому–сь ня в нове обшаря не забрав?» – звучить риторично, властиво обряду поховання, і зовсім не відповідає справжнім намірам жінки полишити життя. Більше того, наближення страшних сил смерті, що з вітром рвуться до хати, викликають у неї страх і породжують сили спротиву, нестримне бажання жити. Ці приховані душевні процеси відображені через авторську психологічну оповідь, що переходить у внутрішній монолог героїні: «... ще б хоч одної весни діждатися, ще б сю одну зиму перетягнути...» [12, с. 483]. В імпульсивній думці Ігнатихи про недоречність її смерті взимку автор « „лідслухове” думки героя у всій їх природності» [3, с. 40], передаючи активну роботу свідомості й боротьбу живої душі за життя.

Кульмінацією в психологічному сюжеті, переданою в авторській розповіді, є душевний і фізичний стан жінки під дією страху смерті. Внутрішню напругу створює поєднання слухових, зорових, тактильних відчуттів у картині боротьби зі смертю. Слухові відчуття створені звуковими образами: вона чує страшний голос смерті: «Я тут, я тут, я тут!», голосом вітру її кличе покійний чоловік. У картині намагання старої порятуватися від смерті градацію почуття страху досягнуто через відтворення динамічних рухів, дій за допомогою нанизання дієслів (зняла, витягла, затулила, лягла, накрила, зірвалася, почала тиснути, заглушити, сховатися, не впустити). У цьому малюнку мисленнева діяльність змінюється імпульсивними рухами з метою захиститися, сховатися від смерті. Можна припустити, що в Станинцевій художній уяві психології смерті цей екстатичний стан змагання зі смертю свідчить про силу інстинкту до життя. Таке авторське бачення співзвучне з твердженням К. Юнга, що «в душі нічого не застаріває, тобто там немає нічого, що могло б дійсно відмерти» [19, с. 20].

Концепція авторського мислення схиляє читача до думки, що природний інстинкт життя пов'язаний

з духовною сферою людини. То що ж стає причиною смерті? У художньому трактуванні психології смерті, яке чітко простежується в новелі, такою причиною письменник бачить фізіологічну вичерпність людини. Вона передана в експресіоністично виписаній картині скону. Слухові й мімічні засоби вияву психіки персонажа в кульмінації новели відтворюють перехід у «дійсне», потойбічне існування: «Хотіла крикнути, просити помочі, але горло вже було сціплено сильними пазурами, очі зсохлися й наситилися піском, вії стягнулися розпеченими кліцями...» [12, с. 483–484].

Водночас у художній картині страху смерті можемо відчутти суголосність Ю. Станинця з думками Гайдеггера про те, що «людина виривається за межі недійсного (реального, земного – В.Б.) існування, відчувши «екзистенціальний страх». Цей страх – не жах очікування чогось конкретного; в основі своїй – це страх смерті, який розкриває перед людиною нову перспективу – смерть» [17, с. 291].

Висновки. Новела «Бабина осінь» засвідчує розширення тематично-стильового горизонту прози Ю. Станинця. Теологічна освіта, обізнаність із європейською філософією, духовний сан митця стали основою для осмислення в художній творчості екзистенційної проблеми межової ситуації. Філософсько-психологічному трактуванню піддані екзистенціальні самотності, страху, смерті. Психологію смерті автор досліджує крізь призму «діалектики душі» героя, застосовуючи такі прийоми психологізму, як пейзажна, портретна деталь. У системі композиційно-нарративних форм для відтворення внутрішнього світу важливу роль відіграють також авторське психологічне зображення та внутрішній монолог.

В аналізованому творі оприявлено нові якості авторської письменничості: пильна увага до внутрішнього світу людини, ретельна робота зі словом, що сприяє лаконізму, образності висловлення, синтез елементів поетики словесного й образотворчого мистецтва, динамізм психологічного сюжету.

Напрацьовані в процесі проведеного аналізу спостереження передбачають **перспективи** дальших студій творчості Ю. Станинця, зокрема дослідження тематики та стильової своєрідності інших прозових текстів, а також аналізу тенденцій розвитку закарпатської української новелістики першої половини ХХ ст. у контексті всеукраїнської та європейської літератур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Больнов О. Философия экзистенциализма. Философия существования. СПб.: Изд-во «Лань», 1999. 224 с.
2. Голомб Л. Літературне життя 20 – 30-х років ХХ ст. на Закарпатті. *Новаторські тенденції в українській літературі кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ ст.* Ужгород: Гражда, 2008. С. 236 – 291.
3. Есин Б. Психологизм русской классической литературы: Кн. для учителя. М.: Просвещение, 1988. 176 с.
4. Історія філософії. Проблема людини та її меж [Текст]: Навч. посібник / Н.В. Хамітов, Л.Н. Гармаш, С.А. Кирилова; під ред. Н.В. Хамітова; Національна Академія наук України, Ін-т філософії ім. Г.Сковороди. К.: Наук. думка, 2000. 272 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. К.: ВЦ «Академія», 1997. С. 510.
6. Мишанич О. Оновлення літератури (Про літературний рух на Закарпатті 20–30-х років ХХ ст.). *На переломі. Літературознавчі статті й дослідження.* К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 237–255.

7. Примітки / Станинець Ю. Червона йонатаночка: Вибрані твори / Передмова Наталії Ребрик. Ужгород: Гражда, 2011. С. 617 – 629.
8. Ребрик І. «Як дивитися на білу смерть пелюсток?..» / Вст. ст., прим., словн. І.М.Ребрика. Ужгород: Карпати, 1991. С. 5 – 11.
9. Ребрик Н. «...Материк добірної Станинцевої прози...». Життя і творчість Юрія Станинця. Люби своє: Апологія Чину. Літературознавчі статті. Ужгород: Гражда, 2011. С. 190 – 223.
10. Ребрик Н. «...Платити мені маєте не сріблом-злотом, а такими почуттями до мене у ваших серцях при читанні цієї книжки, які я мав до вас, коли цю книжку писав...» [передм.] / Станинець Юрій. Червона йонатаночка: Вибрані твори. Ужгород: Гражда, 2011. С. 3 – 88.
11. Станинець Ю. Автобіографія. У кн.: Червона йонатаночка: Вибрані твори / Передмова Наталії Ребрик. Ужгород: Гражда, 2011. С. 534 – 616.
12. Станинець Ю. Бабина осінь. У кн.: Червона йонатаночка: Вибрані твори / Передмова Наталії Ребрик. Ужгород: Гражда, 2011. С. 481 – 484.
13. Станинець Ю. Передмова. У кн.: Червона йонатаночка: Вибрані твори / Передмова Наталії Ребрик. Ужгород: Гражда, 2011. С. 485 – 530.
14. Станинець Ю. Юра Чорний. Повість. Оповідання / Упорядкув., вст. ст., прим., словн. І.М. Ребрика. Ужгород: Карпати, 1991. 257 с.
15. Страхов И. Психологический анализ в литературном творчестве: В 2 ч. Саратов, 1973. Ч. 1. С. 4.
16. Федака Д. Духовні ораниці Юрія Станинця. *Наш рідний край*. 1999. Річн. I (ХУІІІ). № 7. С. 14.
17. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. К.: Книга, 2005. С. 284–309.
18. Ходанич П. [Предмова] / Письменники Срібної Землі. До 60-річчя Закарпатської організації Національної спілки письменників України. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. С. 5 – 63.
19. Юнг К.Г. Стадії життя. В кн.: Сознательное и бессознательное: Сборник / Пер. с англ. СПб: Университетская книга, 1997. С. 13 – 32.

REFERENCES

1. Bolnov O. (1999) *Fylosofyia ekzzystentsyalyzma. Fylosofyia sushchestvovanyia* [The Philosophy of Existentialism. The Philosophy of Existence]. SPb.: Yzd-vo «Lan». 224 s. [in Russian].
2. Holomb L. (2008) *Literaturne zhyttia 20–30-kh rokiv XX st. na Zakarpatti* [Literature of the 20th – 30th of the XXth Century in Transcarpathia]. *Novatorski tendentsii v ukrainskii literaturi kintsia XIX-pershykh desiatylyt XX st.* Uzhhorod: Grazhda. S. 236 – 291. [in Ukrainian].
3. Esyn B. (1988) *Psykhoholohizm russkoi klassycheskoi lyteratury* [The Psychologism of Russian Classical Literature]: Kn. dlia uchytelia. M.: Prosveshchenye. 176 s. [in Russian].
4. *Istoriia filosofii. Problema liudyny ta yii mezh* [Tekst] (2000) [The History of Philosophy. The Problem of a Person and its Borders]: Navch. posibnyk / N.V. Khamitov, L.N. Harmash, S.A. Kyrylova; pid red. N.V. Khamitova; Natsionalna Akademiia nauk Ukrainy, In-t filosofii im. H. Skovorody. K.: Nauk. dumka, 272 s. [in Ukrainian].
5. *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk* (1997) [Literature Dictionary Reference-book] / R.T. Hromiak, Yu.I. Kovaliv ta in. K.: VTs «Akademiia». S. 51. [in Ukrainian].
6. Myshanych O. (2002) *Onovlennia literatury (Pro literaturnyi rukh na Zakarpatti 20 – 30-kh rokiv XX st.)* [Literature Renovation (On the Literary Movement in Transcarpathia of the 20th – 30th of the XXth Century)]. Na perelomi. *Literaturoznavchi statyi y doslidzhennia*. K.: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy». S. 237 – 255. [in Ukrainian].
7. *Prymitky / Stanynets Yu. (2011) Chervona yonatanochka: Vybrani tvory* [Red yonatanochka: Selected Stories] / Peredmovy Natalii Rebyrk. Uzhhorod: Grazhda. S. 617 – 629. [in Ukrainian].
8. Rebyrk I. (1991) «Iak dyvytysia na bilu smert peliustok?..» [«How to Observe the White Death of Petals?..»] / Vst. st., prym., slov. I.M.Rebryka. Uzhhorod: Karpaty. S. 5–11. [in Ukrainian].
9. Rebyrk N. (2011) «...Materyk dobrinoi Stayntsevoi prozy...». *Zhyttia i tvorchist Yurii Stanyntsia* [«... the Continent of Fine Stanynets's Prose ... ». Life and Creativity of Yu. Stanynets.]. *Liuby svoie: Apolohiia Chynu. Literaturoznavchi statyi*. Uzhhorod: Grazhda. S. 190 – 223. [in Ukrainian].
10. Rebyrk N. (2011) «...Platyty meni maiete ne sriblom-zlotom, a takymy pochuttiamy do mene u vashykh sertsyakh pry chytanni tsiiei knyzhky, yaki ya mav do vas, koly tsiu knyzhku pysav...» [передм.] [« You should pay me not by silver or gold, but by those feelings in your hearts, which I had, while writing this book ...»]. *Zhyttia i tvorchist Yurii Stanyntsia. Liuby svoie: Apolohiia Chynu. Literaturoznavchi statyi*. Uzhhorod: Grazhda. S. 190–223. [in Ukrainian].
11. Stanynets Yu. (2011) *Avtobiohrafia* [Autobiography]. V kn.: Chervona yonatanochka: Vybrani tvory / Peredmovy Natalii Rebyrk. Uzhhorod: Grazhda. S. 534 – 616. [in Ukrainian].
12. Stanynets Yu. *Babyna osin* [Grandmother's autumn]. V kn.: Chervona yonatanochka: Vybrani tvory / Peredmovy Natalii Rebyrk. Uzhhorod: Grazhda, 2011. S. 481 – 484. [in Ukrainian].
13. Stanynets Yu. (2011) *Peredmovy* [Foreword]. V kn.: Chervona yonatanochka: Vybrani tvory / Peredmovy Natalii Rebyrk. Uzhhorod: Grazhda. S. 485 – 530. [in Ukrainian].
14. Stanynets Yu. (1991) *Yura Chorny. Povist. Opovidannia* [Yura Chorny. Novel, Short Story] / Uporiadkuv.,

vst. st., prym., slovn. I.M.Rebryka. Uzhhorod: Karpaty. 257 c. [in Ukrainian].

15. Strakhov Y. (1973) *Psykholohycheskyi analiz v lyteraturnom tvorchestve: V 2 ch.* [Psychological Analysis in the Literary Process: in 2 p.]. Saratov. Ch. 1. S. 4 [in Russian].

16. Fedaka D. (1999) *Dukhovni oranytsi Yurii Stanyntsia* [Spiritual Ploughs of Yuriy Stanynets]. *Nash ridnyi kraj*. Richn.1 (XVIII). № 7. S. 14 [in Ukrainian].

17. *Filosofia: myslyteli, idei, kontseptsii: Pidruchnyk* (2005) [Philosophy: Thinkers, Ideas, Conceptions: a Guide-book] / V.H. Kremen, V.V. Ilin. K.: Knyha, S. 284–309. [in Ukrainian].

18. Khodanych P. (2006) [Predmova] [Foreword]. *Pysmennyky Sribnoi Zemli. Do 60-rychchia Zakarpatskoi orhanizatsii Natsionalnoi spilky pysmennykiv Ukrainy*. Uzhhorod: KP «Uzhhorodska miska drukarnia». S. 5–63. [in Ukrainian].

19. Yunh K.H. (1997) *Stadyi zhyzny* [The Stages of Life]. *Soznatelnoe y bessoznatelnoe: Sbornyk / Per. s anl.* SPb: Unyversytetskaia knyha. S. 13 – 32. [in Russian].

POETICS OF THE NOVEL «GRANDMOTHER'S AUTUMN» BY YURIY STANYNETS

Abstract. The topicality of the paper is preconditioned by the necessity of the study of the uniqueness of Yu. Stanynets's psychological prose, which hasn't been studied yet within the literary criticism, to find out the genre and stylistic features, to trace, on the example of the short story «Grandmother's Autumn», the innovative trends in the creative process of the artist, as well as new features of his individual style.

The aim of the study is the analysis of the genre, thematic, and style specifics of the novel «Grandmother's Autumn». The achievement of the aim is ensured by the fulfillment of the main tasks: definition of the genre originality of the work, the outline of the main topic and key issues, the research of the methods of psychological image as the basic way of disclosing the inner world of the hero, topics, problems, as well as pathos of the work.

Presentation. The short story «Grandmother's Autumn» by Yuriy Stanynets was published in 1942 in the «Literary Sunday» having not attracted the attention of the critics. Contemporary researchers of the works of the psychological genre haven't been interested in the work either. Taking this into consideration the place and artistic peculiarity of the short story «Grandmother's Autumn» among the texts of such a type is worth our attention.

According to the genre and stylistic features «Grandmother's Autumn» can be qualified as a psychological narrative. Among the texts of a «small» form, it is characterized by the innovative character. The author elaborates a philosophical theme of life and death. Short story is a peculiar artistic studio of psychology of death. Such a topic deeply concerned Yu. Stanynets, the priest, constantly facing the man's departure into another world, and observing the psychological rejection of such a radical change by a person. Therefore, in the center of his artistic studio is the picture of the inner world of an old woman Ihnatycha in the existential state of both physical and psychological limits.

In Yu. Stanynets's world-view, embodied in the artistic model, a tangible echo with the philosophy of Heidegger K. Yung might be traced. Through the prism of mental states, feelings, and emotions of Ihnatykha, the main character of the short story, the author comprehends the existence of loneliness, fear, and death. The author uses both direct and indirect forms of psychological writing. Within the limits of indirect forms, the landscape and the portrait details, the psychological interpretation of speech, facial expressions, and other forms of external manifestation of the psyche are quite productive. Among the indirect forms of display of the language of the soul, such a device as an internal monologue, which is a continuation of the author's psychological description or narrative, is mostly used. In the artistic conception of the psychology of the death by Yu. Stanynets, the main thrust is that the natural instinct of life is connected with the spiritual sphere of a person, that is the body, that ages and not the spirit. Therefore, at the climax of the narrative, psychologically, the unequal old Ihnatykha's struggle between life and the inevitability of death has been shown very reliably.

As a result, we should stress that the analysis of the short story «Grandmother's Autumn» gave reason to assert the origin of a new kind of «small» prose in the work of Yu. Stanynets. The genre of psychological story has showed the author's perfect work on the artistic form. Appealing to a philosophical theme indicates a change of thematic paradigm of his works. The applied techniques and the means of displaying the language of the human soul confirmed Yu. Stanynets's skill as a psychology writer capable of reflecting psychological processes in accordance with the truth of life, the laws of psychology, and nature, considered by philosophical science.

The conclusions are perspective in the study of other works of the writer, the analysis of his creative evolution within the context of Ukrainian and European literature of the first half of the twentieth century, clarifying the significance of the artist's work in the Ukrainian literary process.

Keywords: Yuriy Stanynets, short stories, genre, psychology, existentialism, dialectics of the soul.

Стаття надійшла до редакції 14 червня 2019 р.

© Барчан В., 2019 р.

Валентина Барчан – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-9054-6370>

Valentyna Barchan – Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Literature Department Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-9054-6370>

СИСТЕМА ЧАСОПРОСТОРОВИХ КООРДИНАТ У РОМАНІ АГАТИ КРІСТІ «НЕСКІНЧЕННА НІЧ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 821.111

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).125–128

Бабай Л. Система часопросторових координат у романі Агати Крісті «Нескінченна ніч»; 12 стор.; кількість бібліографічних джерел – 5; мова українська.

Анотація. У статті аналізуються часопросторові відношення у структурі роману Агати Крісті «Нескінченна ніч». Виокремлено часові моделі (добовий, календарний, біографічний, психологічний, легендарний час) та визначені його функції в архітектоніці художнього тексту письменниці. Доведено, що сюжетна лінія роману будується на паралелізмі та протиставленні, аналогіях і символізмі. Відкритий топос та хронотоп дороги є координатою спрямованої на чужий локус небезпеки, яка призводить до неминучої смерті.

Ключові слова: локативність, часовий маркер-символ, архітектоніка, сюжетоформотвірні функції, система хронотопів, Агата Крісті, «Нескінченна ніч».

Постановка проблеми. «Моделювання» оповідання із максимальним збереженням життєподібності та хронологічної реалістичності характерне для більшості прозового здобутку Агати Крісті. У творах, де переважає «сімейне вбивство», просторово-часова система координат часто набуває досить локалізованих форм. Хронотопічна організація романів авторки, що має значне семантичне навантаження з точки зору відображення національних концептів, виконує специфічну характерологічну та аксіологічну функції, а також є важливою з позиції символіки деталі, майже повністю залишається поза межами дослідницьких завдань.

Аналіз досліджень. Спеціальні дослідження, присвячені творчому доробку письменниці, зосереджені навколо питань особливостей поетики не детективних романів; окремих вербальних засобів актуалізації британської ментальності у детективних романах Агати Крісті; аспектів жанровості англійського детективного роману в цілому (Х. Перхонен, В. Скорошенко, С. Белов, Г. Анджапаридзе, Є.В. Жаринов, І.О. Шайтанов). Незважаючи на переконливий обсяг та різноплановість наявних досліджень, найчастіше присвячених класичному головному герою авторки – детективу, її роман «Endless Night» («Нескінченна ніч»), що вирізняється зі звичного формату творчого доробку письменниці, практично не досліджений, а хронотопічний аспект зовсім залишається за межами вивчення. Попри це твір не тільки має специфічну «просторово-часову сітку» (А.І. Ніколіна), а й вносить додаткові парадигми у розуміння творчого методу. Усе вищесказане підтверджує серйозність перспективи та актуальність представленого дослідження.

Мета статті полягає у визначенні специфіки, ролі та функцій хронотопу в художній структурі роману Агати Крісті «Нескінченна ніч».

Виклад основного матеріалу. Термін *хронотоп* введений М. Бахтініним для позначення взаємозв'язку часових та просторових координат тексту. У художньому хронотопі вчений наголошував на домінуванні часу: «Час тут згущується, ущіль-

нюється, стає художньо-зримим; простір інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії» [1, с. 247]. Часопросторові координати виконують сюжетоформотвірні функції: «хронотоп як переважна матеріалізація часу в просторі є центром образотворчої конкретизації, втілення для всього роману ... Всі абстрактні елементи роману тяжіють до хронотопу і, через нього наповнюючись плоттю і кров'ю, долучаються художньої образності» [1, с. 358]. Хронотоп охоплює всі сторони художнього твору: впливає на жанрову специфіку тексту, композиційну структуру, висвітлення художнього образу в творі.

У прозовому тексті розрізняють розгалужену систему хронотопів, отже, художня дійсність характеризується хронотопічною множинністю. У романі Агати Крісті «Нескінченна ніч» часопросторові елементи відіграють важливу роль у всіх сегментах текстової архітектоніки. Так, сама назва роману з використанням прикметника «нескінченна», що характеризує ніч, свідчить про те, що нічний час втрачає свої звичні виміри, розтягуючись і перетворюючись на символ, і водночас слугує психологічним маркером у творі. Простір представлено в тексті розширеним або звуженим стосовно персонажа або певного описуваного об'єкта. Розширення простору мотивується поступовим розширенням досвіду героя, пізнанням ним зовнішнього світу, подорожами. Так, динаміка ритму життя головного героя Майкла змінюється із одруженням з Еллі: «*We spent a week in a seaside hotel and then we went abroad. We had a glorious three weeks travelling about wherever the fancy took us and no expense spared. We went to Greece, and we went to Florence, and to Venice and lay on the Lido, then to the French Riviera and then to the Dolomites. Half the places I forget the names of now. We took planes or chartered a yacht or hired large and handsome cars*» [5, с. 73]. – *Ми на тиждень зупинились у приморському готелі, а потім поїхали за кордон. Ми провели три славні тижні в подорожах, куди нас вели наші фантазії і на що ми не шкодували витрат. Ми відвідали Грецію та Флоренцію, Венецію та Лідо, потім*

побували на Французькій Рив'єрі й Доломітових Альпах. Половину місць я вже зараз і забув назви. Ми летіли літаками, фрахтували яхту або наймали великі та красиві машини [переклад наш].

Хронотоп зустрічі в романі відіграє важливу роль. Зустріч виступає початком подій і має змісто-ве навантаження: «*My feet took me without my really noticing where I was going along the road between the trees and up, up to the curving road that led between the trees to the moorlands. And so I came to the spot in the road where I first saw Ellie*» [5, с. 28]. – *Мої ноги вели мене без того відома між деревами, вгору, аж до вигнутої дороги, яка простягалася між деревами до болотистих земель. Так я прийшов до місця, де вперше побачив Еллі* [переклад наш].

Водночас характерна для художньої літератури випадкова зустріч, що звично слугує зав'язкою, в контексті аналізованого твору підмінюється низкою спеціально влаштованих зустрічей, які завершуються нещасним випадком.

Цікаво, що у хронотопі зустрічі переважає часовий відтінок. Зустрічі в романі пов'язані з дорогою. М. Бахтін зазначав, що на дорозі своєрідно поєднуються просторові і тимчасові ряди людських доль і життів, ускладнюючи і конкретизуючи соціальними дистанціями, які тут долаються [1]. Дорога особливо вигідна для зображення подій, керованих випадковістю. Звідси зрозуміла важлива сюжетна роль дороги в історії роману. У творі реальний шлях героя переходить у метафору дороги, шлях душі, її еволюцію. Саме дорога переносить Еллі у чужий світ – Англію, віддалену від її рідної країни.

Символічною деталлю є Циганське подвір'я, що спочатку наповнює серця героїв радістю: «*When I saw our home, finished, something inside me leaped up, leaped up as though to burst out of my skin! It was my house – and I'd got it at last! I held Ellie's arm very tight*» [5, с. 129]. – *Коли я побачив наш дім, завершений, щось усередині мене підскочило, підскочило так, ніби вирвалося із м'якої шкіри! Це був мій будинок – і я його нарешті отримав! Я дуже міцно тримав руку Еллі* [переклад наш].

Із динамікою сюжету цей локалізований простір трансформується і набуває низки прикмет, зокрема розбите вікно під час милування заходом сонця: «*And then it happened suddenly. A stone crashed in through the window and dropped on the table. Smashed a wineglass too, and a sliver of glass slit Ellie's cheek. For a moment we sat paralyzed, then I sprang up, rushed to the window, unbolted it and went out on the terrace. There was no one to be seen. I came back into the room again. I picked up a paper napkin and bent over Ellie, wiping away a little trickle of blood I saw coursing down her cheek. "It's hurt you... There, dear, it's nothing much. It's just a wee cut from a sliver of glass"*» [5, с. 132]. – *І тоді це сталося. Камінь врізався через вікно, впав на стіл, розбив келих, і шматок скла розрізав щоку Еллі. На мить нас паралізувало, потім я вискочив, кинувся до вікна, розчинив його і вийшов на терасу. Нікого не було видно. Я знову повернувся до кімнати, взяв паперову серветку і нахилився над Еллі, витерши кров, яка*

стікала по її щоці. «Вам боляче ... Так, любий, але не дуже. Це просто поріз від скла» [переклад наш]. Вікно як об'єкт у художньому творі має декілька символічних значень: «воно відображає ідею проникнення, а оскільки має квадратну форму, його імплікації є раціональними і земними» [2, с. 358]. У казковому хронотопі вікно слугує отвором виманювання персонажа. Із розбитим вікном казка головної героїні починає набувати бентежливих форм. Маркери небезпеки супроводжують увесь її подальший шлях. Так, циганка твердить Еллі про необхідність залишити місце, а пізніше на порозі з'являється простроплений ножем мертвий птах із шматочком паперу: «*We had come down one morning and we had found a dead bird skewered through with a knife and a small piece of paper with it which said in an illiterate scrawl. "Get out of here if you know what's good for you"*» [5, с. 143]. – *Ми йшли одного ранку і знайшли мертвого птаха, простропленого ножем та з маленьким аркушем паперу, на якому неграмотно виведено: «Забирайся звідси, якщо розумієш, що то добре для тебе»* [переклад наш]. За словником символів, птах – це вільна птиця, і, як будь-яка крилата істота, символізує натхненність. За Юнгом, птиця благодійна за своєю природою, уособлює дух або ангелів, надприродну підтримку, думку і політ фантазії. За індуїстськими традиціями, птахи символізують вищі ступені буття [2, с. 422]. У романі вбитий птах уособлює Еллі і водночас виконує функцію попередження для неї, виступає елементом пророцтва.

Будинок на Циганському подвір'ї є елементом поєднання теперішнього та минулого; легендарного хроносу, що проникає у біографічний час героїв, керуючи їхніми долями. Така реалізація створює специфічну сюжетність Циганського подвір'я, розгорнуту в детективному романі. Органічне поєднання в будинку (з його оточенням) просторових і часових моментів-прикмет, історична інтенсивність хронотопу визначила його образотворчу продуктивність на різних етапах розвитку роману. З точки зору сюжетної та композиційної тут відбуваються зустрічі, що вже не мають колишнього специфічно-випадкового характеру, створюються зав'язки інтриг, відбуваються знайомства й діалоги, які відіграють особливу роль у романі, розкриваються характери, пристрасті героїв та їхня сутність.

Маркери добового та календарного часу слугують у романі визначеною системою координат і перегукуються з символічним аспектом сприйняття головної героїні – дівчини з «осіннім волоссям»: «*Her hair was the soft brown colour of an autumn leaf*» [5, с. 28]. – *Її волосся було теплого коричневого кольору, кольору осіннього листя*. Сам образ протагоніста несе у собі чітку осінню колористику: «*She was wearing a sort of dark green tweed and her hair was the soft brown colour of an autumn leaf*» [5, с. 28]. – *На ній був темно-зелений твідовий костюм, а волосся було теплого коричневого кольору, кольору осіннього листя* [переклад наш].

Хронотоп природи зливається з образом головної героїні. Осінь стає точкою відліку спільного

життя героїв і водночас завершенням їхнього життєвого шляху. Простежується певна часова циклічність: події відбуваються протягом одного року. Майк зустрічає Еллі восени й розлучається з нею восени наступного року. Описаний рік вміщує в себе життя головного героя в його теперішньому і минулому. Минуле постає в сюжеті твору за допомогою біографічного часу спогадів Майкла. Отже, тут наявна ретроспекція, пов'язана із іменем Майкла, що реалізується у формі спогадів та має характер циклічності: «*In my end is my beginning... It all began that day, at such a time and such a place, with such an incident?*» [5, с. 1] – *Зрештою, це мій початок Невже все почалося в той день, у такий час і в такому місці, й саме з такого випадку?* [переклад наш], а також проспекція, якою характеризується життєвий шлях Еллі, коли авторка за допомогою специфічних маркерів метафорично прописує майбутнє героїні: «*"Old bad luck it will be to anyone who buys it!" said the old woman. "You listen, my pretty, for you're pretty enough, bad luck will come to whoever buys it. There's a curse on this land, a curse put on it long ago, many years ago. You keep clear of it. Don't have naught to do with Gipsy's Acre. Death it will bring you and danger. Go away home across the sea and don't come back to Gipsy's Acre. Don't say I didn't warn you"*» [5, с. 34]. – *І горе буде тому, хто її купить!*» – промовила стара жінка. «*Слухай, моя красуне, ти справді достатньо гарна, біда буде тому, хто її купить. На цій землі є прокляття, прокляття, покладене на неї давно, багато років тому. Втікайте звідси. Не майте нічого спільного з «Землею циган». Смерть це принесе вам і небезпеку. Йдіть додому через море і не повертайтесь до «Землі циган». Не кажи, що я тебе не попередила* [переклад наш].

Основні ознаки часу в романі: конкретність, безпосередня достовірність, прагнення письменника до зближення художнього та реального часу, співвіднесеність минулого, сьогодення й майбутнього.

Саме вбивство, представлене як нещасний випадок, містить у собі символічний аспект: пристрасть до Майкла приводить Еллі на шлях загибелі, а реалізація вбивства відбувається через пристрасть головної героїні до коней. Страждаючи від алергії, Еллі доводиться вживати ліки, які були підмінені: «*Dr. Shaw said, «It was in the capsule, wasn't it? Cyanide in the capsule? That's what you gave Ellie that morning?» «It was for her hay fever», I said, «she always took a capsule as a preventative against her allergy when she went riding. Greta and I fixed up one or two of the capsules with wasp stuff from the garden shed and joined them together again. We did it up in the Folly. Smart, wasn't it?»*» [5, с. 270]. – *Доктор Шоу сказав: «Це було в капсулі, чи не так? Ціанід у капсулі? Ось що ви дали Еллі того ранку?» «Це було для її сінної лихоманки, – сказав я, – вона завжди брала капсулу через свою алергію, коли їздила на конях. Ми з Гретою перемішали одну-дві капсули з речовиною із сараю в саду і знову їх з'єднали. Ми це зробили у Фоллі. Розумно, егеж?»* [переклад наш].

Семантично містким є сприйняття Майклом добового часу в день убивства дружини: «*A*

wonderful day, 'I said to myself with conviction. 'This is going to be a wonderful day» [5, с. 190]. – *«Чудовий день, – сказав я переконливо. – Це буде прекрасний день»* [переклад наш].

Майже всі події роману відбуваються на чергуванні замкнутого та відкритого простору. Образи художнього часу розгалужені: біографічний, психологічний, календарний, добовий – день і ніч, ранок і вечір. У романі наявний паралелізм та протиставлення: дві лінії кохання (Майкл – Еллі, Майкл – Грета), бідність та багатство головних героїв, відмінність характерів і водночас схожість персонажів за їх уподобаннями, справжні почуття і театральність стосунків. «*I'd known always that I'd meet one day a wonderful woman. I had met her: I'd seen her and she'd seen me. We'd come together, A wonderful woman. I'd known the moment I saw her that I belonged to her, belonged to her absolutely and for always. I was hers»* [5, с. 250]. – *Я завжди знав, що одного разу зустріну чудову жінку. Я зустрів її. Я бачив її, і вона бачила мене. Ми зішлись разом, чудова жінка. Я знав, як тільки побачив її, що я належу їй, належав їй повністю і назажди* [переклад наш], – говорить Майкл про Грету в середині розвитку сюжету. Характеристика набуває еволюції зі знаком мінус наприкінці історії: «*You filthy bitch!*» *I said. "You hateful, glorious, golden-haired bitch»* [5, с. 267]. – *Ти брудна сука!*» – сказав я. «*Ти ненависна, розкішна, золотоволоса сука* [переклад наш]. Еволюціонує сам Майкл як персонаж: «*I've learnt to enjoy – to enjoy killing people. I was excited the day that I knew Ellie had gone out with that horse to her death. I enjoyed myself all the morning because of killing, but I've never got near enough to killing until now. This is different. I want more than just knowing that someone's going to die because of a capsule they swallowed at breakfast time. I want more than pushing an old woman over a quarry. I want to use my hands»* [5, с. 267]. – *Я навчився насолоджуватися – насолоджуватися вбивством людей. Я був схвильований того дня, коли знав, що Еллі йшла з конем до своєї смерті. Я насолоджувався цілий ранок через вбивство, але до цього часу я ніколи не наближався до вбивства. Це різне. Я хочу більше, ніж просто знати, що хтось помре через капсулу, яку вони проковтнули під час сніданку. Я хочу більше, ніж штовхати стару жінку з кар'єру. Я хочу використовувати свої руки* [переклад наш].

Він психологічно розвивається: «*I loved seeing her afraid and I fastened my hands round her neck»* [5, с. 267]. – *Я любив спостерігати, як вона боїться, і я стискав руки на її шиї* [переклад наш].

Отже, в основі архітекtonіки роману опозиція, аналогія, символіка та паралелізм. Роман «Нескінченна ніч» створений за принципом «історія в історії», де долі двох закоханих людей (Майкла та Грети), проникаючи в інші (долю Еллі), не співіснують, а переходять у нову субстанцію (кохання Еллі та Майкла). Легендарний час Циганського подвір'я набуває конкретних форм, змішуючись із прощом, перетворюється на трагічну реальність наприкінці сюжетної лінії роману. Письменниця навмисне обирає часові маркери із схемою завершення та згасання: захід сонця, осінь, мертве осін-

не листя, волосся кольору поживклого листя як знак згасаючої чарівності та приречення. Час характеризується множинністю форм (календарний, добовий, біографічний, психологічний) і виконує низку сюжетоформувавальних функцій.

Художній простір, створений у романі, із безмежності та неосяжності трансформується в чітко окреслену локативність будинку з містичним мину-

лим, із якого головна героїня намагається вирватися під час кінних прогулянок. І, як вільний птах, Еллі гине на свободі. Отже, значення відкритого простору набуває переосмислення: відкритість приносить фатальну зустріч із Майклом, згубну для героїні.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в поглибленому аналізі символіки та поетики деталі в цьому та інших романах Агати Крісті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет.* Москва: Художественная литература, 1975. С. 234 – 407.
2. Керлот Хуан Эдуардо. *Словарь символов: [Мифология. Магия. Психоанализ: Перевод].* Москва: REFL-book, 1994. 601 с.
3. Николина Н. А. *Филологический анализ текста.* Москва: Академия, 2003. 256 с.
4. Хализев В. Е. *Теория литературы: учебник.* Москва: Высшая школа, 2002. 437 с.
5. Агата Крісті. *Endless Night.* URL: <https://archive.org/details/EndlessNightByAgathaChristie> (дата звернення: 10.06.2019)

REFERENCES

1. Bahtin M. M. (1975) *Formy vremeni i hronotopa v romane [Forms of Time and Spacetime in a Novel. Essays on Historical Poetics]. Ocherki po istoricheskoy poetike. Voprosy literatury i estetiki. Issledovaniya raznyih let.* Moskva: Hudozhestvennaya Literatura. S. 234 – 407. [in Russian].
2. Kerlot Huan Eduardo (1994). *Slovar simvolov: [Mifologiya. Magiya. Psihoanaliz: Perevod] [Dictionary of Symbols: [Mythology. Magic. Psycho-analysis].* Moskva: REFL-book. 601 s. [in Russian].
3. Nikolina N. A. (2003) *Filologicheskii analiz teksta [Philological Analysis of the Text].* Moskva: Akademiya. 256 s. [in Russian].
4. Halizev V. E. (2002) *Teoriya literatury [Theory of Literature]: uchebnik.* Moskva: Vysshaya shkola. 437 s. [in Russian].
5. Agata Kristi. *Endless Night.* URL: <https://archive.org/details/EndlessNightByAgathaChristie> [in English].

THE SYSTEM OF TEMPORAL AND SPACE COORDINATES IN THE NOVEL «ENDLESS NIGHT» BY AGATHA CHRISTIE

Abstract. The paper analyzes the temporal and spatial relations in the structure of Agatha Christie's novel «Endless Night». The time models (diurnal, calendar, biographical, psychological, legendary) have been singled out and their functions in the architectonics of the literary text of the writer have been identified. It has been proved that the plot of the novel is based on both parallelism and opposition, analogy and symbolism. The novel itself is created on the principle of «a story inside the other story», where the fate of two lovers (Michael and Greta), penetrating into the fate of other people (Ellie), do not coexist, but evolve into a new substance (the love of Ellie and Michael). The legendary time of the Gypsy court acquires concrete forms, and, mingling with prophecy, turns into a tragic reality at the end of the plot line of the novel. The writer deliberately chooses time markers with a sense of completion and extinction: sunset, autumn, dead autumn leaves, twilight leaves hair-colour as a sign of fading charm and predestination. As a result, a number of analogies have been identified and analyzed: the cycle character of the events succession in the plot of the novel and the natural cycle; the fate of the girl and the fate of the bird; a saddled horse and the regulated type of freedom, given to the female protagonist; the doom of the heroine and the fading nature of autumn or the fading of the day. The artistic space is characterized by locality and limitedness.

The artistic space, created in the novel, from infinity and immeasurability transforms into a clearly defined locality of the house with a mystical past. The protagonist tries to break through the created borders surrounding her, by means of the equestrian walks, like a free bird, dying in freedom. Thus, the meaning of the open space is reconsidered: openness brings a fatal meeting with Michael, which leads to the death of the main character. The open topos and the chronotope of the road transform into danger-holding coordinates, leading to the alien locus and the imminent death.

Keywords: locality, a symbolic time marker, architectonics, plot-forming functions, a system of chronotopes, Agatha Christie, «Endless Night».

Стаття надійшла до редакції 14 січня 2019 р.

© Бабай Л., 2019 р.

Людмила Бабай – старший викладач Харківського національного технічного університету сільсько-го господарства імені Петра Василенка, Харків, Україна; <https://orcid.org/0000-003-2903-167>

Ludmyla Babay – Senior Lecturer at the Kharkiv National Technical University of Agriculture under the name of Petro Vasylenko, Kharkiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-003-2903-167>

СВІТ СЕЛА В ОПОВІДАННІ КОРНЕЛІЯ РЕГУША «ЛОЖЕЧКА»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 821.161.2-32.09Регуш(498)

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).129-133

Ігнатівч О. Світ села в оповіданні Корнелія Регуша «Ложечка»; 16 стор.; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У неореалістичному за характером оповіданні «Ложечка» Корнелій Регуш відкриває міжособистісні взаємини сільської громади, які розгортаються на тлі буденної ситуації: матері Лукіяна терміново знадобилася ложечка, і жінка відправляє сина, аби той позичив її у сусідів. Відповідно письменник виписує у творі конфлікт «особисте й загальне»; стосунки між батьками і дитиною; дитиною і соціумом; психологію хлопця-підлітка. Усі ці складники ведуть, зрештою, до осмислення – як іронія долі вплітається у вирішення життєвих питань. Отож, у сюжеті простежуємо своєрідний підтекстовий елемент: уміння окремої людини віднайти проблему «на рівному місці» й цим додати клопоту всій громаді.

Ключові слова: художній світ, оповідання, неореалізм, психологізм, сюжет і композиція, загальне й особисте.

Постановка проблеми. Корнелій Регуш (1940–2002) – відомий український прозаїк Румунії, науковець, автор книг «Місяць у ліхтарі», «Білий цвіт гречки», «Кінцева станція», «Ідеальний хрест». Як слушно зауважив літературознавець Микола Корсюк, секрет ідіостилу письменника «у можливому двоярусному прочитанні: на рівні захоплюючого сюжету, фабули, тобто тексту, коли він сам по собі достатній, і на глибшому підтекстовому, коли текст уже недостатній собі й коли перед нами дійсно розкриваються ніжні сув'язі психологічно-концептуальних вимірів Регушевого письма» [2, с. 378]. У двотомнику «Просвіт» (антології української короткої прози з Румунії) серед доробку Корнелія Регуша представлено оповідання «Ложечка», художній світ якого чи не найяскравіше ілюструє оте «дворянське письмо» літератора.

Аналіз досліджень. Корнелій Регуш належить, як відзначає письменник М.Г. Трайста, до другої митців слова, котрі «надали українській літературі в Румунії новий статус і пов'язали її назавжди з великою українською літературою України й усього світу» [7]. Творчість прозаїка добре znana в Румунії і викликає літературознавчий інтерес. М. Корсюк простежує доробок К. Регуша й оглядово, в когорті українських письменників Румунії [2, с. 5 – 39], а також вдається й до детального аналізу поетики прози літератора, вказуючи на «чітку ощадливу манеру письма, еліптичність фрази, недомовленість і суб'єктивне сприйняття навколишнього світу і життя, ледь примружене око доброзичливого гумориста, та множинність душевних голосів» [2, с. 378]. Увага науковців до хисту К. Регуша майстерно формувати поліголосся дійових осіб у художньому тексті набула розвитку у студії М.Ласло-Куцюк «Засади поетики», де науковець докладно вивчає мову оповідань, зокрема «Ложечки» [3, с. 266 – 269, 280 – 281]. Проте список статей, присвячених доробку К.Регуша, доволі обмежений. Зважаючи на інтерес, який викликає творчість Корнелія Регуша у сучасників, і, водночас, її малодослідженість, тема статті актуальна.

Мета статті – простежити художнє осмислення світу села в оповіданні «Ложечка» Корнелія Регуша.

Виклад основного матеріалу. Оповідання «Ложечка» відкриває міжособистісні взаємини сільської громади, які розгортаються на тлі буденної ситуації: матері Лукіяна терміново потрібна ложечка і жінка відправляє сина позичити її у сусідів. Твір складається з трьох частин. Перша – це своєрідний пролог, у якому знайомимося зі школярем Лукіяном (його плануванням дозвілля на післяобідню пору, необхідністю поєднати свої розваги з обов'язками по господарству, а головне – бажанням пирогів, «тих, в капустяному листку, печених на плиті» [5, с. 406], бо ж після уроків «ріже голод» [5, с. 406]). Друга – власне хід твору, де в експозиції дізнаємося про хворобу молодшої сестрички Лукіяна, про те, що мати запросила лікаря до дитини; зав'язка твору – звичне прохання лікаря дати йому ложечку, аби міг оглянути горло дівчинки; розвиток дії – похід хлопця за ложечкою; кульмінація – віднайдення ложечки у діда Морцуна; ретардація – шлях Лукіяна додому; розв'язка – повернення хлопця додому з ложечками. Третя частина – епілог, з якого дізнаємося, що мати відвезла сестричку в диспансер, а Лукіян побіг віддавати ложечки, які визичили йому сусіди, але при цьому не може знайти, кому належить остання ложечка. Перша і третя частини обрамлюють «хід твору».

Сюжет скомпоновано лінійно; за часом – дія твору розгортається від обіду до вечора, коли «з-за Гораєца появився серпок місяця. І якби не такий вилострований, Лукіян захпав би руку в жар, що на найвищу ялицю з-над Гораєца хтось-то тиріг швиргону» [5, с. 415].

Лукіян – хлопчик, котрий із двома оцінками «десятками» йде додому зі школи. Він і постає головним героєм твору, учасником події, яка розкриває життя його села, а читач, слідуючи за «квестом» хлопця, забуває до самого фіналу твору про матір, яка дала завдання Лукіяну будь-що-будь віднайти ложечку, та й про лікаря, котрий не надав своєму рутинному висловлюванню такої ваги, що її відчула

мати хворої дівчинки, а міг, і, найімовірніше, оглянув горло Антонети за допомогою іншого засобу, більш затребуваного в селі, ніж маленька ложечка. Про те, як громада й син прилучилися до пошуків ложечки, мати, напевне, дізнається лише наступного дня, коли сусіди розпитуватимуть її про здоров'я доньки.

А тим часом Лукіяну, виконуючи завдання матері, довелося контактувати з дорослим світом села і зазнати різних пригод: у Докіці є лише великі ложки; у Савети – зовсім не знайшлося; Василина віднайшла ложечку, але хтось її переламав і черпачок лежав окремо від «хвостика». Залишивши хлопця в хаті слідкувати, аби пироги не пригоріли (« – *Пазь би не згоріли пироги...*»), вона побігла кликнути Іларію, щоб та допомогла з ложечкою. Але Іларія може лише порадити попросити ложечку в Розолі Михайлової. Ложечка Розолі не придатна для такої делікатної справи, бо вимащена дьогтем. Тож Лукіян подався до Климів, де гуляв на подвір'ї малий Богдан. Хлопчик не зміг допомогти, бо вдома нікого не було, хоч і поласував «за ложечку» Лукіяновим пирогом, яким пригостила останнього Василина. Не було ложечки ані в Філіпа, ані в Марії, ані в Донечки, ані в баби Лікерії, ані в її сестри Ілени, ані в Сафти Сав'яну. Ложечка знайшлася у діда-пасічника Морцуна.

Корнелій Регуш звертає увагу читача на те, як Лукіян поспішає (адже лікар чекає): *хлопець упрів, добирається до сусідів «бігцем-бігцем, кладкою через потік»* [5, с. 410], *«побіг узбіччям»* [5, с. 411], *«пострибав грудуватою вузькою доріжкою»* [5, с. 412], *«час батогом підганяв»* [5, с. 414]. І його поспіх наражається на необхідність вкотре пояснювати селянам ситуацію, допомагати розбирати шухляду, де мала б бути ложечка, перевертати на печі пироги, поки господиня шукає ложечку, вислуховувати довгі невмілі розмови малого Богданка, пасти чужу корівку Флоріку, доки йдуть пошуки ложечки у чергових сусідів. Такі описи затягують оповідь, а водночас дають можливість читачу спостерігати життя усього села в розрізі пообідньої пори.

Наскільки прохання про ложечку несвоечасне для родин села, ілюструє письменник пошуками Савети, коли та все висипала із шухляди на ліжко і *«почали обоє перебирати: полоники; ложки залізні і ложки дерев'яні; нові блискучі і заіржавлені криві виделки; довгий ніж і коротенькі чепелики; цідильце, тачівка, консервні покрішки, корки, клубочок ниток, пластмасова лійка, шило, макогінчик, голубе вушко розбитого горищика, веретено, маленький брусок гострити ножі, великі і малі гудзики, закам'яніла грінка хліба, терка, картонові коробки із чимось, або, може, порожні, обгорена люлька, шматок гноту, цвяхи, кишеньковий ліхтарик з розбитим оком, бритва, але не ціла – тільки ручка, пляшка без медикаментів, бісквіти, половина ножиць, один патрон, гусяче крило, кусок губки, маленький продірявлений кавуш, в'язочка пір'я і ще щось таке всіляке. На превелике їх диво, ложечка не озивалась»* [5, с. 409]. І сільські господині відкла-

дають свою нагальну справу, аби вдатися до пошуків, а Лукіян одразу допомагає в їхніх справах, поки вони намагаються віднайти потрібне хлопцеві.

Ці дії, описані письменником, вражають злагодженістю: кожна людина, до котрої звернувся Лукіян, поспішає на допомогу. Немає байдужих. І дитина, певно, зростає від народження в такому середовищі, бо йде до сусідів цілком відкрито, вступає у дорослі розмови, порастає в їхньому господарстві, відчуває соціальну довіру, ідентифікує себе як складову цього людського організму.

Корнелій Регуш змальовує громаду, яка живе цілком узгоджено, готова підтримувати соціальний контакт, здатна до співпраці й співпереживання, доброзичлива. Школяра, котрий виконує материне доручення, сприймають із симпатією й усвідомленням відповідальності, яка лежить на Лукіянові, при цьому пам'ятаючи, що поруч – дитина. Тому частують його пирогами, намагаються якнайкраще порадити: в кого ж таки має бути ложечка, якісь дії виконати самостійно, аби дитина даремно не бігала.

Зусилля Лукіяна – винагороджено. Він знаходить ложечку. Причому – не в жінок (хоча зазвичай ложечками в хаті «відають» господині), а в діда Морцуна. У старого теж труднощі з ложечкою – вона втопилася у десятилітровій банці меду, але чоловік принаймні знає, де шукати таку необхідну річ. І переливає мед у бідон.

Після емоційних реплік жінок: *«Качка би то копла!»* [5, с. 409], свисту Василина на все село (*«запахала в рот чотири пальці, – два в один кут, два в другий, – і свист пролунав на все село»*); крику з кутка в куток Іларії (*«кричала, що було у неї шість ложечок, але розтопились. Поклали діти на розпалену плиту, а то були з пластику»* [5, с. 411]); причитань Розолі (*«Покійний мій тато приніс цю ложечку ще з фронту. З війни, тої першої... Спаскудили. Колеса мазать... Ложечку забрали. Ой-йо-йой!»*) [5, с. 412]; у Сави Марія з тещею всі *«кімнати перебушували»* [5, с. 414]; у Донечки *«скандал завівся»* [5, с. 414]; а в діда Морцуна все було статечно і неспішно. Вони вдвох поміркували, як ложечка опинилася на дні банки, *«дивляться і дивуються, дивуються і знову оглядають, яка вона там дуже гарна»* [5, с. 415]. Єдине застереження від діда: *«Не загуби. Ця ложечка – срібна»* [5, с. 415].

Щоб ложечка не загубилася, Лукіян поклав її в рот. І ця дія мовби умиротворила його на деякий час, бо поєдналися і радість через те, що знайшлася ложечка, і заспокоєння від смоктання. Адже він зранку нічого не їв. Тричі його пригощали найбажанішим пирогом у капустиному листі – і тричі йому довелося лише слину ковтнути: спочатку він віддав свій пиріг Богданкові, з надією, що малий позичить ложечку, іншим разом Лукіян заховав пиріг у траву й накрив картузом, бо негоже до людей у хату заходити з їжею, і цей пиріг таємничо зник, а востаннє, коли його пригостила Донечка, то «впалений» Грицько *«випровадив його на вулицю, а там смикнув з руки пиріг і втік поза хату. Лише пальці замастилися – як би й не було»* [5, с. 414]. Пиріг виступає художньою деталлю твору, що означає осо-

бисті бажання хлопця, від яких він так чи інакше відмовляється (міг би, наприклад, почекати, поки пиріг вистигне і поласувати ним, а не ховати, щоб не порушити звичаїв села; міг би й Богданкові лише відламати шматочок, як і хотів спочатку), оскільки потрібно виконати головне – принести ложечку. Здається, що така «триразова втрата» пирога й принесла винагороду хлопцю.

Нарешті з вимріяною ложечкою Лукіян понісся додому. Однак дорогою його перепинила Сафта Сав'яну – вона позичила ложечку в сусіда Поляка і передала Лук'яну: «*Може, докторові двох потрібно!*» [5, с. 415]. А далі: «*Летіла вже й баба Лікерія вниз межєю, махаючи в руці над головою ложечкою. Так і передала її, мов естафету, Лукіянови*» [5, с. 416], вона позичила – у кума; Донечка «*чекала на воротах*» [5, с. 416] зі своєю ложечкою, а Марія віднайшла ложечку в тогорічному повідлі; малий Богданко віддав йому і свою ложечку, і сестри Орісі, а Савета відремонтувала поламану – і з нею перестріла Лукіяна. Тому хлопець «*помчав щасливий стежкою на їх гірку. В кишенях дзенькали залізни ложечки*» [5, с. 416].

Так виявила себе громада, продемонструвавши необхідну в житті любов до ближнього і реагуючи на прохання однієї сім'ї, до дитини якої прийшов лікар. Ретардація виписана найбільш зворушливо. Якщо ж розвиток дії в оповіданні відбувається уповільненим темпом (що контрастує з необхідністю поспіху для героя), то ретардація – максимально стисла і йде в унісон із рухом хлопця. Автор передає лише репліки жінок, котрі несуть Лук'янові ложечки.

Образ *ложечки* магістральний у творі й виражений у його назву. Отже, найбільша смислова увага оповідання припадає саме на *ложечку*. Окрім того, що в житті людини атрибут ложки несе символіку «святості, добробуту і достатку, часто слугувала амулетом чи оберегом» [1, с. 285] і цей предмет, безперечно, входить у світ речей села, то *ложечка* не є тим предметом, що беззастережно використовується в кожній хаті, а прохання лікаря її подати вказує на світ речей людей, котрі живуть в інших умовах.

Для селян остаточно не зрозуміла функція *ложечки* – отож вона або тоне в повідлі чи меді, або нею обмазують дьогтем віз, чи вона довго-предовго лежить поламана в шухляді, чи одразу декілька ложечок плавляться на розігрійтій печі, і якби не випадок, про *ложечку* ніхто й не згадав би.

Проте вісім ложечок із двох десятків обійсть, які обійшли Лукіян та його сусіди, все ж таки вдалося зібрати. *Ложечка* стала тим предметом, що поєднав на кілька годин життя всієї громади, можливо, у декількох цілях: найперше, потреба допомогти сусідам; по-друге, виконати прохання «дотора», і третє, показати, що в їхньому селі люди розуміються на речах із різних «світів»: і сільського, і міського.

Для Лукіяна образ *ложечки* набирає ще й іншої ваги: поставити інтереси сестри, сім'ї вище за особисті. І він справляється з таким завданням: відмовляє собі в їжі, відпочинку, переживає фізичний

дискомфорт, бо натер взуттям ноги, щоби якнайшвидше принести додому *ложечку*, навіть жертвує омріяним пирогом, який уже тримав у руках.

Ясна річ, в оповіданні *ложечка* виступає художньою деталлю в опису ситуації, що й розкриває характери жінок, чоловіків, дітей, характер і внутрішній світ школяра-підлітка Лукіяна, характер взаємин селян. *Ложечка* стає тим стрижнем, через який розкривається проблематика оповідання, що лежить у морально-етичній площині і стосується взаємин дитини й соціуму, вибору між індивідуальним і загальним, стосунків між дітьми і батьками.

Цікаво, що «квест» Лукіяна може здаватися нібито й безплідним, бо ж хоча він і здобув ложечку, але приніс їх запізно, вони не придалися (мати відвезла вже Антонету до диспансеру), проте хлопець набув унікальний індивідуальний досвід спілкування й довіри до кола людей, що його оточують. Упродовж усього твору головний герой перебуває у дорозі. І це теж символічно. Дорогу сприймаємо як «місце, де проявляється доля, вдача людини при її зустрічі з людьми...» [1, с. 163]. У дорозі проступає і вдача Лукіяна – як дуже доброї дитини, помічної, обов'язкової, працелюбною, готової поступитися своїми інтересами при нагальній потребі. Можна сказати, що він неначе віддзеркалює вдачу усієї громади.

Тож, якщо *ложечку* сприймаємо як символ зовнішньої деталі, бо звертає увагу на зовнішнє, предметне буття людей, то *пиріг*, яким марить протягом усього оповідання герой, – психологічна художня деталь, що вказує на бажання дитини, розкриваючи її внутрішній світ: поласувати пирогом (пиріг – не лише символізує їжу, але й звичний для Лукіяна світопорядок, щоденний ритм життя, коли після шкільних трудів слідуватиме розмірене домашнє життя з деякими обов'язками та дитячими розвагами), і пиріг в той самий день він заслужив, як ніхто інший. Образи *пирога* і *ложечки* постають втіленням особистого і загального, між якими вибирає протягом оповідання Лукіян. Його вибір – у бік загального. Вочевидь, совість – це така складова, з якою хлопець не може не рахуватися.

Удома батьки ще не знають про всі зусилля Лукіяна. Тому мати питає: «*Куди ти, шалапуту, до цього часу телебався?*» [5, с. 418]. Відповідати і пояснювати щось дитина вже не має сили. Лише показує ложечку. «*Віднеси борзенько. Щоб ти зараз дома був! Шибенику!*» [5, с. 419] – кричить мати. І Лукіян, спускаючись берегом у село, думає: «*Чия б ця ложечка була?*» [5, с. 419].

Отже, фінал твору залишається відкритим. Відомо лише, що й удома Лукіянові не вдалося поласувати пирогами. Тому й схожим на пиріг став для нього місяць. Тепер він буде освітлювати хлопцю дорогу, поки той шукатиме господаря ложечки.

Зважаючи на спосіб добору матеріалу та манеру викладу, оповідання Корнелія Регуша «*Ложечка*» тяжіє до стильової течії неореалізму [4, с. 117]. Адже сюжет у творі розгортається навколо буденної ситуації; до її вирішення прикладаються дитина і простолюд; відповідно в центрі оповіді народний

побут та насичення художнього простору побутовими дрібницями; сюжет розвивається динамічно і про колізії не розповідається, а вони показуються, наче занотовуються документально (особливо це виявляється через репліки персонажів); в оповіданні акцентується на промовистих деталях (*ложечка й пиріг*); увага читача фокусується на боротьбі протилежних начал у душі людини (малого Лукіяна); розкриваються особливості характеру хлопця й громади, яка виразно персоніфікується на основі образів (Докіци, Донечки, Марії, Сафати, баби Лікерії, Василюни, діда Морцуна та інших), запропонованих автором; письменник в оповіданні вдається до живорозмовної мови; а означена ситуація не має однозначного завершення.

Цікаво, що в основу руху сюжету покладено *пошук*, як колись у відомій неореалістичній італійській кінострічці *«Викрадачі велосипедів»*. Певно, доречно буде нагадати й таке: у фільмі відбувається віддзеркалення батьком і сином негативного вчинку, що мав місце у спільноті – крадіжки їхнього велосипеда. І як украли велосипед у них, так батько викрадає велосипед іншого, а син робиться причетним до ситуації. В оповіданні *«Ложечка»* теж наявна ситуація віддзеркалення, але тут йдеться про позитивний досвід взаємодопомоги. Твір К.Регуша показує на зв'язки між людиною і спільнотою, окреслюючи їхню взаємозалежність в добродіянні. Можливо, такі стосунки в середовищі висвітлюють авторський ідеал, віру в людину. Слушно колись підкреслював художник Павло Бездір: «... мусимо тримати віру. Не лише в себе. У Бога, у доброту ближнього, у нескінченість життя людини, у нагороду, врешті-решт, за всі земні діяння десь там, у вищому вимірі. Та нагорода, або ж її очікування і є тим, що ми всі зevamo надією. Для того, щоб вона ніколи не помирала, мусимо мати ще й любов – найвищий прояв людського ества» [6, с. 69]. Власне, про таку любов ідеться у творі Корнелія Регуша і, художньо демонструючи її у взаєминах малої громади, він вдається до найвищих мистецьких реєстрів, вносячи ліричну ноту в оповідь. А ліризація твору – ще одна ознака неореалізму.

Автор твору сповнює оповідання не лише ліризмом, але й огортає іронією, що ілюструє його власний «погляд збоку» [4, с. 437], і яким підміча-

ється риса характеру персонажа, та, що завжди є незмінною, вияскравлюючись найперше в подіях із *ложечкою*. Так, Антонета при огляді лікаря, котрий їй *«ціпував пульс, прикладав стетоскоп до грудей»* [5, с. 407] – наче б *«терпіла тортури сміливо і гордо»* [5, с. 408]; мати дівчинки, зі зрозумілим для читача хвилюванням за здоров'я дитини, надає гіперболізованого значення проханню лікаря про *«маленьку ложечку»*, тож *«розклала руки і дзигною крутнулась на п'ятах, мов снувалка навколо своєї осі. Ади, в кухні всіяке начиння, а ложечки... нема! Вибігла збентежена з кімнати...»* [5, с. 408]. Сповнений іронії вже цитований уривок про вміст Саветиної шухляди, де були *«кишеньковий ліхтарик з розбитим оком, бритва, але не ціла – тільки ручка, пляшка без медикаментів..., половинка ножиць...»* [5, с. 408], тобто жінка зберігає усякий непотріб, а необхідного – немає. Савета переконана, що ложечка у неї знайдеться, проте хаос у її господарці забирає час на пошуки предмета й приносить розчарування Лукіяну. Усмішку викликає перегукування жінок через городи, їхня багатослівність, причитання, згадки якихось подій, які Лукіяну байдужі й недоречні, повсякчасне зникнення з-під носа героя омріяного пирога. Нанизування іронічних спостережень письменником веде до показу в оповіданні іронії долі, яку відчув на собі Лукіян (завершення твору), коли запізно повернувся додому, а потім віддавав ложечки сусідам, і, врешті, одна ложечка виявилася зайвою, і він має її повернути, хоча й не може пригадати кому. А батьки вдома старання сина не оцінили.

Таким чином, в неореалістичному за характером оповіданні *«Ложечка»* Корнелій Регуш на матеріалі, здавалось би, буденної ситуації вимальовує життя всього села, виписуючи: взаємини між дитиною і соціумом; психологію хлопця-підлітка; конфлікт «особисте і загальне» у житті громади й Лукіяна; взаємини між батьками і дитиною в сім'ї. Усі ці складники ведуть, зрештою, до осмислення філософського – як іронія долі влітається у вирішення життєвих питань, і як одна людина у своїй простоті й наївності постає джерелом зайвих дій та інтенцій для інших. Отож за загальною фабулою і сюжетом простежуємо своєрідний підтекстовий елемент: уміння окремої людини віднайти проблему «на рівному місці» і втягнути у цей клопіт усю громаду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В. Українська міфологія. К., 2005. 664 с.
2. Корсюк М. Корнелій Регуш. Просвіт: *Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 книгах.* Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 377–380.
3. Ласло-Куцок М. Засади поезики. Бухарест, 1983. 387 с. Електронний ресурс // Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1861/file.pdf>
4. Літературознавча енциклопедія: У 2 томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. К., 2007. 624 с.
5. Регуш К. Ложечка. Просвіт: *Антологія короткої української прози з Румунії: У 2 книгах.* Кн. 1 / Упорядкув., передмова та дані про авторів М. Корсюка. Бухарест, 2009. С. 406 – 419.
6. Сирохман М. Павло Бездір: графіка, живопис [Текст] : альбом. Ужгород, 2018. 148 с.
7. Трайста М.Г. Розмова з відомим письменником Румунії М. Трайстою. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://g-tarasjuk.livejournal.com/24622.html> : [інтерв'ю вела Г. Тарасюк].

REFERENCES

1. Voitovych V. (2005) *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian mythology]. K. 664 s. [in Ukrainian].
2. Korsiuk M. (2009) Kornelii Rehush [Cornelius Regush]. Prosvit: *Antolohiia korotkoi ukrainskoi prozy z Rumunii: U 2 knyakh. Kn. 1 / Uporiadkuv., peredmova ta dani pro avtoriv M. Korsiuka*. Bukharest. S. 377–380. [in Ukrainian].
3. Laslo-Kutsiuk M. (1983) *Zasady poetyky* [The planted poetics]. Bukharest. 387 s. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1861/file.pdf> [in Ukrainian].
4. *Literaturoznavcha entsyklopediia: U 2 tomakh. T. 2 / Avt.-uklad. Yu.I.Kovaliv*. K., 2007. 624 s. [in Ukrainian].
5. Rehush K. (2009) *Lozhechka* [Spoon]. Prosvit: *Antolohiia korotkoi ukrainskoi prozy z Rumunii: U 2 knyakh. Kn. 1 / Uporiadkuv., peredmova ta dani pro avtoriv M.Korsiuka*. Bukharest. S. 406–419. [in Ukrainian].
6. Syrokhman M. (2018) *Pavlo Bedzir: hrafika, zhyvopys* [Pavel Bedzir: graphics, painting] [Tekst]: albom. Uzhhorod. 148 s. [in Ukrainian].
7. Traista M.H. *Rozмова z vidomym pysmennykom Rumunii M.Traistoiu* [Conversation with the famous Romanian writer M.Trieste]. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://g-tarasyuk.livejournal.com/24622.html>: [interviu vela H.Tarasiuk]. [in Ukrainian].

THE VILLAGE WORLD IN THE STORY BY KORNELIY REHUSH «A LITTLE SPOON»

Abstract. Korneliy Rehush (1940 – 2002) is a well-known Ukrainian prose writer of Romania, scientist, author of «Moon in the Lantern», «White Blossom of Buckwheat», «The Final Station», «The Perfect Cross». Among the researchers of the writer's works are literary scholars M.Korsiuk, M.Laslo-Kutsiuk, M.Mykhailiuk, M.H.Traista, and others. Taking into account the interest that K. Rehush's work arouses among contemporaries, and at the same time its lack of research, the topic of the work is relevant.

The village world in a short story «A Small Spoon» by Korneliy Rehush reveals the interpersonal relationships of the rural community, which unfold against the background of a routine situation: Lukiiian's mother urgently needed a small spoon, and the woman sends her son to borrow it from the neighbors. Taking into account the way the material is selected and the manner of presentation, Korneliy Rehush's story «A Little Spoon» is inclined to neo-realism stylistic movement. After all, the plot in work unfolds around the everyday situation; a child and commoners are attached start solving it; accordingly, in the center of the story is the folk life and the saturation of the artistic space with everyday trifles; the plot develops dynamically and does not tell about the collisions, but they are shown as if they are recorded in a documentary way (especially it is revealed through the replicas of the characters); the story focuses on the telling details (a little spoon and pie); the reader's attention is focused on the struggle of opposite beginnings in the human soul (little Lukiiian); the story reveals the character traits of the boy and the community who are clearly personified on the basis of images-characters suggested by the author; in the story, the writer appeals to the spoken language; a definite situation does not have an unambiguous end.

Accordingly, in the work, the writer writes out the conflict «personal and common»; the relationship between parents and child; the child and society; the psychology of an adolescent boy. The writer observes how the irony of destiny entwines into the solution of life issues. In the plot, we observe a kind of sub-textual element: the ability of an individual human to find the problem out of the blue and thereby add trouble to the whole community.

Keywords: the world willage, short story, neorealism, psycholohism, plot and composition, common and personal.

Стаття надійшла до редакції 30 червня 2019 р.

© Ігнатович О., 2019 р.

Олександра Ігнатович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

Oleksandra Ihnatovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

Тетяна ІРТУГАНОВА,
Марина ЛІТВІНОВА

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ «РУНА ОРОШЕННОГО» ДИМИТРІЯ ТУПТАЛА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 1 (41).
УДК 821.161.2

DOI:10.24144/2663-6840/2019.1(41).134–138

Іртуганова Т., Літвінова М. Особливості стилю «Руна орошеного» Дмитрія Туптала; 15 стор.; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті аналізуються особливості стилю збірки оповідань-міраклів «Руно орошенное» Дмитрія Туптала. Вплив барокової практики та європейської католицької культури помітний не тільки в структурі, а й у поетиці збірки.

Загалом у тогочасних риториках термінологія стилів відзначалася значним ступенем синонімії, нерідко тавтологією. Тому З. Риндух обрав 25 суттєвих термінів, які описували різновиди й відмінності стилів. Усі вони виводилися з головного дерева трьох родів мовлення (*tria genera dicendi*). На основі цієї класифікації спостерігаємо змішаність декількох стилів, проте головним серед них виступає поважний. Елементи ерудиційного стилю фіксуємо в цьому творі, коли автор цитує богословів, деякі наукові відомості, характерні для тогочасного автора, або теоретичні догми православ'я.

Ключові слова: стиль, бароко, риторика, ерудиційний стиль, поважний стиль, роди мовлення.

Постановка проблеми. Книга «Чуда Пресвятої й Преблагословенної Діви Марії» була видана в Новгороді-Сіверському 1677 року. Усі наступні видання (1683, 1689, 1691, 1696, 1697, 1702) надруковані в Чернігові під назвою «Руно орошенное». Це була перша книга Дмитрія Туптала, що дійшла до нас. У ній він намагається описати відомі на той час чудеса від ікони Божої Матері, що перебувала в Іллінській обителі міста Чернігова.

Аналіз досліджень. У різні роки вивченню збірки оповідань-міраклів присвятили свої дослідження О. Матушек [6], І. Шляпкін [13], Ф. Титов [11], М. Попов [8], І. Савченко [9], І. Огієнко [7].

Велику увагу стилістиці творів цього періоду та риторикам приділяли З. Риндух [17], М. Кучинська [14], Л. Левшун [5].

Мета статті – спираючись на термінологію З. Риндуха, встановити особливості стилю збірки оповідань-міраклів Дмитрія Туптала «Руно орошенное».

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив літературних традицій бароко та європейської католицької культури позначився не тільки на структурі й поетиці збірки. На думку Дж. Броджі-Беркофф, категорії бароко стали невід'ємною частиною мислення Дмитрія Ростовського [1].

Якщо брати до уваги каталог стилів у риториках XVII ст., то аналізований твір містить у собі ознаки різних стилів, оскільки українські письменники, що писали у стилі бароко, орієнтувалися передусім на рекомендації, окреслені в польських риториках.

Вплив західноєвропейської риторичної теорії у Польщі позначився передусім на прикладі Кузанського, але він не був яскраво вираженим. Специфіка польських риторик спричинила бурхливий, досить однобічний розвиток мовлення, культури в панегіричному стилі. Похвальним вважали стиль багатий, повний, цicerонівський, із довгими пері-

дами, численними фігурами, науковими, переважно старожитніми, висловами. Також авторам імпонував стиль зв'язний, лаконічний. Було помічено, що ці два радикальні типи стилів взаємодіють між собою. У ці часи вважалося, що стиль є плодом фантазії письменника [17, с. 78].

Загалом у тогочасних риториках термінологія стилів відзначалася високим ступенем синонімії, нерідко тавтологією. Тому З. Риндух обрав 25 суттєвих термінів, які описували різновиди й відмінності стилів. Усі вони виводилися з головного дерева трьох родів мовлення (*tria genera dicendi*).

У збірці «Руно орошенное» спостерігаємо змішаність декількох стилів, проте головним серед них виступає поважний. Цим стилем представлялися важливі, піднесені теми. Найвизначнішими майстрами його використання вважають Демосфена й Цицерона. Його характеризують такими назвами, як піднесений, повний, пристрасний, патетичний, сердечний. Він був засобом вираження честолюбних амбіцій мовців і часто використовувався в писемному мовленні, а також для ефектної промови. Проте його сутності була характерна передусім лаконічна зв'язність і простота, що виражалася в дуже помірній оздобі.

Дослідивши ці оповідання-міракли, відзначимо, що вони, як і більшість творів Дмитрія Туптала, містять риси стилю бароко, проте є максимально простими, а словесним прикрасам автор відводить досить невелику роль. Стиль є чітким, лаконічним, основна мета його – презентація розвитку подій у синхронії. Головний намір Туптала – продемонструвати події чудесного змісту, довести їх реальність, а оздобу вживати для привернення уваги до твору. Читач повинен насамперед зрозуміти хід подій. Якщо враховувати той факт, що рівень освіченості населення на той час був різним, а проповідник намагався орієнтуватися на якомога ширшу

аудиторію, то в цьому творі переважали елементи саме поважного стилю, а компоненти ерудиційного та алегоричного стилів були використані меншою мірою.

Услід за З. Риндухом, вважаємо, що найбільшою небезпекою для оратора при використанні поважного стилю було перебільшення, пишність. Якщо допускалися такі елементи, то оповідний стиль перетворювався у стиль пишний [17, с. 82]. Водночас «Руно орошенне» було яскравим взірцем стилю бароко. Цей стиль добре підходив до проповідницького жанру, де використовується есхатологія, оскільки церковні трактування були часто побудовані на розшифруванні символів, які трапляються у Святому Письмі. Тут ми спостерігаємо авторську символіку («Руно орошенне» – Діва Марія, злі справи – Іов, що гниє, та мертвий Лазар; це також образ святих як квітів у саду Богоматері, про який можемо прочитати також в Ісаака Сиріна).

До «Житій святих» та біблійних подій приєднуються іноді події з життя людей, описаних у «Руні орошенному». Причому як події самих див, що сталися Божою благодаттю від ікони, так і випадки, описані в інших частинах твору, використані як ілюстративний матеріал проповіді. Наприклад, отримання прощення гріхів жінкою у «Прилозі» п'ятнадцятої «Роси» є закодованим сенсом прощення грішниці, що вимила ноги Спасителя своїми сльозами та намастила миром його ноги.

До того ж, скрижаль, на якій Бог написав заповіді, символізує Богоматір у Єфрема Сиріна. Новою скрижаллю Ізраїля називає Богоматір сам Димитрій Туптало, який у ній бачить оновлення, нову благодать.

Елементи ерудиційного стилю фіксуємо в «Руні орошенному», коли автор цитує деякі наукові відомості, характерні для того часу, або теоретичні догми православ'я (наприклад, випадки, коли людина може стати одержимою) («Роса 11»). Стверджуючи, що в кожній хворобі винен гріх, як доказ наводять слова Макарія Єгипетського («Роса 15»), святого Калліста, святого Єроніма.

У двадцятій «Росі» вказується, що Бог наводить на людей різні хвороби, щоб вони позбавилися гріхів, покалися.

Символічним можна назвати те, що автор, починаючи з любові, доводить свої чуда до логічного кінця – воскресіння, ілюструючи потенційно правильний шлях життя, який людині допомагає пройти Богоматір [3].

У «Руні орошенному» спостерігаємо деякі особливості ерудиційного стилю. Я. Квяткевич писав, що чим дорожче каміння у персні, а в золоті шпалетне різьблення, тим більше гідності й поваги має ерудиція, застосована в потрібному місці [17, с. 86].

Окрім цього, Я. Квяткевич рекомендував використовувати цитати з творів поетів, дбати про те, щоб всі описи відзначалися зв'язністю, ясністю і витонченістю стилю. Автор у «Руні орошенному» подає інформацію лише богословського характеру. Згадується, окрім цього, трактат Пієрія про природу речей, цитується Свіда. Проте це все пов'язується із символом Богоматері, перлами («Чудо 21») [3]. Тут

перегукуються також смисли, які характеризують ці явища. Як сльози за зовнішньою подібністю порівнюють із перлами, так і Богоматір своїми моліннями рятує грішних людей («Роса 21») (із простого до дорогоцінного).

Водночас Димитрій Туптало відповідно до вимог ерудиційного стилю цитує з чіткою паспортизацією богословські праці, вчасно підкреслює власну думку прикладами зі Святого Письма, Псалтирі. Досить помітно, що автор надзвичайно добре володіє інформацією богословського характеру, вільно й вчасно цитує потрібний матеріал, вмilo поєднуючи фактичні докази з алегоричною символікою явищ. Отже, твір починає плавно набувати елементів алегоричного стилю, вимог якого дотримується Димитрій Туптало. Наприклад, у риториках XVII ст. не бракує застережень проти перебільшеної алегоризації текстів [17, с. 90]. Метафори, символіка й порівняння тут виступають доречними, на відміну, наприклад, від творів авторів української барокової проповіді – Антонія Радивиловського та Лазаря Барановича. Туптало вмilo поєднує сучасні реальні історії з біблійними пророцтвами та оповідями, використовуючи алегоризацію символів. Унаслідок цього спостерігаємо поєднання сучасності та минулого, реального й художнього через представлену символіку. Також тут фіксуємо взаємозв'язок елементів стилів – ерудиційного, який можна розглядати як реальність, та алегоричного – як сенс пророцтв, глибини семантичного нашарування. Автор завдяки власній ерудиції чітко характеризує спільні моменти, і як результат маємо структурований текст, у якому в цікавій, доступній формі пояснюються основні риси Богоматері та її реальної допомоги людям.

Відкриває аналізовану збірку твір «Роса любові», завершує – «Роса воскресіння». Так кризь призму стилю бароко автор пояснює основну суть християнського вчення. Ікона тут також розглядається як символ поєднання Богоматері з людством. Для барокового твору також характерні символи, узяті з творів античного періоду та Біблії. Усі ці ознаки характерні й для «Руна орошенного», яке в цьому контексті стає своєрідним зразком проповідницької літератури свого часу.

Як відомо, Емануель Тезауро був теоретиком барокового концепту. Його вчення було представлене у праці «Le cannocchiale Aristotelico». Тут автор змальовує картину світу в стилі свого вчення. Концепт відкриває приховані значення й незрозумілі знаки з дійсності, які зашифрував найдосконаліший з концептологів – Бог. Учений вважав, що «концепт проповіді є спеціальною формою аргументу в персвазі проповіді [16, с. 81]. Він стверджує, що «біблійний текст є матерією, алегорична інтерпретація – формою концепту» [16, с. 81]. Ця форма, вважає дослідник, зазвичай збудована на якійсь метафорі, що оприявнює сенс або тропологічний, або алегоричний, або аналогічний.

За Л. Левшун, це – алегорична ампліфікація, яка є методом тлумачення священного тексту, що «наділяється стількома алегоричними значеннями, скільки може вигадати екзегет [6, с. 174]. Такий ме-

тод авторка називає «екзегезою заради екзегези», при цьому книжнику цікавий не сам смисл, а можливі варіанти його перекладу» [6, с. 179].

У своїй праці авторка наводить як приклад погляди Климента Смолятича. Його тлумачення Святого Письма називається «спробою узгодити різні святоісторичні епізоди», а не пояснити їх значення і смисл для сучасників [6, с. 176]. Проте, на відміну від згаданих авторів, Димитрій Туптало менше застосовує алегорезу (ті автори роблять це подекуди надмірно) і це не призводить до явища, яке Л. Ушкалов називає «фігуративними надмірностями» [12, с. 131].

Димитрій Туптало іноді вільно поводить з матеріалом зі Святого Письма, проте вмilo поєднує символізм із дійсністю та зберігає алегоричну традицію богословів попередніх часів.

В. Строев указує на те, що «між думками проповідника та думками (біблійних) текстів часто немає відповідності, або вона тільки зовнішня» [10, с. 530]. Проте в «Руні орошенному» у більшості випадків вдається не лише пояснити сутність явищ, пов'язаних із Богоматір'ю у Святому Письмі, але й поєднати їх майстерно у картину реальних подій, що трапляються з людьми, які контактують з іконою Богоматері, що знаходилася в Іллінському монастирі у Чернігові.

Будову барокового концепту описує у своїй роботі «Sapientiae tuba Scientia id est tractatus scholasticus de arte sacra consionardi» Фелікс Брандімартез (1669). Він складається з трьох речей: «у першій оповідається, представляється й описується фрагмент перекопи, який зводиться до істотного сенсу за допомогою містичного або літерального сенсу» (більший засновок). У другій застосовуються терміни, викладені містично або літерально щодо теми (менші посилання). У третій терміни зводяться для підтвердження тези, що доводиться (конклюдія). У Польщі вчення Сарбевського про концепт було розвинуте в риториках Міхала Радау під назвою «Orator extemporaneous» (1655) та Яна Квяткевича під назвою «Phoenix rhetorum» (1672, 1682, 1690) [15, с. 107].

Серед прийомів гострої думки, які наводив у своїй праці Грасіан, у «Руні орошенному» Димитрій Туптало використовує декілька найвідповідніших. Як перший вид можна виділити аналогію. Вона є подібністю нетотожних об'єктів у певних якостях, відношеннях. Автор називає аналогією відповідність між двома різними поняттями [2, с. 184].

Наприклад, уже у присвяті Димитрій Туптало називає Архієпископа Чернігівського, Новгородського та всієї Півночі Лазара Барановича другим Гедеоном [3, арк. 1], оскільки як Гедеон бачив росу на руні у давні часи, так і Баранович бачить ікону Богоматері, окроплену сльозами. Таким же чином можна пояснити назву ікони (руном Богоматір назвали за її послух).

Тут же у вірші-присвяті владиці Димитрій пише: «Ранна owієсѣѣ а Ruно ієу Сіаѣ» [3, арк. 2]. І як дощ зійшов з небес на руно, так і Христос втілювався від Діви. І як руно орошенне не зазнало пошкоджень від роси, так і Діва залишилась непо-

рочною, незважаючи на втілення Христа.

Бесіди й повчання, у яких є слова Господні, уподібнюються росі й дощу, які, за пророком Ісаєю, сходять з неба та не повертаються назад, а напоюють землю. Так і слова Божі не повертаються до нього без сенсу, але виконуються обов'язково.

Життя тіла – душа, життя душі – Бог. Тіло без душі є мертвим. Мертвою є й душа без Бога.

Так ІоанДамаскин у «Точному викладі православної віри» пише, що нам, як людям, неможливо говорити про Божественні й високі дії Божества інакше, як через образи, й символи, що відповідають нашій природі [4, с. 176].

Очі Христа уподібнюються голубиним очам, бо про палестинських голубів кажуть, що вони люблять над водами жити та звеселяти свої очі водними потоками. Так і Христос звеселяє очі сльозами грішників, які каються [3, арк. 4].

Серед інших прийомів Грасіан рекомендує використання гострого розуму в тлумаченні імен.

У «Бесіді» третьої «Роси» Туптало цитує біблійну книгу Рут. «Не зовѣте ма Ноемїиъ [си їстѣ країна;] нозовѣти ма горка» [3]. Тобто тут обігрується значення імені Ноемїнь, оскільки воно означає 'красива' (з давньоєврейської мови). Проте, зазнавши печалі вдівства та бездітності, вона просить іменувати її гіркою тому, що Бог послав їй велику скорботу. Значенням імені автор розкриває значення ситуації.

Також Димитрій Туптало розшифровує ім'я Марія п'ятьма літерами, кожна з яких є першою у назві дорогоцінного каміння (магніт, адамант, рубін, яхонт, аметист). А кожен камінь означає якусь добродію Пресвятої Богородиці.

Назва єврейського міста Вефулія перекладається українською як «діва». У цьому місті Юдита відсікла голову Олоферну. У восьмій «Росі» ми можемо також спостерігати явище аналогії. Наприклад, як місто Вефулію не здолав ворог, так і молитви Богоматері звільняють усякого, хто був зв'язаний пекельним Олоферном. Або як в'язала Богоматір Христа пелюшками, так в'яже на небі молитвами.

Ім'я зціленої жінки Віри вказує, на думку автора, на її несумнівну віру («Чудо 3»).

Синекдоха з'являється в цитаті слів пророка Єремїї: «Болѣзми и ранами казен вѣдеш Иерѣсалиме» («Чудо» 20) [3, арк. 88]. Гострий розум у контрастах та розбіжності також використовує автор «Руна орошенного» («Прѣмдрѣ вѣше Голомон, но коль овѣзѣмнѣ грѣхѣ работаш» («Чудо 6»)) [3, арк. 33]. Або «притѣкаетъ печальный и ниетъ радость, ..., притѣкаетъ вѣлѣцій и ниетъ здравіе, ..., притѣкаетъ беззаконенъ и ниетъ цѣломѣдріе..., притѣкаетъ невѣжа и ниетъ разѣм» [3, арк. 36].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у збірці оповідань-міраклів «Руно орошенное» ми зафіксували змішаність декількох стилів. За класифікацією З. Риндуха, головним серед них виступає поважний, наявні також елементи ерудиційного стилю.

Перспектива подальших студій полягає у вивченні барокової проповіді періоду її розвитку, а також специфіки української барокової проповідницької культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Броджі-Беркофф Дж. Барокова гомілетика у східнослов'янському культурному просторі. *Contributi italiani al XIV Congresso Internazionale degli Slavisti* (Ohrid, 10 – 16 settembre 2008). Firenze: Firenze University Press, 2008. С. 179 – 200.
2. Грасиан Б. Остроумие или искусство изошренного ума. *Испанская эстетика: Ренессанс. Барокко. Просвещение*. М.: Искусство, 1977. С. 169 – 464.
3. Димитрій Туптало. Руно орошенное. Чернігів: Друкарня Свято-Троїцького монастиря, 1683. 6+107 арк.
4. Иоанн Дамаскин. Точное изложение православной веры. *Источник знания*. М.: Индрик, 2002. С. 156 – 337.
5. Левшун Л. Введение в теоретическую поэтику средневековой восточнославянской книжности. Минск: Беларус. наука, 2009. 451 с.
6. Магущек О. Ю. Символіка Богородиці в метатексті барокової літератури: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 – українська література. Харків, 1999. 19 с.
7. Огієнко І. «Руно орошенное» св. Димитрія Ростовського / Професор. рада Кам'янець-Поділ. держ. укр. ун-ту. Кам'янець-Подільський: Друк. держ. укр. ун-ту, 1920. 8 с.
8. Попов М. С. Свт. Димитрий Ростовский и его труды (с 17 рисунками). СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1910. 355 с.
9. Савченко І. В. Чудеса від ікони Божої Матері Іллінської в літературній обробці Димитрія Ростовського (Туптала). *Сіверянський літопис*. 2000. № 2. С. 42–48.
10. Строев В. Лазарь Баранович, архиепископ Черниговский и его проповеди. *Черниговские епархиальные ведомости*. 1876. № 19. С. 527 – 534.
11. Титов Ф. И. Св. Димитрий, митрополит Ростовский, бывший ученик Киевской духовной академии (1651 – 1709). *Труды Киевской духовной академии*. 1909. № 10. С. 173–239.
12. Ушкалов Л. До історії українського барокового фігуратизму: «символічний світ» Григорія Сковороди. *Діалог культур II. Святе письмо в українських пам'ятках*. К., 1999. С. 130 – 142.
13. Шляпкин И. А. Святой Димитрий Ростовский и его время (1651 – 1709 гг.). СПб.: Типография и хромофотография А. Траншель, 1891. 578 с.
14. Kuczyńska M. Ruska homiletyka XVII wieku w Rzeczypospolitej. Ewolucja gatunku – specyficzna funkcjonalna. *Rozprawy i studia*. T. (DLXXI). Szczecin: Uniwersytet Szczeciński. 325 s.
15. Lewin P. Wykłady poetyki w uchełniach rosyjskich XVIII w. (1722 – 1774) a tradycje polskie. Wrocław – Warszawa – Kraków, Gdańsk, 1972. 192 s.
16. Pawlak W. Koncept w polskich kazaniach barokowych. Lublin: Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2005. 354 s.
17. Rynduch Z. Nauka o stylach w retorykach polskich XVII wieku. Gdansk, 1967. 132 s.

REFERENCES

1. Brodzh-Berkoff Dzh. (2008) Barokova homiletyka u skhidnoslovianskomu kulturnomu prostori [Baroque homiletics in the East Slavonic cultural space]. *Contributi italiani al XIV Congresso Internazionale degli Slavisti* (Ohrid, 10 – 16 settembre 2008). Firenze: Firenze University Press, S. 179 – 200. [in Ukrainian].
2. Grasian B. (1977) Ostroumie ili iskusstvo izoshrennogo uma [Wit or art of a sophisticated mind]. *Ispanskaya estetika: Renessans. Barokko. Prosveshenie*. M.: Iskusstvo, S. 169 – 464. [in Russian].
3. Dymytrii Tuptalo. (1683) Runo oroshennoe [Dewy Fleece]. Chernihiv: Drukarnia Sviato-Troitskoho monastyria, 6+107 ark. [in Ukrainian].
4. Ioann Damaskin (2002) Tochnoe izlozhenie pravoslavnoj very [The exact exposition of the Orthodox faith]. *Istochnik znaniya*. M.: Indrik, S. 156 – 337. [in Russian].
5. Levshun L. (2009) Vvedenie v teoreticheskuyu poetiku srednevekovoj vostochnoslavjanskoj knizhnosti [Introduction to the theoretical poetics of medieval East Slavonic book writing]. Минск: Беларус. navuka, 451 s. [in Russian].
6. Matushek O. Yu. (1999) Symbolika Bohorodytsi v metateksti barokovoi literatury [Symbolic of the Virgin Mary in metatext of Baroque literature]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.01.01 – ukrainska literatura. Kharkiv, 19 s. [in Ukrainian].
7. Ohiienko I. (1920) «Runo oroshennoe» sv. Dymytriiia Rostovskoho [«Dewy Fleece» by St. Dimitry of Rostov] / Profesor. rada Kamianets-Podil. derzh. ukr. un-tu. Kamianets-Podil'skiy: Druk. derzh. ukr. un-tu, 8 s. [in Ukrainian].
8. Popov M. C. (1910) Svt. Dimitrij Rostovskij i ego trudy (s 17 risunkami) [St. Dimitry Rostovsky and his works (with 17 drawings)]. SPb.: Tipo-litografiya M.P. Frolovoj, 355 s. [in Russian].
9. Savchenko I. V. (2000) Chudesa vid ikony Bozhoi Materi Illinskoj v literaturnii obrobtsi Dymytriiia Rostovskoho (Tuptala) [Miracles of the icon of the Illinskaya Mother of God in the literary sampling of Dimitry of Rostov (Tuptala)]. *Siverianskyi litopys*. № 2. S. 42 – 48. [in Ukrainian].
10. StroeV V. (1876) Lazar Baranovich, arhiiepiskop Chernigovskij i ego propovedi [Lazar Baranovich, Archbishop of Chernigov and his sermons]. *Chernigovskie eparhialnye vedomosti*. № 19. S. 527 – 534. [in Russian].

11. Titov F. I. (1909) Sv. Dimitrij, mitropolit Rostovskij, byvshij uchenik Kievskoj duhovnoj akademii (1651 – 1709) [St. Dimitrij, Metropolitan of Rostov, a former student of the Kiev Theological Academy (1651 – 1709)]. *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii*. № 10. S. 173 – 239. [in Russian].
12. Ushkalov L. (1999) Do istorii ukrainskoho barokovoho fihuratyizmu: «symbolichnyi svit» Hryhoriia Skovorody [To the History of Ukrainian Baroque Figurative Art: The «Symbolic World» by Grigory Skovoroda]. *Dialoh kultur II. Sviate pysmo v ukrainskykh pamiatkakh*. K., S. 130 – 142. [in Ukrainian].
13. Shlyapkin I. A. (1891) Svyatoj Dimitrij Rostovskij i ego vremena (1651 – 1709 gg.) [St. Demetrius of Rostov and his time (1651 – 1709)]. SPb.: Tipografiya i hromolitografiya A. Transhel, 578 s. [in Russian].
14. Kuczyńska M. (2004) Ruska homiletyka XVII wieku w Rzeczypospolitej. Ewolucja gatunku – specyficzna funkcjonalna. *Rozprawy i studia*. T. (DLXXI). Szczecin: Uniwersytet Szczeciński. 325 s. [in Polish].
15. Lewin P. (1972) Wykłady poetyki w uchełniach rosyjskich XVIII w. (1722—1774) a tradycje polskie. Wrocław – Warszawa – Kraków, Gdańsk, 192 s. [in Polish].
16. Pawlak W. (2005) Koncept w polskich kazaniach barokowych. Lublin: Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lublińskiego, 354 s. [in Polish].
17. Rynduch Z. (1967) Nauka o stylach w retorykach polskich XVII wieku. Gdansk, 132 s. [in Polish].

THE PECULIARITIES OF «DEWY FLEECE» («RUNO OROSHENNOYE») STYLE BY DYMYTRIY TUPTALO

Abstract. The paper analyzes the specific features of the style of «*Dewy Fleece*» («Runo Oroshennoye»), the miracle short stories collection by Dymytriy Tuptalo. The influence of Baroque practice and the European Catholic culture was reflected both in the structure and poetry of the collection.

Dewy Fleece («Runo Oroshennoye») is the first book by Dymytriy Tuptalo that we have the knowledge about. The author is trying to describe the miracles of Mother of God's icon, in Illinsky monastery of Chernihiv.

The book's style is regarded as peculiar and especially relevant for the analysis, due to the fact that the problem under consideration lacks sufficient attention.

The paper aims at styles definition, having been used by Dymytriy Tuptalo, through the lens of Z. Ryndukh's terminology.

The purpose of the paper is the description of styles combination peculiarities and the usage of artistic techniques in Dymytriy Tuptalo's «*Dewy Fleece*» («Runo Oroshennoye»).

It has been emphasized by the authors that the terminology of styles was marked by the degree of synonymy, often tautology, making characteristic feature of the rhetoric. Therefore, Z. Ryndukh chose 25 essential terms describing the style and differences of styles. All of them have been derived from the main tree of three genres (genera) of speech (tria genera dicendi). On the basis of this classification, the merging of several styles has been fixed. The leading role is occupied by the so called “respectable” style. The elements of «erudition» style can be seen in this work, when the author cites theologians, scientific information, characteristic of that time, a contemporary author or the theoretical dogmas of Orthodoxy.

Dymytriy Tuptalo cited information of theological character in a timely manner, emphasizing his own opinion about the teachings of the Holy Scripture and Psalms. It is very noticeable that the author possesses good knowledge of theology, freely and timely quotes the necessary material, skillfully combining factual evidence with allegorical symbolism of phenomena.

The perspective of further studies is the consideration of the Baroque sermon of the period of its development and the specifics of the Ukrainian Baroque preaching culture.

Keywords: style, Baroque, rhetoric, erudition style, elevated style, genres (genera) of speech.

Стаття надійшла до редакції 20 квітня 2019 р.

© Іртуганова Т., 2019 р.

© Літвінова М., 2019 р.

Тетяна Іртуганова – викладач кафедри германо-романської філології та перекладу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Северодонецьк, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9424-7842>

Tetiana Irtyuhanova – Teacher of the Department of Germanic and Romance Philology and Translation of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9424-7842>

Марина Літвінова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германо-романської філології та перекладу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Северодонецьк, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-4362-1822>

Maryna Litvinova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Germanic and Romance Philology and Translation of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-4362-1822>

СПЕЦИФІКА ВЕЛИКОДНЬОЇ ОБРЯДОВОСТІ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 398.332.12 (477.87) Потушняк

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).139-145

Тиховська О. Специфіка великодньої обрядовості Закарпаття; 19 стор.; кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто великодні обряди Закарпаття, зафіксовані Ф. Потушняком у 1944 році й опубліковані в газеті «Недѣля». Акцентовано на семантиці великодніх вогнів, паски, писанки в уявленні українців, їх зв'язку з культом предків, сонцем, магією. Наголошено на маловідомих обрядах, що виконувались у великодню ніч, та повір'ях, які зумовлювали ритуальну поведінку під час свята.

Ключові слова: Ф. Потушняк, Великдень, великодні вогні, весняна обрядовість, ритуал, обряд, паска, писанка, повір'я.

Постановка проблеми. Великодня обрядовість відіграла важливу роль у житті наших предків, і дещо у видозміненій формі вона й сьогодні структурує ритуально-річний цикл життя українців, надаючи впевненості у нескінченності, безперервності життя. Язичники пов'язували Великдень із вірою у воскресіння душ померлих предків й поверненням їх з Вірюю разом із першими птахами навесні. Великодня обрядовість мала свої специфічні риси в різних регіонах України. Зокрема, цікавими й водночас малодослідженими є фольклорно-етнографічні розвідки Ф. Потушняка про святкування Великодня на Закарпатті, що й зумовлює актуальність цієї статті. У 40-х роках ХХ століття вченим було зафіксовано ряд ритуалів та народних вірувань, що увиразнюють специфіку ментальності українців, окреслюють зв'язок християнських великодніх обрядів із світоглядом язичників.

Аналіз останніх досліджень. Українська великодня обрядовість була об'єктом дослідження В. Войтовича, О. Воропая, В. Гнатюка, В. Давидюка, С. Килимника, Ю. Ткача, М. Шмайди, Ф. Потушняка, В. Шухевича та ін. М. Костомаров [3] та І. Нечуй-Левицький [4] у своїх розвідках описали весняно-великодні ігри українців. Кілька статей, присвячених великодній традиції, опублікував Ю. Пуківський; учений розглянув шлюбно-любовні мотиви у великодній традиції бойків, образ відьми у великодніх звичаях та повір'ях українців Волині, хліборобські мотиви у великодньому циклі. Ю. Пуківський спостеріг, що «великодній цикл народного календаря бойків містить значну кількість звичаїв та обрядів, що безпосередньо чи опосередковано пов'язані із шлюбно-еротичною тематикою. Вони найбільше виражені в молодіжних іграх та забавах, які не дарма вважалися справжніми ярмарками наречених» [7, с. 104]. Я. Самотіс проаналізувала традиційну великодню обрядовість гуцулів [9] та господарські мотиви у великодній обрядовості українців Жидачівського району, зазначивши, що господарські мотиви найбільш яскраво «виражені в обрядах, пов'язаних з такими великодніми атрибутами, як: свячена гілка верби, освячені предмети та продукти святкового столу, а також їхні залишки» [8, с. 1031]. Однак великодня обрядовість Закарпат-

тя, і, зокрема, її дослідження Ф. Потушняком залишилася поза увагою вчених.

Мета статті: проаналізувати великодню обрядовість Закарпаття середини ХХ століття на основі праць Ф. Потушняка, виявити психологічні передумови появи ритуалів та вірувань, осмислити образи-символи Великодня крізь призму психоаналізу.

Виклад основного матеріалу. Статті Ф. Потушняка про Великдень мають не просто описовий характер, у них ми знаходимо не тільки перелік певних обрядів, характерних для Закарпаття, але й філософське заглиблення у їх семантику. Ф. Потушняк порівнює життя з невпинною течією, яка в народних віруваннях символізує нестримний рух уперед. За спостереженням ученого, «характер життєвого процесу має завжди колоподібний вигляд. Велике коло – це період життя людини, який починається народженням, сягає вершини під час весілля, і закінчується смертю – через ритуали переходу (Ван Геннеп). Менше коло – це річне коло, яке складається з менших кіл (пори року та тижні). Воно виникло на основі спостереження за природними явищами. Звідси і ритуальна сторона «народних свят», тобто імітація природи, яка є власне ритуалом» [10, с. 3]. Помітне місце у «меншому» річному колі займає Великдень, з яким тісно пов'язаний образ сонця, котре навесні набуває більшої сили й здатне стимулювати народження нового життя (рослиності) й вселяти в душі людей віру в оновлення життя, світу, духовного й буттєвого простору. Найчастіше у весняних іграх ми бачимо образ кола, колеса, що є трансформованим уявленням про сонце та річний цикл. За спостереженням К.-Г. Юнга, «коло є відомим символом Бога, рівно ж як і хрест (у певному сенсі) та четвірність загалом» [14, с. 275]. Річне коло, яке містить чотири взаємопротилежні періоди, на думку вченого, теж уподібнюється до символу Самості: «коли природа завершила колообіг, тоді вона в ньому поєднала чотири якості і певною мірою намалювала водночас чотирикутник, оскільки протилежності зв'язуються й обоюдно утримуються протилежностями» [14, с. 370]. У цьому контексті зрозуміло стає традиція водіння хороводів під час календарних свят – ці ритуальні танці мали на меті імітувати рух сонця по небу, відтворювали річний цикл і утверджували ідею

гармонії, наближення до божества, до архетипу Самості. «Хороводи у вигляді кола були невід'ємною складовою весняних обрядів. Водили їх виключно за сонцем (рос. «посолонь») – зі сходу на захід, що символізувало рух сонця по небу, зміну дня і ночі, зміну пір року, народження і смерті» [2, с. 37]. Язичники святкували Великдень (Великий день Сонця), виконуючи низку обрядів та ритуальних ігор на честь відродженого сонця, яке позбулося зимового безсилля. За спостереженням О. Ковалькова, саме на період Великодніх свят «припадають періоди «сакрального» часу. У цей час максимально активізуються надприродні сили, розмиваються межі між світом живих і мертвих, проводяться найважливіші ворожіння, результати яких обов'язково справджуються» [2, с. 70]. Мірча Еліаде наголошував, що будь-яке релігійне свято тісно пов'язане з певною священною подією, що мала місце «*ab origine* і ритуально стає теперішньою. Учасники стають сучасниками міфічної події. Іншими словами, вони «виходять» зі свого історичного часу [...] і віднаходять первісний час, котрий є завжди однаковим, належить Вічності. Релігійна людина періодично пірнає в міфічний священний час» [1, с. 47]. На думку вченого, «роль періодичних реактуалізацій божественних діянь, релігійних свят полягає в тому, щоб нагадати людям про священність моделей» [1, с. 47]. Великдень у сприйнятті українців є однією з найпотужніших «священних моделей», це свято утверджує ідею безсмертя людської душі. Через виконання ряду ритуалів, використання символічних атрибутів люди метафорично долучаються до праісторії воскресіння Ісуса Христа.

За спостереженням Мірчі Еліаде, календарні обряди тісно пов'язані з прагненням людини продукувати творчі акти божеств та певні міфічні події й стати їх співтворцем, утвердивши в такий спосіб значущість власного життя. «Для віруючої людини архаїчний культур Світ оновлювався щороку; інакше кажучи, щороку він віднаходить нову оригінальну «святість», яку мав, коли вийшов з рук Творця. [...] Космічне життя уявлялося у вигляді циклічної траєкторії, ідентифікуючись із роком» [1, с. 40]. Отже, кожне календарне свято актуалізувало певний міф чи народне вірування, роблячи його «містком» між минулим (міфічним часом) і сьогоденням, «через ритуали віруюча людина може без перешкод «перейти» зі звичайного часу в час священний» [1, с. 37]. Великдень мав на меті зробити людину сучасником давньої міфічної події – відродження й трансформації життя, утвердити ідею безсмертя людини та світу (віра у повернення душ померлих із Вирію та воскресіння Ісуса Христа).

Ритуалам, які відбувалися під час календарних свят, також надавалося магічного значення. Їх виконували з метою втілення в життя задумів, мрій, бажань, імітуючи їх здійснення: «щоб бажання здійснилося, необхідно імітувати його здійснення, – пише Ф. Потушняк. – Тому ритуал завжди пов'язаний із річною або родинною обрядовістю, і завжди має зв'язок з природою та її явищами» [10, с. 3]. Дослідник наголошував на значущості ритуалів, для структурування життя віруючої людини,

порівнював їх із постом та молитвами й виокремлював важливість символу сонця в обрядодіях: «Всі наші звичаї річного кола завжди пов'язані з культом сонця, його зростанням та спаданням, це факт властивий усім примітивним народам» [10, с. 3]. Закарпатський дослідник наголосив, що виразом і символом Великодня є паска, тобто об'єктивований образ сонця, оскільки вона має круглу форму й повинна так само, як і сила сонця, «рости», коли замішане на дріжджах тісто бродить. Слово «паска» на означення білого круглого хліба з'явилося у великодній обрядовості з приходом християнства, а круглий ритуальний хліб (короваї, солодкі бабки, калачі) язичники випікали задовго до нашої ери на честь зростаючого сонця навесні.

Паска постає уособленням великого сонця, на противагу «карачуну, котрий є уособленням малого сонця. Сьогоднішня паска майже всюди має однако-ву форму. Давно це був великий хліб, наприклад, із житньої муки. Тепер паску печуть зазвичай у «формах». Інколи прикрашають плетінням, косами, вінками, куричками, ружами та ін. На західному Прикарпатті паска зовсім без прикрас» [10, с. 4].

Ф. Потушняк акцентував на технології випікання паски у першій половині ХХ століття на Закарпатті та її символізм; від розміру паски, в уявленні наших предків, нібито залежала величина статків родини: «паска має бути велика, оскільки вона є символом багатства» [10, с. 4]. Також важливими були технологія та процес випікання паски, які «магічним» чином забезпечували здатність цього ритуального хліба впливати на життя тих, хто його споживає: «Паска печеться тільки в «сприятливі дні»: вівторок, четвер, суботу; найкраще – в суботу, щоб була хороша. Для паски спочатку роблять «причину» на дріжджах, прикрасивши пасху, її перехрестять, і кладуть на неї гілочку верби. Верба тут постає уособленням чогось святого, оберігає паску від злого впливу і сприяє її росту. На Закарпатті відомий також «такий імітаційний акт, як скакання вгору, щоб паска росла» [10, с. 4]. За аналогією до сонця, сила якого зростає навесні, повинна рости догори й паска й у такий спосіб метафорично підсилити сонячну енергію, стати уособленням сонячного світла. Коли «причина» викисне, місяць паску руками. «А щоб руки протягом року не були порожні, то й під час приготування паски вони не повинні бути голими, тоді й цілий рік всього буде в досталь» [10, с. 4].

Ф. Потушняк відзначає, що колись за розміром пасок, і, відповідно, вони по-різному називалися: «біля головної «паски-матки» печуть ще й «сестру паски» або ще й «другу сестру» [10, с. 4]. Існував колись на Закарпатті звичай пекти «пасочки» – для похресників, бідних, вшанування померлих. Цікаво, що давно «паски були такі великі, що треба було під розбивати» [10, с. 4], бо інакше з печі їх неможливо було витягти. Очевидно, велика за розміром паска мала символізувати рівень достатку, багатства в родині.

Існував також певний ритуал освячення паски, яку несли до церкви не в кошику, а замотаною у великодню скатертину: «Випечену Пасху кладуть

на велику тарілку, яка стоїть на окремій «великодній» скатертині, котру зав'язують зверху у вузол, щоб у руку можна було взяти. Під паску кладуть обов'язково яйця, ковбасу, шинку, сир, масло, сіль та ін» [10, с. 4]. На сході Закарпаття паску несли святити у вовняних та полотняних «бесагах» (Вони були поширені в гірській частині аж до Колочави і річки Тересви). Але сьогодні їх замінив кошик, яким користуються у долинних регіонах у Мараморощині (виробляють їх в Ізі). У західній частині паскуносять у білій домашній гарно вишиваній або тканій скатертині. Кожен обов'язково щось несе святити до церкви» [3, с. 4], і в такий спосіб метафорично долучається до містерії воскресіння, стає причетним до сакрального часу.

Прикметно, що під час великодніх ритуалів відчувався чіткий гендерний розподіл ролей: жінка повинна була місити тісто, пекти паску, готувати до освячення їжу, але освячувати приготоване нею мав чоловік: «Святити паску несе найстарший в родині – батько, а коли його нема, то син. У волинцях, коли нема чоловіка в родині, то кличуть сусідського хлопця (він, принісши паску, заступає старшого члена в родині)» [10, с. 4]. Під час освячення паски ставали навколо церкви кожен на своє звичне місце. Були присутні представники усіх сільських родин, тому можна було з'ясувати їх кількість у населеному пункті. Оскільки паска була символом сонця, на ній під час освячення «запалювали воскову свічку (обов'язково саме воскову)» [10, с. 4]. Таким чином полум'я свічки об'єктивує внутрішній прихований вогонь людської душі, добро і святість.

На Закарпатті існували також вірування про необхідність швидкого повернення додому після освячення паски. Той, хто прийде до хати першим, швидше за сусідів, мовляв, буде першим у всьому. Тому після освячення брали паску на плече і бігли з нею додому. Біг на перегони з паскою після освячення, за спостереженням Ф. Потушняка, є дуже поширеним явищем. «Це складне магічне явище, де береться до уваги кількість натовпу, часовий вузол річного значення – Великдень, до чого приєднується і паска, яка своєю святістю підносить і впорядковує життя. Бути першим в ряді – це хороший знак» [10, с. 4], який може за аналогією спроекуватися на ті сфери життя, що з ним асоціюються. Наприклад, «хто перший буде в ряді, той буде перший в усьому, а хто впаде – помре, або ж той, хто відстане з паскою позаду, – помре» [10, с. 4]. Але магія бігу з посвяченою паскою мала здатність трансформувати чи «запрограмувати» не тільки життя людини, в руках якої вона була, але й за аналогією нібито могла впливати на природу: слід було швидко бігти, «щоб сіяння втікало, росло вгору; люди біжать, рухаються, і сіяння біжить, росте» [10, с. 4]. У деяких місцевостях з освяченою паскою тричі оббігають хату, можливо, для того, щоб символічно окреслити коло-оберіг навколо житла й убезпечити його від впливу нечистої сили й усього злого. Ф. Потушняк спостеріг також, що молодіці перебігають вулицю з освяченою паскою, щоб діти за аналогією до бігу швидко почали ходити. Дослідники відзначають іс-

нування тісного зв'язку між тим, що відбувається на Великдень і подіями, що мають місце протягом року. Великодні ритуали та обрядодії ніби запрограмувають сценарій року.

Після повернення з освяченою паскою додому, під поріг стелять плетений килимок (символ багатства, як і при інших обрядах). Перед тим, як їсти паску, члени родини «спочатку моляться і хрестять її, потім обрізають із чотирьох (або дванадцяти) сторін (і кажуть при цьому «Христос Воскрес!»). Їдять зі всього, освяченого в церкві» [10, с. 4]. Відрізані з паски шматки не викидають, а зберігають до Вознесіння, оскільки приписують їм лікувальні властивості, в першу чергу для худоби (як і крихтам з паски). Ф. Потушняком зафіксоване повір'я: «якщо б шматочок паски з'їла миша, то стала б кажаном, вирости б у неї крила. А якщо вмитися водою, якою милося пасхальне корито, пропадуть прищі» [10, с. 4]. Магічною силою народна уява наділила також предмети, які освячуються разом з паскою: порох, кулі, батіг, гроші, часник, сіль – в основному те, що стосується худоби і боротьби з нечистою силою.

Сама паска після освячення вважається святою, а з неї святість передається людині чи тварині під час дотику. «Наприклад, коли господар повертається з паскою, входить до хліва, і дотикається нею до худоби, «щоб худоба, як тісто росла догори». Паска добра і свята, тому і людина, і худоба, які до неї доторкнулися, стають добрими. Освячену паску також кладуть на голову нечемній дитині і поганій худобі, які через контакт з нею стають добрими» [10, с. 4]. У такий спосіб відбувається метафоричне долучення людини до енергії божества.

Паска сприймалася українцями і як сакральний предмет, здатний віщувати майбутнє: «коли паска росте нормально, то все добре; коли на ній зробиється пупець, або паска підріжеться, то це означає багатство, або приріст в родині, однак десь це символізує смерть. Або ж коли паска по середині заломиться, то це означає, що хтось цього року в хаті помре (через подібність її до гробу)» [10, с. 4], – зазначає Ф. Потушняк.

Під час Великодня, так само як і на Різдво та Купала, побутував звичай розпалювати ритуальні вогнища, які були символом живого вогню, уламком сонячної енергії, в них ніби було «втільене прагнення допомогти сонцю, коли воно найбільше цієї допомоги потребує. Ще Д.Д. Фрезер, розглядаючи цей звичай, вказував на дві теорії, що пояснюють використання обрядового вогню – солярну і очисну. Вогонь розпалювали на найвищих точках даної місцевості, поближче до сонця, щоб воно повною мірою і з максимальною користю для себе могло скористатися допомогою, яку йому пропонували» [2, с. 71]. Великодній вогонь на Закарпатті запалювали у великодню суботу, і він теж мав на меті «піднесення й посилення росту творчої сили в природі – теплої сонечка [...]. Весняні вогнища супроводжувалися співами (діалоговий хор), танцями, забавами, котрі в першу чергу повинні були сприяти підсиленню вегетаційної сили природи» [11, с. 3]. Життєва енергія, радість, які панували в серцях ви-

конавців обрядів, мали стати суголосними енергії вогнища, сонця та природи.

На думку Ф. Потушняка, значний вплив на ритуал розпалювання вогнищ на Великдень справило також релігійне оповідання про те, що охороняючи Христа в гробі, люди теж розпалювали вогонь. Однак дослідник припускає й можливість іншого трактування сутності цих вогнів, пов'язує їх з культом предків, оскільки «поширені вони в середній і західній Німеччині, Голландії, Швеції, а також у східних слов'ян» [11, с. 3]. Ф. Потушняк згадує звичай «гріти покійників» великодніми вогнями – тобто символічно вшановувати предків у такий спосіб. Цей обряд зафіксований і Я. Самотіс у середовищі гуцулів, тут він має назву – «гріти діда». Дослідниця зазначає, що про цей ритуал свого часу писали Оскар Кольберг та Адам Фішер; і виконувалось це обрядове дійство здебільшого у середу або четвер перед Великоднем, а місцями і у Великодню суботу. «Вранці на Живний четвер на пагорбах поблизу хат роздмухують вогонь. Цей звичай називається «старого спалити» («гріти діда»)). Суть звичаю полягала в тому, що в зазначені дні переважно діти ходили від хати до хати і під вікнами кликали: «Грійте діда! Грійте діда! Дайте хліба! Аби вам овечки, аби вам ягнички, аби вам телички», на що хтось із хати відповідав: «Гріємо, гріємо, даємо!» Дітей обдаровували «кукуцями» – спеціально спеченими малими пшеничними чи житніми хлібцями» [9, с. 106].

Розпалювання пасхальних вогнів відбувалося у певний час доби й мало свою специфіку, на відміну, наприклад, від вогнів Чистого четверга. Святий суботній вогонь розпалювався «після заходу сонця, за старим звичаєм. Цей звичай затримався в західній частині Підкарпаття (починаючи десь від Драгова, на східній частині його майже не знають). Наприклад, починається це так: церковник виносить все сміття і недопалки з церкви і спалює (таким є спосіб знищення святих речей – вогонь їх очищає). Потім розпалюють великодній вогонь, на який зноситься будь-який матеріал із усіх усюд. За хвилину вогнище оточує молодь з села, і починаються звичайні при такому зібранні веселі витівки, які пеходять у веселі жарти, а інколи й у випадкові бійки та крики на все село» [11, с. 3]. Але такі веселощі біля вогню тимчасові й характерні тільки для молоді, оскільки зумовлені віковими особливостями – юнаки й дівчата постійно жартують, для них вогонь асоціюється з енергією життя та пристрасті. Для молоді запалювання великодніх вогнів перетворюється на захопливе заняття, своєрідну пригоду. Юнаки прагнуть зробити вогнище ще більшим, вищим і задля цього шукають всюди матеріал для спалення: «не пожаліють ні сусідську огорожу, ані щось інше, що їм потрапить до рук – може бути завдана досить значна шкода» [11, с. 3]. Наступного дня деякі господарі сердяться на витівки молоді, але образа швидко минає, оскільки це жарт, який доповнює «великодній обряд, і за який ображатися не можна» [11, с. 3].

Дорослі ставляться до великоднього вогню серйозно, оскільки для цього ритуалу загально-

прийнятою є тиша, для них вогонь має семантику межі між світами, через яку умовно відбувається «спілкування» з душами померлих предків. Коли «до молоді приєднуються старші люди, біля вогню триває серйозна бесіда, і такою, вважається, вона й повинна бути. До грубих жартів справа не доходить» [11, с. 3]. Ф. Потушняк відзначає, що звичай розпалювання великоднього вогню набуває релігійного забарвлення. У церкві горять свічки (народ з подяками молиться та співає), а у той самий час надворі теж «розгорається вогонь, стає великим, на сусідніх горах також спалахують вогні, наступає момент підняття. Перш за все з'являється бажання ще його підняти і збільшити. Вогонь вночі серед села – це щось саме по собі веселе та радісне (тим більше, що в церкві у цей час люди стережуть плащеницю)» [11, с. 3]. Таким чином, вогонь стиволізує життєву енергію, духовне просвітлення, прилучення людини до тайства воскресіння Ісуса Христа.

Великодній вогонь у народних віруваннях українців наділявся також здатністю віщування: «коли вогонь гарний, кидає іскру вгору, то це означає, що буде гарний урожай, найкращою буде кукурудза. Коли вогонь не хоче горіти, слабкий, то це означає, що цього року буде поганий урожай» [11, с. 3]. Тому люди й прагнули розпатити велике вогнище й за аналогією забезпечити собі хороший урожай та удачу.

Ф. Потушняк згадує, що раніше про великодній вогонь піклувалися старші люди і звозили для цього вогню возами дрова. «Тоді вогонь був великий і помітний на цілу околицю. Коли перейшли на православну віру, також палять вогні і коло ново-збудованих церков» [11, с. 3]. Існувало повір'я, що великодній вогонь має бути чистим – його не можна оскверняти невідповідними речами, не можна зневажати, бо він «святий вогонь».

Невід'ємним атрибутом Великодня є крашанка, котра сприймається як символ народження світу в міфології. «Відповідно до космогонічних уявлень українців саме з великоднього яйця сонце отримує творчу енергію. Дитяча великодня гра в розбивання крашанок є відлунням давнього вірування про космічне яйце, яке, розбившись, дарує природі творчі сили, – зазначає О. Ковальков. – Християнство ж, переклавши на Ісуса Христа багато функцій язичницького бога сонця, наділило його й атрибутами останнього, зокрема вшануванням яйця на його честь» [2, с. 47]. Крім того, освяченій писанці (крашанці) у народних віруваннях приписувалося значення потужного оберіга від злих сил та пожежі, вона магічним чином нібито могла покращити здоров'я, сприяти зародженню кохання, швидкому росту рослин. Досліджуючи великодню обрядовість буковинських гуцулів, Я. Самотіс відзначила: «Свячене розфарбоване яйце було символом життя, тому й малювали на ньому безкінечник. Писанкою не грали в «навбитки», не котили з пагорба, її дарували і берегли до наступного свята. Дарували дівчата парубкам як запоруку своєї вірності, дарували хрещеникам як оберіг, дітям на щастя. Після освячення в церкві старші люди обмінювалися між со-

бою писанками, давали одні одним «за простибіг», а парубки відбирали писанки у дівчат» [9, с. 107]. Подібні обряди зафіксовані й на Закарпатті.

За спостереженням Ф. Потушняка, писанки перш за все є подарунками похресникам. «Хресні матері на другий і на третій день свят біля церкви дають своїм похресникам разом із пасочками одне (або два) писані яйця. Коли похресник не прийде до церкви, хтось із дітей хрещеної матері принесе їх йому додому. (Коли дають яйце з пасочкою, промовляють, щоб хресник був файний як писанка, а благий як пасочка). Коли похресник раптом помре, то хресна матір дає йому в руки розписане яйце, «щоб мало чим гратися на тому світі»» [12, с. 3]. Крашанки приносили як подарунок померлим, залишаючи їх на могилах. Відповідно до міфу про народження Всесвіту із золотого зародка (прайця) писанка, покладена до рук померлій людині чи на могилу, символізує народження небіжчика в іншому світі, нове «світотворення» для нього в іншому вимірі реальності. Яйце саме по собі загадкове, тому і в магії воно часто виступає як посередник та символ. Звичай виготовлення писанок поширений всюди, він умотивується магичним світоглядом нашого народу.

Ф. Потушняк пише про цілий ряд великодніх табу, які мають здатність впливати на хід подій протягом року. «Їх суть полягає в тому, що те, що відбувається сьогодні, буде повторюватися цілий рік, а також через символічну подібність переноситься на інший предмет» [13, с. 3]. Отже, Великдень сприймається як мікромодель цілого року. В уяві наших предків цей день здатен «запрограмувати» події наступних 12 місяців, оскільки сакральний час та час історичний не співмірні. Загальновідоме великоднє табу – заборона спати у перший день Великодня. Оскільки «хто спить на Великдень, в того буде сіяння «спати», і вітер, і бурі його перевернуть» [13, с. 3]. Або: «Коли жінка спить, то її льон і коноплі будуть спати (лежати)» [13, с. 3]. Таке табу вмотивовує недоцільність сну під час свята, оскільки за аналогією це може спровокувати неврожай та інші негаразди. Людина під час великодніх свят стає співтворцем сакральних міфічних подій, тож будь-яка її дія та стан «програмує» розвиток подій у її маленькому світі (хата, господарство).

Існують й інші табу, які стосуються Великодня й пов'язані з уявленням про сакральний час. Зокрема, «на Великдень не можна їсти на дворі паску, бо звірі будуть насіння їсти. Хто на Великдень буде голодний, лінивий, сумний, буде голодний, лінивий, сумний цілий рік. Тому на Великдень мають бути

всі чисті та ситі» [13, с. 3], – зазначає Ф. Потушняк.

Великдень українці вважали часом, коли можуть відбуватися різні дива. Одне з них – можливість зустріти власну Долю, оскільки саме у цей період, згідно з народними віруваннями, межа між світом людей та не проявленим світом ставала умовною, її легко було подолати духам та міфічним істотам. Щоб закликати власну Долю, слід було «одразу ж після того, як пообідали, вийти на вулицю і стати обличчям до сонця. Якщо Доля приходила у вигляді красивої молодої дівчини, то і майбутнє мало бути безхмарним і привітним. Якщо ж зустрічали літню та кволу Долю – не було чого доброго чекати попереду» [2, с. 106]. О. Ковальков згадує вірування українців про перетворення на вовків (вовкулак) на Великдень: «Для цього потрібно було узяти ножа, піти до лісу, увіткнути його в пенюк і перекрутитися через нього. Цікаво, що й зворотнє обернення відбувалося на Великдень, але через 1 – 2 роки» [2, с. 106]. Отже, сакральний великодній час в уяві наших предків сприяв ритуалам, спрямованим на трансформацію світосприйняття не тільки в плані духовного переродження й просвітлення, але й фізичної трансформації. Набуття людиною зооморфного вигляду (вовка), з точки зору психоаналізу, є метафорою прийняття індивідом власної тваринної сутності, примирення з інстинктами, тіньовою стороною власної особистості задля майбутнього духовного переродження, індивідуації (через рік чи два).

Висновки. Отже, великоднє обрядовість відіграла важливу роль у житті українців, оскільки утверджувала ідею безперервності людського життя, акцентувала на можливості структурування особистого й світового простору через виконання певних обрядів та магичних текстів (календарних пісень: веснянок, гаївок, величальних пісень). Людина метафорично ставала дотичною до міфічного священного часу, перетворювалася на співтворця «божественної» історії й у такий спосіб утверджувала цінність власного життя. Великдень тісно переплетений з образом сонця, котре символізує Бога і архетип Самості водночас. Це свято моделює архетипний сценарій індивідуації – через осмислення історії воскресіння Ісуса Христа (символічним відповідником якого в язичників було сонце) людина здобуває віру в можливість власного переродження, духовного й тілесного воскресіння. А всі атрибути Великодня підсилюють цю віру: ритуальний вогонь, паска, крашанка (писанка) – асоціюються з сонячною енергією, життєдайною силою, яка сприяла пробудженню природи й позитивним змінам у житті окремої людини, яка долучалася до великодніх ритуалів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Еліаде М. Священне й мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання [пер. з нім., фр., англ. Г.Кьорян, В.Сахно]. К.: Основи, 2001. 591 с.
2. Ковальков О.Л. Час у структурі традиційної ментальності (на матеріалах української етнології). Кіровоград, 2011. 170 с.
3. Костомаров М. Слав'янська міфологія. К.: ФОП Стебляк О.М., 2014. С. 98 – 113.
4. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: ескіз української міфології. К.: АТ «Обереги», 2003. С. 45 – 51.

5. Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині. Л., 2015. 312 с.
6. Пуківський Ю. Образ відьми у великодніх звичаях та повір'ях українців історико-етнографічної Волині (за матеріалами польових досліджень). Матеріали до української етнології. К., 2011. Вип. 10. С. 227–232.
7. Пуківський Ю. Шлюбно-любівні мотиви у великодніх традиціях бойків. Народна творчість та етнологія. 2011. № 6. С. 99 – 106.
8. Самотіс Я. Господарські мотиви у великодній обрядовості українців Жидачівського району (за матеріалами етнографічних експедицій). Народознавчі зошити. Серія історична. 2013. № 6 (114). С. 1026 – 1032.
9. Самотіс Я. Традиційна великодня обрядовість буковинських гуцулів (на матеріалах етнографічних експедицій) [Traditional Easterrites of Bukovyna Huzuls (after materials of ethnographic expeditions)] Народознавчі зошити. Серія історична. 2014. № 1. С. 103 – 113
10. Ф.П. Великдень. «Недѣля». Ужгород, 1944. Р. IV. Ч. 16. 16 апрѣля. С. 3 – 4.
11. Ф.П. Великдень. «Недѣля». Ужгород, 1944. Р. IV. Ч. 17. 30 апрѣля. С. 3.
12. Ф.П. Великдень. «Недѣля» Ужгород, 1944. Р. IV. Ч. 21. 28 мая. С. 3.
13. Ф.П. Великдень. «Недѣля». Ужгород, 1944. Р. IV. Ч. 22. 4 июня. С. 3.
14. Юнг К.-Г. Аіон: Нариси щодо символіки самості Аіон: Beiträagezur Symbolik des Selbst / Переклала з німецької Катерина Котюк. Львів: Видавництво «Астролябія», 2016. 432 с.

REFERENCES

1. Eliade M. (2001) Sviashchenne u myrskе; Mify, snovydinna i misterii; Mefistofel i androhin; Okulyzъм, vorozhbytvstvo ta kulturni upodobannia [Das Heilige und das Profane; Mythes, Rêves et Mystères; Mephistophélès et L'androgynе; Occultism, witchcraft and cultural fashions]. Per. z nim., fr., anhl. H.Korian, V.Sakhno. K.: Osnovy. 591 s. [in Ukrainian].
2. Kovalkov O.L. (2011) Chas u strukturi tradytsiinoi mentalnosti (na materialakh ukrainskoi etnologii) [Time in the structure of traditional mentality]. Kirovohrad. 170 s. [in Ukrainian].
3. Kostomarov M. (2014) Slavianska mifolohiia [Slavic mythology]. K.: FOP Stebliak O.M. S. 98–113 [in Ukrainian].
4. Nechui-Levytskyi I. (2003) Svitohliad ukrainskoho narodu: eskiz ukrainskoi mifolohii [World out look of the Ukrainian people: essay of Ukrainian mythology]. K.: AT «Oberehy». S. 45–51 [in Ukrainian].
5. Pukivskyi Yu. (2015) Vesniana kalendarno-pobutova obriadovist ukraintsvistoryko-etnografichnoi Volyni [Spring calendar and everyday ritual of Ukrainians historical and ethnographic Volyn]. L. 312 c. [in Ukrainian].
6. Pukivskyi Yu. (2011) Obraz vidmy u velykodnikh zvychaiakh ta poviriakh ukraintsvistoryko-etnografichnoi Volyni (za materialamy polovkyhdoslidzhen) [An image of a witch in Easter customs and beliefs Ukrainians of the historical and ethnographic Volyn (based on field materials research)]. Materialy do ukrainskoi etnologii. K. Vyp. 10. S. 227–232 [in Ukrainian].
7. Pukivskyi Yu. (2011) Shliubno-liubovni motyvvy u velykodnikh tradytsiakh boikiv [Marriage and love motives in the Easter traditions of boykyv]. Narodna tvorchist ta etnologii. № 6. S. 99–106 [in Ukrainian].
8. Samotis Ya. (2013) Hospodarski motyvvy u velykodnii obriadovosti ukraintsv Zhydachivskoho raionu (za materialamy etnografichnykh ekspedytsii). Narodoznavchi zoshyty. Serii istorychna. № 6 (114). S. 1026–1032 [in Ukrainian].
9. Samotis Ya. (2014) Tradytsiina velykodnia obriadovist bukovynskykh hutsuliv (na materialakh etnografichnykh ekspedytsii) [Some homestead motives in Easter ritualism in Ukrainians of Zhydachiv region (after materials of ethnographic expeditions)]. Narodoznavchi zoshyty. Serii istorychna. № 1. S. 103 – 113. [in Ukrainian].
10. F.P. Velykden [Easter]. «Nedilia». Uzhhorod, 1944. R. IV. Ch. 16. 16 aprѣlia. S. 3 – 4. [in Ukrainian].
11. F.P. Velykden [Easter]. «Nedilia». Uzhhorod, 1944. R. IV. Ch. 17. 30 aprilia. S. 3. [in Ukrainian].
12. F.P. Velykden [Easter]. «Nedilia». Uzhhorod, 1944. R. IV. Ch. 21. 28 maia. S. 3. [in Ukrainian].
13. F.P. Velykden [Easter]. «Nedilia». Uzhhorod, 1944. R. IV. Ch. 22. 4 iynia. S. 3. [in Ukrainian].
14. Jung K.-G. (2016) Aion: Narysy shchodo symboliky samosti [Beiträagezur Symbolik des Selbst] / Pereklala z nimetskoi Kateryna Kotiuk. Lviv: Vydavnytstvo «Astroliahiia». 432 s. [in Ukrainian].

SPECIFIC CHARACTER OF EASTER CEREMONIES OF TRANSCARPATHIA

Abstract. The article considered Easter ceremonies of Transcarpathia which were fixed by F. Potushnyak in 1944 and were published in «Sunday». The stress was made on semantics of Easter fires, paskas (Easter cakes) and Easter eggs in the conception of Ukrainians, their connection with ancestors' cult, sun and magic. Attention was paid on little-known ceremonies which were performed at Easter night and superstitions which determined ritual behavior during the festival.

Aim of the article: to analyze Easter system of rites of Transcarpathia of the middle of XX century on the basis of F. Potushnyak's works, to find out psychological prerequisites of appearance of rituals and beliefs, to reflect on Easter image-symbols through the prism of psychoanalysis.

Easter ceremonies played a great role in life of Ukrainians. According to the observation of F. Potushnyak the character of the life process always has a shape of a circle, he separated “big circle” which is a period of person life and “small circle” which lasts a year. Outstanding place in «small circle» has Easter and the image of the Sun is closely related to it. In spring games we can often see the image of circle or wheel which is transformed idea of the Sun and year circle. According to the theory of K.-G. Junge, circle is a symbol of God as well as cross and quaternity. Year circle which contains four opposite periods is likened to the symbol of Self which is also overlapped with quaternity.

Easter rituals approved the idea of continuity of human life, emphasized the possibility of structuring of personal and world space. Thus, songs (vesnyanky, gaivky, other songs) had semantics of magic texts which could change the quality of life. Person became metaphorically closed to mythic sacred time and transformed to co-creator of «divine» history and in such a way approved the value of her life. Easter is closely connected with the image of the Sun which symbolized God and archetype of Self as well. This holiday make a model of archetypical scenario of individuation through the understanding of the story about Jesus Christ resurrection (the Sun was symbolic correspondent of him in pagan religion). Person gets a belief into possibility of rebirth, resurrection of spirit and body. And all the attributes of Easter strengthen this belief: ritual fire, paska, painted egg (krashanka or pysanka) is associated with solar energy which helps to awaken nature and positive changes in the life of a person who took part in Easter rituals.

Keywords: F. Potushnyak, Easter, Easter fires, spring ceremonies, ritual, ceremony, Easter cake, Easter egg, superstition.

Стаття надійшла до редакції 30 червня 2019 р.

© Тиховська О., 2019 р.

Оксана Тиховська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

Oksana Tykhovska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

ПОЕТИКА ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ ЛЮДМИЛИ КУДРЯВСЬКОЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 821.161-1-1.09(477.87)

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).146–152

Ференц Н. Поетика інтимної лірики Людмили Кудрявської; 19 стор.; кількість бібліографічних джерел – 24; мова українська.

Анотація. У статті розглядаються мотиви та художні особливості інтимної лірики Л. Кудрявської. Відзначено, що інтимна лірика займає провідне місце у її творчості. Починаючи з першої збірки «Баллада о ромашке» (1964), закінчуючи останньою «Солёный глоток» (2017), Л. Кудрявська поетизує це найблагородніше почуття.

Звернено увагу, що художній світ інтимної лірики Л. Кудрявської характеризується глибоким психологізмом. Поетеса розкриває психологію чутливої душі, що пізнала щастя кохання, пережила біль втрати, але зберегла почуття, пронесла його через усе життя.

Зроблено висновок, що в інтимній ліриці Л. Кудрявської яскраво відображається її життєва біографія. Поетеса – людина гармонійна, неординарна і щира. Її інтимна лірика нагадує поему про любов з її радощами, печалю і розчаруваннями. Підкреслено, що майже кожен вірш Л. Кудрявської – це щира сповідь, поетична історія серця, яка не залишає байдужим читача.

Ключові слова: кохання, любов, щастя, розлука, жертвність, біль, душеві терзання.

Постановка проблеми. У творчому доробку Л. Кудрявської інтимна лірика є однією з провідних тем. У неї немає книжки для дорослого читача, в якій не було б віршів про кохання. У поезії Л. Кудрявської відображені різні стани жіночої душі, різні пригоди серця. Її інтимна лірика вражає багатством жанрово-стильових ознак.

Аналіз досліджень. Інтимна лірика Л. Кудрявської не була предметом окремої уваги літературознавців. Є публікації про окремі збірки віршів поетеси, в яких згадуються твори про любов. Серед досліджень лірики Л. Кудрявської заслуговує на увагу монографія Т. Волкової «Сентябрьская птица. Поэтический мир Людмилы Кудрявской» [1], у якій є аналіз збірок поетеси «Баллада о ромашке», «Пробуждение», «Лучи сквозь ладони», «Сто тысяч встреч», «Летела птица», «Забытое слово», «Улица в аэропорт», «Круг», «Покуда жизни длится нить», «Книга Любви». [див. 2–11]. Поза увагою дослідниці залишилося десять збірок поетеси, зокрема [13; 15; 16]. Найповніший аналіз інтимної лірики Л. Кудрявської зробила Н. Ференц [22; 23]. У її монографії «Судьбу переплавляет в строчки. Мир слова Людмилы Кудрявской» [24] є окремий розділ про жанрово-стильові особливості інтимної лірики «Любовь, моё негаснущее небо».

Мета статті – дослідити мотиви і жанрово-стильові особливості інтимної лірики Л. Кудрявської, розкрити джерела її художнього мислення.

Виклад основного матеріалу. Мабуть, немає поета, який обійшов би увагою таке найблагородніше і найромантичніше людське почуття, яким є кохання. Воно – невід’ємна частина душі. У ліриці Людмили Кудрявської душа й любов тісно взаємозв’язані. Через усю творчість поетеси проходить думка про те, що любов – основа життя. Без неї немає щастя. У поезії Л. Кудрявської відтворені різні мотиви й нюанси цього почуття: любов платонічна і чуттєва, нерозділена і взаємна, щаслива і страждальницька.

Коли до ліричної героїні Людмили Кудрявської приходять кохання, світ здається їй казкою, свідком цього почуття часто стає природа, сповнена музикою щасливої душі. Немає більшої радості, ніж чути голос коханого.

*Какое счастье –
слушать голос твой.
Какой восторг –
ловить его оттенки.
Как будто по траве бежать босой,
росу сбивая на бегу коленкой.
Как будто полднем душным –
под грозу!
В её размах,
упругость,
очищенье.
Как будто в вечеряющем лесу
стоять и слушать шорохи растений,
когда такая музыки во всём –
в скользких по лицу неясных тенях,
в смятенье ветра,
в тихом откровенье
осенних листьев, падающих в сон.
Какое счастье –
слушать голос твой! [5, с. 84].*

Скільки тут глибокої, світлої ніжності, цнотливості, сердечного тепла! Це щире почуття сусидить із невтомною жагою любові.

«Безлюбье сушит душу» – стверджує поетеса у вірші «Обмелевшая река» [8, с. 55]. У сприйнятті закоханої людини навколишній світ сповнений музикою. Людмила Кудрявська вміє передати глибоке почуття інтонацією захоплення і радості, свіжими порівняннями.

Інтимна лірика склала збірку «Книга Любви» – одну з кращих у її творчості. „Благодаря чётко продуманной композиции, – отмечает Т. Волкова, – стихи, вошедшие в «Книгу Любви», от взаимодействия друг с другом словно обрели вторую жизнь, зазвучали по-новому, приобрели особую магию

воздействия на читателя» [1, с. 73]. У передмові до вибраних творів про любов Л. Кудрявська зізнається: „Мне давно хотелось составить такую книгу – книгу любви. Потому, что включённые в обычный сборник новой или избранной поэзии стихи о любви если не теряются, то, во всяком случае, теряют свою территорию. Они оказываются вроде как вырванными с корнями из почвы, на которой произрастали, – почвы боли, счастья, страдания, восторга, муки – всего того, что их и взрастило. Почвы чувств. Даже солидный раздел стихов о любви не даёт полного представления об этой почве. Только – вся книга. Она, как и жизнь, имеет своё начало и свой конец, свой сюжет и свою интригу. И неважно, что стихи написаны в разные периоды жизни и разные жизненные обстоятельства и разные люди были поводом к их написанию, – главное, чтоб в этой книге придуманные литературоведами „лирический герой” или „лирическая героиня” были цельными, как само чувство любви. Потому что любовь – самая весомая составляющая нашей души. Не ненависть, не презренье, не дружба даже, а – любовь. Потому – не грядка цветущих ромашек посреди картофельной плантации, где они выглядят для некоторых сорняками, а – целое поле ромашек, где они – истинные хозяйки, потому что поле – их территория... Такой мне представляется «Книга Любви» [11, с. 6].

Вірші про любов зустрічаються в усіх збірках лірики Л. Кудрявської, починаючи з першої «Баллады о ромашке» (1964) [2] і закінчуючи збіркою «Солёный глоток» (2017) [21]. Душа ліричної героїні поетеси збагатилася життєвим досвідом, залишившись молодою і романтичною. У перших книжках Л. Кудрявської відтворено зародження і розвиток почуття, у пізніх – пам'ять про любов, вдячність за те, що вона була і продовжує жити.

У перших збірках домінує хвилююча жага кохання, світлі хвилини радості, пульсуюча інтимність. Народження кохання нагадує поетеси ніжний яблуневий цвіт.

*Я тебя угадала среди прочих,
Угадала, а как – не пойму.
То ли близкой душа показала,
То ли свет твой прижился во мне,
Только что-то в душе завязалось,
Словно в яблоне – цвет по весне.*

«Эту нежность себе напороочив» [11, с. 12].

Почуття ліричної героїні захоплюють щирістю, вільним плином думок, емоційною розкутістю. Вона щаслива, коли її люблять, пам'ятають, чекають, від цього світлішає її душа («Неотправленное письмо»). Не було і немає більшого щастя, ніж бути коханою. Ця думка проходить через усю поезію Л. Кудрявської. Любов підносить, олюднює, окрилює навіть тоді, коли вона нерозділена. Однак лірична героїня Л. Кудрявської не прощає зради. У вірші «Предательство» поетеса закликає не вірити тому, хто хоча б раз зрадив:

*Не верь тому, кто предавал хоть раз,
Хоть заверенья будут бесконечны.
Не верь ему – он и тебя предаст,*

Поскольку предал сам себя беспечно [20, с. 240].

Красу і силу кохання поетеса передає образами неба, моря, океану.

*Был ты океаном и причалом,
Как и подобает кораблю...
Был безбрежным, необъятным небом.
«Никогда»* [18, с. 95].

Любов дає сили, допомагає переборювати труднощі, „выстоять в ненастье”.

*Покуда женщина любима,
Ей побеждённою не быть,
Ни языком неутолимым
Ни передрагам не сломить.
«Покуда женщина любима»* [7, с. 31].

Душа ліричної героїні Л. Кудрявської зостається назавжди вдячною тому, хто колись приніс їй щастя, вона щаслива, коли відчуває, що десь у цьому світі є дорога і близька людина. Колись обдарована коханням, вона постійно воскрешає в пам'яті ті щасливі миттєвості, ними і живе («Тем, что было, можно жить» [14]. Щастя і біль ліричної героїні вдало передають образи природи:

*Ещё горит, ещё горит лампада,
И образ твой и светел и велик.
Но полумгла сплошного снегопада
И глубина засыпанного сада
Рождают то ли стон, а то ли вскрик.
А может, это всхлипывают ели.
«В снегопад»* [20, с. 79].

Полум'я лампади, півімла снігопаду, схлипування яких створюють таємничу атмосферу легкої сугестії.

У поезії Л. Кудрявської любов має багато відтінків. Почуття, яке проносить через роки її лірична героїня, від стадії платонічного і нерозділеного переходить у стадію всепоглинаючого взаємного кохання. В її душі зароджуються, часто бурлять різні емоції – жертвність, доброта, несприйняття, страждання, душевні злети, – нюансів багато.

З віком поетеси, природно, змінюється образ її ліричної героїні. В коханні з'являється стриманість, мудрість, навіть іноді незвичний для неї раціоналізм. З часом почуття остуджують роки, побут, душа стає спокійнішою і лірична героїня уже не бореться з обставинами так, як у часи юності. Вона не форсує подій, навчилася приборкувати пристрасті, вчасно зупинятися, насолоджуватися щасливими миттєвостями.

*Остановись, пока не поздно,
Пока не сделан ложный шаг,
Пока намёки не серьёзны
На иронических губах,
Пока ещё, как утро, зыбок
Наш обоюдный интерес,
Пока хватает нам улыбок
И в сердце не проснулся бес.
«Остановись, пока не поздно»* [11, с. 96].

У ліричної героїні Л. Кудрявської чутлива, делікатна, щира і вразлива душа. Для неї любов – вершина щастя. Вона уміє бути щасливою, вдячною і сказати про це почуття стримано, не зриваючись на

декларацію. Щасливий той, кого люблять і чекають («Неотправленное письмо»). Вдало передано цей чуттєво-емоційний стан у віршах «Отвези меня к лесу, автобус», «Полдень», «Спасибо тебе за метро „Гидропарк»». Є в цих творах жива таємнича пристрасть і безпосередність, ніжна жага і нестримний порив до щастя.

*Я, сказав тебе тихое „Здравствуй”,
Твоего испугалась тепла.
Ты – мой сон, долгожданный мой праздник.
Но уже я тебя не ждала.
Здравствуй! Здравствуй!
И шёпот – до крика.
Как в себе это чудо нести?*

«Отвези меня к лесу, автобус» [11, с. 14].

Любов – справжнє свято для душі, сплав незвичайної радості і глибокої тривоги. Свято закоханої душі, здається, відчуває і вся природа.

*Какое открылось мне лето!
Мир веткой цветущей качал.
А ты, подаривший мне это,
Стоял, улыбался, молчал.*

«Полдень» [11, с. 15].

Кохання для ліричної героїні Л. Кудрявської – найкоштовніший подарунок долі, святе почуття, подароване Богом. Яка глибина почуттів у вірші «Мне так нужна твоя піддержка!»

*В своих сомненьях, как в трёх соснах,
Я заблудилась на беду.
Взгляни светло!
Я лишь по солнцу*

Дорогу из лесу найду... [11, с. 36].

Про своє почуття лірична героїня Л. Кудрявської говорить делікатно, упівголоса. Вона щаслива, бо в цьому світі є найдорожча людина, яку вона готова захищати від болю і різних бід.

*Храни его, моя любовь,
Шепчу я столько лет.
Храни его, моя любовь,
От боли, тягот, бед.
Я очень тяжело расстаюсь,
Но пусть истают дни, –
Храни его от всяких уз,
И от моих – храни.*

«Храни его, моя любовь» [11, с. 32].

Нижній натиск сугестії передають словесні повтори й інтонація. Це *храни* звучить як молитва чи заклинання. Інтонація, анафора, уповільнений ритм сповнюють вірш особливою поетичністю, тут кожен рядок випромінює любов.

У пам'яті ліричної героїні Л. Кудрявської завжди залишаються світлі сторінки з історії кохання, вона вдячна за почуття, яке супроводжує її у житті. Прекрасною, щемливою мелодією звучить вірш „Посвящение”, в якому стільки невтоленної пристрасті. Лірична героїня присвячує коханому все життя з його боєм, злетами і сумнівами.

*Каждой секундой
спешу я к тебе –
Редкой дождеинкою,
чистою влагой.
Радостным сном*

*иль строкой на бумаге –
Каждой секундой
спешу я к тебе.
Ветром прикинусь –
и буду с тобой.
Иль вдалеке –
неподвижною веткой!
«Посвящение» [20, с. 89–90].*

Майже кожен вірш Л. Кудрявської – своєрідна ситуація почуття. Ось хвилююче очікування першої зустрічі, здається, що час тягнеться повільно, до безкінечності.

*Два часа остаётся до встречи.
Два часа. Бесконечные – два.*

.....

*Два часа ещё –
до воскресения.*

«Воскресенье. Двенадцать дня» [11, с. 69].

Скільки тут світлої ніжності і трепетності любові.

Один із віршів Л. Кудрявської має назву «В любви не стыдно признаваться», це ідея твору. Не сказане слово, вважає лірична героїня поетеси, «подчас убить способно нас».

Любов – поняття невичерпне і багатоаспектне. Це не тільки щастя. „Любовь, ты кара? Ты награда?..||.. Отрава ты или отрада? || Проклятье иль благословенье? У таких питальних антитезах поетеса намагається знайти істину. Якою вона не була б у житті, «Была закатом или рассветом», «Тебе спасибо, что была» [19, с. 47]. Сумуючи, що очі коханого не засяяли від її почуття, вона все ж щаслива («Я не писала о любви») і світиться від любові. Цей боже-ственный дарунок долі піднімає її над швидкоплинним часом і розчаруванням, непорозуміннями.

Світлі спомини про кохання гріють душу. Істинні почуття нетлінні. Їх не спроможний здолати час.

*И счастье моя.
Не поросла бурьяном.
Сто лет прошло с тех пор
И сорок долгих зим.
И миллион камней.
Перемолола речка,
Но всё горит костёр.
«Нет места наших встреч» [14, с. 14].*

Силу почуттів у вірші передають гіпербола, ампліфікація і неологізм *счастье*.

Предметом багатьох творів Л. Кудрявської є хвилюючі спогади. З відстані прожитих літ лірична героїня поетеси переживає те, що було в часи юності і молодості. Постає в пам'яті такий, як сьогодні, сірий дощовий день і – «безумная любовь». Тоді той колишній дощ радував, підбадьорював, змивав «страсть и боль», лікував «от напасти || По имени Безумная любовь» [12, с. 92]. Минули роки, душа стала зрілою і закритою, вже нікого не чекає, їй здається, що той учорашній юний дощ також постарів. Такі світлі, інтимно-елегійні спомини про далекі дні юності, які не уявляєш без романтики кохання, як дорожочинний скарб береже лірична героїня Л. Кудрявської в «Храме памяти».

Часто у вразливе серце ліричної героїні приходять докори сумління, що колись завдала болю тому, хто був для неї особливо дорогим. Запізніле кохання очищує душу, але не перестає її тривожити («Прости мене за все мои грехи»). Туга за втраченим виливається в світлу віру.

*И, может, через сто,
а может, через триста*

*Ночей твоя звезда
найдет свечу мою.*

«Под Новый год» [12, с. 106].

Ця печальна віра нагадує мені дивовижне місячне світло, яке сповнює душу тривожно-ніжним, щемливим ліризмом і туманною сумом-надією.

Ще один спомин про драматичну історію кохання, що розтривожив душу через тридцять літ, став основою сюжету ліричної поеми «Тернопольская тетрадь». З'явилися в пам'яті безтурботні дні юності і довга розлука, яка трохи заспокоїла серце. Прийшло усвідомлення:

... годы, что прошли,

Не вспыхнут с новой силой –

Мы все дрова сожгли... [12, с. 204].

Але на все життя зосталася світла пам'ять про цю любов. Те, що колись тривожило, боліло, лірична героїня Л. Кудрявської проводить тихим печальним прощальним поглядом.

Любов у ліриці Л. Кудрявської почуття багатоаспектне, амплітуда переживань широка. Це не лише радість, щастя, але й печаль, туга, сумніви, розчарування. Такі модуси екзистенції передають ключові образи: рана, сльози, лезо, що порізало серце, кров, незагойна рана. У вірші «Невозможно забыть...» є оксиморонний образ: щасливий біль, який продовжує тривожити.

То, что было всегда

Чудом, радостью непостижимой,

И счастливо болит,

И тревожит тебя до сих пор.

Невозможно отнять

[20, с. 80].

Щемливий ліризм щирого зізнання світить крізь час. Сила лірики Л. Кудрявської в хвилюючій ширості, природності. Її лірична героїня навчилася вгамовувати душевні терзання, ціною болю і втрат вона здобула досвід загоєння ран. Завжди готова на самопожертвування. Лірична героїня прагне взяти на себе всі біди свого обранця серця:

... Отдай мне боль свою.

Спаси меня –

Беду свою отдай!

Избавь от пустоты –

Доверь свой груз,

И я

От края бездны

Отшатнусь...

Как на краю обрыва я стою [11, с. 79].

У поезії Л. Кудрявської вдало передано стихію жертвовної самовіддачі і вольового напруження, підтвердженням цьому є лірична поема «Лучи сквозь ладони». Це своєрідна драма серця, написана, так би мовити, на одному подиху. В основі поеми за-

родження почуттів і вимушений розрив через обставини (він одружений). У поемі, як зазначила Т. Волкова: „Ни одной лишней строфы, строки, ни одного неточного слова... Все фрагменты тесно увязаны, одно стихотворение как бы вытекает из предыдущего и предопределяет появление следующего. Поэма эмоционально насыщена, экспрессивна...” [1, с. 81]. Лірична героїня поеми – людина багатодушної, глибоких і щирих почуттів. Внутрішній конфлікт поеми – боротьба з собою, зі своїм коханням, любов'ю небажаною, яка може зламати чуже життя. Поему завершує напружена кінцівка.

Мы с тобой бредём

по длинной улице,

но она сегодня коротка.

Нам с тобой

давно рекомендуется

краткое прощание: „Пока!”

Нам с тобой

давно рекомендуется

быстрый взмах руки

и – с ночью слиться...

А иначе

нам не хватит улицы,

и не хватит жизни,

чтоб проститься [4, с. 58].

Тут стільки щемливого болю, затаяної пристрасті, цнотливості, сердечного тепла, світлої ніжності і зовнішньої стриманості. Це почуття вишукане, елегантне, трепетне і платонічне. Пережите, виболене залишається у серці. Душа, яка переболіла, здобула життєвий досвід і не озлобилася, а стала доброю. Л. Кудрявська уміє знайти потрібні і точні слова, виражає думку просто, лаконічно і афористично. У цих зовні стриманих рядках акумулюється невтоленність зраненого серця й щемливий ліризм.

Художній світ інтимної лірики Л. Кудрявської відзначається глибоким психологізмом. Психологія чутливої і благородної душі, що пізнала щастя кохання і пронесла його через усе життя, виразно постає з вірша «Письмо». Кохання для її ліричної героїні – це свято душі, сплав щастя, надії і тривоги. Коханий рідко приходиться у сни, вона чує його голос, але не чує слів. А коли розчиняється сон, з ним зникає і коханий, це для неї «наподобие смерти» («Так редко ты приходишь в сны мои...»). Невимовну ніжність, нерозтрачені емоції ліричної героїні Л. Кудрявська втілює в образах зорі, яка спрямовує проміння до неї від коханого, вітерцю, що освіжає в час пекельної спеки. І від цього уявного, невисловленого кохання «возникает строка, || Слово бабочки взлёт...» («Зазвонил вдруг звонок», сб. «Снегири», с. 97). Любов дає імпульс для творчості:

И ощутила я себя поэтом

На миг, на день, на годы,

На всю жизнь...

«Письмо» [11, с. 10].

Вірш «Прощание», в якому лірична героїня розмовляє з коханим без нього, створює враження природного дихання душі, настроїв смутку тут про-

світлений, сповнений ніжної жаги любові. Її співучасником стає природа.

*Идёт ли дождь,
Падёт ли снег
Спешу я мыслями к тебе.
С тобой встречаю я рассвет,
С тобой в отчаянной борьбе.
А ты –
Ты ль вспомнишь обо мне
Однажды, вдруг, когда-нибудь?
Не вспоминай, не надо, не...
но только – будь* [20, с. 94].

Глибокою психологічною достовірністю проникнуті вірші Л. Кудрявської про розлуку. Вони сповнені драматизмом, нерідко смутку, а ще – надією («Уйду», «Заклиание», «Старинный романс», «Войди в мой дом, зайди»). М'яка манера ліричного висловлювання, яка іноді здається навіть недостатньо ефективною, розряджається несподіваною кінцівкою, що є нервом твору. Так вірш «У нас и небо общее с тобой...» завершується сповненим драматизмом зверненням:

*Взгляни, какой сентябрь
Горит кругом!
Мне на его костёр
Взойти не страшно... [11, с. 43].*

Немає в цих рядках ні театральності, ні фальші. Афористично звучить кінцівка віршів «Как чутки»...

*Ты был
На расстоянии руки.
Теперь –
На расстоянии разлуки* [7, с. 31].

Оригінальний любовний сюжет у вірші «Литературное». Л. Кудрявська згадує персонажів відомих творів, в ролі яких уявляє свою ліричну героїню: вона була Гомерівською Пенелопею, Пушкінською Тетяною і Ольгою, але не вміла „В любви своей жить” [19, с. 50]. Це щира сповідь із самоідентифікацією і докором собі, ще одна сповнена елегантності поетична історія серця.

Висновки. Інтимна лірика Л. Кудрявської – це своєрідна авторська сповідь. Лірична героїня поетеси – це певною мірою типовий характер і водночас біографія самої авторки. Зрозуміло, що її лірична героїня є художнім узагальненням. Але в ній творчо відображена індивідуальність, життєва біографія поетеси, неординарної гармонійної особистості, людини благородної, щирої і жертвовної. Пласт інтимної лірики Л. Кудрявської, твореної упродовж кількох десятиліть, нагадує велику поему або маленький роман про найблагородніше почуття, яке іменується коханням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Т. Сентябрьская птица. Поэтический мир Людмилы Кудрявской: монография. Тернополь: Підручники і посібники, 2002. 128 с.
2. Кудрявская Л. Баллада о ромашке: лирика. Ужгород: Карпати, 1964. 64 с.
3. Кудрявская Л. Пробуждение: стихи. Ужгород: Карпати, 1967. 24 с.
4. Кудрявская Л. Лучи сквозь ладони: лирика. Ужгород: Карпати, 1972. 60 с.
5. Кудрявская Л. Сто тысяч встреч: стихи. Ужгород: Карпати, 1976. 128 с.
6. Кудрявская Л. Летела птица: стихи. Ужгород: Карпати, 1986. 88 с.
7. Кудрявская Л. Забытое слово: стихи. Москва: Советский писатель, 1984. 96 с.
8. Кудрявская Л. Улица в аэропорт: стихи. Ужгород: Карпати, 1986. 120 с.
9. Кудрявская Л. Круг: лирика. Ужгород: Поличка „Карпатського краю”, 1994. № 1–2. 32 с.
10. Кудрявская Л. Покуда жизни длится нить: избранная лирика. Ужгород: Хозрасчётный пед.-издательский отдел Комитета информации, 1999. 224 с.
11. Кудрявская Л. Книга Любви: стихи и поэма. Ужгород: Мистецька лінія, 2002. 156 с.
12. Кудрявская Л. Возраста нет у души: лирика. Ужгород: Карпати, 2003. 254 с.
13. Кудрявская Л. Вдох и выдох: лирические миниатюры. Мукачево: Карпатська вежа, 2004. 144 с.
14. Кудрявская Л. Будет лето: лирика. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2006. 130 с.
15. Кудрявская Л. За радугой: стихи. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2007. 82 с.
16. Кудрявская Л. Природы вернисаж: новые стихи. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2008. 123 с.
17. Кудрявская Л. Между небом и землёй: избранная лирика. Ужгород: Карпати, 2005. 186 с.
18. Кудрявская Л. Анданте, или Солотвинская осень: поэзия. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. 108 с.
19. Кудрявская Л. Бродячие артисты: поэзия. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2011. 108 с.
20. Кудрявская Л. Снегири: лирика. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. 264 с.
21. Кудрявская Л. Солёный глоток: октеты. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 128 с.
22. Ференц Н. С. Поетика пейзажної лірики Людмили Кудрявської. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Філологія*: зб. наук. пр. Ужгород, 2016. Вип. 2(36). С. 267–272.
23. Ференц Н. С. Тема рідного краю в ліриці Людмили Кудрявської. *Наукові записки національного університету „Острозька академія”*. Серія Філологічна: зб. наук. пр. 2017. Вип. 65. С. 95–98.
24. Ференц Н. Судьбу переплавляет в строчки. Мир слова Людмилы Кудрявской: монография. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 200 с.

REFERENCES

1. Volkova T. (2002) Sentyabrskaya ptitsa. Poeticheskiy mir Lyudmilyi Kudryavskoy [The September bird. Poetic world of Lyudmila Kudryavskaya]: monografiya. Ternopol: Pidruchnyky i posibnyky, 128 s. [in Russian].
2. Kudryavskaya L. (1964) Ballada o romashke: lirika [Ballad about a camomile: lyric poetry]. Uzhhorod: Karpaty, 64 s. [in Russian].
3. Kudryavskaya L. (1967) Probuzhdenie: stihy [Awakening: verses]. Uzhhorod: Karpaty, 24 s. [in Russian].
4. Kudryavskaya L. (1972) Luchi skvoz ladoni: lirika [Rays through hands: lyric poetry]. Uzhhorod: Karpaty, 60 s.
5. Kudryavskaya L. (1976) Sto tisyach vstrech: stihy [One hundred of thousand meeting: verses]. Uzhhorod: Karpaty, 12 s. [in Russian].
6. Kudryavskaya L. (1986) Letela ptitsa: stihy [A bird flew: verses]. Uzhhorod: Karpaty, 88 s. [in Russian].
7. Kudryavskaya L. (1984) Zabyitoe slovo: stihy [Forgotten word: verses]. Moskva: Sovetskiy pisatel, 96 s. [in Russian].
8. Kudryavskaya L. (1986) Ulitsa v aeroport: stihy. [Street in an airport: verses]: Uzhhorod: Karpaty, 120 s. [in Russian].
9. Kudryavskaya L. (1994) Krug: lirika [Circle: lyric poetry]. Uzhhorod: Polychka «Karpatskoho krayu», № 1–2. 32 s. [in Russian].
10. Kudryavskaya L. (1999) Pokuda zhizni dlitsya nit: izbrannaya lirika [While lives are lasted by a filament: select lyric poetry]. Uzhhorod: Hozraschyotnyiy ped.-izdatelskiy otdel Komiteta informatsii, 224 s. [in Russian].
11. Kudryavskaya L. (2002) Kniga Lyubvi: stihy i poema [Book of Love: verses and poem]. Uzhhorod: Mystetska liniya, 156 s. [in Russian].
12. Kudryavskaya L. (2003) Vostrasta net u dushi: lirika [Age is not present at the soul: lyric poetry]. Uzhhorod: Karpaty, 254 s. [in Russian].
13. Kudryavskaya L. (2004) Vdoh i vyidoh: liricheskie miniatury [Inhalation and exhalation: lyric miniatures]. Mukachevo: Karpatska vezha, 144 s. [in Russian].
14. Kudryavskaya L. (2006) Budet leto: lirika [There will be a summer: lyric poetry]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 130 s. [in Russian].
15. Kudryavskaya L. (2007) Za radugoy: stihy [After a rainbow: verses]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 82 s. [in Russian].
16. Kudryavskaya L. (2008) Prirody vernisazh: novyye stihy [Nature opening day: new verses]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 123 s. [in Russian].
17. Kudryavskaya L. (2005) Mezhdru nebom i zemlyoy: izbrannaya lirika [Between heaven and earth: select lyric poetry]. Uzhhorod: Karpaty, 186 s. [in Russian].
18. Kudryavskaya L. (2009) Andante, ili Solotvinskaya osen: poeziya [Andante, or Solotvino autumn: poetry]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 108 s. [in Russian].
19. Kudryavskaya L. (2011) Brodyachie artistyi: poeziya [Vagrant artists: poetry]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 108 s. [in Russian].
20. Kudryavskaya L. (2015) Snegiri: lirika [Bullfinchs: lyric poetry]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 264 s. [in Russian].
21. Kudryavskaya L. (2017) Solyoniy glotok: oktety [Salt mouthful: octads]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 128 s. [in Russian].
22. Ferents N. S. (2016) Poetyka peizazhnoi liryky Liudmyly Kudryavskoi [Poetics of landscape lyric poetry of Ludmyla Kudryavska]. Naukovy visnyk UzhNU. Serii: Filolohii: zb. nauk. pr. Uzhhorod, Vyp. 2(36). S. 267 – 272. [in Ukrainian].
23. Ferents N. S. (2017) Tema ridnoho kraiu v lirytsi Liudmyly Kudryavskoi [A theme of native edge is in the lyric poetry of Ludmyla Kudryavska]. Naukovi zapysky natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya». Serii Filolohichna: zb. nauk. pr. Vyp. 65. S. 95 – 98. [in Ukrainian].
24. Ferents N. (2017) Sudbu pereplavlyayet v strochki. Mir slova Lyudmilyi Kudryavskoy [Re-fuses a fate in lines. World of word of Lyudmila Kudryavskaya]: monografiya. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 200 s. [in Russian].

THE POETICS OF THE INTIMATE LYRICS BY LUDMYLA KUDRYAVSKA

Abstract. The article deals with the motives and artistic features of L. Kudryavska's intimate lyrics. It has been noted that intimate lyrics occupies a leading place in her work. Starting with the first collection entitled «Ballad of Chamomile» (1964), and ending with the last one, under the title «Salty Sip» (2017), L. Kudryavska poetizes this noblest feeling.

Her first collection is dominated by birth motives, love development, mysterious passion, gentle thirst, light minutes of joy, the latter reveals gratitude for love, its presence in the soul, love memory. Love demonstrates restraint, wisdom, unusual rationalism, the soul becomes calmer. It is emphasized that the feelings of the lyrical heroine are captivated by the natural sincerity, emotional relaxation, the greater flow of thoughts. She knows how to speak delicately, discreetly, in a low voice. Love is the basis of happiness, a holiday of the soul, a precious treasure, romance, a divine gift of fate, a fusion of hope and anxiety.

It is emphasized that the love in the lyrics of L. Kudryavska is a multifaceted and inexhaustible feeling. The range of the emotions of her lyrical heroine is wide. It is not only joy, unbridled passion, happiness, but also disappointment, anxiety, pain, separation, doubt, loss, self-sacrifice, enriching the experience and purifying the soul. Existential modes successfully convey the key images of tear, wound, blade, cutting the heart. It is noted that the noble soul of the lyrical heroine L. Kudryavska, having been ill, and suffering, gained life experience. She didn't become angry, but kinder.

It is mentioned that in the poem «Rays through the Palms», reproducing the origin of the feeling and breaking the drama, the emotional pain of the lyrical heroine is successfully transmitted. The work is characterized not only by the warmth but also by the pain, light noble tenderness and dim passion.

It is noted that deep psychology is characteristic of the artistic world of L. Kudryavska's intimate lyrics. The poetess reveals the psychology of a sensitive soul, who knew the happiness of love, endured the pain of loss, but maintained feelings, transmitting them through life.

It is concluded that L. Kudryavska's intimate lyrics vividly reflects her biography. The poetess is a harmonious, extraordinary and sincere person. Her intimate lyrics reminds of a poem about love with her joys, sorrows and disappointments. It is emphasized that almost every poem by L. Kudryavska is a sincere confession, a poetic story of the heart that does not leave the reader indifferent.

Keywords: love, happiness, separation, sacrifice, pain, showering torment.

Стаття надійшла до редакції 27 червня 2019 р.

© Ференц Н., 2019 р.

Надія Ференц – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8598-5387>

Nadia Ferents – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8598-5387>

ТРАНСФОРМАЦІЯ КАЗКИ ЯК ЖАНРУ У ФАНТАСТИЧНУ ПОВІСТЬ У ТВОРЧОСТІ ГАЛИНИ МАЛИК

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 821.161.2-312.9.09:398.21

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).153–156

Яким М. Трансформація казки як жанру у фантастичну повість у творчості Галини Малик; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті досліджується трансформація літературної казки у фантастичну повість на прикладі творів Галини Малик «Злочинці з паралельного світу» та «Злочинці з паралельного світу – 2». Зроблено висновок, що в літературі XXI ст. простежується тенденція до модифікації жанру літературної казки. У роботі формулюються основні жанрові риси фантастичної повісті та її відмінність від авторської казки.

Виявлено, що Г. Малик поєднує риси авторської казки та фантастичної повісті, щоб яскравіше висвітлити актуальні проблеми сьогодення. Вона висловлює думку про національну ідентичність народу.

Ключові слова: Галина Малик, літературна казка, фантастична повість, жанр, ініціація, злочинці з паралельного світу.

Постановка проблеми. Літературна казка – один із найпродуктивніших жанрів літератури для дітей, вона постійно еволюціонує, щораз адаптується до певних історичних та суспільних обставин. Також можна зазначити, що кожна літературна казка несе в собі ознаки індивідуальності її автора. Проте нині в літературознавстві авторська казка не має однозначного жанрового окреслення, а також відсутня усталена класифікація літературних казок. Саме тому дослідження цього жанру завжди актуальні.

Новітня доба переглядає естетичні й жанрові стилі канони, фіксує «велике переселення» жанрових структур і жанрового світогляду з історично усталених канонів у новіші жанроформи, що є невідворотним процесом. Традиційна казка поступово перетворюється на явище мистецького феномену, у якому виразніше проступає фермент авторства, частішають звернення до сюжетів, у яких соціальна злободенність була не меншою, ніж у творах іншого жанрового формату. Поступово змінюється й «рецептура» казковості, де останнім часом владарюють технологізовані «чудеса», експлуатуються моделі поведінки урбанізованої дійсності не лише сьогоднішніх, а й прогнозовано майбутніх часів [4, с. 41].

Мета нашого дослідження – простежити модифікацію літературної казки для привертання уваги читача до актуальних проблем сучасності на прикладі творів Галини Малик «Злочинці з паралельного світу» та «Злочинці з паралельного світу – 2».

Аналіз досліджень. Н. Копистянська висловлює думку, що «жанр змінний у безперервному історичному розвитку і національній своєрідності. Жанр неповторно індивідуальний (творчість визначних письменників відрізняється особливим зламом жанрових ознак і часто дає якийсь новий напрямок розвитку того чи іншого жанру, чи його відгалуженню, сприяє трансформації поняття)» [5, с. 33].

Казкова літературна спадщина нині жанрово різноманітна. Це казки-поєми, казки-новели, казкоповідання, казки-повісті, казки-легенди, казки-перекази, казки, наближені до притч, байок, ліричних віршів, та навіть цілі казкові епопеї. Об'єднує все це

розмаїття наявності елементу дива, яке вводиться в текст через окремі чарівні персонажі та предмети, в результаті чого утворюється цілісний казковий світ [1, с. 26]. За тематикою виділяють такі групи: казки про тварин (Н. Забіла, О. Іваненко), пригодницько-фантастичні (В. Нестайко, А. Костецький, С. Гридін, Г. Малик), морально-дидактичні (Ю. Ярмиш, В. Сухомлинський, А. Дімаров), філософські (В. Шевчук) та ін.

В основі сучасної казки разом із традицією чарівних казок минулого лежить психологія й багатство внутрішнього світу героя, завдяки якому створюється зовнішній світ, де ці герої і мешкають. Казка змінюється і стає сучасним жанром із величезним потенціалом впливу на читача. Зараз твори нового жанру лише створюються, але саме сучасній казці судилося стати знаковим жанром у XXI столітті [3, с. 61].

Фантастична повість будується за особливим принципом. У представлений статті формулюються основні жанрові риси фантастичної повісті: 1) існування двох взаємопов'язаних світів; 2) пізнання героєм сутності буття, пошук відповідей на вічні питання; 3) пізнавальна сутність творів обмежується невеликим обсягом, що вміщує в собі історію героя (але не процес становлення його характеру), спрямовану на ініціювання пізнавальних процесів у читача-слухача; 3) сюжет часто має своєрідну параболічну форму; 4) наявність єдино направленої конфлікту, який може розкриватися через кілька конфліктних ситуацій.

У фантастичній повісті надприродні явища постають як реальні [2, с. 63]. Складається враження, що все неможливе можна пояснити. Їй притаманні багатоплановість сюжетних ліній, перенесення в часі (минуле-майбутнє), дія може відбуватися за межами нашого світу, в іншій реальності. У фантастичній повісті порушуються проблеми, які є актуальними зараз і будуть актуальні в майбутньому, якщо ми нічого не змінимо.

Виклад основного матеріалу. Трансформація казки як жанру у фантастичну повість у твор-

чості Галини Малик виправдана, оскільки в повісті висвітлено проблеми, які мають цікавити не лише дітей, а й дорослих. Зміст творів «Злочинці з паралельного світу» та «Злочинці з паралельного світу – 2» дає змогу зрозуміти, хто ми в цьому світі, і що маємо робити, щоб існувати в гармонії з ним.

Галина Малик – українська письменниця, перекладачка, народилася 12 серпня 1951 року у м. Бердянську Запорізької області. 1964 року сім'я переїхала в селище Середнє на Закарпатті. Закінчила філологічний факультет Ужгородського державного університету у 1980 році. Працювала коректором у міській друкарні Ужгорода, потім – у Закарпатській обласній науковій бібліотеці, керувала відділом інформації з питань культури та мистецтва (1980 – 1990), була головним редактором видавництва «XXI вік», «Бокор». У 1991 році Галина Малик займає посаду головного редактора видавництва «Закарпаття», а з 1998 року вона – видавець та редактор журналу для дітей «Віночок». Нині працює головним редактором Закарпатської філії видавництва «Знання» (м. Київ).

Вона є авторкою багатьох дитячих книг. Найвідоміші з них: «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії», «Подорож Алі до країни сяк-таків», «Злочинці з паралельного світу», «Злочинці з паралельного світу – 2», «Пригода в зачарованому місті», «Пантлик і Фузя», «Пантлик і Фузя сперечаються», «Пригоди Іванка і Беркутка», «Як ти народився» та ін.

Твори Г. Малик «Злочинці з паралельного світу» та «Злочинці з паралельного світу-2» – фантастичні повісті, адже автором створені паралельні світи: один з них – це світ, у якому все навпаки: люди помінялися місцями з тваринами [7, с. 268]. «Поважні людиновласники почали виходити, ведучи за собою на розкішних ремінцях людей. Люди, побачивши знайомих, радісно підбігали один до одного і терлися носами на знак привітання» [6, с. 88]. Складається враження, що в паралельному світі люди покарані за своє ставлення до тварин. У другій повісті «Злочинці з паралельного світу-2» автор змальовує ще один паралельний світ – світ наших предків.

У першій повісті прибульці потрапляють із паралельного світу в реальний. Героями з нашого світу є хлопчик Хроня, собака Рекс, кіт Рата, вівчарка Доллі, папуга Фері, хом'як Хомка та інші. Прибульцями є собаки Пол, Тер і Гейст. Вони потрапили в наш світ для того, щоб навести в ньому лад. А можливо, навіть зробити наш світ подібним на паралельний, де тварини володіють людьми. Так і розгортається сюжет повісті.

Як і в казках, тварини наділені здатністю розмовляти. Завдяки мові персонажів читач розуміє характер та моральні принципи кожного з них. Хроня – безпритульний хлопчик, що втік з дитячого будинку: «Ми лише запитати, чи вам відомо, скільки у нашому місті живе безпритульних людей і собак, і котів...» [6, с. 43]. Собака Рекс – друг Хроні. Спостережливий, вірний, добрий, завжди готовий захищати своїх друзів та всіх скривджених: «Ти що, хочеш тут його покинути?», «Тихо, не ворухись!

Руки на машину!» [6, с. 46, 48]. Прибульці обирають Рекса для контакту не випадково, адже його кличка в перекладі з латинської означає «цар». Кіт Рата – цинічний, нахабний, в усьому шукає вигоду, може зрадити друзів через гроші: «Здоровенний сірий котиче з лисою від лишаю головою», «Поналітали тут, прибудди!», «Заткніть пельку цьому політику, бо я за себе не ручаюсь!» [6, с. 11, 14, 17]. Шотландська вівчарка – коллі – не шукає вигоди і не бажає нікому зла, навіть своїм кривдникам: «На животі у неї видималася велика пухлина, яку вже не могла прикрити навіть її довга і колись гарна шерсть. На шерсті грудками засохло болото» [6, с. 18]. Шість років жила у професора філології, тому її мова та поведінка значно інтелігентніша, ніж у інших. Для хом'яка Хомки головне – це бути ситим і ні про що не хвилюватись: «Вранці прокинувся – пожував – і спати. Поспав – пожував – і знову спати», «Як то кажуть: хоч казанком, аби не в піч!» [6, с. 26, 18]. Він готовий забути про друзів, тільки б знову потрапити до клітки, де годують. Тому, потрапивши туди, Хомка втрачає здатність говорити. Фері – легковажний папуга, який постійно боїться, що його з'їсть Рата: «Шантр-р-рапа! Я з пор-р-рядної р-р-родини! Я не дозволю!» [6, с. 12]. Як тільки йому випадає нагода, емігрує на південь.

Цікавим і особливим персонажем другої частини є крук Гай (міфічно-казковий образ), якому 305 років. Він мешкає в зоні відчуження і був свідком аварії на Чорнобильській АЕС: «За своє життя Гай набачився всього. Були на його віку і війни, і мирні часи. Але найстрашніше, що він бачив, – це вибух на станції. Він бачив, як вивозили з Зони людей довгі колони автобусів. Люди не вірили, що йдуть назавжди» [6, с. 120]. Крук постійно говорить афоризмами: «Уста нерозумного тягнуть до сварки, а слова його кличуть до бійки», «І не слухав я голосу своїх учителів, і уха не схилив до наставників...» [6, с. 120].

У повісті «Злочинці з паралельного світу – 2» ми потрапляємо у ще один світ: світ предків, що знаходиться у часовому розломі. Саме там Хроня відчуває себе наче вдома. Всі люди, які там знаходяться, рідні для нього. Він відчуває кровний зв'язок із родом українським. Г. Малик показує, що сучасний світ втратив – зв'язок із природою, відчуття цілісності та гармонії, підтримку рідних та любов (любов до світу та один до одного).

А потрапити у світ предків героям допомагають Цур і Пек (архетипні образи), хранителі вогнища роду, з вербовими гілками на головах. Вони вмюють творити чудеса. Проте Цур майже не згадує про своє призначення. Для нього цікавіше подивитись рекламу (ще одна проблема цивілізації). Пек любить сидіти перед дверцятами пічки і невідривно дивитися на полум'я. Дізнавшись від Хроні та Рекса, що за ними полюють злочинці, які торгують органами, Цур і Пек переховують їх у своїй хаті та проводять до місця переходу у світ предків.

Беручи за основу літературну казку, Г. Малик трансформує її у фантастичну повість, яка описує вигадану, але умовно можливу подію, що спону-

кає задуматися про важливі проблеми стосунків людини з навколишнім світом. Та не зважаючи на існування паралельних світів і прибульців, проблеми героїв цілком реальні. Це проблеми безпритульних, як людей, так і тварин, байдужості чиновників, людської жорстокості, розкрадання грошей для дитячих будинків: «Нам у інтернат одного разу привезли допомогу. Гуманітарну якусь, казали. Тільки нам нічого не перепаало... Дирекція між собою поділила» [6, с. 53], лікування лише за «бакси» (відмова ветеринара без грошей надати допомогу Доллі та покусаному песикові), екології (Чорнобильська зона) та інші, притаманні сучасному світу.

Наявний у повістях Г. Малик і конфлікт індивіда та середовища. Хроня не з власної волі потрапляє у дитячий будинок. Це стається через трагедію на Чорнобильській АЕС, на якій працював його батько. Все, що залишилося хлопцеві від батьків, – фото, на якому вони разом. Хроню не влаштовує життя в інтернаті, де б'ють дітей, яких нема кому захистити. Тому йому краще бути безпритульним, але вільним. Розшукуючи батьків, Хроня мало не став жертвою бандитів, що торгують органами. Він розуміє, що в такому соціумі людині жити нестерпно.

Як і в казці, герої твору переживають ряд пригод, які стають ініціацією, дорогою до себе, тільки змінених, таких, що перебороли власні страхи та вади. Герої мають зробити вибір між добром і злом. Кіт Рата пропонує мститися колишнім власникам та грабувати їх, але Хроня та Рекс не піддаються спокусі легкої наживи. Вони вирішують здобувати собі на прожиття лише чесним шляхом. Ще міцніше прив'язує твір до реальності смерть вівчарки Доллі в першій частині повісті. А смерть улюбленого героя неприпустима для казки.

Потрапивши у реальний світ, саме прибульці наділяють «обраних» тварин здатністю говорити (виступають в ролі дарителів), але протягом усього твору герої вирішують проблеми самостійно, без надприродної допомоги (рятують Хроню від поліцейського та чергової відправки до інтернату): «А знаєте, про що я думаю? – сказав Рата. – Про те, чуваки, що ми самі все це зробили, без усіляких там прибульців з паралельного світу. Значить, ми щось можемо!» [6, с. 50].

Авторка показує читачеві, що все можна вирішити завдяки власному розуму, винахідливості та мужності, не чекаючи на магічну поміч.

Особливістю фантастичних повістей Г. Малик є й те, що фінал її повістей неоднозначний і допускає втручання уяви читача. Досягнуте стає лише відправною точкою для подальшого розвитку. Так у кінці повісті «Злочинці з паралельного світу – 2» невідомо, чи досягне Хроня своєї мети – знайти рідних батьків.

Висновки. Отже, Галина Малик осучаснює літературну казку, трансформуючи її у фантастичну повість, поєднавши реальне і фантастичне. В її творах наявні основні жанрові риси фантастичної повісті: існування двох взаємопов'язаних світів (світ прибульців та реальний світ); пошук героєм відповідей на вічні питання (що таке світ, людина, свобода, людські цінності); наявність конфлікту (конфлікт індивіда й середовища). Водночас у творах Г. Малик не втрачається зв'язок із казковою традицією. Це боротьба «добра» і «зла», ініціація героїв, вміння тварин розмовляти. І саме завдяки такій трансформації казковий зміст торкається проблем сьогодення та набуває актуальності у ХХІ столітті. Твори Г. Малик є цікавими не лише для дітей, а й для дорослих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гришчук В.В. Літературна казка: становлення і розвиток жанру. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер. Літературознавство*. 2013. № 1. С. 22 – 27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzl_2013_1%281%29__6 (дата звернення 21.06.2019)
2. Виноградова О.И. Фантастические повести А.Ф. Вельтмана в контексте русской прозы 20-х – 40-х годов XIX века: дис. ... канд филолог. наук: 10.01.01. / Белгород. гос. нац. исслед. ун-т. Белгород, 2013. 211 с.
3. Дев'ятко Н. Возможности влияния современных жанров: фантастика, фэнтези, сказка. Львів: Український фантастичний оглядач (УФО). 2009. Вип. 1(7). С. 59 – 66.
4. Кизилова В. В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс: навч. метод. посібник для студ. вищих навч. закл. Старобільськ: Вид-во ДЗ «Луганський національний університет ім. Т. Шевченка», 2015. 236 с.
5. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія. Львів: ПАІС, 2005. 368 с.
6. Малик Г. Злочинці з паралельного світу. Київ: Знання, 2015. 206 с.
7. Овдійчук Л.М. Види, форми та функції інтертекстуальності у сучасній фантастичній та казковій прозі для дітей. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. Філологія*. 2017. Вип. 76. С. 265 – 270.

REFERENCES

1. Hryshchuk V.V. (2013) Literaturna kazka: stanovlennia i rozvytok zhanru. *Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody. Ser. Literaturyoznavstvo*. № 1. S. 22 – 27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzl_2013_1%281%29__6 (дата звернення 21.06.2019) [in Ukrainian].
2. Vinogradova O.I. (2013) Fantasticheskie povesti A.F. Veltmana v kontekste russkoy prozy 20-kh – 40-kh godov XIX veka [Fantastic novels by A.F. Veltman in the context of Russian prose of the 20s – 40s of the XIX century]. Candidate's thesis, Belgorod: Belgorod State National Research University. 211 s. [in Russian].

3. Deviatko N. (2009) *Mozhlyvosti vplyvu suchasnykh zhanriv: fantastyka, fentezi, kazka* [Possibilities of influence of modern genres: fantasy, fantasy, fairy tale]. Lviv: Ukrainskyj fantastychnyi ohliadach (UFO). Vyp. 1(7), S. 59 – 66 PAIS [in Ukrainian].
4. Kyzylova V. V. (2015) *Ukrainska literatura dlia ditey ta yunactva: novitniy dyskurs* [Ukrainian literature for children and adolescents: the latest discourse] Starobilsk: DZ Luhanskyi nacionalnyi universytet im. T. Shevchenka. 236 s. (in Ukrainian).
5. Kopystianska N. (2005) *Zhanr, zhanrova systema u prostori literaturoznavstva* [Genre, genre system in the space of literary criticism]. Lviv: PAIS. 368 s. [in Ukrainian].
6. Malyk G. (2015) *Zlochynetsi z paralelnoho svitu* [Criminals from the parallel world]. Kyiv: Znannja. 206 s. [in Ukrainian].
7. Ovdiihuk L.M. (2017) *Vydy, formy ta funkcii intertekstualnosti u suchasniy fantastychniy ta kazkoviyy prozi dlia ditey* [Types, forms and functions of intertextuality in contemporary fantasy and fairy tale prose for children]. Kharkiv: *Visnyk Kharkivskoho nacionalnoho universytetu im. V. N. Karazina*, no. 76. S. 265 – 270 [in Ukrainian].

THE TRANSFORMATION OF THE FAIRY TALE AS A GENRE INTO FANTASTIC NARRATIVE IN THE WORKS BY HALYNA MALYK

Abstract. The paper explores the transformation of a literary fairy tale into a fantastic story based on Halyna Malyk's «Criminals from the Parallel World» and «Criminals from the Parallel World – 2».

The relevance of the study is determined by the necessity of a thorough analysis of a literary fairy tale as a genre, undergoing new transformations in the 21st century.

The purpose of our study is to trace the tendency of a literary fairy tale modification based on Halyna Malyk's «Criminals from the Parallel World» and «Criminals from the Parallel World – 2» to draw the reader's attention to the actual problems of the present time.

The basic tasks of the paper are: to identify the main genre traits of the fantastic story in «Criminals from the Parallel World» and «Criminals from the Parallel World – 2»; to trace H. Malyk's appeal to the fairytale tradition; to explore the purpose of combining the features of these two genres.

It has been identified in the paper that the works of H. Malyk present the following basic genre traits of a fantastic story: 1) the existence of two interconnected worlds; 2) hero presents the essence of being, looking for the answers to eternal questions; 3) the cognitive essence of the works is limited, preserving the story of the hero, aimed at initiating cognitive processes between the reader and listener; 3) the plot has a peculiar parabolic shape; 4) the presence of a single directional conflict. At the same time, H. Malyk turns to a fairy tale tradition, intertwining the elements of wonder.

It has been concluded that the tendency of literary fairy tale modification is traced in the literature of the 21st century. The work outlines the main genre features of the fantastic story and points to its difference from the author's fairy tale. It has been also revealed, that to highlight vividly the topical problems H. Malyk combines both the features of the author's fairy tale and a fantastic story.

Keywords: Halyna Malyk, literary fairy tale, fantasy story, genre, initiation, criminals from the parallel world.

Стаття надійшла до редакції 30 червня 2019 р.

© Яким М., 2019 р.

Марина Яким – аспірант кафедри слов'янської філології та світової літератури, вчитель, Кривський НВК I-III ст., Хуст, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-5788-1046>

Маруна Якум – Postgraduate student of the Department of the Slavonic Philology and World Literature, teacher of the Kryva's Educational Complex of the I–III degrees, Khust, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-5788-1046>

УКРАЇНСЬКА ПРЕСА РУМУНІЇ: СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ УМОВИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 070:165](477)94.15:070 (091)

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).157–166

Бідзіля Ю. Українська преса Румунії: суспільно-історичні умови, проблеми та перспективи; 27 стор.; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті з'ясовано особливості суспільно-історичних умов розвитку українськомовної преси в Румунії, проаналізовано основні проблеми сучасного функціонування цієї періодики та окреслено можливі перспективи її розвитку.

Ключові слова: преса, медіа, етнічна спільнота, інформаційний простір, етнічна періодика, міжкультурна комунікація, асиміляція.

Постановка проблеми. Специфіка становища етнічних громад у Румунії, їх комунікації з титульною нацією та між собою безпосередньо пов'язана з історичними умовами, які склалися у цій країні в різні періоди. Історія обставин, через які українці опинилися в Румунії, – складна, і в кожному регіоні їх компактного проживання має свої особливості. Здебільшого українці в цій державі, так само, як у Словаччині, Польщі та частково в Угорщині, знаходяться на своїй етнічній території, в основному у прикордонних регіонах з Україною.

Складність розвитку рідномовних медіа та культури загалом українців Румунії пов'язана з тим, що багато років поспіль у цій країні проводилася асиміляційна, денаціоналізаторська політика щодо іноетнічних громад. Усі обставини суспільно-політичного життя української громади Румунії, на думку дослідників, підтверджують, що «без власних друкованих часописів українська національна меншина в Румунії, не змогла б зберегти єдність у боротьбі за свою національну ідентичність: мову, духовність, культуру» [5, с. 82]. Водночас науковці вказують на «системне порушення прав національних меншин, характерне для румунської держави впродовж всього періоду ХХ – початку ХХІ століття, незалежно від статусу, моделі, політичної орієнтації «кольору» відповідних владних структур» [10, с. 7] – військової адміністрації часів Першої світової війни, міжвоєнного королівства Великої Румунії, фашистської диктатури періоду Другої світової війни, народно-демократичної або соціалістичної влади 40 – 60-х рр. минулого століття, тоталітарного режиму Ніколае Чаушеску (1965 – 1989 рр.) або суспільно-політичного перехідного періоду румунського суспільства від соціалістичного до демократичного устрою (1990–2006 рр.) [див. дет.: 10, с. 7 – 8].

Українці – одна з тих етнічних груп Румунії, що століттями проживає на цих територіях і майже стільки ж часу цілеспрямовано піддається тут асиміляційним процесам. Тривалий час точних відомостей про кількість українського населення в Румунії не було. За результатами офіційного пе-

репису в Румунії від 7 січня 1992 року, етнічний склад населення був такий: 20 324 892 осіб – румуни (89,3%), 1 619 368 – угорці (7,1%), 409 731 – роми (1,8%), 111 301 – німці (0,5%) та 66 483 особи – українці (0,3%). Крім того, в країні нараховується ще 23 етнічні спільноти, частка яких разом не перевищує 1% (224 175 осіб) [12, с. 412]. Згідно з відомостями перепису 2002 року, українська спільнота зменшилась і налічує 61,4 тис. Це все ще складає 0,3% всього населення Румунії, а українська громада посідає четверте місце серед етнічних спільнот [10, с. 142; 329].

Аналіз досліджень. Для глибшого розуміння специфіки функціонування в Румунії сучасних українськомовних ЗМІ, особливостей тематики і проблематики на їхніх шпальтах звернемося до короткого ретроспективного історичного аналізу умов, у яких зароджувалася та існувала ця преса. Побіжно зауважимо, що Румунія – одна з тих сусідніх держав, яка до цього часу, хоч і не офіційно, має територіальні претензії до України, що ставало предметом обговорення і на високому дипломатичному рівні, і в мас-медіа [2; 173; 185]. Місцями компактного проживання українців у Румунії є повіти Марамуреш (понад 36 тис. осіб), Південна Буковина (більше 10 тис. осіб), Банат (близько 10 тис. осіб) та Добруджа (понад 3,8 тис. осіб). Українці становлять більшість у муніципалітетах Бистра, Марамуреш, Рона де Сус, Тіміш, Караш-Северин [10, с. 142–143]. Однак чисельність осіб, які спілкуються українською мовою, на думку українських дослідників та дипломатів, перевищує офіційну чисельність українців, що свідчить про їхню політичну ідентифікацію як румун, проте етнічну – як українців. За неофіційними даними, кількість українців у Румунії становить, попри всі денаціоналізаторські заходи, від 150 до 220 тис. осіб. Експерт Міжнародного інституту гуманітарно-політичних досліджень Володимир Брутер вважає, що в країні живе не менше 130 – 140 тисяч українців [3]. Політика румунізації призвела до стрімкого зменшення кількості українців. За офіційним переписом 21

лютого 1956 року, в Румунії проживало 68,3 тис. українців, найбільше в таких тодішніх областях: Сучава (райони Радівці, Кимполунг, Дорогой, Гур-Гуморулуй і Ватра Дорней) – 28 900 та Марамуреш (райони Вішев і Сигіт) – 25 200 (інформація з української Вікіпедії). Законодавчо розвиток української меншини у Румунії, а також інформаційної сфери, забезпечує Конституція Румунії 2003 року [15], Європейська хартія регіональних мов та мов меншин (підписана Румунією, але не ратифікована), Рамкова конвенція прав національних меншин, Закон про органи місцевого самоврядування (№ 271/2001), Закон про вибори до палати депутатів та сенату Румунії (№68/1992) зі змінами та доповненнями, Закон про освіту (№ 84/1995) зі змінами та доповненнями, Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією від 02.06.1997 р. [6].

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати суспільно-історичні умови функціонування української періодики в Румунії в різних політичних умовах, визначити основні проблеми її сучасного розвитку та окреслити перспективи й можливості подальшого розвитку.

Українська мова у сфері освіти, культури та засобів масової інформації в Румунії зазнала різних трансформацій. У міжвоєнний період українці відчували на собі жорстку політику асиміляції. Факт «примусової румунізації українського населення протягом міжвоєнного періоду визнають і самі румунські дослідники. Покажемо у цьому плані є робота головного редактора «Румунського журналу з питань прав людини», засновника організації «Ombuds persons for National Minorities» Г. Андрееску під назвою «Нації та меншини», яка вийшла у 2004 р. у Бухаресті, та в якій щодо розглянутого нами питання зазначено так: «В рамках кампанії румунізації на початку 30-х років румунський Уряд закрити або розсунув школи, газети та заклади культури українців. У суспільному житті українська мова була заборонена, а порушення відповідного закону передбачало втручання поліції. Українці були названі «румунами, які забули рідну мову» [цит. за: 10, с. 30 – 31].

Після Другої світової війни національно-культурне становище румунських українців стало покращуватися: у селах і містечках компактного проживання українських та змішаних родин предмети в школах викладалися українською мовою, навчальні заклади стали осередком українського життя, де відзначали релігійні та національні свята, пам'ятні дати великих українців тощо.

Розширення українського інформаційно-комунікаційного сегмента в Румунії розпочалося 1948 р., коли на основі схваленого Великими Народними Зборами Румунії нового закону про реформування народної освіти було введено обов'язкове початкове та неповне середнє навчання (7 класів) рідною мовою. Хоча за своєю формою нова система освіти в Румунії багато в чому копіювала радянську модель, загалом вона дала позитивний результат – практично в усіх населених пунктах, де проживали україн-

ці, навіть у невеликих поселеннях, були засновані українські школи. У 1948 – 1960 рр. в українських селах Румунії функціонувало 116 рідномовних шкіл різної комплектності, 4 ліцеї (у містах Сігету, Мармаціей, Тулча, Сучава, Сірет), які готували вчителів для шкіл з українською мовою навчання [10, с. 56 – 57]. У той же час на філологічному факультеті Бухарестського університету засновано українське відділення (1952 р.) [17, с. 4].

Пожвавлення українськомовної комунікації в тогочасній Румунії сприяло збереженню національної ідентичності й спричинилося до нечуваного піднесення культурної діяльності: зародилася література, рідною мовою друкувалися книги, авторами яких були представники молодого української інтелігенції [див. дет.: 4, с. 384 – 389]. Значну роль у відродженні національної ідентичності українців Румунії кінця 40-х – початку 50-х років ХХ ст. відігравали представники української інтелігенції старшого покоління, які «не забули національні корені, всупереч примусовій румунізації у міжвоєнний період. Не маючи можливостей проявити себе тоді, висококваліфіковані кадри українського походження, у тому числі й біженці 1940 та 1944 років з території Північної Буковини, опинилися у вигідній ситуації, коли їхній фаховий потенціал та знання української мови стали потрібними суспільству. Завдяки їм, наприклад, у новостворених українських навчальних закладах стало можливим достатньо швидко організувати викладання не лише української мови та літератури, але й інших предметів рідною мовою, що в Румунії робилося вперше» [див. дет.: 10, с. 56 – 60].

Такий розвиток українства дав змогу з травня 1949 року видавати в Румунії газету-двотижневик «Вільне слово», яка впродовж тривалого часу була єдиним періодичним виданням української громади. На її сторінках рідною мовою активно друкувалися злободенні матеріали про життя спільноти та художні твори. Часопис став платформою для розкриття творчих здібностей талановитих письменників Буковини, дебютантів, вихідців із повітів Сучава і Мароморешу [5, с. 83]. Літературна продукція так почала зростати, що часопис не міг усе вмістити. На 40 – 50-ті рр. припадає й найактивніша видавнича діяльність українців у Румунії. Окрім шкільних підручників та суспільно-політичної літератури, рідною мовою друкуються твори поетів Оксани Мельничук, Івана Шуляка, Гаврила Клемпуша, Юрія Павліша, прозаїків Івана Федька, Стеліяна Яцентюка, Корнелія Регула та інших. Згодом, з вересня 1979 року, великі запити художньої літератури українською мовою, що надходили до «Нового віку», почав задовольняти «Літературний додаток» (відповідальний редактор-координатор І. Ковач), який переріс у літературно-художній журнал «Наш голос».

Розвиток українського друкованого слова підтримало схвалення Конституції Румунської Народної Республіки (1952), яка гарантувала громадянам, незалежно від національності і раси, повні та рівні права у всіх галузях господарського, політичного

і культурного життя. Згідно з цією Конституцією, угорці як найбільша національна спільнота після румунів отримали право на створення Угорської автономної області. На етапі становлення української періодики в Румунії Україна надавала колосальну допомогу румунським українцям у вигляді наукової продукції, художньої літератури, навчально-методичних посібників та підручників. Частина молоді отримала змогу здобувати освіту в Україні. Однак процес умовного піднесення української преси в Румунії тривав тільки близько 20 років.

Занепад української періодики в Румунії починається у 60-ті рр. ХХ ст., коли редакції й окремі журналісти зазнали переслідувань та жорсткого ставлення з боку влади. Після раптової смерті Георгія Георгіу-Дежа (1965) до влади в Румунії прийшов Ніколае Чаушеску, політика якого виявилася абсолютно згубною для національних громад у цій державі. Тогочасні комуністичні медіа Румунії іменували Н. Чаушеску «генієм Карпат», «повноводним розумом Дунаю», «творцем епохи небаченого оновлення», «джерелом світла», «працівником серед працівників», «героєм серед героїв» [13]. Досить згадати, що гімн соціалістичної Румунії починався словами: «Партія, Чаушеску, Румунія...».

Нова Конституція Румунії (1965 р.) проголосила унітарну національну державу, тому було ліквідовано Угорську автономну область, а в травні 1966 року Н. Чаушеску в доповіді, присвяченій 45-річчю створення румунської комуністичної партії, піддав гострій критиці визначення Румунії як багатонаціональної держави. У політиці Н. Чаушеску про інтернаціоналізм уже не йшлося. Внаслідок цього впродовж 60 – 80-х рр. закрито всі українські школи та ліцеї, заборонено Українську греко-католицьку церкву. Утиски під час прийому до вишів та на державні посади призвели до масової зміни українцями національності. Вони відмовлялися від мови, змінювали прізвища [11].

Влада Н. Чаушеску поступово, але цілеспрямовано посилює цензуру в засобах масової інформації, видавничій справі, особливо це стосувалося видань, які друкувалися нерумунською мовою. Одночасно, за наполяганням нового лідера, ставало більш жорстоким законодавство тепер уже не Народної, а Соціалістичної Румунії. З метою запобігання друку за кордоном будь-якої інформації про країну, в грудні 1971 року ухвалено Закон про державну таємницю, який забороняв видання за межами Румунії матеріалів, що зачіпають державні інтереси. Така заборона була одним із численних положень нового закону, який обмежував доступ до всякої інформації, бо поняття «державна таємниця» почало поширюватися навіть на ординарні питання економіки, не кажучи вже про збройні сили, правосуддя і політику [див. дет.: 9, с. 655]. Причому тотальні перевірки стосувалися не лише друкованої продукції, але й усного контактування. Увесь інформаційно-комунікаційний процес у країні контролювала таємна поліція Секурітате. Побутує думка, що кожен десятий, а може, і кожен четвертий румун служив штатним або позаштатним інформатором.

Таємна поліція поширювала чутки про те, що всі телефони в Румунії обладнані пристроями, завдяки чому Секурітате має змогу одночасно контролювати 10 мільйонів телефонних розмов [8].

Безсумнівним залишається той факт, що кожен громадянин тогочасної Румунії, незалежно від соціального статусу, за своє життя неминуче стикався з представником таємної поліції, який усе про нього знав. Очевидно, що сенс тотального проникнення Секурітате в суспільне та приватне життя полягав у тому, щоб у всякій сфері – у школах, університетах, друкарнях, видавництвах, театрах – у будь-який момент можна перевірити ступінь благонадійності підданих. Контингент таємної поліції був доволі потужним, бо співробітництво із Секурітате означало привілеї, зокрема давало змогу отримати добру університетську освіту. У таких умовах журналістика, література й мистецтво славили румунського вождя, а ті, хто наслідно виступав проти генеральної лінії партії, потрапляли до тюрми чи опинялися під домашнім арештом. Через відсутність правозахисного руху опір режиму з боку громадян зводився до окремих виявів непокорі: прослуховування передач радіостанцій «Вільна Європа» та «Голос Америки», виступів викладача університету м. Клуж Дойни Кореня, засновників Неофіційної профспілки «Свобода» Ю. Філіпа, Д. Попа та Р. Філіпеску. Останнього згодом засуджено за поширення листівок із закликами, спрямованими проти Чаушеску. Критичні висловлювання поета М. Дінеску на адресу режиму особливого ефекту не мали. Секретні служби швидко ізолювали цих людей і позбавили їх свободи слова. Наприклад, Д. Кореня за виступи проти політики Н. Чаушеску щодо укрупнення сіл перебувала під домашнім арештом до 22 грудня 1989 р. [9, с. 662].

Ситуація в медіа та загалом у журналістиці, зокрема національно-етнічних груп тогочасної Румунії, була ще складнішою, оскільки громадяни нерумунської національності вважалися неблагонадійними. Міжкультурне контактування української громади з братами на етнічній батьківщині стало майже неможливим, бо жорстко контролювалося розвідкою й агентурою. Згідно з існуючими тоді інструкціями, спілкування румунських громадян з іноземцями могло відбуватися лише в присутності свідків, а про зміст розмови необхідно було наступного дня письмово повідомити в найближчий відділок Секурітате. Власникам друкарських машинок необхідно було обов'язково зареєструватися у відділку внутрішніх справ, навіть адміністратори ресторанів мали стежити, щоб вікна на закладах не зашторювалися. Увесь час правління Н. Чаушеску, особливо в останні десять років, що увійшли в румунську історію як «сатанинське десятиліття», розпалювався націоналізм і здійснювався постійний пошук «ворогів народу».

Цілком зрозуміло, що повноцінний розвиток української періодики, спрямованої на збереження етнічної ідентичності, у тогочасній Румунії не міг відбуватися. Країна під керівництвом Н. Чаушеску вдалася до культивування румунського націоналіз-

му та боротьби з «внутрішнім національним ворогом», цькування людей різних національностей. Проголосивши ідею прискореної асиміляції нерумунських груп населення, комуністична партія Румунії взяла курс на створення «єдиної румунської соціалістичної нації», що мала поглинути в собі угорців, українців, німців, болгар та ін. Були посилені дискримінаційні процеси проти українського населення та його національно-культурних традицій. Згаданому вже часопису «Новий світ» «випала нелегка і навіть трагічна доля, якщо в 1960 році в редакції ще працювали свідомі свого обов'язку перед українським населенням журналісти, то незабаром їх звинуватили в так званому націоналізмові і після судового процесу посадили» [цит. за: 5, с. 83].

Пізніше українців Румунії намагалися розділити за вигаданими національностями: гуцул, русин, хохол. У 1974 році в Програмі румунської комуністичної партії було включено розділ, відредагований особисто Н. Чаушеску, в якому представлено схему історичного розвитку Румунії від найдавніших часів, тобто процес становлення великої румунської нації. Увесь зміст документа пронизаний історичними міфами, ігноруванням інших народів та прагненням утвердити румунський націоналізм.

У таких умовах не лише журналістика, видавнича справа та освіта, а й національно-культурна діяльність українців Румунії зазнає цілковитого переслідування. З другої половини 60-х рр. ХХ ст. ліквідовано більшість шкіл з українською мовою навчання (животіють тільки український відділ при гімназії в Сиготі й український лекторат у Бухарестському університеті). Практично на всю українську освітньо-культурну діяльність у селах накладено табу: ліквідовано дошкільні заклади, початкові, восьмирічні й середні школи з викладанням українською мовою, у публікаціях заборонено вживати українські назви місцевостей. У 63-х школах у місцях компактного проживання української меншини, рідна мова викладається тільки факультативно або за бажанням школярів. На той час українською навчання проводиться тільки в ліцеї імені Тараса Шевченка (м. Сігету Мармаціей, Мараморощина).

Формально Конституція Румунії 1965 року декларувала право на використання рідної мови та збереження національної ідентичності, зокрема видання книг, газет, журналів рідною мовою. Натомість упродовж 70 – 80-х років ХХ ст. румунським керівництвом схвалено низку законів, спрямованих на обмеження діяльності мас-медіа мовами етнічних груп держави. Так, 1974 року урядом було ухвалено рішення про зменшення формату й періодичності деяких центральних і повітових часописів. Таким чином деякі газети зі щоденних перетворилися на тижневики. За якийсь час періодичність румунських видань була відновлена, а часописи національних меншин залишилися тижневиками. У 1984 році центральне телебачення Румунії припинило транслювати програми угорською мовою, незважаючи на те, що угорці за кількістю населення посідають друге місце в країні після румунів. А вже за рік (1985) припинено всі радіо- й телевізійні програми мовами на-

ціональних меншин, зокрема й українські редакції повітових радіостанцій міст Ясси та Клуж-Напока.

Значної шкоди українськомовним селам у Румунії наробили так звані революції: «промислова» (побудова каналу Дунай – Чорне море, розробки в галузі ядерної енергетики), «міні-культурна», модель якої була запозичена з Китаю. Але ще більшої кривди українським поселенням завдала революція в сільському господарстві, бо вона знищувала цілі села.

У березні 1988 року Н. Чаушеску оголосив намір провести чергову «аграрну революцію» з укрупнення (систематизації) сіл. Оскільки в сільському господарстві, яке було основним джерелом поповнення валютного запасу, зберігся низький рівень продуктивності праці, очільник Румунії звернувся до одного з проєктів реорганізації сільського господарства на промисловій основі, обговорюваних у Радянському Союзі ще за часів Хрущова. Було заплановане будівництво «аграрно-промислових міст» замість 13 000 сіл. У тогочасній періодиці з чистієї легкої руки цю програму охрестили «бульдозерною реформою». Кампанія щодо укрупнення сіл викликала протести за кордоном, а також серед культурних діячів Румунії. Численні сільські громади Франції, Бельгії, Швейцарії та Великобританії взяли активну участь у русі на захист сіл Румунії. У березні 1989 року на засіданні Ради Європи оприлюднена заява Конференції органів місцевого і регіонального самоврядування, у якій різко засудили й виганьбили кампанію з ліквідації сіл та вимагали від румунської влади покласти цьому край. Один із каналів Бі-Бі-Сі транслював виступ принца Уельського Чарльза, який також виступив проти цілеспрямованого знищення сіл Румунії. Не обмежившись цим, принц підтримав низку європейських фондів, які виступили із засудженням політики Н. Чаушеску. Створена в 1987 р. організація «Міхай Емінеску Трест» розгорнула широку міжнародну кампанію з метою залучення уваги світової громадськості до процесу ліквідації сіл. У багатьох країнах Європи (Франції, Швейцарії, Голландії, Бельгії) у зв'язку з цими подіями пройшли маніфестації з вимогою «зберегти румунські села» [9, с. 657], почався процес «усиновлення румунських сіл» комунами країн Західної Європи. Лише Велика Британія, завдяки втручанням в цю справу королівської родини, на вересень 1989 року «всиновила» 52 села Румунії [16].

Припинення усної та письмової комунікації рідною мовою зумовило посилення румунізації у регіонах компактного проживання українців. Ситуацію погіршувало ще й цілеспрямоване скерування у середовище етнічних українців, угорців, сербів, німців «кваліфікованих службовців і фахівців», які представляли титульну націю. Їхнє завдання зводилося до імплементації румунської мови у відповідному національному середовищі. У цьому контексті слід зазначити, що з початком заборони використання національними меншинами їхньої рідної мови під час публічних заходів присутність етнічних румунів у середовищі «спільно проживаючих національностей» суттєво сприяло румуніза-

ції останніх. Цей подвійний процес асиміляції національних меншин, зокрема й українців, охопив усі регіони їхнього компактного проживання – Трансільванію, Банат, Мараморошину, Південну Буковину та Добруджу. Тут за відносно короткий час співвідношення національностей значно змінилося на користь румунів [10, с. 71].

Деяке покращення ситуації з українськомовними медіа в Румунії почалося після падіння тоталітарного режиму Н. Чаушеску. Однак аналіз наукової літератури та періодики підтверджує, що культура румунських українців і зараз перебуває у складному становищі, а деякі заходи українців Румунії нагадують повинність, яку слід відбутися під час візитів українських високопосадовців. Почасти це стосується й Союзу українців Румунії (створений у 1990 році), який загалом регулярно проводить культурно-мистецькі заходи (частково за рахунок державного бюджету Румунії, фінансової підтримки України та спонсорських коштів). У Сучавському повіті працюють дитячий вокально-інструментальний колектив «Струни не гостини» та вокальний гурт «Свекрухи», у Бухаресті при місцевому СУР діє ансамбль «Зоря», учасник національних та міжнародних фестивалів, а в місті Тімішоарі функціонує Український культурний дім повіту Тіміш.

Періодичні видання Союз українців Румунії друкує частково також за рахунок Державного бюджету Румунії (4 найменування періодики: 3 українськомовні та 1 румунськомовний). Зокрема, часопис «Український вісник» у Бухаресті (головний редактор Михайло Михайлюк), бухарестський культурно-просвітницький часопис «Вільне слово» (головний редактор Іван Ковач), румунськомовний часопис «*Curierul ucraïnean*» («Український кур'єр», головний редактор Іван Робчук), літературно-культурний журнал українських письменників Румунії «Наш голос» (головний редактор Ірина Мойсей). Важливу роль в етнічному вихованні українськомовної малечі відіграє журнал «Дзвоник» (головний редактор Микола Корсак).

Проте зазначені видання Союзу Українців Румунії мають незначний наклад, виходять 1 – 2 рази на місяць і часто не потрапляють до читача через відсутність системи поширення. На регіональних радіостудіях трьох міст (Клуж-Напока, Тімішоара та Ясси) щотижня транслюються 15 – 20-хвилинні радіопередачі українською мовою, що загалом становить 13 – 17 годин на рік. Другий канал центрального телебачення Румунії двічі на місяць передає 30-хвилинну програму «*Conviețuire*» («Конвєцуїре» – «Співжиття») мовами національних меншин (всього 52 години на рік), однак передачі для українського населення Румунії виходять переважно тричі на рік.

Нелегкою справою було й перетворення старої малотиражної газети «Новий вік» на сучасний культурно-просвітницький часопис. І в цьому слід віддати належне головному редактору реформованої й осучасненої ілюстрованої новинки із символічною назвою «Вільне слово», поету і прозаїку, активному захисникові українства в Румунії

Івану Ковачу, а також редакторам часопису – Ірині Петрецькій-Ковач та Роману Петрашаку, а до того Степану Ткачуку (Вільне слово, 2014, № 23 – 24). За справами, які відбувалися в українській громаді Румунії, навіть у найскладніші часи пильно стежили представники української дипломатичної місії, про що свідчать глибокий аналіз ситуації та висока оцінка роботи редакційних колективів українських часописів Румунії у «Листі Надзвичайного і Повноважного посла України в Румунії Т. Бауєра до колективу редакції культурно-просвітницького часопису Союзу українців Румунії «Вільне слово» (2014, № 23 – 24). Союз українців Румунії (керівник Степан Бучута) вважає своїм головним завданням збереження національної ідентичності українців, відродження української культури, рідної мови, власних традицій, українськомовних ЗМІ, публіцистичних та літературних творів українських письменників Румунії (Укр. Вісник, 2010, № 3 – 4 (лютий), проте процес цей дуже кволий і слабо впливає на молоде покоління українців у цій державі. На відміну від українських товариств у Словаччині та Угорщині, які через свою пресу й загальнодержавні медіа достатньо гостро порушують проблему національної ідентичності українців, обговорюють питання забезпечення національних прав, українські ЗМІ й товариства Румунії до цієї справи ставляться дуже обережно. Дивує, що іноді керівники українських товариств Румунії побоюються критики румунської національної політики щодо румунських українців, навіть на сторінках періодики в Україні.

Так, у статті «Плями на позитивній дискримінації» М. Михайлюка порушуються проблеми свободи совісті і свободи преси. Згадуючи важкі тоталітарні часи комуністичного режиму в Румунії, коли про українців у румунській пресі майже не згадувалося, автор зазначає, що становище українців після 1989 року «змінилося незаперечно на краще. Маємо свою організацію, видаємо газети і книги, організуємо культурні фестивалі, заявляємо про себе по радіо і телебаченню, маємо депутата у Парламенті, підтримуємо зв'язки з історичною батьківщиною, українською діаспорою звідусіль, пробуємо відродити освіту на рідній мові і рідну церкву...» (Україн. Вісник, 2002. № 9 – 10). М. Михайлюк обурюється неправдивою інформацією в пресі про українців, яких звинувачують у багатьох бідах. Дивує, однак, висновок автора, що «таких перекинувань і вигадок не існувало б, якби румунська преса писала про реальну «позитивну дискримінацію», завдяки якій українці налагоджують своє національно-культурне життя, будучи водночас лояльними румунськими громадянами». Неприємно вражає висновок статті про те, що дискримінація за національною ознакою може мати якийсь позитивний присмак.

Умовною гостротою відзначається публікація у цьому числі часопису голови Спільноти українців Румунії Степана Ткачука «Денационалізація українських поселень у Румунії». Автор, щоправда, звертається лише до одного аспекту цієї проблеми – принизливого становища української православної церкви в

Румунії. С. Ткачук цілком слушно твердить, що релігія, духовність складають основу національного відродження, що «українці, як усі народи, хочуть молитися Богу на своїй рідній мові, хочуть, щоб служби божі проводилися українською мовою» (2002, № 9 – 10). Але твердження про те, що «треба закінчити раз і назавжди із пихатістю та шовінізмом румунських церковних ієрархів», які й досі в ім'я Бога «обезбожують та обезроднюють» українців, не є толерантними і сприймаються іронічно.

Асиміляційні та денаціоналізаторські процеси в Румунії яскраво засвідчує інформація М. Мачоки, представлена в часописі «Український вісник» (2001, № 15 – 16): у повіті Сату Маре українське населення офіційно складало 1362 особи, хоча насправді його було значно більше. У 1930 році із 301 105 осіб українців тут нараховувалося 3439, 1992 року населення повіту склало 400 789, з яких українці становили лише 0,3 %. За цей час кількість українців скоротилася на 2037 осіб. Природним шляхом це відбуватися не могло, оскільки народжуваність серед української громади достатньо висока. На думку М. Мачоки, українці не зникли, а стали жертвою асиміляційних процесів. У селі Халмеу, яке знаходиться на кордоні з Україною, 1930 року проживало 630 українців, а в 1992 році їх залишилося 5, у селі Лазурі в 1930-му налічувалося 730 українців, а в 1992-му – 10. Ще більш промовистим свідченням асиміляції є той факт, що в деяких поселеннях з майже виключно українським населенням перепис 1992 року жодного українця не виявив. Факт такої фальсифікації був з'ясований, коли «під час проведення у 1998 році соціологічного опитування українського населення Румунії у бесідах з жителями і представниками влади сіл Іпотешти та Семеничі Ботошанського повіту» було з'ясовано, що в українських селах відсутні заклади для задоволення національно-культурних потреб українців, хоча «391 із опитаних у селі Семеничі виявили бажання, щоб їхні діти знали українську мову» [1, с. 17 – 45].

Українська преса в Румунії у новітній період активно порушує питання української ідентичності. Часто ця тема представлена через призму української духовності та релігії, зокрема в таких матеріалах «Українського вісника»: «Свята Тайна Священства», «Свята Тайна Миропомазання» (2002, № 9 – 10), «Христос Рождається, Славите Його», «За єдність Церкви» (2002, № 17 – 18), «Різдвяний привіт Світового Конгресу Українців», «Голос Церкви Святого Різдва» (2003, № 1 – 2), «Великдень», «Христос Воскрес», «Гріх перед Божим Судом» (2003, № 5 – 6), «Боже милосердя», «Рідні церкви» (2003, № 13 – 14), «Земне життя Ієсуса і його значення для нас християн» (2003, № 15 – 16).

Заслугує на увагу й проблема вивчення рідної мови, що активно обговорюється на сторінках згаданого часопису. До прикладу, М. Корсюк у матеріалі «Свято рідної мови» (2003, № 9 – 10), підбиваючи підсумки учнівської олімпіади з української мови, звітує про проведення заходу й принагідно звертає увагу читачів на шляхи поліпшення методики викладання рідної мови учням. Автор

справедливо зауважує, що прищеплення любові до материнської мови – завдання не лише вчителів-словесників, а усіх педагогів, які повинні вболівати за виховання юні у душі патріотизму, гордості за свою націю. Одночасно М. Корсюк пропонує провести зустрічі викладачів української мови, щоб поділитися досвідом, «гуртом поміркувати про підвищення рівня викладання, обговорити труднощі, з якими доводиться зустрічатись у викладацькій справі». Крім того, автор ретельно аналізує рівень знань учнів з української мови в регіонах компактного проживання українців та вказує на можливість поліпшення ситуації.

Про шкідливість надмірного вживання слів іношомовного походження йдеться у статті С. Ткачука «Не засмічуймо нашу мову солов'їну», в якій автор закликає «не ранили рідну мову нещастям і байдужістю... звісно, кожна мова запозичує потрібні їй слова з чужих мов. Однак, вона засвоює такі слова, які виражають щось гарне, а не будь-який мотлох» (2003, № 13 – 14). Майже в кожному номері «Українського вісника» та «Вільного слова» друкуються матеріали про культуру та національне життя української громади в Румунії: «Фестиваль українських колядок і зимових обрядів у Банаті» (Укр. Вісник, 2003, № 1 – 2), «Із хроніки українських культурних подій останнього часу» (Укр. Вісник, 2003, № 15 – 16), «Скільки українців у Румунії і де вони проживають» (Укр. Вісник, 2006, № 13 – 15); «В пошуках ідентичності», «Писанка – шедевр української нації», «Прозвучала знову українська пісня в Караш-Северіні» (Вільне слово, 2012, трав.) тощо.

Однак активному розвитку рідномовної преси не сприяє ситуація всередині самої української громади Румунії, що тривалий час вирізнялася суперечками та чварами. У середині 90-х років ХХ ст. серед української еліти Румунії стався розкол, який вилився у створення Демократичного союзу українців Румунії (ДСУР заснований у 1995 році, голова – Дмитро Морган) як опозиційної громадської організації, спрямованої проти Союзу українців Румунії. Основним змістом програми ДСУРу було протистояння керівництву СУР через поширення компрометуючої інформації в українських та румунських друкованих ЗМІ. За спонсорської фінансової допомоги Демократичний союз українців Румунії видавав журнал культури українців Румунії та діаспори «Верховина» (румунською мовою), а також двомовний українсько-румунський журнал «Наша думка».

На початку 2009 року ДСУР фактично припинив своє існування. Національний Форум українців Румунії, створений у червні 2009 року як організація етнічних українців Румунії, розпочав свою діяльність у Сучавському повіті, але розширив її на територіях інших місцевостей, де компактно проживають українці. Керівник цієї організації Олександр Мандюк є членом Соціал-демократичної партії Румунії. Кістяком активу НФУР стали колишні члени ДСУР. Слід зауважити, що, за твердженням дослідників-політологів, НФУР підтримує дружні стосунки з Вікаріатом УГКЦ в Румунії та «Союзом

гуцулів» (офіційно ця громадська організація не зареєстрована).

Загалом аналіз українськомовних періодичних видань Румунії засвідчує складність національно-культурної ситуації в цій країні з погляду збереження етнічної ідентичності української громади. Незважаючи на те, що окремі питання цієї проблеми порушуються в українських часописах, погоджуємося з міркуваннями А. Шейчука й Т. Рендука про те, що періодичність та форма репрезентації матеріалів українськомовних видань Румунії не завжди задовольняють читацький попит [14, с. 4; 10, с. 100], а їх зміст тривалий час знаменувався «постійними висловлюваннями почуттів хвали і подяки, адресованих керівництву Румунії та литтям бруду... на своїх опонентів. Чи може хтось показати хоч одну-однесеньку критичну статтю, яка появилася друком у цих «салонних» публікаціях ..., в якій було б об'єктивно трактовано катастрофічне становище духовного стану українців Південної Буковини» [14, с. 4].

Однак глибока політична проблематика в українськомовних виданнях Румунії – радше виняток, аніж закономірність. Здебільшого матеріали у згаданих часописах присвячені проблемам збереження мови, культури, історії рідного народу, духовного відродження українського етносу. Приємним винятком у цьому контексті є лише окремі публікації, що з'являються останнім часом. Безумовно, проблема ця є значно глибшою, оскільки, за твердженням дослідників, «багато румун... не готові до того, щоб ділити свою національну державу з іншими національними групами» [12, с. 417]. Слабким відстоюванням інтересів українців, відсутністю гострих матеріалів, небажанням активно впливати на політику в державі характеризується не лише українська преса Румунії – діяльність керівників українських національних спілок також є надто виваженою й обережною. Угорці та цигани, на відміну від українського етносу, відразу після революції 1989 року, коли відбувалися масові маніфестації під гаслом «Ні – шовінізму», домоглися представництва в перехідному парламенті від тимчасової ради національної єдності. Щоправда, така активність призвела до того, що в місті Тигру Муреш 19 і 20 березня 1990 р. відбулися зіткнення між румунами, з одного боку, і угорцями та циганами – з іншого. «В результаті 400 осіб було поранено і 5 вбито, відбулися суттєві зміни в атмосфері відносин у межах усієї країни» [12, с. 417]. Як наслідок у Румунії почали створюватися екстремістські румунські національні рухи та партії. Серед них найвпливовішими є *Partidul Uniunii Naționale României* (Партія національного об'єднання Румунії) та *Partidul România Mare* (Партія Великої Румунії). Виникнення націоналістично орієнтованих партій, відповідно, спричинило міжетнічну напруженість, і навіть помірковані партії Румунії взяли на озброєння деякі їх націоналістичні гасла.

У Румунії законодавчо закріплено, що як офіційна національна меншина, українці мають одне зарезервоване місце в парламенті, яке посідає ке-

рівник СУР С. Бучута. Союз також представлений у Раді національних меншин, консультативному органі при Уряді Румунії, який об'єднує всі офіційно визнані громадські організації національних меншин. У кожному повіті компактного проживання українців (таких повітів дев'ять) обов'язково діє консулат Союзу українців Румунії. Окрім того, щорічно з державного бюджету Румунії на діяльність СУР виділяються кошти (майже мільйон євро). Проте, виставляючи претензії Україні щодо становища румунської громади в нашій державі, Румунія часто сама не дотримується взятих на себе зобов'язань із підтримки етнічних громад. Так, урядом Румунії планувалося повністю відновити український лицей на базі лицею «ЛацкуВоде» (м. Сірет Сучавського повіту) до 2011 року, однак у 2013 році при лицей функціонувало лише чотири класи, в яких українська мова вивчається тільки як окремий предмет [98]. Щодо сучасного стану вищої освіти, то лише в трьох румунських університетах (Бухарестському, Сучавському Штефан Чел Маре, Бабеш-Боліай у місті Клуж Напока) на факультетах філології та комунікативних наук при кафедрах слов'янських (румунської) мов і літератур діють секції української мови та літератури. На цих відділеннях щорічно навчається від 10 до 15 студентів.

Висновки. Увесь комплекс суспільно-політичних, інформаційно-комунікативних та інших проблем зумовлює кволість і надмірну поміркованість і без того слабкого українського національного руху в Румунії. Цим спричинена і специфічна, здебільшого культурницька, тематика й проблематика українськомовних часописів. Після повалення режиму Н. Чаушеску українські наукові кола поки що не привернули належної уваги до цієї проблеми. Водночас Румунія як один із найбільших сусідів України відіграє важливу геополітичну роль у Центральній-Східній Європі та на Балканах. Авторитетні науковці-політологи вирізняють кілька надзвичайно важливих факторів румунського вектора.

Однак це може бути окремою темою наукового дослідження. Як ми уже зазначали, соціально-політичні та економічні зміни, що відбулися в Румунії після 1990 року, відкрили новий етап у розвитку румунського суспільства. Згідно зі статтею 30 Конституції Румунії всім громадянам держави, у тому числі й іноетнічним громадам, які проживають на території держави, гарантується право на свободу слова, волевиявлення (через друковані та аудіовізуальні ЗМІ) та вільний розвиток національної культури тощо. Будь-яка цензура заборонена, а жодне друковане видання не може бути закрито [15; 7].

Усі процеси кінця ХХ – поч. ХХІ ст. в Румунії активізували український національний рух і певною мірою сприяють підвищенню національної самосвідомості етнічних українців. Отже, загалом демократичні процеси, які відбулися в Румунії на зламі ХХ – ХХІ століть, стимулюють розвиток преси національних меншин та сприяють збереженню національної самоідентичності українського етносу. У той же час зауважимо: якщо умови інформаційного забезпечення рідною мовою угорських

українців стрімко покращуються останніми роками (від невизнання існування українського етносу на території Угорщини до його матеріальної підтримки з боку держави), то в Румунії ситуація складається по-іншому. Активні роки румунізації українськомовних громадян, закриття українських шкіл, яке часто кваліфікувалося як природний процес, подача українськомовної тематики для українців румунською мовою («Curierulucraean») призвели до різкого зменшення чисельності українського етносу.

Українськомовна преса в Румунії ослабла, друкується не періодично, немає налагодженої сис-

теми передплати та поширення, рівень державної підтримки українських медіа з боку обох держав недостатній. Інформаційно мовні права українців як національної меншини в Румунії хоч і декларуються законодавчими актами, проте паралельно в державі створюються передумови для забування українцями рідної мови: йде процес замаскованої асиміляції українського населення в румунськомовному середовищі. Зусилля українських дипломатів, навіть після створення змішаної румунсько-української комісії щодо моніторингу цього питання, не сприяють поліпшенню ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аза Л. О. Українці Румунії: сучасний стан та перспективи етнокультурного розвитку. К.: Соціс; Рівне: Ліста, 1999. 88 с.
2. Аппатов С. Українсько-румунські відносини: історія та сучасність. *Український історичний журнал*. 1998. № 3. С. 26.
3. Брутер В. И. Украинцы Южной Буковины: проблемы и перспективы / Сборник научных конференций «Трансграничное сотрудничество Украины, Молдовы и Румынии». 2000. Сентябрь-октябрь. URL:: <http://www.igpi.ru/info/people/bruter/1086170286.html>.
4. Бідзіля Ю. М. Особливості розвитку українськомовної преси в Угорщині та Румунії. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород. 2005. Вип. 9. С. 384 – 389.
5. Волощук Ю. І. Проблематика періодики української національної меншини в Румунії. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. 22: Політичні науки та методика викладання суспільно-політичних дисциплін*. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. Вип. 16. С. 82 – 86.
6. Договірні-правова база між Україною та Румунією. URL: <http://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/legal-acts>.
7. Мельничук І. Проблема паспортизації Румунією українського населення: сучасні реалії та можливі наслідки розвитку подій. *Інтернет-видання «Закарпаття-онлайн»*. URL: <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-70469-Problema-pasportyzatsiiRumuniieiu-ukrainskoho-naselelnia:-suchasni-realii-ta-mozhlyvi-naslidkyrozvytku-podii/>.
8. Мюллер Г. Сущность Securitate. *Інтернет-издания «Русский журнал»*. 12.10.2009. URL: <http://www.russ.ru/pole/Suschnost-Sekuritate>.
9. Попович М. А. Україна – Угорщина: співпраця на рівні міністерств і регіонів. *Календар українців Угорщини на 2000 рік*. Ужгород: Мистецька лінія, 2000. С. 76 – 77.
10. Рендюк Т. Г. Українці Румунії: національно-культурне життя та взаємовідносини з владою. К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. 150 с.
11. Самсоненко Л. Ким вважають себе українці в Румунії. *Урядовий кур'єр*. 1999. 23 берез.
12. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: [кол. моногр.] / за ред. Ф. Рудича. К.: МАУП, 2002. 488 с.
13. Шама О. История жизни и смерти «полноводного Дуная» – румынского диктатора Николе Чаушеску. *Сайт журналу «Новое время»*. 24.02.2015. URL: <http://nv.ua/publications/-istoriya-zhizni-i-smerti-polnovodnogo-dunayarumynskogo-diktatora-nikolae-chaushesku--35987.html>.
14. Шейчук А. Українці Південної Буковини: «quovadis?». *Наша думка*. 2006. № 1(2). С. 3 – 5.
15. Constituția României (Конституція Румунії). URL: <http://www.constitutiariomaniei.ro/>.
16. Deletant D. Romania 1948 – 1989: A Historical Overview. Cold War International History Project. URL: http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_romania/introduction.cfmRomania,%2019481989:%20A%20Historical%20Overview%20by%20Dennis%20Deletant.
17. Reguș C. Școla ucraiană învătătorii, cărțile (Українська школа, викладачі, книги). *Curierul ucraean*. 1995. № 14 – 15. P. 4 – 5.

REFERENCES

1. Aza L. O. (1999) Ukraintsi Rumunii: suchasnyi stan ta perspektyvy etnokulturnoho rozvytku [Romanian Ukrainians: Current State and Perspectives on Ethnocultural Development]. K.: Sotsis; Rivne: Lista. 88 s. [in Ukrainian].
2. Appatov S. (1998) Ukrainsko-rumunski vidnosyny: istoriia ta suchasnist [Ukrainian-Romanian Relations: History and Modernity]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 3. S. 26. [in Ukrainian].
3. Bruter V. Y. (2000) Ukrayntsy Yuzhnoi Bukovyny: problem I perspektyvy [Ukrainians of South Bukovina: problems and prospects]. *Sbornyk nauchnykh konferentsiy «Transhraynchoe sotrudnychestvo Ukrayny, Moldovy i Rumynii»*. sentiabr-oktiabr // *Sait Mezhdunarodnogo instytuta humanytarno-polytycheskykh yssledovanyi*. URL:: <http://www.igpi.ru/info/people/bruter/1086170286.html>. [in Russian].

4. Bidzilia Yu. M. (2005) Osoblyvosti rozvytku ukrainomovnoi presy v Uhorschchyni ta Rumunii [Features of development of Ukrainian-language press in Hungary and Romania]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Uzhhorod, Vyp. 9. S. 384 – 389. [in Ukrainian].
5. Voloshchuk Yu.I. (2015) Problematyka periodyky ukrainsoi natsionalnoi menshyny v Rumunii [Issues of periodicals of the Ukrainian national minority in Romania]// *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova*. Ser. 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia suspilno-politychnykh dystsyplin. K.: NPU im. M.P.Drahomanova, Vyp. 16. S. 82 – 86. [in Ukrainian].
6. Dohovirno-pravova baza mizh Ukrainoiu ta Rumuniieiu [Legal basis between Ukraine and Romania]. Ofitsiyni sait Posolstva Ukrainy v Rumunii. URL: <http://romania.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ro/legal-acts> [in Ukrainian].
7. Melnychuk I. Problema pasportyzatsii Rumuniieiu ukrainskoho naseleattia: suchasni realii ta mozhyvi naslidky rozvytku podii [Romania's Passport Certification Problem: Current Realities and Possible Consequences]. *Internet-vydannia «Zakarpattia-onlain»*. URL: <http://zakarpattia.net.ua/ukr-news-70469-Problema-pasportyzatsii-Rumuniieiu-ukrainskoho-naseleattia:-suchasni-realii-ta-mozhyvi-naslidky-rozvytku-podii/> [in Ukrainian].
8. Miuller H. Sushchnost Sekurytate [Essence of the Securitate]. *Internet-izdanyia «Russkyi zhurnal»*. 12.10.2009. URL: <http://www.russ.ru/pole/Suschnost-Sekuritate>. [in Russian].
9. Popovych M. A. (2000) Ukraina – Uhorschchyna: spivpratsia na rivni ministerstv i rehioniv [Ukraine – Hungary: Cooperation at the level of ministries and regions]. *Kalendar ukrainsiv Uhorschchyny na 2000 rik*. Uzhhorod: Mystetska liniia, S. 76 – 77. [in Ukrainian].
10. Rendiuk T. H. (2010) Ukraintsi Rumunii: natsionalno-kulturne zhyttia ta vzaiemovidnosyny z vladoiu [Romanian Ukrainians: national-cultural life and relations with the authorities]. K.: Ins-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 150 s. [in Ukrainian].
11. Samsonenko L. (1999) Kym vvazhaiut sebe ukraintsi v Rumunii [Who do the Ukrainians in Romania consider themselves to be?]. *Uriadovyi kurier*. 23 berez. [in Ukrainian].
12. Ukraina v suchasnomu heopolitychnomu prostori: teoretychnyi i prykladnyi aspekty [Ukraine in the Modern Geopolitical Space: Theoretical and Applied Aspects]: [kol. monohr.] / zared. F. Rudycha. K.: MAUP, 2002. 488 s. [in Ukrainian].
13. Shama O. Istoriya zhyzny y smerty «polnovodnogo Dunaia» – rumynskoho dyktatora Nykole Chaushesku [The story of the life and death of the “full Danube” - the Romanian dictator Nicole Ceausescu]. *Sait zhurnal «Novoe vremia»*. 24.02.2015. URL: <http://nv.ua/publications/-istoriya-zhizni-i-smerti-polnovodnogo-dunaya-rumynskogo-diktatora-nikolae-chaushesku--35987.html>. [in Russian].
14. Sheichuk A. (2006) Ukraintsi Pivdennoi Bukovyny: «quovadis?» [Ukrainians of Southern Bukovina: «quovadis?»]. *Nasha dumka*. № 1(2). S. 3 – 5. [in Ukrainian].
15. Constituția României (Konstytutsiia Rumunii) [The Constitution of Romania] URL: <http://www.constitutiaronaniei.ro/>. [in Ukrainian].
16. Deletant D. Romania 1948 – 1989: A Historical Over view. Cold War International History Project. URL: http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_romania/introduction.cfm Romania,%2019481989:%20A%20Historical%20Overview%20by%20Dennis%20Deletant. [in English].
17. Reguș C. Școla ucraine ană învățatorii, cărțile (Ukrainska shkola, vykladachi, knyhy) [Ukrainian school, teachers, books]. *Curierul ucrainean*. 1995. № 14 –15. S. 4 – 5. [in Romanian].

UKRAINIAN PRINTED MEDIA IN ROMANIA: SOCIAL AND HISTORICAL CONDITIONS, PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract. The author explains in this article the peculiarities of socio-historical conditions of development of Ukrainian-language press in Romania, analyzes the main problems of the modern functioning of these print media and outlines the possible prospects for its development. The Ukrainian language in education, culture and media has undergone various transformations in Romania. In the interwar period (especially in the 1930s of the 20th century), the situation in the Ukrainian-language media in Romania is deteriorating, the processes of assimilation of Ukrainians and their transformation into Romanians continue. The government of Romania of that time closed Ukrainian schools, newspapers and cultural establishments. In public life, Ukrainian was forbidden, and violations of the law required police intervention. The expansion of the Ukrainian information and communication segment in Romania began in 1948, when a mandatory primary and secondary education (7 classes) was introduced in the native language, based on the new law on reforming public education approved by the Romanian Grand National Assembly. In the years 1948–1960, 116 Ukrainian-language schools of varying degrees, 4 lyceums (in the cities of Sighetu, Marmatia, Tulcea, Suceava, Siret), which trained teachers for Ukrainian-language schools, operated in the villages of Romania. This development of Ukrainian made it possible from May 1949 to publish in Romania the bi-weekly newspaper «Vilne Slovo» (Free Word), which for a long time was the only periodical of the Ukrainian community. The 40-50's of the twentieth century accounted for the most active publishing activity of Ukrainians in Romania. In addition to school textbooks and socio-political literature, works of poets and writers are published in their native language. At this time, new Ukrainian magazines are appearing in Romania, in particular, the «Novyi Vik» (New Century) from its «Literaturnyi Dodatok» (Literary Supplement), which has evolved into the literary and art journal «Nash Holos» (Our Voice). After the sudden death of Georgi Georgiou-Dej (1965), Nicolae Ceausescu

came to power in Romania, whose policies proved to be absolutely detrimental to the national communities and the ethnic press in that country. The Ukrainian media in Romania was, at this time, under pressure from the communist totalitarian government and under the control of the Securitate special service. Some improvement in the situation with Ukrainian-language media in Romania began after the fall of the totalitarian regime of N. Ceausescu (1989). At this time, the Union of Romanian Ukrainians was formed in Romania (1990). It is now an ethnic organization publishes 4 print media for Romanian Ukrainians: magazines «Ukrainskyi Visnyk» (Ukrainian Herald), «Vilne Slovo» (Free Word), children's magazine «Dzvonyk» (Bell, in Ukrainian) and «Ukrainian Courier» (Romanian). The Ukrainian print media in Romania are weak, not regularly published, but partially supported by the Romanian government. Perspectives for the preservation and functioning of Ukrainian publications in Romania can only be made if mutual efforts of the Governments of both countries – Romania and Ukraine – are reported.

Keywords: print media, medias, ethnic association, informative space, ethnic periodicals, cross-cultural communication, assimilation.

Стаття надійшла до редакції 29 червня 2019 р.

© Бідзіля Ю., 2019 р.

Юрій Бідзіля – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; orcid.org/0000-0001-5134-3239

Yuriy Bidzilya – Doctor of Social Communication, Professor, Head of the Journalism Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; orcid.org/0000-0001-5134-3239

УКРАЇНЬСЬКА ГАЗЕТА «ВЕСЕЛКА» В РЕЦЕПЦІЇ ОЛЕНИ РУДЛОВЧАК

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (41).

УДК 070(09)(437=161.2)»19»

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).167–173

Барчан О. Українська газета «Веселка» в рецепції Олени Рудловчак; 21 стор.; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Стаття «Українська газета «Веселка» в рецепції Олени Рудловчак» висвітлює питання наукового осмислення Оленою Рудловчак, вченою з Пряшева (Словаччина), історії становлення та розвитку української газети «Веселка». Недослідженість преси українців зарубіжжя другої половини ХХ ст., зокрема й у Чехословаччині, залишається невіршеною журналістикознавчою проблемою. Олена Рудловчак мала багатий досвід журналістської практики у національних засобах масової інформації українців, що проживають у межах іншого державного утворення, а отже, добре знала специфіку й нюанси становлення й функціонування преси нацменшин. З огляду на ці фактори порушена в статті тема є актуальною.

Дослідження змісту праці О. Рудловчак, розгляд порушених у ній проблемних питань, з'ясування методологічних засад та методичних принципів наукового опрацювання матеріалу вченою стало метою пропонованої статті.

У процесі аналізу було спостережено, що серед обставин, які мотивували її зацікавлення історією журналістики краю, були: 1) робота над вивченням життя і творчості закарпатського будителя ХІХ ст. О. Духновича, її професійна діяльність як журналіста; усвідомлення ролі преси для національного самоствердження, збереження національної ідентичності українців, соціально, економічно, культурно пригноблених в етнічно чужій державі.

Наші спостереження показали, що у статті, написаній з нагоди 25-річчя української піонерської газети «Веселка», О. Рудловчак, базуючись на принципі історизму, простежує шлях становлення й розвитку з його піднесеннями й спадами українських періодичних видань для дітей та молоді після Другої світової війни у Чехословаччині у контексті розвитку української преси в цей період. Ретельному аналізу підданий базовий рівень «Веселки», яким стали попередні російськомовні і двомовні видання – «Колокольчик – Дзвіночок», «Пионерская газета», «Пионерська газета» та його традиції. Важливою запорукою успіху чи занепаду видання авторка вважає зв'язок із рідним «грунтом», своїм народом, українцями. Серед вигідних позицій «Веселки», порівняно з іншими виданнями, підкреслено наявність конкретного читача – розуміння його запитів, смаків, уподобань, психіки і под. Це стимулює колектив до креативного пошуку, що відображається в тематиці, рубрикації, ілюстраціях і створює багатогранність видання. Заслужовують на увагу професійні поради та рекомендації О. Рудловчак як науковця і практика-журналіста щодо поліпшення видання, які годяться до застосування й сьогодні.

На основі досліджуваного можемо твердити, що наукова студія О. Рудловчак, присвячена газеті «Веселка», розширює горизонти процесу становлення та розвитку української преси зарубіжжя у другій половині ХХ століття. Вона репрезентує специфіку функції видань для українських дітей в етнічно нерідному середовищі, подає основні складові змісту й форми моделі такого часопису.

Наше дослідження має перспективу у вивченні інших вагомих для журналістської науки праць О. Рудловчак, а також історії української журналістики повоєнного часу в Чехословаччині.

Ключові слова: Олена Рудловчак, українська преса, газета «Веселка», стаття, журналістика, Чехословаччина.

Постановка проблеми. Питання розвитку національної періодичної преси поза межами етнічних земель українців, зокрема й у Словаччині, залишається на маргінесі наукових зацікавлень. Особливо це стосується засобів масової інформації повоєнного часу. Тому наукові студії О. Рудловчак, професора кафедри української мови і літератури Пряшівського філософського факультету Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика, українки, уродженки Мукачеве, присвячені українській пресі Східної Словаччини, потребують ретельного вивчення.

Аналіз досліджень. Відомий у Європі вчений Микола Мушинка вважає Олену Рудловчак «пряшівським карпатознавцем номер один... Та й в Україні, – стверджує науковець, – щодо широти пізнання карпатознавчих першоджерельних матеріалів та глибини їх наукового осмислення з нею могли рівнятися хіба Олекса Мишанич (доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, лауреат Національної премії ім. Т.Г. Шевченка, завідувач відділу Інституту літератури НАН України ім. Т.Г. Шевченка – О.Б.) із Києва та два-три вчені з Ужгорода»

[9, с. 55]. Наукові інтереси О. Рудловчак-філолога сягали мови, літератури, фольклору, етнографії, історії, театру, міжмовних і культурних контактів, а також журналістики. На важливості журналістикознавчої діяльності О. Рудловчак наголосив М. Мушинка [9, с. 55]. Принагідно цієї сфери діяльності вченої торкалися І. Жегуц [5], Ф. Ковач [7], Й. Мулик [8], В. Падяк [10; 11], В. Туряниця [16] та ін. У ґрунтовних студіях сучасних учених Ю. Бідзілі [1; 2; 3], В. Габора [4] її ім'я названо серед першорядних дослідників української преси Закарпаття. При цьому обидва науковці зосереджують увагу на працях О. Рудловчак, присвячених пресі ХІХ та першої половини ХХ ст., оскільки, за словами В. Габора, «українська преса історичного Закарпаття (зокрема москвофільська) твориться з усього комплексу періодичних видань, що виходили у світ на Закарпатті та Пряшівщині», бо, як слушно зауважує відомий дослідник Закарпаття Є. Перфецький, «в економічному відношенні творила Підкарпатська Русь із Східною Словаччиною одну цілість не тільки в середньовіччі, але й в добі пізнішій. Ціла територія

була єдиною підкарпатською областю, що сягала від найсхідніших місцевостей на Мараморощині і на захід до верхнього Грону й Вагу. Зрозуміло, що й преса Закарпаття і Пряшівщини творили одну цілість» [4, с. 7].

Після Другої світової війни на розділених кордонах Закарпаття, що стало радянським, і Пряшівщині, як території Чехословаччини, українська преса мала свої історії розвитку. Олена Рудловчак ретельно простежила шлях поступу преси українців Східної Словаччини від 1945 року в ряді наукових праць, які залишаються без належного журналістикознавчого аналізу.

Актуальність нашого дослідження полягає в аналітичному осмисленні наукового доробку пряшівської вченої, що стосується питань розвитку і специфіки української преси в нових політичних і географічних реаліях, оскільки це суттєво доповнить її попередній дослідницький дискурс і окреслить фахові й світоглядні засади науковця. У зв'язку з цим **мета** статті передбачає аналіз праць О. Рудловчак про українську пресу Чехословаччини повоєнного часу, зокрема газети «Веселка», характеристику її змісту, методологічних засад та методичних принципів дослідницької роботи вченої.

Головними завданнями для досягнення мети є опрацювання текстів статей про журналістику, видрукованих у Чехословаччині в різних періодичних виданнях, праць, опублікованих у збірниках, автобіографії авторки та інших матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить бібліографія праць Олени Рудловчак [6], її наукові зацікавлення розвитком преси Східної Словаччини розпочалися на початку 60-х рр. ХХ ст. У 1962 році в журналі «Дукля» (№ 3) опублікована перша стаття «До питань журналістики в українців Східної Словаччини». Упродовж наступних трьох десятиліть вийшло понад півтора десятка праць, присвячених українській пресі.

Звернення вченої до журналістики Східно-словацького краю ХІХ ст., яку системно проаналізували науковці Ю. Бідзіля та В. Габор, зумовлене виконанням нею дисертаційної роботи про життя і творчість Олександра Духновича. Працюючи в архівах і бібліотеках Києва, Львова, Ужгорода, Берегова, Москви, Будапешта, Праги та інших міст, дослідниця «зосереджувалася на закарпатоукраїнській пресі ХІХ століття. Фотокопіювала та ексцерпувала не лише матеріали до теми своєї дисертації, але й до майбутніх науково-дослідних тем» [9, с. 59].

Увагу Олени Рудловчак до журналістики посилювала й причетність до засобів масової інформації її чоловіка. Саме йому в 1948 році було доручено «заснувати та побудувати в Пряшеві українську студію Чехословацького радіомовлення» [6, с. 116]. Олена Михайлівна, переїхавши у зв'язку з цим із Братислави до Пряшева, зайняла посаду редактора-коректора в редакції газети «Пряшівщина». Її діяльність у цей період тісно пов'язана також із радіомовленням, оскільки радіо на той час було осередком культурного життя русинів-українців краю. Почавши працю-

вати на українському радіо позаштатно, з 1950 року вона офіційно займає посаду режисера та драматурга. Як зазначає М. Мушинка, «в тих екстремальних умовах радіо робило велику справу на ниві поширення культури та освіти серед українського населення Пряшівщини. А подружжя Рудловчаків віддавало радіостудії не лише весь робочий та вільний час, але й свої серця» [9, с. 58]. З цього часу її журналістський практичний досвід став безперервним. Вона була дописувачем багатьох українських періодичних видань, засновником і впродовж п'ятнадцяти років членом редакційної ради журналу «Дукля», друкованого органу пряшівської української письменницької організації, ретельним і зацікавленим дослідником української крайової преси. Взагалі, як скромно говорить сама вчена, вона «внесла посильний внесок у вивчення історії закарпатоукраїнської журналістики» [6, с. 118].

Зазначимо, що, проаналізувавши питання вивчення журналістики краю, зокрема праці Н.С. Воскресенського, П.М. Лісового, П.В. Лінтура, Ю.А. Бачі, У.Я. Єдлинської, О. Вронівської, А. Волошина, Й. Каминського, М. Лелекача та ін., у першій своїй статті «До питань журналістики в українців Східної Словаччини» (1962) О. Рудловчак констатує, що більшість із написаних до 40-х рр. ХХ ст. досліджень недоступна або ознайомитися з ними важко, до того ж у них ідеться переважно про пресу Закарпаття, а східнославацької української торкаються побіжно або зовсім її не згадують [13, с. 64]. Вважаємо, що це було однією з причин, яка спонукала вчену до предметного, системного наукового осмислення питання, концептуального аналізу шляху журналістики ХІХ – першої половини ХХ ст.

Зазначимо, що й дослідження української журналістики Чехословаччини повоєнного часу О. Рудловчак залишає серед своїх наукових пріоритетів. Підтвердженням цього є її студії з аналізом конкретних видань – газети «Веселка», журналу «Дукля», української періодичної преси КПЧ, аналітичні праці узагальнюючого характеру. Примітно, що характеристика видань, оцінка відповідного явища чи процесу здійснюється в широкому контексті – історичному, культурному, ідейно-політичному.

До прикладу, стаття «Українська піонерська газета «Веселка» і її місце в журналістиці українців Чехословаччини» (1977), написана з нагоди 25-ліття часопису. Вона вміщена у «Записках наукового товариства Культурного союзу українських трудящих у ЧССР» і своїм ідейно-змістовим наповненням конкретизує аналітичну, першу в номері досить розлогу статтю П. Урама «Розвиток культури населення української національності в ЧССР у період соціалістичного будівництва». Ця праця привернула нашу увагу деякими фактами, які, вважаємо, були певним і, мабуть-таки, досить суттєвим мотиватором діяльності О. Рудловчак на теренах засобів масової інформації як форми національної самоідентифікації. Наведемо хоча й розлогу, але важливу у зв'язку з цим цитату з праці П. Урама: «Економічна відсталість, важкий соціальний і національний гніт зумовили культурну відсталість українського

населення. Буржуазно-демократична революція не виконала своїх цивілізаторських функцій ні в соціально-економічній, ні в національній та культурній галузях. Зокрема, не були розв'язані навіть такі питання, як правильна назва національної приналежності, національної орієнтації, національної свідомості, особливості мови. Цей незакінчений процес національного конституювання українців Східної Словаччини гальмував розвиток демократичної культури (у довоєнний час – *О.Б.*) [17, с. 3].

Яскраво підтверджує наведену характеристику стану українства в Чехословаччині Василь Гренджа-Донський у «Спогадах»: «Ця частина українського населення всіма попередніми урядами була найбільш занедбана. Неграмотна сіра маса, з неї рекрутувалася колись для мадярів, пізніше для чехів, тепер для словаків та німців найдешевша робоча сила, без прав і без охорони... Школи для «руснаків» існували тільки в деяких трохи свідоміших селах, вчилася в цих церковних школах церковно-слов'янсько-російсько-українською тарабанщиною» [15, с. 247].

Усвідомлення такого стану українського етносу в межах іншого державного утворення активізувало інтелігенцію до пробудження й піднесення національної свідомості народу. Їхні патріотичні наміри збігалися з, щоправда, маніпулятивною діяльністю комуністичної партії щодо надання особливої уваги національним меншинам для залучення їх до активного соціалістичного будівництва. Для агітаційно-пропагандистської роботи, в першу чергу, КПЧ й почала створювати молодіжні осередки, національні засоби масової інформації – газети, радіо, розбудовувати культурні центри, організації тощо.

Про досягнення на ниві журналістики йдеться й у вміщеній у «Записках» статті М. Ричалка «Педагогічні аспекти першого піонерського часопису «Колокольчик – Дзвіночок» та його місце в соціалістичному вихованні української молоді Східної Словаччини». Відзначимо, що автор, використовуючи офіційні документи, зокрема протоколи, постанови Української народної ради, Спілки молоді Карпат, Реферату українських шкіл, архівні матеріали, дуже ретельно розкриває історію появи часопису для української молоді. Зауважимо при цьому, що серед причетних до справи жодним словом не згадано прізвище В. Гренджі-Донського, який до організації журналу мав безпосередній стосунок, особливо до його україномовної частини, якій було виділено кілька сторінок у другій половині. Письменник згадує, що «цей мізеренький «Дзвіночок» прятівська українська молодь тепло привітала, починала й сама брати в ньому участь, посилаючи матеріали» [15, с. 259].

Значення власних, рідномовних засобів масової комунікації для українців добре усвідомлювала й О. Рудловчак, тому й бралася до журналістської, кореспондентської, редакторської, роботи, науково осмислювала розвиток цієї сфери духовного життя етносу. Її дослідження «Веселки» будуються на принципі історизму, що передбачає розгляд конкретних явищ у їхньому розвитку і зв'язку з епохою та середовищем.

Виокремлюючи в розвитку журналістики українців Чехословаччини по війні три періоди – «1) від визволення до початку 50-х років, 2) 50-і – 60-і роки, 3) 70-і роки» [14, с. 123], дослідниця підкреслює ключові ознаки кожного з них, пов'язує утворення чи реорганізацію українських часописів із тогочасними культурно-історичними, політичними процесами і, таким чином, умотивовує, обґрунтовує історичну необхідність їхньої появи, висвітлює суть продовжених традицій та започаткованого новаторства. У такий спосіб читач отримує доволі широкую інформацію.

Дослідниця наголошує на важливості виходу в перший період таких зразків української преси, як «Пряшівщина», «Карпатская звезда», «Костер», «Колокольчик – Дзвіночок». Це були газети перехідного етапу до преси нового типу т. зв. «соціалістичної», розвиток якої припадає на другий період. Третій період – це, на думку авторки, сприятливий час для становлення й розвитку української преси відповідно до вимог і характеру соціалістичного ладу. Отож і газета «Пряшівщина», і молодіжний часопис «Колокольчик – Дзвіночок», орієнтуються на нові вимоги і запити сучасності та партійної політики і формулюють перед собою відповідні завдання. «Пряшівщина», приміром, «підвищує свій ідейний рівень, зміцнює критичний аспект, стає дзеркалом партійного життя, все послідовніше виражає свої класові позиції, все більше уваги приділяє економічним питанням, особливо колективізації села, поширює коло кореспондентів, залучає молодь і літераторів для співробітництва» [14, с. 124].

Змінює ідейно-змістове наповнення й часопис «Колокольчик – Дзвіночок». Проте, як твердить О. Рудловчак, у світлі задекларованих на першій крайовій конференції КПС завдань, що стосувалися «дальшого спрямування розвитку українського етносу», проведення заходів «по дальшому розгортанню його культури, національної за формою і соціалістичної за змістом» [14, с. 125], необхідність реорганізації української преси постала ще нагальніше. Цим покликані зміни в структурі, змісті, обсязі української преси.

Доносити до українства партійну ідеологію й політику, залучати українську спільноту до соціалістичного будівництва покликана була щотижнева газета «Нове життя», яка почала виходити з 11 серпня 1951 року. Водночас, першого вересня цього ж року з'являється й інше видання – щомісячник «Дружно вперед» як орган ЦК КСУТ (Культурний союз українських трудящих). У контексті української преси його змістове наповнення передбачало культурно-літературні, ідеологічно-теоретичні, історичні аспекти. Не залишається поза увагою партії й підрастаюче покоління. Цього ж року організовано видання російськомовної «Пионерской газет», яка поширювалася й серед українців, торкалася й проблем їхнього буття.

Таку партійну політику щодо забезпечення українців своєю пресою О. Рудловчак оцінює схвально, відзначаючи у подібній структурі української журналістики «продуманість і функціональ-

ну відповідність об'єктивним потребам, наукову вмотивованість» [14, с. 125]. З огляду на невирішеність проблеми з мовою видань, починає виходити українською «Пионерська газета», а далі – «Веселка». Отже, стає відомо, що історія газети «Веселка» (1968) починається зі створеної як органу Словацького Центрального комітету ЧСМ у 1951 році російськомовної «Пионерской газеты», яка виходила в Братиславі. У 1953 році видання перетворюється на україномовну «Пионерську газету». До речі, до цього видання теж доклали чимало зусиль В. Гренджа-Донський. Про це дізнаємося зі «Спогадів» письменника: «Маючи за собою вже десятки надрукованих власних книжок, я ще ніколи не почував такої радості, як тепер, побачивши перше число газети по-українськи. Це був мій тріумф, моя перемога в боротьбі за рідну мову українських дітей» [15, с. 261]. У 1965 році з перенесенням редакції газети до Кошиц, вона змінює свою структуру, формат і виходить під назвою «Веселка» два рази на місяць.

Важливою складовою в структурі української журналістики Чехословаччини О. Рудловчак вважає і перехід у 1959 році «Нового життя» з-під партійного підпорядкування в орган ЦК КСУТ, що вплинуло й на концепцію видання «Дружно вперед», а також створення в 1953 році журналу «Дукля», органу української філії Спілки словацьких письменників.

Слід відзначити, що в аналізі О. Рудловчак видання «Веселка» спостерігаємо концептуальний підхід. Дослідниця розглядає це явище не як часткове, а як компонент загального, більш широкого й значущого – української журналістики всього повоєнного періоду в контексті суспільно-політичних, ідеологічних, культурних процесів Чехословаччини. Завдання, які покладалися на кожне з видань, були конкретними й взаємопов'язаними, цілеспрямованими на визначену аудиторію – українців. Тому вчена акцентує, що «Веселка» з'явилася не на порожньому місці, а мала під собою добру базу. Авторка праці розглядає процес становлення газети від її першооснови, якою вважає кілька інших видань: двомовного «Колокольчика – Дзвіночка», який створив певні підвалини, традиції, досвідчений колектив для російськомовної «Пионерской газеты»; «Слова молодежи» – молодіжної сторінки газети «Пряшівщина», творчі працівники якої склали основу газети. «Дзвіночок», у свою чергу, «дав добрий досвід у роботі з літературною мовою в місцевих умовах українського населення» [14, с. 126].

Указуючи на місце «Пионерської газети» в контексті української журналістики Чехословаччини у справі виховання підростаючого покоління в душі ідеологічно окреслених загальних завдань – «формувати соціалістичну людину», авторка серед них особливо наголошує, завуальовуючи в комуністично партійну термінологію, на завданнях для української молоді: виховувати «у душі соціалістичного патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму, яке газета виконує з урахуванням специфіки свого читача» [14, с. 126].

Науковий принцип об'єктивності в аналізі фактів, властивий мисленню О. Рудловчак, спосте-

рігаємо у виділенні позитивних і негативних сторін у процесі становлення часопису. Зокрема, авторка вважає, що «Пионерська газета» не скористалася належно отриманим спадком, а її нові працівники були далекими від гострих насущних проблем та й не знали їх. Тому, як помітила дослідниця, «газета віддалялася від власного ґрунту, тратила з поля зору істинне обличчя свого читача, «дим» рідної хати. В таких обставинах, – резюмує вчена, – значна частина «Пионерской газеты», «Пионерської газети» та ще й «Веселки» – це шукання власного шляху, повертання до свого живого ґрунту і поступове зміцнювання контактів з ним» [14, с. 127].

Все ж найважливішою обставиною в існуванні й функціонуванні часописів О. Рудловчак вважає комунікування їх саме зі своєю, українською, аудиторією, і, що важливо, на рівні СЦК ЧСМ, що убезпечило ці газети від периферійності, провінціалізму, властивих іншим українським виданням. Цінність видання дослідниця вбачає в тому, що «Веселка» викликає естетичне задоволення, вона має «свій аромат», передає захопленість, творчу працю редакторів, яка проглядається навіть у своєрідних, часто інтригуючих, заримованих заголовках. І, головне, що настійно підкреслює О. Рудловчак, – це вірний, національно спрямований пафос змісту: газеті «вдається поряд з своїм виразним інтернаціональним обличчям вміло проявляти і свою національну специфіку. Тактовно, з почуттям міри» [14, с. 127].

Характерним, як бачимо, для методики дослідження вченої, є те, що, конкретизуючи факт, вона встановлює й аналізує причинно-наслідковий зв'язок. Так, піднесення у діяльності «Веселки» пояснює вигідним становищем, порівняно з іншими друкованими органами, щодо свого адресата-читача. Газета, за її спостереженням, чітко орієнтується на віковий, психологічний рівень підлітків, вивчає і знає їхні запити, смаки, шукає шляхи й методи впливу, тобто, вона весь час у русі, у пошуковому стані. З огляду на найбільший виховний ефект формується зміст і форма видання: тематика, структура матеріалів, манера письма, робота кореспондентів, ілюстрації – все доцільне, особистісно орієнтоване, спрямоване на психіку, на досягнення виховних цілей. Водночас, на думку авторки, успішно поєднуються «аспекти загальнодержавного рівня з вимогами місцевими, зокрема зі специфікою, що впливає з нашого культурно-національного життя» [14, с. 127].

Більш детальному аналізу піддає О. Рудловчак рубрикацію матеріалів та їх зміст. На її погляд, рубрики відповідають специфіці видання, мають виховний потенціал і роблять газету багатогранною. Науковець схвалює орієнтацію на найменших і старших, оглядає тематику й естетичний рівень казок, інших зразків народнопоетичної творчості, художніх творів, ігор, головоломок, зауважує малий обсяг якісної поезії для читачів старшого підліткового віку. Акцентує на фаховому поєднанні проблематики творів із публікаціями культурно-літературного, історико-літературного, історичного плану. Відчувається педагогічний і філологічний досвід

науковця і в рекомендаціях ширше застосовувати виховний потенціал фольклору, враховуючи його зв'язок «з масами, з традицією, з подихом рідної землі» [14, с. 127].

Актуальними, на наш погляд, залишаються й сьогодні фахові поради О. Рудловчак-педагога, методиста й журналіста щодо специфіки подачі в газеті ювілейних статей, зокрема про письменників, громадських, історичних, політичних діячів. Вона проти звичайного, «сухого» переказування біографій, адже це лише відверне увагу юного читача. Заохлиливими, вважає авторка, будуть уривки з творів письменників, цікаві епізоди з життя особистості, тобто те, що може зацікавити і запам'ятується. На прикладах життєписів І. Франка, Лесі Українки ілюструє, як можна наблизити ці постаті до свого читача безпосередньо, а саме вибрати факти, щоб показати значення діяча для всього українства, увести в чехословацький контекст через епізоди біографії, переклади тощо.

Вартісним, вважаємо, є й твердження О. Рудловчак як науковця й журналіста про важливість манери авторської розповіді. Вона спрямовує увагу творців газети на її удосконалення, шліфування, вироблення вміння розмовляти з молоддю. Не меншої ваги є й поради, щодо фіксування на шпальтах часопису пам'яток своєї культури, фольклору; пробудження й скеровування інтересу молоді до духовних цінностей українського народу, спонукання юних читачів до творчості, до ведення літопису свого краю, подій. Учена радить виховувати юне покоління українців на позитивних прикладах, загальнолюдських гуманістичних цінностях, вчити впевнено дивитися у своє майбутнє, а для цього «говорити більше про наші будівничі завдання та успіхи, про наші історичні традиції і культуру взагалі, про традиції боротьби з гнітом, подані у романтичному дусі» [14, с. 131].

Актуальними й для нинішніх журналістів є непроминального значення фахові настанови О. Рудловчак – педагога, методиста й журналіста

щодо мови видання для українців в іномовному середовищі. Дослідниця рекомендує мову інформативних, значною мірою перекладних матеріалів спрощувати, використовувати більш зрозумілі, дохідливі для читача вирази, звороти, відразу ж у тексті пояснювати географічні назви та специфічні терміни. Для кращого сприйняття суті тексту вчена допускає вживання діалектизмів чи слів зі словацької мови за неможливості пояснити термін чи поняття близьким синонімом. Для з'ясування значення слова доречно також використання й описового способу або синонімічних можливостей. На переконання дослідниці, «це би значно підняло мовний рівень газети, вагу пропагування мовної культури, так занедбаной в наших умовах» [14, с. 132].

Аналізуючи історію шляху «Веселки», спади й злети на ньому, О. Рудловчак загалом позитивно оцінює її творчий досвід і оптимістично передбачає успіхи у справі загальнодержавного та національного значення.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави констатувати, що дослідження Оленою Рудловчак процесу становлення й шляху розвитку української газети «Веселка» є важливою віхою наукового осмислення такого культурно-історичного факту, як українська преса зарубіжжя, зокрема Чехословаччини. Характеристика видання для дітей та юнацтва представлена в контексті глибокої аналітики культурних, соціально-політичних, історичних факторів процесу утвердження української преси повоєнного часу. Авторка як науковець застосувала історичний принцип аналізу явища і як фаховий журналіст і дослідник подала багатогранне уявлення про видання, важливе в історико-культурному бутті українського етносу Чехословаччини.

Проведене дослідження наукової праці Олени Рудловчак передбачає перспективи подальших розвідок журналістикознавчих студій ученої, які складають вагомий частку наукової спадщини, а також вивчення і її практичної журналістської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бідзіля Ю. Олена Рудловчак – журналістка і дослідниця періодики Закарпаття. *Журналістика: науковий збірник* / за ред. Н. М. Сидоренко. Київ: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. С. 114 – 120.
2. Бідзіля Ю. Періодика транскордоння в контексті міжнаціональної комунікації: монографія. Ужгород: Вид.-во ПП «АУТДОР – ШАРК», 2016. 472 с.
3. Бідзіля Ю. Україномовна преса Словаччини: *Історія піднесення та проблеми занепаду: зб. праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2013. Вип. 3. С. 3 – 20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2013_3_3 (дата звернення: 1.07.2019).
4. Габор В. Українські часописи Ужгорода (1867-1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2003. 564 с.
5. Жегуц І. Книжка і преса – їхні шляхи у Закарпаття протягом двох століть. *Культура українських Карпат: Традиції і сучасність: Матеріали міжнар. наук. конф.* (Ужгород 1–4 верес. 1993). Ужгород: Гражда, 1994. С. 365 – 374.
6. Закривидорога О., Ільченко Л., Падяк В. Олена Рудловчак. Бібліографія праць та літопис життя: Видається з нагоди присвоєння Олені Михайлівні Рудловчак звання Почесного доктора наук УжНУ. Ужгород: Вид.-во В.Падяка, 2001. 161 с.: іл.
7. Ковач Ф., Ілюк М. Автори журналу «Дукля»: Олена Рудловчак: [Літ. протрет]. *Дукля*. 1978. № 1. С. 76 – 77.
8. Мулик Й. Журналу «Дукля» 25 років: Розмова з головним редактором ж. «Дукля» Ф.Ковачем. *Дружно вперед*. 1978. № 1. С. 18 – 19.

9. Мушинка М. Пряшівський карпатознавець номер один. З нагоди смерті Олени Рудловчак. *Дукля*. Пряшів, 2008. № 1. С. 55 – 77.
10. Падяк В. Боротьба за газету. [Початки журналістики на Закарпатті ХІХ ст.]. *Новини Закарпаття*. 1991. 2 березня. С. 5.
11. Падяк В. Ужгородський тижневик та доля трьох його редакторів: [Роль газети «Свѣтъ у справі культурно-національного відродження]. *Новини Закарпаття*. 1991. 17 квіт. С. 4 – 5.
12. Рудловчак О. Автобіографія. Закривидорога О., Ільченко Л., Падяк В. Олена Рудловчак. Бібліографія праць та літопис життя: Видається з нагоди присвоєння Олені Михайлівні Рудловчак звання Почесного доктора наук УжНУ. Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001. С. 113 – 122.
13. Рудловчак О. До питань журналістики в українців Східної Словаччини. *Дукля*. 1962. № 3. С. 64 – 69.
14. Рудловчак О. Українська піонерська газета «Веселка» і її місце в журналістиці українців Чехословаччини. *Записки Наукового товариства Культурного союзу українських трудящих у ЧССР*. 1977. № 4–5. С. 123 – 132.
15. Твори Василя Гренджі-Донського. Видання Карпатського Союзу, Інк. Відділ у Вашингтоні, Д.К., [літ. редакція: проф. д-р Василь Лев; друге видання], 1988. Т. Х: Спогади. Листи. 518 с.
16. Турияница В. Періодика Закарпаття: Погляд на проблеми збереження, примноження та вивчення. *Carpatica – Карпатика. Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку карпатського регіону в ХІХ-ХХ століттях*. Ужгород. нац. ун-т, НДІ Карпатознавства. Ужгород: Два кольори. 2001. Вип. 10. С. 118 – 119.
17. Урам П. Розвиток культури населення української національності в ЧССР у період соціалістичного будівництва. *Записки Наукового товариства Культурного союзу українських трудящих у ЧССР*. 1977. № 4 – 5. С. 3 – 59.

REFERENCES

1. Bidzilia Yu. (2009) Olena Rudlovchak – zhurnalistka i doslidnytsia periodyky Zakarpattia [Olena Rudlovchak – journalist and researcher of Transcarpathian periodicals]. *Zhurnalistyka: naukovyi zbirnyk*. Kyiv: Instytut zhurnalistyky KNU imeni Tarasa Shevchenka. S. 114 – 120. [in Ukrainian].
2. Bidzilia Yu. Periodyka transkordonnia v konteksti mizhnatsionalnoi komunikatsii: monohrafiia [Cross-border periodical in the context of the international communication: monograph]. Uzhhorod: Vyd.-vo PP «AUTDOR – ShARK», 2016. 472 s. [in Ukrainian].
3. Bidzilia Yu. (2013) Ukrainomovna presa Slovachchyny: Istoriia pidnesennia ta problemy zanepadu [Ukrainian-language press of Slovakia: History of exaltation and problems of decline]. *Zb. Prats Naukovodoslidnoho instytutu presoznavstva*. vol. 3. – S. 3 – 20. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2013_3_3 (accessed: 1.07.2019). [in Ukrainian].
4. Habor V. Ukrainski chasopysy Uzhhoroda (1867–1944 rr.): Istoryko-bibliografichne doslidzhennia [Ukrainian magazines in Uzhgorod (1867 – 1944). Historical-bibliographic research]. Lviv, 2003. 564 s. [in Ukrainian].
5. Zhehuts I. (1994) Knyzhka i presa – yikhni shliakhy u Zakarpattia protiahom dvokh stolit [The book and the press are their ways in Transcarpathia for two centuries.]. *Kultura ukraïnskykh Karpat: Tradytzii i suchasnist: Materialy mizhnar. nauk. konf. (Uzhhorod 1 – 4 veres. 1993)*. Uzhhorod: Grazhda. S. 365 – 374. [in Ukrainian].
6. Zakryvydoroha O., Ilchenko L., Padiak V. Olena Rudlovchak. Bibliohrafiia prats ta litopys zhyttia: Vydaietsia z nahody prysvoiennia Oleni Mykhailivni Rudlovchak zvanntia Pochesnoho doktora nauk UzhNU [Olena Rudlovchak. Bibliography works and chronicle of life: Issued on the occasion of the awarding of the title of Honorary Doctor of Sciences of UzhNU to Olena Mikhaïlivna Rudlovchak]. Uzhhorod: Vyd.-vo V.Padiaka, 2001. 161 s.: il. [in Ukrainian].
7. Kovach F., Iliuk M. (1978) Avtory zhurnalu «Duklia»: Olena Rudlovchak: [Lit. protret] [Authors of Duklya Magazine: Olena Rudlovchak: [Lit. wipe].]. *Duklia*. no 1. S. 76 – 77. [in Ukrainian].
8. Mulyk Y. (1978) Zhurnalu «Duklia» 25 rokiv: Rozmova z holovnym redaktorom zh. «Duklia» F.Kovachem [25th Anniversary of Dukly Magazine: Talking to the Editor-in-Chief «Dukla» by F. Kovach.]. *Druzhno vpered*. no 1. S. 18–19. [in Ukrainian].
9. Mushynka M. (2008) Priashivskiyi karpatoznaveets nomer ody. Z nahody smerti Oleny Rudlovchak [Prešov Carpathian expert number one. On the occasion of his death Olena Rudlovchak] *Duklia*. Priashiv. No 1. S. 55 – 77. [in Ukrainian].
10. Padiak V. (1991) Borotba za hazetu: [Pochatky zhurnalistyky na Zakarpatti XIX st.] [Fighting for the newspaper. The beginnings of journalism in the nineteenth-century Transcarpathia]. *Novyny Zakarpattia*. 2 bereznia. 5 s. [in Ukrainian].
11. Padiak V. (1991) Uzhhorodskiyi tyzhnevyyk ta dolia trokh yoho redaktoriv: [Rol hazety «Svѣтъ» u spravi kulturno-natsionalnoho vidrodzhennia] [Uzhgorod Weekly and the fate of its three editors: [Role of the newspaper «Svѣтъ» in the Case of Cultural and National Revival]]. *Novyny Zakarpattia*. 17 kvit. S. 4 – 5. [in Ukrainian].
12. Rudlovchak O. Avtobiohrafiia [Autobiography]. Zakryvydoroha O., Ilchenko L., Padiak V. Olena Rudlovchak. Bibliohrafiia prats ta litopys zhyttia: Vydaietsia z nahody prysvoiennia Oleni Mykhailivni Rudlovchak zvanntia Pochesnoho doktora nauk UzhNU. Uzhhorod: Vyd.-vo V.Padiaka, 2001. S. 113 – 122. [in Ukrainian].
13. Rudlovchak O. (1962) Do pytan zhurnalistyky v ukraïntsvi Skhidnoi Slovachchyny [On issues of

journalism in Ukrainians in Eastern Slovakia]. *Duklia*. No 3. S. 64–69. [in Ukrainian].

14. Rudlovchak O. (1977) Ukrainiska pionerska hazeta «Veselka» i yii mistse v zhurnalistytsi ukrainsiv Chekhoslovachchyny [Rainbow Ukrainian Pioneer Newspaper and Its Place in journalism of Ukrainians in Czechoslovakia] *Zapysky Naukovoho tovarystva Kulturnoho soiuzu ukrainskykh trudiashchykh u ChSSR*. No 4 – 5. S. 123 – 132. [in Ukrainian].

15. Tvory Vasylia Grendzhi-Donskoho. [Works of Vasyl Granja-Donsky] Vydannia Karpatskoho Soiuzu, Ink. Viddil u Vashynhtoni, D.K., [lit. redaktsiia: prof. d-r Vasyl Lev; druhe vydannia], 1988. T. Kh: Spohady. Lysty. 518 s. [in Ukrainian].

16. Turianytsia V. (2001) Periodyka Zakarpattia: Pohliad na problemy zberezhenia, prymnozhenia ta vuvchennia [Transcarpathian Periodicals: A Look at Conservation Issues, multiplication and study] *Carpatica – Karpatyka. Aktualni problemy politychnoho ta etnokulturnoho rozvytku karpatskoho rehionu v KhIKh-KhKh stolittiakh*. Uzhhorod. nats. un-t, NDI Karpatoznavstva. Uzhhorod: Dva kolory. vol. 10. S. 118 – 119. [in Ukrainian].

17. Uram P. (1977) Rozvytok kultury naselennia ukrainskoi natsionalnosti v ChSSR u period sotsialistychnoho budivnytstva [The development of the culture of the population of Ukrainian nationality in the Czechoslovakia during the period of socialist construction]. *Zapysky Naukovoho tovarystva Kulturnoho soiuzu ukrainskykh trudiashchykh u ChSSR*. No 4 – 5. S. 3 – 59. [in Ukrainian].

UKRAINIAN NEWSPAPER «VESELKA» IN THE PERCEPTION OF OLENA RUDLOVCHAK

Abstract. The paper «Ukrainian Newspaper «Veselka» in the perception of Olena Rudlovchak» highlights the issues of scientific understanding by Olena Rudlovchak (the researcher from Pryashev), the history of the formation and the development of the Ukrainian newspaper «Veselka». Investigation of the press of Ukrainians of the second half of the 20th century, and namely in Czechoslovakia, still remains an unsolved journalistic problem. Olena Rudlovchak possessed rich experience of journalistic practice in national mass media of Ukrainians living within the framework of other state formation, being well aware of the specifics and the functioning of the press of national minorities. Taking these facts into consideration the subject matter of the article is topical and up-to-date.

The study of the content of O. Rudlovchak's work, the consideration of the problematic issues raised, the clarification of methodological bases and methodical principles of the scientific study is the purpose of the article under consideration.

1) Her interest in the history of journalism was evoked by studying the life and work of O. Dukhnovych, the Transcarpathian pagan of the nineteenth century; 2) her professional activity as a journalist; 3) the awareness of the role of the press for national self-affirmation, the preservation of national identity of Ukrainians being socially, economically and culturally oppressed in an ethnically alien state.

In the paper written to commemorate the 25th anniversary of the Ukrainian pioneer newspaper «Veselka», O. Rudlovchak, on the basis of the principle of historicism, traces the formation and the development with its ups and downs of Ukrainian periodicals for children and youth after the Second World War in Czechoslovakia in the context of the Ukrainian press development within this period of time.

The basic content of «Veselka», being presented by the former Russian-language and bilingual editions – «Kolokolchuk-Dzvinochok», «Pionerskaya Gazeta», «Pionerska Hazeta», and its traditions has been subjected to a thorough analysis. According to the author, an important guarantee of success or decline of the edition is the connection with the motherland, her people, and Ukrainians. Among the advantages of «Veselka», in comparison with other editions, the author stresses the presence of a specific reader – children and adolescence, the understanding of the demands of the audience, tastes, preferences, psyche etc.

It stimulates the team to creativity, which is reflected in topics, rubrics, illustrations, favouring the creation of a versatile edition. The professional advice and recommendations of O. Rudlovchak as a scientist and journalist-practitioner aimed at improving the publication, which are suitable for application, are also noteworthy today.

On the basis of the research, one might state that the scientific studio by O. Rudlovchak devoted to the newspaper «Veselka», expands and deepens the scientific discourse on the process of formation and development of the Ukrainian press abroad in the second half of the twentieth century. It represents the specifics of the creation, functioning, and tasks of the magazines for Ukrainian children in an ethnically non-native environment, and presents the basic components of the content and form of the model of such a publication.

The perspective of the research lies in the study of other important journalistic works by O. Rudlovchak, as well as the history of post-war Ukrainian journalism in Czechoslovakia.

Key words: Olena Rudlovchak, Ukrainian press, the newspaper «Veselka», paper, journalism, Czechoslovakia.

Стаття надійшла до редакції 20 червня 2019 р.

© Барчан О., 2019 р.

Олеся Барчан – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-3351-568X>

Olesya Barchan – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-3351-568X>

ЛЕКСИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО
АНГЛІЙСЬКО- ТА НІМЕЦЬКОМОВНОГО
ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 1 (41).
УДК 811.111:81'42

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).174–180

Хант Г., Разумна К. Лексичні та стилістичні особливості сучасного англійсько- та німецькомовного публіцистичного дискурсу; 17 стор.; кількість бібліографічних джерел – 26; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто поняття *дискурс* у порівнянні з поняттям *текст*, узагальнено тлумачення публіцистичного дискурсу, який нині є одним із найбільш поширених видів дискурсу. Особливу увагу приділено виокремленню лексичних та стилістичних особливостей англійсько- та німецькомовного публіцистичного дискурсу на матеріалі сучасних медіатекстів. Для публіцистичних текстів характерне використання національно маркованої і розмовної лексики, уживання ідіом, метафор, образних висловлювань тощо.

Ключові слова: публіцистичний дискурс, текст, національно маркована лексика, метафора, лексичні особливості, стилістичні особливості, розмовна лексика.

Постановка проблеми. Широке застосування засобів масової інформації та технологій у повсякденному житті зумовило більш поглиблене дослідження публіцистичного дискурсу і, зокрема, медіа-дискурсу в сучасному мовознавстві. Цей вид дискурсу сьогодні вважається одним із найбільш потужних та найважливіших засобів передачі інформації широкому колу осіб та впливу на аудиторію.

Водночас публіцистичні тексти здійснюють емоційний вплив на читачів. Актуальність нашого дослідження зумовлена спрямованістю лінгвістичних розвідок на вивчення й аналіз поняття публіцистичного дискурсу, а також виокремлення характерних стилістичних та лексичних засобів, притаманних мові газет і журналів, за допомогою яких публіцистичні тексти здійснюють емоційний вплив на аудиторію.

Аналіз досліджень. Вивченню публіцистичного дискурсу присвячені праці багатьох сучасних дослідників (Н. Д. Арутюнова, Ф. С. Бачевич, І. А. Бехта, А. П. Загнітко, Н. К. Кравченко, О. В. Масло, С. І. Потапенко, І. А. Стернін, І. П. Сузов, В. Н. Телія, С. Г. Тер-Мінасова, А. О. Худолій, І. С. Шевченко та ін.). Дискурс вважається складним та багатоаспектним поняттям, тому існує багато підходів до його тлумачення.

З одного боку, дискурс розглядають у порівнянні з текстом. Так, текст трактують як послідовність речень без комунікативно-прагматичного контексту [11], у той час як дискурс вважається послідовністю мовленнєвих актів (текстом), включених у комунікативно-прагматичний контекст [11]. Якщо текст розглядається як одиниця комунікації, яка «повністю виявляється тільки в ситуації спілкування» [4, с. 12], то дискурс – це ширше поняття, яке «корелює з категоріями логіки, психології, філософії і спрямоване на людину, її досвід, знання, інтелектуальний рівень, спосіб вираження знань про навколишній світ» [2, с. 193]. Дискурс також визначають як «зв'язний текст у його сукупності з

екстралінгвальними – прагматичними, соціокультурними, психолінгвістичними та іншими чинниками; мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, який бере участь у взаємовідносинах людей та в механізмах їх свідомості (когнітивних процесах)» [6, с. 136 – 137].

З іншого боку, дискурс – це «складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими (конституювальними чи фоновими) чинниками, по-друге, має «видиму» – лінгвістичну (зв'язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та «невидиму» – екстралінгвальну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який «будується» впродовж розгортання дискурсу його репродуцентом (автором) та інтерпретується його реципієнтом (слухачем, читачем тощо)» [10, с. 13]. Крім того, його тлумачать як «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом форм життя, залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» [1, с. 138].

Іншими словами, текст є формальною структурою, послідовністю речень без урахування комунікативного чи соціокультурного контексту, натомість дискурс розглядаємо як текст з урахуванням екстралінгвальних чинників або текст у комунікативно-прагматичній матриці.

Предметом нашого дослідження є англійсько- та німецькомовний публіцистичний дискурс у

лінгвістичних розвідках останніх років, а **об'єктом** – його характерні ознаки, лексичні та стилістичні особливості. **Мета** цієї розвідки полягає у визначенні дискурсивних ознак публіцистичних текстів на матеріалі онлайн-газети “The Guardian” та “Die Welt”. **Завданнями** дослідження є узагальнення наявних підходів до тлумачення дискурсу, а також виокремлення його характерних лексичних та стилістичних ознак.

Виклад основного матеріалу. Одним із найбільш розповсюджених видів дискурсу сьогодні є публіцистичний, оскільки він є основним засобом передавання інформації від різних суспільно-політичних груп до широкого кола осіб. Він тлумачиться як різновид інформаційно-орієнтаційного інституційного дискурсу, що реалізується за допомогою засобів масової комунікації та передбачає свідому та явно виражену авторську актуалізуючу позицію [8, с. 5]. До того ж він є «дистантною формою комунікативної діяльності інституціонального та когнітивного характеру, основними учасниками якої є представники засобів масової інформації як соціального інституту та масова аудиторія» [7, с. 11]. Згідно з іншим тлумаченням, це «символічна структура відтворення влади, у рамках якої здійснюється боротьба за встановлення цінностей» [5, с. 4]. Відповідно публіцистичний дискурс визначаємо як дистантну форму комунікації між представниками засобів масової інформації та масовою аудиторією, яка характеризується певним ідеологічним спрямуванням і може відповідати інтересам певних соціальних груп.

Публіцистичний дискурс характеризується низкою ознак, які вирізняють його з-поміж інших видів. У першу чергу, з його допомогою здійснюється вплив на масову аудиторію. Публіцистичний дискурс найбільш швидко реагує на події, які відбуваються, відображаючи стан розвитку суспільства та вільно висвітлюючи актуальні аспекти життя. Відповідно, крім змін у суспільно-політичному житті, тексти газет та журналів відображають також зміни, які відбуваються в мові. Тому лексичні та стилістичні особливості публіцистичного дискурсу включають наявність узуальних й оказіональних лексичних та фразеологічних одиниць, прислів'їв, приказок, широке використання порівнянь і метафор [3], використання ідіом, лексичних одиниць із певною конотацією, лексики зниженого регістру, національно маркованої лексики, а також образних висловлювань.

Так, у досліджених нами публіцистичних текстах були виявлені такі лексичні та стилістичні особливості:

- уживання національно маркованої лексики.

Und als Familienvater mit 41 Jahren schaut er gelassen zu, wenn die Stürmer und Dränger seiner Partei im Internet ihre Lust an der Selbstzerfleischung ausleben [14].

Вислів *die Stürmer und Dränger* пов'язаний із періодом «Бурі і натиску» (Sturm und Drang) в німецькій літературі. Письменників, які належали до цього руху, називали бунтівниками (*Stürmer*). У

прикладі словосполучення вживається на позначення «бунтівників» із його партії, які проявляють себе в Інтернеті. Це підсилює ефект, який текст справляє на читача, додає конотації іронічності та евфемічності.

Later on, when I got into the Army, I had endless fun big-game hunting in the jungles in India and Africa and living among the backwoodsmen in Canada [12]. – *Згодом, коли я був в армії, то весело проводив час за нескінченними полюваннями на дикого звіра в джунглях Індії та Африки, жив у Канаді серед людей, не дуже освічених* [переклад наш].

Слово *backwoodsmen* характеризує людей, із якими автор мешкав у Канаді. В американському варіанті англійської мови це слово вживається на позначення людей, які мешкають у віддалених від міст регіонах і не мають освіти та манер [21, с. 98]. Цікаво, що в британському варіанті ця лексична одиниця має зовсім інше значення, а саме ‘член політичної партії чи Парламенту (особливо Палати Лордів), який приходить на засідання і голосує дуже рідко й не відрізняється особливою політичною активністю’ [23, с. 115]. Тому слово *backwoodsmen* дає читачеві додаткову, національно специфічну інформацію про особливості людей, які проживали в той час разом із автором, оскільки це були не британці, а мешканці Канади.

For your chance to be crowned Guardian home cook of the year, share your elevenses recipes [24]. – *Щоб отримати шанс бути «коронованим» найкращим домашнім кухарем року на шпальтах Guardian, поділіться своїми рецептами страв, які подаєте об 11* [переклад наш].

Лексична одиниця *elevenses* передає особливості побуту британців. Вона означає сніданок об 11 годині ранку, який зазвичай складається з чаю або кави та печива чи бутербродів [9, с. 178]. Уживання національно маркованої лексики в публіцистичних текстах акцентує увагу аудиторії на особливостях картини світу, побуту, звичаїв тієї чи іншої нації, додаючи тексту культурно специфічного відтінку.

- використання метафор

Die Slowakei könnte ein Kitt für die EU sein, um sie zu festigen [17].

У реченні йдеться про те, що Словаччина могла б бути «клеєм» (*ein Kitt*), який би укріпив ЄС. Іншими словами, як клей скріплює декілька деталей разом, так і країна могла б об'єднати ЄС.

Die Union jongliert heute mit drei Kugeln: Die erste ist die Stabilisierung der EU und die Wachstumsförderung, die zweite die Vertiefung der Integration und die dritte das Bedürfnis der Erweiterung um neue Mitglieder [20]. У цьому прикладі вжита метафора *mit Kugeln jonglieren* (жонглювати кульками), яка використана для підкреслення того, що в ЄС сьогодні ведеться робота в декількох напрямках. Зокрема, надається інформація про те, що ЄС жонглює трьома кульками, перша з яких – стабілізація ЄС та прискорення зросту, друга – поглиблення інтеграції і третя – необхідність розширення новими країнами.

The digital, culture, media and sport secretary, who did not have an active Twitter account when he

took the job, insisted that his comments had been misinterpreted to suggest he didn't consume any news: «To suggest that I don't read newspapers is complete nonsense. Of course I do» [13]. – Секретар із питань цифрової інформації, культури, засобів масової інформації та спорту, який не мав активного акаунту в Twitter, коли його брали на роботу, наполягав на тому, що його неправильно зрозуміли, стосовно того, що він не використовує жодних новин: «Стверджувати, що я не читаю газети – повна дурниця. Звичайно ж, я читаю» [переклад наш].

Метафора *consume news* (споживати новини) у цьому прикладі означає читати новини в газетах. Через «споживання» новин людина отримує інформацію так само, як отримує поживні речовини під час їжі.

For your chance to be crowned Guardian home cook of the year, share your eleven recipes [24]. – Щоб отримати шанс бути «коронованим» найкращим домашнім кухарем року на шпальтах *Guardian*, поділіться своїми рецептами страв, які подаєте об 11 [переклад наш]. У цьому реченні вжита метафора *to be crowned* (бути коронованим). Звичайно, коронованими можуть бути лише королівські особи. Ця метафора означає, що читач, який буде коронованим, отримає перше місце й буде визнаний найкращим серед інших. Уживання метафор у публіцистичному дискурсі емоційно забарвлює висловлювання автора, додає їм експресивності, і, відповідно, публіцистичний текст викликає більше емоцій у читача.

- наявність ідіом

Die Kinder müssen die Phobien ihrer Eltern ausbaden [15].

Дієслово *ausbaden* означає «відповідати за наслідки чогось, у чому винен сам, або хтось інший» [18]. У прикладі йдеться про те, що діти змушені «розраховуватися» за фобії своїх батьків.

Earlier this week, Wright, who is responsible for overseeing the media industry, hit the headlines after telling a meeting of newspaper editors that he did not subscribe to any British newspapers or magazines [13]. – На початку цього тижня Райт, відповідальний за медіа-індустрію, потрапив у заголовки газет після того, як повідомив на зустрічі редакторів газет, що не передплатив жодні британські газети чи журнали [переклад наш]. Ідіома *hit the headlines* означає бути важливим компонентом новин у газеті, на радіо або телебаченні [23, с. 745], тобто бути в центрі уваги преси. Тут вона вживається для підкреслення важливості того, що було сказано містером Райтом, а також для наголошення на тому, що це привернуло багато уваги.

We haven't scratched the surface of this illegal and immoral industry and we could start by making it a criminal offence to pay for goods and services into anything other than an accredited business bank account and also to fail to issue a proper VAT or till receipt [19]. – Питання цієї незаконної та аморальної галузі ми вивчили тільки поверхово, і ми могли б почати з того, що визнаємо оплату товарів та послуг у будь-який інший спосіб, крім акредито-

ваного банківського рахунку, так само, як неспроможність видати належний чек або квитанцію із вказівкою номера платника податку, кримінальним злочином [переклад наш]. Ідіома *scratch the surface* використовується для позначення поверхово вивченої проблеми, про яку йдеться в статті. Ця ідіома означає «розуміти, дізнатися або мати справу з лише невеликою частиною якогось питання чи проблеми» [23, с. 1389]. Уживання ідіом у мові газет та журналів сприяє досягненню більшого впливу на адресата, а також підкресленню тих чи інших особливостей описуваних подій.

- уведення в текст лексичних одиниць зниженого реєстру, а саме розмовної лексики:

Für Kritiker von Mario Draghi sind die neuesten Nachrichten ein gefundenes Fressen [25].

Das ist nicht überraschend, wenn ein Junkie seinen Dealer kontrollieren will [16].

I think everybody who does any difficult or stressful job needs a way to switch off. We all have different ways. Mine is Lego» [13]. – Я думаю, що кожному, хто виконує будь-яку важку або напружену роботу, потрібен спосіб, щоб відпочити. У всіх нас різні способи. У мене «Лего» [переклад наш].

Some of the new stuff is very good and the engineering capabilities of those who build and design Lego sets is quite amazing [13]. – Деякі з новинок дуже хороші, а інженерні можливості тих, хто будує та проектує набори *Lego*, є надзвичайно дивовижними [переклад наш].

I knew that every true red-blooded boy is keen for adventure and open-air life, and so I wrote this book to show you how it could be done even in a civilized country like England [12]. – Я знав, що кожен справжній хлопець, сповнений сил та енергії, прагне до пригод і життя під відкритим небом, і тому написав цю книгу, щоб показати вам, як це можна зробити у такій цивілізованій країні, як Англія [переклад наш].

The best time I had as a boy was when I went about as a sea scout with my four brothers mucking about on the sea round the coasts of England [12]. – Найкращий час у дитинстві був тоді, коли я, як морський розвідник, із чотирма братами, вештався морем навколо берегів Англії [переклад наш].

Усі вищенаведені приклади містять розмовну лексику. Так, лексична одиниця *Fressen* у загально-вживаному значенні перекладається як «їжа для тварин» [18], а в прикладі вище має значення «знахідка», така, якою можна поживитися. Слово *Junkie* уживається в розмовній мові на позначення наркомана в прогресуючій стадії [18]. Вислів *switch off* означає «перестати думати про щось або приділяти чомусь увагу» [23, с. 1586]. Слово *stuff* вживається, коли розповідають загалом про речі, які люди роблять, говорять, думають тощо [23, с. 1557]. Прикметник *red-blooded* уживається на позначення людей, повних сили та енергії [23, с. 1291]. Дієслово *tuck about* означає «поводитися нерозумно, особливо коли необхідно працювати над чимось» [23, с. 1015]. Уживання розмовної лексики в публіцистичному дис-

курсі додає написаному конотації жаргону, робить тексти більш наближеними до читача і простішими для сприймання. Крім того, посилюється емоційний ефект написаного і створюється загальне враження невимушеності спілкування автора й читача.

- уживання лексичних одиниць із певною конотацією значення

Vielleicht ist nun endlich Schluss mit der Langmut Washingtons [22].

Langmut у німецькій мові означає 'лагідність, сумирність' [18]. У цьому прикладі йдеться про лагідність Вашингтона, яка була однією з визначних рис його характеру. Таким способом у речення додається історико-культурна конотація.

Naturally the landowners' party was not happy with being cut out of the action and over the years has succeeded in privatising the national land value uplift for the selfish benefit of its members and hangers-on, although they have seldom done anything to raise land values by improvements [19]. – *Природно, що партія власників землі не задоволена тим, що була позбавлена можливості діяти, адже протягом багатьох років їй вдавалося приватизувати національне багатство – землю з корисливою метою для членів партії та її прихвостнів, хоч вони рідко робили що-небудь для підвищення цінності землі* [переклад наш]. *Hanger-on* – це людина, яка намагається бути дружелюбною з відомими особистостями або ходить на важливі події, щоб отримати якийсь зиск [23, с. 712]. В англійській мові ця лексична одиниця має негативну конотацію. Зазвичай, так говорять про людей, чиї вчинки не схвалюються. Тому вживання таких лексичних одиниць допомагає читачеві зрозуміти ставлення автора до написаного.

- уведення в текст образних висловлювань

Ein Gespenst geht um in Europa – das Gespenst der Populismus. Einer seiner Erfinder, Ungarns Premier Viktor Orbán, hat gerade zum vierten Mal die Parlamentswahl in seinem Land gewonnen. Und inzwischen gibt es in den meisten Staaten Europas Parteien, die der EU kritisch gegenüberstehen, die staatliche Sparpolitik im Kielwasser des Euro ablehnen und ein Ende der Massenzuwanderung aus meist islamischen Kulturen fordern. In Deutschland schaut man traditionell auf den eigenen Bauchnabel und konzentriert sich deswegen auf die AfD, als sei diese Partei eine rein hausgemachte Konkurrenz für die Etablierten. Das ist falsch [26].

Автор досліджує проблему політичного популізму, називаючи його приви́дом, який блукає Європою (*Ein Gespenst geht um in Europa*), і відкрито висловлює своє негативне ставлення до нього. Крім

того, такі лексичні одиниці, як *das Gespenst* (привид), *im Kielwasser des Euro* (в кильватері євро), фразеологізм *auf den eigenen Bauchnabel schaut man* (думають лише про себе), *eine rein hausgemachte Konkurrenz* (конкуренція, створена лише з власної провини), додають експресивності написаному.

For eight years the Tories have tried to squeeze a pint out of a half-pint pot but have now run out of options [19]. – *Протягом восьми років Топі намагалися зробити неможливе, але наразі в них закінчилися усі варіанти* [переклад наш]. Образний вислів *squeeze a pint out of half-pint pot* 'вижати пінту із півпінтової ємності' вживають на позначення дії, яку неможливо виконати, скільки б зусиль не докладати. Цей вислів буквально означає 'зробити неможливе', водночас маючи значення 'не можна зробити неможливе', тут він ужитий у переносному значенні. Наявність образних висловлювань додає публіцистичним текстам додаткової емоційної забарвленості, демонструє ставлення автора до написаного і справляє необхідне враження на читача.

Висновки. Отже, текст, на відміну від дискурсу, є формальною конструкцією, послідовністю речень без прив'язки до комунікативного чи соціокультурного контексту, водночас дискурс являє собою текст у поєднанні з екстралінгвальними чинниками, або текст, включений у комунікативний та прагматичний контекст. Публіцистичний дискурс є одним із найбільш уживаних типів дискурсу в сучасному суспільстві. Він трактується як дистантна форма комунікації між представниками засобів масової інформації та масовою аудиторією, яка характеризується певним ідеологічним спрямуванням і може відповідати інтересам певних соціальних груп. Публіцистичний дискурс висвітлює найактуальніші аспекти життя, відображає стан розвитку суспільства та здійснює вплив на масову аудиторію.

Англійсько- та німецькомовному публіцистичному дискурсу притаманні певні лексичні та стилістичні особливості: широке використання мовних одиниць зниженого реґістру, а саме розмовної лексики, уживання ідіом, метафор, національно маркованої лексики, образних висловлювань тощо. Наявність цієї лексики додає публіцистичним текстам емоційності, експресивності, робить їх більш зрозумілими і близькими для читача, підкреслює ставлення автора до написаного, створює атмосферу невимушеного спілкування, передає культурно специфічну інформацію.

Перспективою подальших досліджень є поглиблене дослідження лексичних особливостей англійсько- та німецькомовного публіцистичного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Академія, 2004. 344 с.
2. Бехта І. А. Дискурс наратора в англійській художній прозі. Київ: Грамота, 2004. 304 с.
3. Гончар О. С. Публіцистичний дискурс та його функції. URL: <http://lib.chmnu.edu.ua/pdf/novitfilolog/21/7.pdf> (дата звернення: 14.04.2019).
4. Загнітко А. П. Сучасний політичний газетний дискурс: риторика і синтаксис. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка*. 2007. Т. 16. С. 5 – 19.
5. Каменева В. А. Лингвокогнитивные средства выражения идеологической природы публицистического дискурса (на материале американской прессы): автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол.

наук : 10.02.19 «Теория языка». Кемерово, 2007. 42 с.

6. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. Ярцева В. Н. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 672 с.

7. Новохачева Н. Ю. Стилистический прием литературной аллюзии в газетно-публицистическом дискурсе конца XX – начала XXI веков: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык». Ставрополь, 2005. 31 с.

8. Пташник М. И. Система реноминативных приемов в современном публицистическом дискурсе (на материале русского, английского, и испанского языков): автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка». Ростов-на-Дону, 2010. 23 с.

9. Рум А. Р. У. Великобритания: Лингвострановедческий словарь. 3-е изд., стереотип. Москва : Рус яз., 2002. 560 с.

10. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність: монографія. Київ, 2002. 392 с.

11. Сусов И. П. Введение в теоретическое языкознание : электронный учебник. URL: <http://lingvolah.chat.ru/library/susov.htm> (дата звернення: 18.02.2019).

12. Baden-Powell's introduction to Scouting for Boys. *The Guardian* : веб-сайт. URL: <https://www.theguardian.com/books/2013/jul/31/baden-powell-scouts-for-boys> (дата звернення: 16.11.2018).

13. Culture secretary Jeremy Wright reveals his love of Lego. *The Guardian*: веб-сайт. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2018/nov/09/culture-secretary-jeremy-wright-reveals-his-love-of-lego> (дата звернення: 18.11.2018).

14. Der perfekte Pirat. *Welt*: веб-сайт. URL: https://www.welt.de/print/die_welt/debatte/article106238237/Der-perfekte-Pirat.html (дата звернення: 24.04.2019).

15. Die Irrationalität der Impf-Gegner. *Welt*: веб-сайт. URL: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article117689049/Die-Irrationalitaet-der-Impf-Gegner.html> (дата звернення: 21.04.2019).

16. Die Ölpest und die hilflose US-Regierung. *Welt*: веб-сайт. URL: <https://www.welt.de/debatte/article7767922/Die-Oelpest-und-die-hilflose-US-Regierung.html> (дата звернення: 21.04.2019).

17. Die Slowakei hat keine Angst vor «Großdeutschland». *Welt* : веб-сайт. URL: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article117579682/Die-Slowakei-hat-keine-Angst-vor-Grossdeutschland.html> (дата звернення: 24.04.2019).

18. Duden Wörterbuch. *Duden*: веб-сайт. URL: <https://www.duden.de/> (дата звернення: 09.05.2019).

19. In search of a fairer system of taxation. *The Guardian*: веб-сайт. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2018/nov/08/in-search-of-a-fairer-system-of-taxation> (дата звернення: 18.11.2018).

20. Keine Angst vor Berlin. *Welt*: веб-сайт. URL: https://www.welt.de/print/die_welt/debatte/article117588305/Keine-Angst-vor-Berlin.html (дата звернення: 30.04.2019).

21. Longman Dictionary of Contemporary English for Advanced Learners (6th edition). Harlow, Essex: Pearson Education Limited, 2014. 2161 p.

22. Obamas Golfkrieg. *Welt*: веб-сайт. URL: https://www.welt.de/welt_print/debatte/article7771907/Obamas-Golfkrieg.html (дата звернення: 30.04.2019).

23. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (9th edition). Oxford: Oxford University Press, 2015. 1820 p.

24. Recipe swap: share your elevenses recipes. *The Guardian* : веб-сайт. URL: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2016/oct/05/recipe-swap-share-your-elevenses-recipes> (дата звернення: 25.11.2018).

25. Rom muss sich erklären. *Welt*: веб-сайт. URL: https://www.welt.de/print/die_welt/wirtschaft/article117487807/Rom-muss-sich-erklaeren.html?wtrid=amp.article.free.comments.button.more (дата звернення: 25.04.2019)

26. Wer keine Populisten will, muss die Probleme lösen. *Welt* : веб-сайт. URL: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/plus175290159/Ungarn-Co-Wer-keine-Populisten-will-muss-die-Probleme-loesen.html> (дата звернення: 25.04.2019).

REFERENCES

1. Batsevych F. S. (2004) Osnovy komunikatyvnoi lingvistyki [Fundamentals of communicative linguistics]. Kyiv: Akademiia. 344 s. [in Ukrainian].

2. Bekhta I. A. (2004) Dyskurs naratora v angломovnii hudozhnii prozi [Narrator discourse in English fiction]. Kyiv: Hramota. 304 s. [in Ukrainian].

3. Honchar O. S. Publitsystychnyi dyskurs ta iogo funksyii [Journalistic discourse and its functions]. URL: <http://lib.chmnu.edu.ua/pdf/novitfilolog/21/7.pdf> (access date: 14.04.2019) [in Ukrainian].

4. Zahnitko A. Z. (2007) Suchasnyi politychnyi hazetnyi dyskurs: rytoryka i syntaksys [Current political newspaper discourse: rhetoric and syntax]. *Donetsk Reporter of T. H. Shevchenko Scientific Society*. Vol. 16. S. 5 – 19. [in Ukrainian].

5. Kamienieva V. A. (2007) Lingvokognitivnye sredstva vyrazheniia ideologicheskoi prirody publitsisticheskogo diskursa (na materiale amerikanskoi pressy) [Linguo-cognitive means of expressing ideological character of journalistic discourse (based on American press)]. Dr.hab. the author's abstract : 10.02.19. Kiemerovo,

42 s. [in Russian].

6. Lingvisticheskiei entsiklopedicheskiei slovar (1990) [Linguistic encyclopaedical dictionary]. Ed. By Yartseva V. N. Moscow: Soviet encyclopaedia. 672 s. [in Russian].

7. Novokhacheva N. Yu. (2005) Stilisticheskiei priem literaturnoi alliuzii v gazetno-publitsisticheskom diskurse kontsa XX – nachala XXI vekov [Stylistic device allusion in newspaper journalistic discourse between the end of 20th and the beginning of 21st century]. Ph.D. the author's abstract : 10.02.01. Stavropol, 31 s. [in Russian].

8. Ptashnik M. I. (2010) Sistema renominativnyh priemov v sovremennom publitsisticheskom diskurse (na materiale russkogo, angliiskogo, i ispanskogo yazykov) [The system of renaming devices in modern journalistic discourse (based on Russian, English and Spanish languages)]. Ph.D. the author's abstract: 10.02.19. Rostov-on-Don, 23 s. [in Russian].

9. Rum A. R. U. (2002) Velikobritaniya: Lingvostranovedcheskiei slovar [Dictionary of Great Britain]. 3rd stereotype edition. Moscow: Russky yazyk publishers. 560 s. [in Russian].

10. Serazhym K. (2002) Dyskurs yak sotsiolingvalne yavishche: metodolohiia, arkhitektonika, variativnist [Discourse as a sociolinguistic phenomenon: methodology, architectonics, variability. Monograph. Kyiv. 392 s. [in Ukrainian].

11. Susov I. P. Vvedenie v teoreticheskoe yazykoznanie [Introduction to theoretical linguistics]. Electronic textbook. URL: <http://lingvolah.chat.ru/library/susov.htm> (access date: 18.02.2019) [in Russian].

12. Baden-Powell's introduction to Scouting for Boys. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/books/2013/jul/31/baden-powell-scouts-for-boys> (access date: 16.11.2018) [in English].

13. Culture secretary Jeremy Wright reveals his love of Lego. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2018/nov/09/culture-secretary-jeremy-wright-reveals-his-love-of-lego> (access date: 18.11.2018) [in English].

14. Der perfekte Pirat. *Welt*. URL: https://www.welt.de/print/die_welt/debatte/article106238237/Der-perfekte-Pirat.html (access date: 24.04.2019) [in German].

15. Die Irrationalität der Impf-Gegner. *Welt*. URL: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article117689049/Die-Irrationalitaet-der-Impf-Gegner.html> (access date: 21.04.2019) [in German].

16. Die Ölpest und die hilflose US-Regierung. *Welt*. URL: <https://www.welt.de/debatte/article7767922/Die-Oelpest-und-die-hilflose-US-Regierung.html> (access date: 21.04.2019) [in German].

17. Die Slowakei hat keine Angst vor «Großdeutschland». *Welt*. URL: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article117579682/Die-Slowakei-hat-keine-Angst-vor-Grossdeutschland.html> (access date: 24.04.2019) [in German].

18. Duden Wörterbuch. *Duden*. URL: <https://www.duden.de/> (access date: 09.05.2019) [in German].

19. In search of a fairer system of taxation. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2018/nov/08/in-search-of-a-fairer-system-of-taxation> (access date: 18.11.2018) [in English].

20. Keine Angst vor Berlin. *Welt*. URL: https://www.welt.de/print/die_welt/debatte/article117588305/Keine-Angst-vor-Berlin.html (access date: 30.04.2019) [in German].

21. Longman Dictionary of Contemporary English for Advanced Learners (6th edition). Harlow, Essex: Pearson Education Limited, 2014. 2161 p. [in English].

22. Obamas Golfkrieg. *Welt*. URL: https://www.welt.de/welt_print/debatte/article7771907/Obamas-Golfkrieg.html (access date: 30.04.2019) [in German].

23. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (9th edition). Oxford: Oxford University Press, 2015. 1820 s. [in English].

24. Recipe swap: share your elevenses recipes. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2016/oct/05/recipe-swap-share-your-elevenses-recipes> (access date: 25.11.2018) [in English].

25. Rom muss sich erklären. *Welt*. URL: https://www.welt.de/print/die_welt/wirtschaft/article117487807/Rom-muss-sich-erklaeren.html?wtrid=amp.article.free.comments.button.more (access date: 25.04.2019) [in German].

26. Wer keine Populisten will, muss die Probleme lösen. *Welt*. URL: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/plus175290159/Ungarn-Co-Wer-keine-Populisten-will-muss-die-Probleme-loesen.html> (access date: 25.04.2019) [in German].

LEXICAL AND STYLISTIC FEATURES OF MODERN ENGLISH AND GERMAN JOURNALISTIC DISCOURSE

Abstract. The article deals with the research into the notion of discourse, and journalistic discourse in particular, which is now one of the most widespread types of discourse. The relevance of the research is preconditioned by the fact that modern linguistic investigations are aimed at studying and analyzing journalistic discourse as one of the most powerful means used to influence mass audience. In this paper the discourse is considered in comparison with the notion of text. While text is a formal structure, a sequence of sentences without regard to any communicative or sociocultural context, discourse is a text with regard to extra-linguistic factors or a text in a communicative-pragmatic context. The purpose of the paper is to identify discourse features of journalistic texts based on the materials of online newspapers *The Guardian* and *Die Welt*. The article provides

generalization of the notion of journalistic discourse. It is interpreted as a distant form of communication between the representatives of mass media and the audience and is characterized by a specific ideological slant and may serve the interests of certain social groups. Journalistic discourse highlights the most relevant aspects of life, reflects the state of society development and influences mass audience. The emphasis is made on the lexical and stylistic features of English and German journalistic discourse on the basis of modern media texts. Journalistic texts often contain nationally specific and informal vocabulary, idioms, metaphors, figural expressions etc. These features add to the emotional intensity and expressiveness of journalistic texts, make them clearer and closer to the reader. Moreover, such lexical features bring out the author's attitude, create the atmosphere of natural communication and convey culturally specific information.

Keywords: journalistic discourse, text, nationally specific vocabulary, metaphor, lexical features, stylistic features, informal vocabulary.

Стаття надійшла до редакції 19 лютого 2019 р.

© Хант Г., 2019 р.

© Разумна К., 2019 р.

Галина Хант – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов Житомирського національного агроекологічного університету, Житомир, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-3318-6684>

Halyna Khant – Candidate of Philology, Head of the Foreign Languages Department, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-3318-6684>

Карина Разумна – старший викладач кафедри іноземних мов Житомирського національного агро-екологічного університету, Житомир, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-1085-534X>

Karyna Razumna – Senior Lecturer at the Foreign Languages Department, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-1085-534X>

НЕСИМЕТРИЧНІСТЬ ТЕРМІНІВ «МОВА ВОРОЖНЕЧІ» І «HATE SPEECH» ЯК ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МЕДІАТЕОРІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 1 (41).
УДК 070.41

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.1(41).181–184

Шебештян Я., Шаповалова Г. Несиметричність термінів «мова ворожнечі» і «hate speech» як проблема української медіатеорії; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті йдеться про проблему некоректності терміна «мова ворожнечі», популярного в сучасних журналістичнознавчих дослідженнях; із урахуванням вимог щодо конструювання й використання терміноодиниць зроблено пропозиції альтернативних варіантів окреслення нетолерантних висловлень у мас-медіа.

Ключові слова: термін, терміносистема, медіатекст, мова ворожнечі, висловлення нетолерантності / негуманності / нелюдяності.

Постановка проблеми. Базовою для сучасного українського журналістикознавства поряд з іншою стала лінгвістична термінологія. Вона застосовується передусім під час вивчення різних аспектів породження і функціонування медіатексту. Це важливо, оскільки медіатекст є центральним поняттям усіх напрямів журналістики – від її історії, де всі зусилля науковців спрямовані на осмислення прецедентних текстів; теорії й практики, що вибудовуються навколо питань принципів і закономірностей створення журналістського тексту, його ідеальних рис, до особливостей оприлюднення і сприйняття аудиторією. Журналістикознавці, як ми бачимо, залучаючи терміноодиниці мовознавства, не завжди враховують їх поняттєвого наповнення, нюансів дефініцій та загалом особливостей уживання. До випадків некоректного застосування належать, зокрема, довільне використання термінів *текст – твір; мова – мовлення; дискурс, парадигма, контекст і комунікативні обставини; абзац – надфразна єдність – речення; система мови – структура мови; елементи – компоненти системи і структури мови* тощо. Питання не обмежується згаданими прикладами (ми вже звертали увагу на різноманітні окреслення теорії медіатексту, пов'язані з ознаками, одиницями, функціями, формами журналістського твору [6]). Ця розвідка спрямована на розв'язання проблеми адекватності застосування актуального зараз у журналістській науковій літературі терміна «мова ворожнечі».

Аналіз досліджень. І журналістикознавча, і мовознавча термінологічні системи не застигли й продовжують формуватися. Звичайно, у лінгвістиці значно більше напрацьовано з огляду як на історію розвитку, так і на предметність самої галузі. Хоча слід зауважити, що в самій науці про мову при наявності розгалуженої, апробованої, потужної системи термінів також є невирішені проблеми. Вони стосуються термінологічної роботи щодо найменувань нових понять і явищ, узгодження національної терміносистеми зі слов'янською та загалом світовою. На це звертають увагу авторитетні науковці, серед яких С. Пахомова в розвідці «Міжмовна асиметрія

словацьких та українських лінгвістичних термінів» [4]. Це одна з найновіших корисних студій, однак концептуальним засадам, принципам, закономірностям, правилам створення й функціонування термінів присвячено багато фундаментальних, до цього часу важливих праць. Маємо на увазі передусім роботи таких видатних українських мовознавців, як І. Огієнко [3], Л. Булаховський [1], Ю. Шевельов [7], в яких не тільки з'ясовано сутність лексичної системи української мови, місце в ній термінів, способи їх конструювання і застосування, а й подано рекомендації щодо ясності, точності, доречності вживання. Ці питання вчені розглядали у зв'язку зі стилістичною специфікою мови та підвищенням ефективності наукового мовлення. Кожен із функціональних різновидів має свої особливості. Так, в академічному різновиді виразною рисою є актуалізація термінів, тобто слів / словосполучень, які виражають спеціальні поняття певної галузі знань, а сукупно становлять її терміносистему, виконують роль метамови.

Журналістикознавцям також важливо знати і враховувати під час застосування основні ознаки термінів. Коротко й інформативно про це написано Ю. Карпенком у «Вступі до мовознавства» (Київ – Одеса, 1991). Серед іншого він подає такі суттєві позиції: 1) терміни мають чітко окреслене значення – «(...) вони не просто виражають поняття, а спираються на наукову дефініцію (визначення) поняття» [2, с. 117]; 2) в ідеалі термін має бути однозначним: «Якщо для інших слів полісемія дуже характерна, то для термінів вона – в межах однієї галузі знань – протипоказана» [2, с. 117]; 3) терміни – поняттєві слова, що мають «(...) винятково денотативне значення, без помітних конотацій» [2, с. 118], тобто виразно логічні, нейтральні одиниці. Звичайно, є чимало відхилень від цих закономірностей у багатьох науках, у т. ч. журналістиці та мовознавстві. Як підкреслює Ю. Карпенко, серед термінів є «(...) і полісемія (...), і синонімія (...), ужиток застарілих або ж підкреслено нових термінів супроводжується виразними конотаціями. Але в основній своїй масі

терміни володіють відзначеними ознаками. І чим послідовніше, тим кращою є відповідна термінологія» [2, с. 118].

Згадані наукові позиції особливо слухні й у зв'язку з функціонуванням нового терміна «мова ворожнечі» – доволі розмитого, багатозначного, не зовсім точного. Нашою метою тут вважаємо виявлення основних недоліків уживання цієї сполуки та пропозиції більш коректних, на нашу думку, варіантів.

Виклад основного матеріалу. «Мова ворожнечі» зараз стала популярною темою не лише в наукових / журналістичкознавчих колах, а й серед журналістів-практиків. З одного боку, це – данина моді, наслідування закордонних колег, а з іншого – спроба систематизувати, обґрунтувати сучасні реалії пропаганди, вияв усього негативного, переважно пов'язаного з недотриманням прав людини, принципів толерантності (у т. ч. етнічної, расової, релігійної, гендерної тощо).

Отже, очевидною є потреба оцінки самого поняття «мова ворожнечі» та відповідного його окреслення як нового терміна. Висока частотність у науковій літературі, спроба задіяти його і в правничому контексті, застосування у публічних дискусіях засвідчують, що аналізоване поняття багатьма сприймається як термін, однак залишається розмитим, чітко не визначеним, позбавленим основних термінологічних рис. До цього часу немає прийнятної наукової, коректної, загальновизнаної вченими дефініції.

І не даремно. Нагадаємо, що мова – поняття перш за все лінгвістичне, одне з центральних у мовознавстві, де аксіоматичним уже стало розмежування мови – мовлення як абстрактного і конкретного, загального і часткового, парадигматичного і синтагматичного (див. енци. «Українська мова» [5], праці Л. Булаховського, Ю. Карпенка та ін.). Це аргумент не на користь термінологізації поняття «мова ворожнечі». Помітною є й невідповідність українського аналога англійському оригінальному поняттю *hate speech*, де *speech* не означає мова. Тут ідеться швидше про мовну діяльність, мовлення, висловлювання. Тому якщо й запозичувати це поняття, то окреслювати як «висловлювання нелюбові / ненависті / огиди». На нашу думку, навіть у такому варіанті воно більш прийнятне, таке, що відповідає сутності явища. Тобто відображає основне – конкретне застосування мовних ресурсів у конкретних умовах, а не вказує на якусь окрему універсальну мову ненависті, образ і приниження. Всяка мова має невичерпний потенціал для вираження думки – як позитивної, нейтральної, так і негативної. І тільки мовець обирає найбільш прийнятне для нього. До прикладу, таврування, навішування ярликів, негативна оцінка може здійснюватися за допомогою на перший погляд нейтральних ресурсів мови (згадаймо, якого значення набувають *брат, братні народи* в устах російських пропагандистів); інтелектуальне шахрайство, омана, підміна понять відбуваються часто на основі переосмислень, уживання слів із невластивими їм значеннями (як у

словнику російських ідеологів своєрідний сенс мають такі одиниці, як *хунта, фашисти* etc.).

Раціональніший підхід до інтерпретації явищ, пов'язаних із виявами у мовленні агресії, приниження, ненависті, нетерпимості, дискримінації за різними ознаками, знаходимо у міжнародних правничих документах, де мову ворожнечі окреслюють переважно як антигуманні висловлювання. Так, «Комітет міністрів Ради Європи визначає мову ворожнечі як усі форми самовираження, які включають поширення, підбурення, сприяння або виправдання расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму чи інших видів ненависті на ґрунті нетерпимості, у тому числі: нетерпимість висловів у формі радикального націоналізму та етноцентризму, дискримінації та ворожості щодо меншин, мігрантів і людей з числа іммігрантів...» [8].

Обговорюваного явища стосується чимало уже згадуваних нами міжнародних документів, зокрема Загальна декларація прав людини (схвалена ООН 1948 р.), Європейська конвенція про права людини та основоположні свободи, Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, негуманних або таких, що порушують права людини, видів поведінки та покарання, Декларація ЮНЕСКО принципів терпимості та інші.

Слушним в цьому контексті й таким, що заслуговує на повагу, вважаємо висновок авторів відповідної статті Вікіпедії про те, що «найскладнішим у міжнародному праві є не саме покарання за «мову ненависті», а її класифікація. Адже потрібно проводити межу між свободою вираження поглядів, «мовою ворожнечі» та правом на недискримінацію» (uk.wikipedia.org/wiki/Мова_ворожнечі). Тим більше, що дати цьому поняттю максимально чітке, логічне, обґрунтоване визначення майже неможливо.

Висновки. Вважаємо, що формулювання «висловлення нетолерантності / негуманності / нелюдності» більш термінологічно прийнятні, ніж «мова ворожнечі». Пропоноване окреслення, сподіваємося, також допоможе уникнути невинуватості кваліфікації будь-яких публічних висловлювань (особливо в медіа) про негативні явища як «мови ворожнечі». Усе, що суперечить моральним нормам, гуманістичній ідеї, закріплені у відповідних законодавчих актах правам людини, принципам толерантності, безперечно, є негативним. І якщо воно виявляється у мас-медійному мовленні (яке за своєю природою є ситуативним, частковим, пов'язаним із відповідними просторово-часовими умовами), то має, на нашу думку, оцінюватися аналітиками не абстрактно («мова ворожнечі»), а конкретно – як висловлення ворожості, ненависті, ксенофобії, сексизму, шовінізму тощо. А у випадках узагальнень можна задіювати для осмислення цих негативних явищ у мас-медіа сполуки висловлення нетолерантності / негуманності / нелюдності.

Отже, замість не зовсім коректного терміна «мова ворожнечі» варто використовувати більш точні окреслення, які, крім усього іншого, краще узгоджуються з первинною одиницею «*hate speech*»

і можуть виражати різний ступінь вияву нетолерантності в медіатексті – від зневаги, недоброчливості до відвертої ворожості, ненависті.

Термінологічні наукові проблеми, про які

йшлося, безпосередньо пов'язані з журналістською теорією та практикою. Вирішення цих питань сприятиме підвищенню якості як наукових досліджень, так і професійної діяльності медійників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. К.: Рад. школа, 1955. 248 с.
2. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. К.; Одеса: Либідь, 1991. 280 с.
3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. К.: АТ «Обереги», 1994. 72 с.
4. Пахомова С. Міжмовна асиметрія словацьких та українських лінгвістичних термінів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Сер. Філологія. Вип. 2(40). Ужгород, 2018. С. 24 – 29.
5. Українська мова: Енциклопедія. К.: Українська енциклопедія, 2000. 752 с.
6. Шаповалова Г. В., Шебештян Я. М. Теоретико-практичні питання текстознавства. Ужгород: Гражда, 2016. 100 с.
7. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947 – 1953). К.: Темпора, 2012. 664 с.
8. Wikipedia. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Мова_ворожнечі.

REFERENCES

1. Bulakhovskiy L. A. (1955) *Narysy z zahalnoho movoznavstva* [Essays on general linguistics]. K.: Rad. shkola. 248 s. [in Ukrainian].
2. Karpenko Yu. O. (1991) *Vstup do movoznavstva* [Introduction to Linguistics]. K.; Odesa: Lybid. 280 s. [in Ukrainian].
3. Ohienko I. (1994) *Nauka pro ridnomovni oboviazky* [The science of mother tongue duties]: *Ridnomovnyi katekhyzys dlia vchyteliv, robotnykiv pera, dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyrokooho hromadianstva*. K.: AT «Oberehy». 72 s. [in Ukrainian].
4. Pakhomova S. (2018) *Mizhmovna asymetriia slovatskykh ta ukrainskykh linhvistychnykh terminiv* [Interlingual asymmetry of Slovak and Ukrainian linguistic terms]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser. Filolohiia*. Vyp. 2(40). Uzhhorod, S. 24 – 29. [in Ukrainian].
5. *Ukrainska mova: Entsyklopediia* (2000) [Ukrainian Language: Encyclopedia]. K.: Ukrainska entsyklopediia, 752 s. [in Ukrainian].
6. Shapovalova H. V., Shebeshtian Ya. M. (2016) *Teoretyko-praktychni pytannia tekstoznavstva* [Theoretical and practical issues of textual studies]. Uzhhorod: Grazhda. 100 s. [in Ukrainian].
7. Shevelov Yu. (2012) *Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy ta inshi linhvistychni studii (1947 – 1953)* [Essay on Contemporary Ukrainian Literary Language and Other Linguistic Studies (1947 – 1953)]. K.: Tempora, 664 s. [in Ukrainian].
8. Wikipedia. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Mova_vorozhnechi [Hate Speech]. [in Ukrainian].

ASSYMMETRY OF TERMS «МОВА ВОРОЖНЕЧІ» («MOVA VOROZHNECHI») AND «HATE SPEECH» AS A PROBLEM OF UKRAINIAN MEDIA THEORY

Abstract. The article deals with the problem of incorrectness of the term «hate speech», which is popular in modern journalistic researches. Taking into account the requirements for the construction and use of terms, suggestions have been made for alternative options for defining intolerant statements in the media. The relevance of intelligence is caused by the problems of formation of the term system of Ukrainian journalism, where the basic among other things is linguistic terminology. It is primarily used in the study of various aspects of the generation and functioning of media. This is important because media text is a central concept in all areas of journalism - its history, where all the efforts of scholars are to understand precedent texts; theories and practices that are built around issues of principles and patterns of creating a journalistic text, its ideal features, features of publication and perception by the audience. Journalists, attracting the terms of linguistics, do not always take into account their conceptual content, features of use.

This intelligence seeks to address the problem of the adequacy of the use of the term «мова ворожнечі («mova vorozhnechi»)» in the journalistic scientific literature at present. The main objectives here are to identify the main disadvantages of using this compound and to offer more correct options. The formulation of «expression of intolerance / inhumanity / non-humanity» is more terminologically acceptable than «мова ворожнечі («mova vorozhnechi»)». The proposed outline will help to avoid the unjustified qualification of any public statements about negative phenomena as «мова ворожнечі («mova vorozhnechi»)». Anything contrary to moral standards, humanistic ideas, legislation, etc. is negative. Being in the media, it should not be judged in the abstract («мова ворожнечі («mova vorozhnechi»)»), but specifically - as an expression of hostility, hatred, xenophobia, sexism, chauvinism, etc. And in the case of generalizations, one can use the understanding of these negative phenomena in the mass media to express intolerance / inhumanity / inhumanity.

Keywords: term, term system, media text, «hate speech», expression of intolerance / inhumanity / inhumanity.

Стаття надійшла до редакції 25 червня 2019 року.

© Шебештян Я., 2019 р.

© Шаповалова Г., 2019 р.

Ярослава Шебештян – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-3003-5218>

Yaroslava Shebeshtyan – Candidate of Philology, Associate Professor of the Journalism Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-3003-5218>

Галина Шаповалова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8935-5673>

Halyna Shapovalova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Journalism Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8935-5673>

РЕЦЕНЗІЇ

НОВИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ІЗ ПОДІЛЛЯ*

Цінність діалектної лексики та фразеології доводити нема необхідності. Живильне джерело для української літературної мови, народне мовлення відображає не тільки досвід та історію людини, її розум, культуру, творчу фантазію, але й набутки нації загалом. Ареальна фразеографія продовжує залишатися серед першочергових напрямків діяльності мовознавців, тому поява нового словника, без сумніву, є доброю новиною для науковців, викладачів та студентів-філологів, учителів-словесників та тих, хто цікавиться українською мовою. Мова йде про працю Наталії Коваленко «Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок», видану в Кам'янці-Подільському 2019 року.

Матеріали до словника збиралися протягом досить значного періоду – з 1995 по 2018 рік за спеціально укладеною програмою. Словник представляє фразеологію подільських і суміжних буковинських, волинських і наддністрянських говірок. Обсяг цієї праці – понад 400 сторінок, де на матеріалі 516 населених пунктів Поділля репрезентуються 7500 фразеологічних одиниць народного мовлення (разом із варіантами). Як указано в анотації, це села східних районів Тернопільщини, південні райони Хмельниччини та Вінниччини, а також суміжні території – західні райони Тернопільської області, північні райони Хмельницької та Чернівецької областей.

У передмові авторка робить огляд раніше опублікованих праць і зазначає, що створення регіональних фразеологічних словників є актуальним завданням української діалектології з огляду на високий рівень варіативності, синонімії, багатств значень фразем та їх емоційно-експресивному насиченню, до того ж цей матеріал часто-густо містить елементи архаїчні або й призабуті. До речі, дослідниця вже має у власному доробку працю «Слова з язика, як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь волинських і подільських говірок Хмельниччини» (Кам'янець-Подільський, 2011).

В Україні фразеологізми з різних територій представлені у дисертаціях (Т.Грица, Н.Коваленко, І.Мілева, Р.Міняйло, М.Олійник та ін.); вони містяться, як правило, у додатках, які ще не опубліковані як окремі фразеологічні словники, хоча, як підкреслює Н.Коваленко, на сьогодні маємо 14 фразеологічних словників з усіх трьох наріч української мови (с.4). Зауважимо, що докторське дисертаційне дослідження фразеології українських діалектів карпатського регіону здійснив В.І.Лавер з Ужгородського університету в 1992 році. З того часу інтенсифікувалося комплексне дисертаційне вивчення фразеології окремих регіонів України.

Метою ж рецензованого «Фразеологічного словника подільських і суміжних говірок» Наталії Коваленко є фіксація всього розмаїття фраземного складу подільських та суміжних з ними говірок з усіма наявними варіантами — фонетичними, морфологічними, лексичними, синонімічними рядами, полісемією (с. 7). Авторка взяла до уваги як загальноукраїнські, так і вузьколокальні фразеологічні одиниці. Крім власне фразем подільських та суміжних говірок, словник містить такі структурні елементи: «Передмова», «Структура словника та словникової статті», «Про історичні джерела подільської фразеології», «Список скорочень історичних джерел» (мабуть, краще б список скорочень назв історичних джерел – Г.В.), «Список умовних скорочень назв населених пунктів», «Словник діалектних і малозрозумілих слів», який містить стилістичні ремарки, «Список скорочень ремарок». Ці структурні елементи значно полегшують користування виданням.

На нашу думку, важливим є використання історичних джерел у рецензованому словнику. У параграфі, який так і називається — «Про історичні джерела словника», дослідниця характеризує лексикографічні праці середини XIX століття, на сторінках яких вміщено значну кількість фразем та паремійних одиниць із Поділля. Це записи С. Руданського, К. Шейковського, А. Свидницького, М. Номиса, І. Франка, фразеологічні одиниці, записані на Поділлі, у «Словарі української мови» Б. Грінченка, а також у збірці «Казки та оповідання з Поділля в записках 1850-1860-х рр.», виданій у 1928 році (упорядник М. Левченко). До речі, М. Левченко зазначав, що в цих записах, які належать відомим подолянам — поету С.В. Руданському та етнографу А.І. Димінському, чимало прикладів сталих виразів тогочасного народного мовлення Поділля (с.10 – 12). Фраземи, взяті авторкою з цих історичних джерел, доповнюють його і забезпечують повноту дослідження.

Словник укладений за алфавітним принципом. Заголовні слова — це переважно перший за рахунком у фраземі іменник (у початковій формі), якщо іменника нема, то значення фразеологічної одиниці тлумачиться через іншу частину мови у такій послідовності: прикметник, дієслово, займенник, числівник, прислівник. Після заголовного слова подається реестровий фразеологізм та запис його фонетичною транскрипцією (курсивом) з тлумаченням семантики, далі у круглих дужках зазначена скорочена назва населеного пункту, де зафіксовано фразему. Через виділену скісну лінію подаються виявлені фонетичні чи граматичні варіанти фразеологізму, повторювані компоненти в них замінені тильдою (~), однак фонетична транскрипція подається у варіантах повністю, наприклад:

* Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 412 с.

МОЛОКО

вурдитися, як молоко [*'вурде^мтис'а йак моло'ко*] 'кривитися, виявляти незадоволення' (Злч, Км, Кар, Став, Ярм, Баг, Крив, ВС, Жбн) / **вурдити-сі** ~ [*'вурде^мтис'і йак моло'ко*] (Цик) (с. 9).

Варіанти фразем (чи окремих лексем) Н. Коваленко подає через виділену скісну лінію, а при явищах полісемії, які спостерігаються переважно в дистантних говірках, кожне окреме значення авторка позначає цифрою через крапку, наприклад:

ПІТ

в піт кинуло кого [*ў n'it 'кинуло*] 1. 'зляктися, відчути страх' (Влн). 2. ~ 'втомитися' (Плп) (с.10).

До речі, як видно з попереднього прикладу, курсивом у фраземах позначаються типові чи єдино можливі граматичні зв'язки фраземи з контекстом. Що ж до давніх джерел із Поділля, то вони позначені спеціальною позначкою — *, наприклад:

БАТЬКО

***розкричався, як на батька** [Номис, 183] (с. 32).

Відсилання авторка зробила на всі іменники, що входять до складу фраземи, наприклад:

ВОВК

лізти в пащу вовка див. ПАЩА.

ПАЩА

лізти в пащу вовка [*л'істи ў 'пашчу 'воўка*] 'ризикувати' (Кос) (с. 10).

Рецензований словник збагатив ареальну фразеографію, уважний читач знайде тут виразні особливості народного мовлення Поділля, у тому числі діалектну лексику (*бузько, варіят/варет, від-волока, грань, іно/їно, калабаня, когут, напудити, перепуджений, повісьмо/повісмо* і т. ін.) а також багате емоційно-експресивне насичення, адже фраземи віддзеркалюють життя — з його невтомною

працею, труднощами й радощами, гумором, іронією й самоіронією, стосунками з людьми і природою, тут звучать і сакральні мотиви (фразеологічні одиниці з іменником *душа* займають сс.117 – 123), ціннісні орієнтації і сподівання народу, — словом, усе те, що складає фразеологічну картину Поділля, як і України загалом, а зрештою, й світу в цілому. Словник відображає розгалужені взаємовпливи з іншими південно-західними та південно-східними говорами, мовознавці знайдуть тут цікавий матеріал для характеристики порівняльних конструкцій тощо. Зауважимо, що особливий інтерес викликають вузьколокальні фраземи, проте їхня семантика, як і джерело виникнення, потребують пояснень. Наприклад, фразеологічна одиниця *заробив, як Щигельський в Тридуха* 'мало заробити', зафіксована в с. Мала Кушелівка Дунаєвського району Хмельницької області (с. 396), без сумніву, потребує уточнень. Відзначимо також, що у наведених фраземах *ні живий, ні мертвий* (с. 125), *ні риба, ні м'ясо* (с. 292), *ні в сьому, ні в тому* (с. 317), *ні с'як, ні так* (с. 353), *ні те, ні се* (с. 354) кома не ставиться, оскільки, за правилами української пунктуації, це усталений вислів зі сполучником *і* або *ні* (див. правопис): *отже, ні живий ні мертвий, ні риба ні м'ясо, ні в сьому ні в тому, ні так ні с'як*. На жаль, словник не містить ілюстрацій, вони помітно б доповнили його у стилістичному й синтаксичному плані. Ці зауваження не знижують загальної високої оцінки виданої праці. Вважаємо, що словник Н. Коваленко відповідає потребам часу і стане джерелом подальших досліджень народного мовлення.

*Галина Вовченко, кандидат
філологічних наук,*

доцент кафедри української мови

*Ужгородського національного університету;
orcid.org/0000-0002-2873-2858*

ДОЛЯ ПОСТУПИЛАСЯ*

Треба мати неабияку сміливість, щоб у наш час звернутися до фразеології, добре розробленої в численних фундаментальних працях. Важливим у таких умовах є не тільки не загубитися в науковій літературі, не скотитися до чужих ідей, а й виробити власний погляд на, здавалося б, найстабільніші мовні одиниці. Доктор філологічних наук Наталія Венжинович осучаснила традиційну фраземіку тим, що розглянула її в руслі когнітивної лінгвістики. Робота виконана на великому за обсягом фраземному матеріалі української мови з принагідним залученням відповідного матеріалу англійської (як віддаленоспорідненої) та російської мови (близькоспорідненої) мов (усього – близько 25 тисяч фразеовживань).

Монографія має чітку структуру: перелік умовних скорочень, передмова, п'ять розділів

основної частини, висновки, список використаної літератури, список лексикографічних джерел, список джерел ілюстративного матеріалу, список опублікованих праць авторки монографії. У «Передмові» подано загальні відомості про сучасний стан вивчення фраземіки, обґрунтовано вибір теми, її актуальність, сформульовано мету, завдання, названо методи, окреслено новизну, теоретичну та практичну цінність роботи. Актуальність монографії зумовлена антропоцентричним спрямуванням на мовну особистість у проекції на культуру народу, звичаї, традиції, обряди, вірування. Серед основних завдань: систематизувати теоретичні здобутки в галузі когнітології та лінгвокультурології й застосувати їхні положення до наукової інтерпретації ключових понять монографії; розкрити когнітивні процеси, що пов'язують денотативні значення з конотативними; з'ясувати їх асоціативні, психолінгвістичні основи; описати етнолінгвістичні, лінгвокультурологічні, лінгвокраїнознавчі особливості

***Венжинович Н.Ф.** Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А.М. 2018. 463 с.

фраземного складу української мови. Теоретичне значення роботи визначається вагомим внеском у розвиток лінгвокультурологічних та когнітивних студій. Практична цінність зумовлена можливістю використання основних положень монографії при викладанні курсів із фразеології, стилістики, спецкурсів із когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, зіставної фраземіки. Не забула авторка в «Передмові» висловити подяку своїм наставникам, консультантам, рецензентам, колегам з УжНУ та Інституту української мови НАН України.

У процесі опису та аналізу фраземного багатства української мови Н. Ф. Венжинович спирається на фундаментальні праці українських та зарубіжних учених, а також на новітні роботи, у яких представлені найсучасніші погляди на природу досліджуваних явищ. Концепція монографії побудована переважно на нових лінгвістичних теоріях. У першому розділі «*Когнітивні аспекти лінгвоконцептуального вивчення фразеологічних одиниць*» описано основні проблеми дослідження ідіоматики в сучасній лінгвістиці. Приваблює ретельний аналіз дискусійних моментів, які до цього часу неоднозначно пояснюються вченими: фразеологічне значення, різниця між фразеологічною метафорою і літературною, семантична основа експресивності, відсутність однозначної типології сем, денотативне значення фразем тощо. У розділі також окреслено предмет і завдання когнітивної лінгвістики з проєкцією на процеси, що відбуваються при утворенні фразеологічного значення. Охарактеризовано найважливіші погляди сучасних українських та зарубіжних лінгвістів на природу концепту. Описано співвідношення концептуальних і мовних репрезентацій у когнітивній семантиці, розглянуто концептуальну, етнічну та фразеологічну картину світу як похідні етнічних менталітетів. Предметом уваги дослідниці стало значення фразеологічної одиниці як частини змістового обсягу концепту, а також номінативна функція фразеологічних одиниць. У цій новітній царині знань фразеології найбільше зроблено в русистичі та германістичі. В україністичі ж дослідження такого типу, як стверджує сама авторка, лише набирають обертів. Розділ приваблює повнотою інформації, аналізом наукової літератури. Важко, однак, погодитися з Наталією Венжинович у тому, що «класифікаційно-системний підхід до вивчення фразеологічного значення мови вичерпав себе, а ізоляція фразеології від інших лінгвістичних дисциплін звужує її теоретичний простір». Якщо, наприклад, звернутися до діалектної фраземіки, яка ще не зібрана й не описана вповні, то тут ефективним буде саме *класифікаційно-системний* підхід. Інша річ, що до роботи самої авторки його застосувати було б складно.

Суть другого розділу «*Теоретичні засади когнітивного та лінгвокультурологічного аналізу фразем української літературної мови*» в цілому можна охарактеризувати як перехід від традиційного уявлення про фраземи до глибинного розуміння мовних явищ, пов'язаного зі світом носіїв мови. Охарактеризовано також концептуальний аналіз

як один із основних методів когнітивної лінгвістики, виокремлено основні його складники; описано основні етапи лінгвокультурологічного та етнопсихологічного дослідження ідіоматики. Акцентована увага на проблемі вивчення фразеології української мови на фоні близько- та віддаленоспоріднених – російської та англійської. Авторка продемонструвала важливість такого типу досліджень для виявлення універсального й специфічного у процесі утворення фразеологічного значення. При цьому зазначила, що наукова робота саме в такому руслі може дати можливість заглянути в духовну скарбницю кожного народу, за допомогою стійких висловів виявити найвагоміші риси ментальності кожного з народів, з'ясувати суть фразеотворчих процесів у зазначених мовах.

У третьому розділі монографії «*Антропоцентрична репрезентація фраземіки української літературної мови*» задекларовано «не тільки описати лінгвокультурологічний аспект фразем», але й дати коментарі, «котрі дадуть змогу простежити лінії смислових зв'язків між мовним значенням фраземи й наявних у ньому особливостей культури» (с. 157). Це завдання авторкою виконується, зокрема, в поясненнях до фразем *прийти у світ, топтати ряс, пустити корінь, пуститися на свої крила, вести до вінця, добувати свій хліб, закладати перший камінь, струсити давній прах, підковуватись на всі чотири, перейти рубікон, впасти в гріх*. Треба зауважити, що коментувати фраземи не так і просто. Особливо важко описувати вислови конотовані, переобтяжені додатковими семами, смислами. Крім того, етимологію окремих усталених сполук взагалі простежити неможливо. Добре, що до кожної макрогрупи є узагальнені пояснення. Цінність представляють і самі фраземи, які нечасто вживаються носіями мови, наприклад: *тютя з полив'яним носом, намаханий мішком, прибитий на цвіту, подвійне дно 'нещира людина', мухи в носі грають, не з нашим писком, як з клоччя батіг, ні пес ні баран, як свиня в дощ, дурних у решето ловити, скакати цапа 'протестувати', стригти купони 'забирати собі найкраще'*. Фраземи поділені на макро- й мікрогрупи, що полегшує їх сприйняття. Зокрема, представлені вислови на позначення позитивної та негативної характеристики, властивостей, учинків, зовнішнього вигляду людини; мисленневої та мовленневої діяльності; фраземи на позначення фізичного та емоційного стану людини, її почуттів, переживань тощо. Охарактеризовано концептуалізацію дійсності за допомогою власних назв у стійких висловах: *нехай Мати Божя милує, нема чого Бога гнівити, живим до Бога полізти, спочити в Бозі*. Також глибоко осмислені фраземи, які дійшли до нас із античних часів: *яблуко розбрату, прокрустове ложе, вставати з поєду*.

У четвертому розділі «*Семантичний простір фраземіки у функціонально-стильових різновидах української літературної мови*» проаналізовано лінгвокультурологічні особливості фразем в окремих творах Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Л. Костенка, Б. Харчука, І. Чендея, П. Скунця.

Тут поряд із традиційними вдячний читач знайде вислови, які є виявом нестандартності мовотворчості митців. Назвемо лише кілька: *немає Господа на небі; во ім'я Господа Христа; і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь; не вмирає душа наша, на вмирає воля; серце в'яне співаючи, мов пташка без волі; громадою обух сталить* (Т. Шевченко); *свекрушище наговорила на вербі груші, а на осіці кислиці; витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота* (І. Нечуй-Левицький); *балансувати над прірвою; вийти з дому через вікно 'добровільно піти з життя'; зблиснути інтелектом, плавати у віртуалі, відчувати холодок сумніву, фантомні болі душі, децибелі рвали перетинки* (Л. Костенко); *вгинатися, вдобрятися всякій біді; забути барвінковий вінчик; мучити кєрвавим мозолем; наситити сирію землею 'вбити'; всі звізди на мене вспалися 'бути щасливим'; заохолодило в плечах* (І. Чендей); *серця брудні; серцем перемерзав; хлопці в землю падали, а життя не зрадили; і суспільства нема, є голодне кубло* (П. Скунець); *нарує ж Бог лебідку з гнидою; очі – двоє блукливих вогників; усі вони такі – розчиняють людську душу* (Б. Харчук). Можемо подискутувати з авторкою на предмет віднесення окремих висловів до фразем, оскільки не всім притаманна відтворюваність (основна ознака фразеологізації). Крилаті вислови Т. Шевченка, звичайно, відтворить кожен, тому сумнівів нема. В І. Нечуя-Левицького та І. Чендея варто було згадати про авторську трансформацію чи контекстуальне обігрування фразем. Але деякі оригінальні метафори Л. Костенко, П. Скунця чи Б. Харчука називати фраземами ще зарано. У науці для таких сполук існує точніша кваліфікація – потенційні фраземи або індивідуально-авторські фразеологізовані вислови.

У п'ятому, найцікавішому, розділі «*Основні лінгвокультурні концепти, вербалізовані у фраземіці української мови*» авторка проаналізувала базові лінгвокультурні концепти, вербалізовані у фраземіці української мови. Ґрунтовно представлено концептосферу БОГ в усій її різнонаповненості, виділено при цьому 24 групи; наведемо лише кілька фіксацій із них: *Бог зна що таке, дай Боже пам'ять, не дай Боже вмерти, на Бога взяти, не гніви Господа, хвалити Бога, гріх Бога гнівити, живими до Бога лізти, немає душі в Бога, в Бога теля з'їсти*. Відзначено також євангельську мудрість у біблійних фраземах; привернена увага до національно-культурних конотацій як способу втілення світу цінностей у мовному менталітеті українців. Концепти ЧАС і ПРОСТІР, ВОДА, БАТЬКО І МАТИ, СЕРЦЕ, ОКО/ОЧІ розглянуті з погляду їх вагомості у фразеологічній картині світу українців. Акцентована увага на ключових словах-символах українців

у складі фразем, зокрема: *Чумацький Шлях, чотири броди, хліб, вишиванка, калина, кров, рушник* тощо. Описані фраземи, де стрижневими словами виступають назви тварин, птахів (*лисиця, заєць, ворона* тощо).

Кожен розділ завершується короткими висновками. Загальні висновки підсумовують проведені ґрунтовне дослідження фраземіки української мови у когнітивному та лінгвокультурологічному аспектах; широкі узагальнення опираються на достатній фактичний матеріал із трьох мов – української, російської, англійської. Кількість позицій наукової, довідкової літератури, джерел ілюстративного матеріалу, залученої до опису й аналізу досліджуваних явищ, – понад 500 (!). Авторка упродовж багатьох років прибирувала матеріал, причому – з різних мов. Вражає широке оприлюднення результатів на багатьох міжнародних конференціях, на всеукраїнських форумах, а також у 98 наукових публікаціях, що вийшли друком в Україні та одинадцяти країнах Європи – Білорусі, Росії, Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Німеччині, Болгарії, Словенії, Австрії, Сербії.

Вразливим місцем роботи є стилістичні огріхи в тексті дослідження. Так, на початку підрозділу 3.7. (с. 235) читаємо: «**Підрозділ присвячено** дослідженню стійких виразів української мови на позначення фізичного та емоційного стану людини. **Доходимо висновку** про те, що ...» (виділення в цитаті – наші. – В. П.). Словами «**доходимо висновку**» варто завершувати підрозділ, а не починати його. Важкувато сприймається й цитування без використання лапок: іноді складно відділити думки самої авторки від міркувань інших дослідників. Подекуди трапляється повторення інформації. Але в самостійній та об'ємній праці недогляди бувають у кожного, вони не перекреслюють ті величезні зусилля, які потрібно було вкласти в написання роботи.

Рецензована монографія через об'єктивні та суб'єктивні причини важко йшла до читача. Довго, дуже довго Наталія Венжинович відточувала своє наукове перо, та в підсумку продемонструвала новий ракурс дослідження фраземіки, зробила свій унесок у подальший розвиток новітніх когнітивних студій. І завершити хочеться цитатою зі Святого Письма, наведеною в тексті роботи: «Ніколи не треба припиняти пошуків. Коли шукають невтомно, то втомлюють долю – і вона поступається тому, хто шукає, бо йому допомагає Бог».

Віталія Паніу, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Ужгородського національного університету;
<https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

ЮВІЛЕЇ

ДО ЮВІЛЕЮ ПРОФЕСОРА ІВАНА САБАДОША

12 травня 2019 року відомому мовознавцеві, завідувачу кафедри української мови Ужгородського національного університету і просто чудовій людині та мудрому наставнику виповнилося 75!

Іван Васильович Сабадош – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Ужгородського національного університету, заслужений працівник освіти (з 2008 року), народився 12 травня 1944 року в селі Сокирниця Хустського району Закарпатської області у простій селянській родині. Батьки Івана Васильовича навчили свої дітей любити і поважати рідне слово, показали той скарб, який у кожного з нас є, але ми не завжди вміємо його розгледіти.

Іван Васильович пройшов довгий шлях – від студента філологічного факультету Ужгородського державного університету до знаного в усьому світі україніста, діалектолога, поціновувача українських говорів. 1961 року вступив на філологічний факультет Ужгородського державного університету, 1963 року Іван Васильович змушений був перервати навчання (1963 – 1966 рр. – служба в армії), яке згодом продовжив, а 1969 року вступив до аспірантури. 1974 року І. Сабадош захистив кандидатську дисертацію «Лексика лісосплаву українських говорів Карпат» (один із найбільш архаїзованих пластів лексики!!!), а 1986 року – докторську дисертацію «Формування української ботанічної номенклатури». Відтоді Іван Васильович тісно пов'язує коло своїх наукових інтересів саме з ботанічною лексикою української мови. Водночас він ґрунтовно досліджує проблеми української лексикографії та термінології.

І. Сабадош – автор низки фундаментальних праць, зокрема: «Формування української ботанічної номенклатури» (Ужгород, 1996), «Атлас ботанічної лексики української мови» (Ужгород, 1999), «Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» (Ужгород, 2008), «Історія української ботанічної лексики (XIX – початок XX століття)» (Ужгород, 2014), «Українська лексика у просторі і часі» (Ужгород, 2015), «Українські назви рослин: історія, етимологія» (Ужгород, 2019).

У монографії «Українські назви рослин: історія, етимологія» (Ужгород, 2019), яка щойно вийшла з друку, автор досліджує ботанічну лексику з погляду її історії, джерел поповнення, походження, територіального варіювання. Аналіз назв рослин здійснено на багатющому фактичному матеріалі,

взятому з писемних пам'яток, опублікованих і рукописних, зі словників різних типів та інших джерел української мови. Майже кожна лексична назва має відповідник латинською мовою. Це вагоме ґрунтовне дослідження, яке знайде свого читача не тільки серед мовознавців, а й серед істориків, етнографів, ботаніків і всіх тих, хто любить і шанує українське слово.

Крім монографій, перу Івана Сабадоша належать понад 200 статей, рецензій, навчально-методичних посібників, праць у співавторстві. І. Сабадош є постійним членом редакційних колегій фахових українських видань, а також – закордонних (член робочої групи з підготовки міжнародного проекту багатотомного «Загальнослов'янського атласу»), член авторського колективу з підготовки кількатомного академічного «Словника гуцульських говірок» (підготував до друку частину на літеру «З»), відповідальний редактор наукового фахового видання «Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства», член редколегії журналу «Українська мова» Інституту української мови НАН України та «Наукового вісника Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації», заступник головного редактора журналу Центру гунгарології «Acta Hungarica», член редколегій і інших аналогічних видань. Він часто виступає офіційним опонентом на захистах докторських і кандидатських дисертацій. Протягом 2002 – 2004 років був членом експертної ради з мовознавства ВАК України, очолював вчену раду з захисту кандидатських і докторських дисертацій в Ужгородському національному університеті.

Професор І. В. Сабадош і нині керує написанням кандидатських дисертацій своїх аспірантів та здобувачів. Під його керівництвом захистили наукові роботи Е.Д. Гоца, О.Ф. Миголинець, О.Б. Негер, О.В. Харківська. З упевненістю можемо сказати, що Іван Васильович — керівник від Бога, його поради завжди глибоко наукові й доречні, мудрі настанови допомагали подолати будь-які перешкоди на шляху до омріяної мети, а особлива віра в тебе надихала і спрямовувала до нових звершень.

Крім наполегливої праці та вагомих наукових здобутків знаного професора, варто відмітити й чесність, людяність та добросовісність. Завжди у своїх вчинках Іван Васильович намагається керуватися розумом, відкидати все зайве і приймати виважене рішення. На першому місці для нашого ювіляра залишається самовіддана любов до праці й величезне бажання навчити чомусь своїх вдячних учнів. Це, напевно, і є основним кредо його життя.

стежиною життя Івана Васильовича супроводжує чудова людина, турботлива дружина, талановитий педагог, ласкава мама і прекрасна

бабуся – Анна Іванівна. Дружина для нашого ювіляра є водночас другом, колегою та мудрим порадиником, вона завжди його підтримує, допомагає. Разом подружжя виховало двох дітей та мають трьох онуків.

Дорогий Іване Васильовичу, високоповажний ювіляре, дай Вам, Боже, міцного здоров'я та довголіття, наснаги й сили творити високу науку, не-

сти у світ знання та культуру. Хай Вас у всьому супроводжує любов та шана, людське тепло й доброзичливість!

Олеся Харківська,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Ужгородського національного університету;

<https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>

ВИЗНАЧНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СЛАВІСТУ СВІТЛАНІ МИКОЛАЇВНІ ПАХОМОВІЙ – ІЗ ПОШАНОЮ ТА ВДЯЧНІСТЮ!

Цьогоріч свій ювілей відзначає доктор філологічних наук, професор кафедри словацької філології Світлана Миколаївна Пахомова.

Світлана Миколаївна – відомий спеціаліст у галузі українського, словацького та загального мовознавства, талановитий учений, дослідник слов'янської антропонімії.

Народилася Світлана Миколаївна 17 травня 1959 року в м. Хуст Закарпатської області в сім'ї відомого журналіста Миколи Рішка. Змалечку мріяла стати журналістом, як батько. Тому й докладала до цього всіх зусиль. Із золотою медаллю закінчила Ужгородську середню школу № 3 та з відзнакою – російське відділення філологічного факультету Ужгородського державного університету в 1981 р. Саме тут проявилася її жага до науки, нових досліджень та відкриттів. Протягом 1981 – 1984 років навчалася в аспірантурі на кафедрі загального і слов'янського мовознавства УжДУ, якою керував відомий учений, професор Павло Павлович Чучка. Під його керівництвом написала і в 1984 році захистила кандидатську дисертацію на тему: «Русские составные личные именованія донационального периода» за спеціальністю – російська мова. Після захисту дисертації майже десять років викладала на кафедрі російської мови, а з 1994 року – на кафедрі загального і слов'янського мовознавства, на базі якої згодом відкрилося словацьке відділення.

Протягом 1996 – 1999 років Світлана Миколаївна навчається у докторантурі на кафедрі словацької філології УжДУ. Результатом був захист докторської дисертації «Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах» (спеціальність «Слов'янські мови, українська мова») у спеціалізованій раді Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України у 2000 році.

У 2001 році доктор філологічних наук, професор С.М. Пахомова очолила кафедру словацької філології Ужгородського національного університету. Завдяки клопіткій та самовідданій праці Світлани Миколаївни невелика кафедра словацької філології перетворилася на потужний і єдиний в Україні центр словакістики. Професор С.М. Пахомова – невтомний організатор щорічних наукових семінарів та конференцій зі словакістики, зустрічей із відомими науковцями, дипломатами та членами уряду Словацької Республіки, ініціатор створення та редактор наукового збірника кафедри словацької філології «Studia Slavistica». Багато років поспіль професор С.П. Пахомова була Головою вченої ради філологічного факультету Ужгородського національного університету, виявляючи на цій посаді наукову принциповість, поєднувану з людяністю та толерантністю.

Професор С.М. Пахомова ініціювала та успішно реалізувала низку наукових і освітніх проєктів, серед яких, зокрема, такі: «Лексикографічні параметри українсько-словацького словника юридичної термінології» (2005), «Віртуальний інститут словакістики» (2006), «Словацька мова – ключ від шенгенської брами» (2008), «Словаччина – Україна: елімінація мовних бар'єрів» (2010), «Ужгородська словакістика: шлях до національної ідентичності» (2012), «Ужгородська словакістика: мовна лабораторія» (2012).

Науковий доробок професора С.М. Пахомової налічує близько 200 наукових праць із історичної антропонімії та славистики, у тому числі три монографії: «Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах» (1999), «Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропосистем» (2003), «Історія російської антропонімії» (2006) та одну колективну монографію «Ономастика Полісся» (1999), видану в Інституті української мови НАН України (розділ «Старопольські антропоформули на східно-слов'янському фоні (діахронічний аспект)»). Вона є автором багатьох розвідок зі словацько-українського контрастивно-

го мовознавства, зокрема «Словацько-українська інтерлінгвальна омонімія як комунікативна проблема», «Словацькі та українські іменники в світлі граматичної категорії роду», «Словацько-українські синтаксичні паралелі: конфронтаційний аспект» та ін. Праці Світлани Миколаївни друкуються у наукових виданнях України, Словаччини, Чехії, Росії, Білорусі та інших країн.

Світлана Миколаївна Пахомова активно займається розробкою та виданням підручників та методичних посібників. Вона є співавтором першого в Україні підручника зі словацької мови «Словацька мова» (2008, 2018) та «Словацький яззык»(2010), ініціатором створення словацько-українського перекладного словника, поява якого компенсує брак лексикографічних праць такого типу.

Аспіранти С.М. Пахомової плідно працюють над дослідженнями в галузі контрастивної лінгвістики та словацького мовознавства, славістики та ономастики. Усі дисертації, які виконувалися під керівництвом Світлани Миколаївни, були високо оцінені й успішно захищені в Інституті мовознавства імені О.О. Потебні та Інституті української мови НАН України. Першою ластівкою був захист кандидатської дисертації на тему «Категорія роду іменників у словацькій мові» випускниці словацького відділення УжНУ О.Л. Мадяр (2007), далі – не менш успішні захисти Н.П. Кашуби «Варіантність дієслівного керування в сучасній словацькій мові»(2009), Н.М. Петріци – «Чеські антропонімічні формули XI-XVIII століть»(2011), І. Шолі «Динаміка іменників жителів м. Ужгорода у ХХ ст.» (2019).

Дослідниця регулярно виступає зі змістовними та цікавими доповідями на міжнародних і наукових конференціях, симпозіумах та семінарах, входить до складу оргкомітетів всеукраїнських і міжнародних конференцій, виступає опонентом із захисту кандидатських та докторських дисертацій.

Світлана Миколаївна – член редколегій фахових видань «Студії з ономастики та етимології» (Київ, НАН України), Наукового вісника УжНУ, голова редколегії наукового збірника *Studia Slavistica* (УжНУ), є членом Національного комітету славістів НАН України.

Світлана Миколаївна не тільки прекрасний організатор та керівник, але й чудовий педагог. Її лекції та семінари цікаві та змістовні, насичені влучними порівняннями та власними спостереженнями, вони спонукають студентів до отримання міцних знань. Вражають її життєва мудрість, глибокі знання, науковий досвід. Про таких Я. Корчак писав: «Вчитель, який не затискує, а визволяє, не пригнічує, а підносить, не благає, а вчить, не вимагає, а запитує».

Ця шляхетна та активна жінка – викладач та керівник демократичного типу. Завжди виважена і стримана, вона випромінює потужну позитивну енергію, надійність, упевненість, надихає колег на наукові і творчі звершення. Здатність невтомно працювати, гострий розум, наполегливість та природна інтуїція, почуття відповідальності, ширість і самовіддача справі всього життя – ось далеко неповна, разом з тим об'єктивна характеристика Світлани Миколаївни.

Вона є не тільки плідним науковцем, але й громадським діячем, свідченням чого є її численні нагороди та відзнаки.

Філологічна родина Ужгородського національного університету щиро вітає Світлану Миколаївну з ювілеєм! Бажаємо міцного здоров'я на довгі роки, сімейного щастя. Нехай буде невичерпною енергія для нових наукових здобутків. З роси і води Вам, дорога Світлано Миколаївно!

Наталія Петріца,

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри словацької філології
Ужгородського національного університету
<https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>*

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Баньої Вероніка. Закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа, мотивовані колоративами	5
Бойко Ольга. Функції епіграфів у сучасному фентезі (на матеріалі романів Д. Корній «Гонимарник» і М. Петросян «Дом, в котрому...»)	13
Буднікова Леся. Віддієслівні назви осіб у словацькій та українській мовах	18
Вашичек Міхал. До динаміки діалектів українсько-словацького порубіжжя: сполучники в говірках сіл Убля і Малий Березний	25
Вегеш Анастасія. Національна та регіональна значущість літературно-художніх антропонімів у романі Володимира Лиса «Століття Якова»	33
Венжинович Наталія. Про компонент-символ у мовних одиницях	38
Виноградов Антолій. Угорські післялоги й російські приєменники – одне і те ж із «протилежним знаком?»	47
Грицаєнко Людмила. Формування етичних засад академічної доброчесності в майбутніх педагогів при викладанні дисципліни «Риторика та мистецтво презентації»	54
Гутій Ніколетта, Полюжин Михайло. Особливості фразеологічних порівнянь в англійській та українській мовах	60
Ісаєва Оксана, Назаренко-Крейн Тетяна. Лінгвостилістичні особливості медичної термінології української та англійської мов	66
Медведь Марія. Розвиток видавничо-поліграфічної терміносистеми під впливом інноваційних змін у галузі виробництва	71
Мосейчук Олександр, Усова Ірина. Підходи до вивчення ідіоматики та фразеології	77
Негер Оксана. Про функції урбанонімів	83
Панін Євген. Лексико-фразеологічні типи концептів в англійській мові	87
Папіш Віталія. Мовний психосвіт програної битви (на матеріалі новели О. Кобилянської «Битва»)	91
Полюжин Іван. Універсальність і внутрішня форма фразеологічних моделей	96
Полюжин Михайло. Концепт і особливості фразеологічної номінації в англійській мові	100
Цонинць Марія. Особливості перекладу оказіоналізмів (на матеріалі романів Одрі Ніффенгера «Дружина мандрівника в часі» та Вероніки Рот «Дивергент»)	106
Шумицька Галина. Державницький підхід науковців Ужгородського національного університету до вирішення мовної ситуації на Закарпатті впродовж 2017–2019 рр.	112

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Барчан Валентина. Поетика новели «Бабина осінь» Юрія Станинця	119
Бабай Людмила. Система часопросторових координат у романі Агати Крісті «Нескінченна ніч»	125
Ігнатович Олександра. Світ села в оповіданні Корнелія Регуша «Ложечка»	129
Іртуганова Тетяна, Літвінова Марина. Особливості стилю «Руна орошеного» Дмитрія Туптала	134
Тиховська Оксана. Специфіка великодньої обрядовості Закарпаття	139
Ференц Надія. Поетика інтимної лірики Людмили Кудрявської	146
Яким Марина. Трансформація казки як жанру у фантастичну повість у творчості Галини Малик	153

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Бідзіля Юрій. Українська преса Румунії: суспільно-історичні умови, проблеми та перспективи	157
Барчан Олеся. Українська газета «Веселка» в рецепції Олени Рудловчак.....	167
Хант Галина, Разумна Карина. Лексичні та стилістичні особливості сучасного англійсько- та німецькомовного публіцистичного дискурсу	174
Шебештян Ярослава, Шаповалова Галина. Несиметричність термінів «мова ворожнечі» і «hate speech» як проблема української медіатеорії.....	181

РЕЦЕНЗІЇ

Вовченко Галина. Новий фразеологічний словник із Поділля Н.Коваленко	185
Паніш Віталія. Доля поступилася (рецензія на монографію Н. Венжинович «Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології»)	186

ЮВІЛЕЇ

Харківська Олеся. До ювілею професора Івана Сабадоша.....	189
Петрица Наталія. Визначному українському славісту Світлані Миколаївні Пахомовій – із пошаною та вдячністю!	190

CONTENT

LINGUISTICS

Banyoi Veronika. Transcarpathian Microtoponyms of the Uzh River Basin, Motivated by Color Names	5
Boiko Olha. The Functions of the Epigraphs in Modern Fantasy (on the material of the novels by D. Korniy «Honykhmarnyk» and M. Petrosyan «House in which...»).....	13
Budnikova Lesya. Individual Verbal Names in Slovak and Ukrainian Languages.....	18
Vashychek Mikhal. On the Ukrainian-Slovak Botherland Dialect Dynamics: Conjunctions in the Ubla and Malyi Bereznyi Subdialects.....	25
Vehesh Anastasia. National and Regional Significance of the Proper Names of the Literary Heroes in the Novel «Yakiv's century» by Volodymyr Lys.....	33
Venzhynovych Natalia. On Symbol-Component in Language Units	38
Vynohradov Anatoliy. Hungarian Postlogges and Russian Suggestions: One and Same «with an opposite sign»?.....	47
Hrytsaenko Ludmyla. Forming the Ethical Foundations of Academic Virtue in Future Teachers in Learning the Subject «Rhetoric and the Art of Presentation»	54
Hutiy Nikoletta, Poluzyn Michael. The Peculiarities of Phraseological Similes in English and Ukrainian Languages	60
Isayeva Oksana, Nazarenko-Crane Tetyana. Linguistic Stylistic Peculiarities of Medical Terminology in Ukrainian and English Languages	66
Medved Maria. The Development of the Publishing and Printing Term System Under the Influence of Innovative Changes in the Field of Production	71

Moseichuk Oleksandr, Usova Iryna. Investigation Approaches to Idiomaticity and Phraseology.....	77
Nehor Oksana. On the Functions of Urbanonyms	83
Panin Eugene. Lexical and Phraseological Types of Concepts in English.....	87
Papish Vitaliya. The Language Psychological World of the Lost Battle (on the material of the short story by O. Kobylanska «Battle»)	91
Poluzhyn Ivan. Universality and Inner Form of Phraseological Models	96
Poluzhyn Michael. The Concept and Peculiarities of Phraseological Nomination in English	100
Tsonynets Maria. The Peculiarities of Translating Occasionalisms (on the material of the novels «The time traveller’s wife») by Audrey Niffenegger and «Divergent» by Veronica Roth.....	106
Shumytska Halyna. State Approach of Uzhhorod National University Scholars to the Transcarpathian Language Situation during 2017–2019	112

LITERARY STUDIES

Barchan Valentyna. Poetics of the Novel «Grandmother’s autumn» by Yuriy Stanynets	119
Babay Ludmyla. The System of Temporal and Special Coordinates in the Novel by Agatha Christie «Endless Night»	125
Ihnatovych Oleksandra. The Village World in the Story by Korneliy Rehus «A Little Spoon»	129
Irtuhanova Tetyana, Litvinova Maryna. The Peculiarities of «Dewy Fleece» («Runo oroshennoye») Style by Dimitriy Tuptal.....	134
Tykhovska Oksana. Specific Character of Easter Ceremonies of Transcarpathia	139
Ferents Nadia. The Poetics of the Intimate Lyrics by Ludmila Kudryavska	146
Yakym Maryna. The Transformation of the Fairy Tale as a Genre into Fantastic Narrative in the Works by Halyna Malyk	153

SOCIAL COMMUNICATIONS

Bidzilya Yuriy. Ukrainian Printed Media in Romania: Social and Historical Conditions, Problems and Prospects	157
Barchan Olesya. Ukrainian Newspaper «Veselka» in the Perception of Olena Rudlovchak.....	167
Razymna Karyna, Hant Halyna. Lexical and Stylistic Features of Modern English and German Journalistic Discourse	174
Shebeshtyan Yaroslava, Shapovalova Halyna. Asymmetry of Terms «мова ворожнечі» («mova vorozhnechi») and «hate speech» as a Problem of Ukrainian Media Theory	181

REVIEWS

Vovchenko Halyna. A New Phraseological Dictionary of Podillya by N. Kovalenko.....	185
Papish Vitaliya. The Fate Has Given Way (review of the monograph by N. Venzhynovych «Phrasemics of Ukrainian Literary Language in the Context of Cognitive Science and Linguocultural Studies»)	186

ANNIVERSARY

Kharkivska Olesya. To the Anniversary of Professor Ivan Sabadosh	189
Petritsa Natalia. To the Distinguished Ukrainian Slavist Svitlana Pakhomova – with Respect and Gratitude!	190

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Філологія

Виходить двічі на рік

ВИПУСК 1(41)
2019

За науковий рівень і мовне оформлення публікацій
відповідальні автори

Верстання та макетування
Василя Путрашика

№ 34 Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т; [Редкол: Н.Ф. Венжинович (голов. ред.), В.В. Барчан, Н.П. Бедзір, Ю.М. Бідзіля та ін.]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2019. Вип. 1(41). 195 с.

ISSN 2663-6840
УДК 800(066)+070

DOI:10.24144/2663-6840.1(41).2019

Підписано до друку 20.09.2019. Формат 60x84/8
Папір друкарський. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 21,2. Зам. № 16.
Наклад 100 прим.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ПП Данило С.І.
м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1
Тел.: 61-23-51; e-mail: danulosi.druk@gmail.com